

Sallai János
Egy idejét múlt korszak lenyomata
A VASFÜGGÖNY TÖRTÉNETE

Sallai János

Egy idejét múlt korszak lenyomata

////////////////////////////////////
A VASFÜGGÖNY TÖRTÉNETE

© Sallai János

ISBN 998-973-88484-3-7

Kiadja a Hanns Seidel Alapítvány

Felelős kiadó: Ulrich kleppmann

Felelős szerkesztő: Fixl Renáta

A szerző fotóival

Tervezés, nyomdai előkészítés: KG Grafikai Stúdió

Nyomta: Doba Nyomda – Budaörs

2012

ELŐSZÓ

Az 1989 őszén lezajlott határnyitásról szóló összefoglalók a mai történelem-könyvekben gyakran Helmut Kohl, volt szövetségi kancellár, következő szavaival kezdődnek: „Magyarország ütötte ki az első téglát a Berlini Falból!” Olyan kijelentés ez, melynek helytállóságát nem lehet és nem is kellene vitatni. A magyar kormány, mely de facto még szocialista volt, de immáron másként gondolkodott, mint a Varsói Szerződés többi országának vezetése, olyan folyamatot indított el ezzel a bátor lépéssel, melyet már nem lehetett megállítani. 1989 őszén még veszélyesnek számított az a magyar vélemény, miszerint más országok polgáira, különösen az NDK polgáira, nem muszáj vigyázni. Az akkori román államelnök, Ceausescu, a Varsói Szerződés július elején Bukarestben megtartott, utolsó konferenciáján éles szavakkal bírálta a szomszédos Magyarországot, és a katonai szövetség közbelépését követelte annak érdekében, hogy a „budapesti elvtársak” ismét álljanak be a sorba. A „konduktor” dühkitörésének oka az volt, hogy Romániából tömegesen menekültek el az emberek. A magyarok azonban már jó pár éve utazhattak külföldre, és az a szó, hogy „Gorenje” hamarosan nem csak egy jugoszláv gyártmányú mélyhűtőt jelentett nekik. Sallai ezredes a jelen kiadványban nagyon érzékletesen mutatja be, milyen műszaki jellegű problémákkal nézett szembe a magyar Határőrség, hiszen a jelzőrendszerek előregedtek. A kisebb állatok, mint pl. nyulak által kiváltott téves riasztások száma is egyre inkább megkérdőjelezte a teljes határőrizeti koncepció megbízhatóságát és hatékonyságát. Ehhez járult az a politikai fordulat, mely a budapesti vezetés gondolkodásában ment végbe, és melynek jelentőségét Gorbacsov vagy nem ismerte fel, vagy nem akarta tudomásul venni. A magyar kormány számára a Romániából érkező menekültek társadalmi és anyagi problémát jelentettek, ugyanakkor azt a lehetőséget is, hogy a Genfi Menekültügyi Egyezményhez csatlakozva legalább hozzájusson külföldi segélyekhez. A „Kárpátok zsenije” vagy a „Nap fia”, azaz Ceausescu 770. számú dekrétumával még egy jó okot szolgáltatott arra, hogy a romániai kommunista rendszer 1989-ben véget érjen. Ceausescu 1966-tól az új szocialista embert tűzte ki célul, a lakosság számát pedig 24 év alatt 10 millióval akarta megnövelni. A rezsim családpolitikájának elképzeléseit a foglalkoztatási- és társadalmpolitika nem volt képes követni, és az oda vezetett, hogy a Varsói Szerződés semelyik másik szocialista tagországában nem voltak az életkörülmények annyira sanyarúak, mint Romániában. Az ún. dekrét-gyerekekből kerültek elő a forradalmárok, akik röviddel a 24-éves

program lejártá elött azután a diktátor vesztét okozták – ahogy ezt az egyik ilyen gyerek, Laurentiu Stefanescu örvezető, aki tagja volt a Ceausescu kivégző osztagnak, később maga is állította.

Az NDK is azt követelte Magyarországtól, hogy gondoskodjon határai biztosításáról, az 1967-ben kötött szerződésre hivatkozva. A keletnémet államot azonban egészen más, létezését sokkal fenyegetőbb okok vezérelték, mint Romániát. A „tudatlanok völgye“ néven elhíresült, Drezda és környékét jelölő vidéket kivéve az NDK teljes területén fogni lehetett a nyugatnémet TV-adókat. Amit a keletnémet híradó, az Aktuelle Kamera elhallgatott, arról vele egy időben tudósított a nyugatnémet Tagesschau. A rendszerek versenyében az NDK sorsa már a nyolcvanas évek közepén, a Szovjetunióból érkező nyersanyagszállítmányok csökkentésével megpecsételődött. Mivel műszaki újításokat nem hajtottak végre, minden munkaerőre nagy szükség volt, de különösen a jól képzett, magas szakmai tudással bíró polgárok igyekeztek Nyugatra jutni. A magyar kormány döntéshozóinak azon a nyáron számos tényezőt kellett figyelembe vennie, és körültekintően mérlegelnie azt, hogy mit lehet vagy lehetne megtenni. Bár az NDK messze volt, a Magyarország déli szomszédja felől fenyegető veszély kiszámíthatatlannak tűnt, hisz még azon a nyáron állított fel közepes hatótávolságú Condor rakétákat. Azt sem lehetett tudni, hogyan fog a Szovjetunió reagálni, vagy a még mindig az országban állomásozó szovjet csapatok. Az idő vasfoga azonban elég hamar fogott a rezsimeken, így 1989 nyarán az NDK már nem volt ura a helyzetnek, és tétlenül kellett szemlélennie, ahogy szeptember 10.-éről 11.-ére virradó éjszaka hirtelen megnyílt egy kapu nyugat felé, melyet a rákövetkező három napon a már hetek óta Magyarországon várakozó mintegy 12 ezer keletnémet állampolgár arra használt, hogy legálisan jusson ki Ausztrián át Nyugat-Németországba. Egyes becslések szerint november 5-ig összesen 50.000 ember hagyta el ily módon az NDK-t. A „határsértők“ visszaküldésének kérdésében már lehetetlen volt egyezsége jutni Kelet-Berlinnel, Erich Honecker és a többi hatalmasok körülötte pedig nem voltak hajlandók belátni, mennyire komoly a helyzet. Magyarország azzal, hogy elismerte a Német Szövetségi Köztársaság az országban az NDK állampolgárai számára kiállított útlevelét, és azzal, hogy hatályon kívül helyezte az NDK-val kötött kétoldalú egyezményt, arról tett tanúbizonyságot, hogy van bátorsága az emberséges hozzáálláshoz. Ez a bátorság nem csak az akkori magyar kormány tagjai körében volt tapasztalható, hanem a magyar lakosság részéről is, mely gyakran segített a kiutazásra váró NDK-állampolgároknak, illetve a szükségtáborokban tevékenykedő egyházak és segélyszervezetek részéről is. Senki sem tudhatta pontosan, hogyan reagál majd Burlakov vezérezredes, aki a szovjet hadsereg déli hadosztályainak, mintegy 60.000 katonának a parancsnoka volt. De Moszkva láthatóan nem szándékozta megismételni 1956-ot, hiába is fenekedett Honecker és Ceausescu.

21 éves fiatalemberként a magyar határnyitás eseményeit csak 1989. szeptember 11-én, egy napsütéses hétfő reggelen éltem meg, igaz, akkor nagyon intenzíven. Az első új „szövetségi“ állampolgárok hajnali 3 óra körül érkeztek meg a Passau-Suben határátkelő állomásra, majd innen utaztak tovább barátokhoz, rokonokhoz, vagy ha nem volt senkijük, a Határőrség vagy a Hadsereg kaszárnyáiban kialakított szálláshelyekre. A határ közeli területek átmeneti táborai nagyon hamar megteltek, és a túlsúfolt helyeken a Vöröskereszt és más segélyszervezetek munkatársainak bőven akadt dolga. A Szövetségi Határőrség igyekezett minden formalitást, mint pl. az új személyi okmányok kiállítását vagy az egyéb, közigazgatás területébe tartozó ügyet a lehető leggyorsabban elintézni, de már szeptember 12-én kiderült, hogy a kapacitást bővíteni kell. Weiden, Amberg, Oberviechtach vagy Bayreuth (és más helyek) kaszárnyáinak gyakorlatozó terein tömegével álltak a Trabantok és Wartburgok. A sportcsarnokokban, szálláshelyeken, sőt a folyosókon is emeletes ágyakat állítottak fel a Kelet-Németországból érkezettek számára. Az ő útjuk a magyarországi, heteken vagy hónapokon át tartó, reménnyel és kétségekkel teli várakozás után sem ért még véget. Volt, aki még csak azzal volt elfoglalva, hogy örüljön az 50 nyugatnémet márkás tábori segélynek és a 100 márkás „üdvözlőpénznek“, más már azzal, hogy az átmeneti jelleggel berendezett munkaügyi központokban munkát keressen magának. Ami engem illet, a nyitás előtti hónapokban komoly katonai kiképzésben részesültem, és országom védelmét szolgáltam – egy igencsak különleges helyen, a két német állam közötti határon. A hidegháború már régen véget ért, kelet és nyugat kapcsolatait a nyolcvanas évek közepe óta a békés egymás mellett élés jellemezte. Ennek ellenére a Varsói Szövetség még 1989 nyarán is ott gyakorlatozott az NDK területén, a határhoz közel, alapvetően nyugati támadási iránynyal. Akkoriban, ha meg kellett volna tenni, mi is készen álltunk arra, hogy kezünkben fegyverrel védjük meg a szabadságot. Hiszen a saját szemünkkel láttuk nap, mint nap, hogy mi az, amit meg kell akadályozni: kerítéseket és fegyveres erőket, melyekkel megpróbálták saját népüket bezárni. Előjáróink fejében sem merült volna fel 1989 tavaszán az a gondolat, hogy néhány hónappal később a Szövetségi Határőrség megbízása a német-német belső határon feleslegessé válik. Ami 1989. szeptember 11-én, Magyarországon elkezdődött, az Günter Schabowski, az NDK Politikai Bizottságának tagja, november 9-én Kelet-Berlinben tartott sajtótájékoztatója után, azaz alig két hónappal később folytatódott: az NDK megnyitotta határait nyugat felé. Három héttel ezen esemény előtt, 1989. október 16-án a Politikai Bizottság ülésén Erich Honecker saját elvtársai váltották le. A történelem menetét, melyet Erich Honecker előtte tíz nappal ironikusan ökörrrel és számmal hozott összefüggésbe, nem lehetett megállítani.*

* idézet Erich Honeckertől, aki még 1989. október 6-án Erfurtban ezt állította: "A szocializmus menetét nem állítja meg sem ökör, sem számár!"

Honeckernek a sors megkegyelmezett és nem az jutott neki osztályrészül, mint Ceausescunak, aki túl sokáig várt azzal, hogy visszalépjen, majd saját népe végezte ki 1989 Karácsonyának első napján.

A fenti események már csaknem egy negyedszázaddal ezelőtt történtek, az emlékek is lassan-lassan elhalványulnak. A mostani fiatal generáció már azt tapasztalja, hogy megszűnt a határellenőrzés a legtöbb európai ország között, és a kommunizmus, mint állam- és kormányzati forma sem vált ki – sajnos – senkiből rémületet. Felgyorsult világunkban a feledés is egyre hatékonyabban terjed és azzal a következménnyel jár, hogy az emberek leginkább csak a szépre emlékeznek a múltjukból. Így aztán nagy szükség van arra, hogy az eseményeket és azok hátterét – hiszen semmi sem történik ok nélkül – az utókor számára megvilágítsuk és megmutassuk. Jelen kiadvány arra a feladatra vállalkozott, hogy tájékoztasson olyan történésekről, melyek csaknem 45 éven át Európa természetellenes megosztásához vezettek, és arról a határőrizetről, mely emberek generációit választotta el egymástól. Azok, kik Európa mesterséges határain életüket áldozták, arra is figyelmeztetnek bennünket, hogy felejteni nem szabad. A mai kor szabadságát csak az tudja értékelni, aki a tegnapi korlátait ismeri és emlékeiben megőrzi.

Ulrich Kleppmann

BEVEZETŐ

Ma, amikor Bécs felé autózunk és elhagyjuk Gyórt, az autópálya két oldalán a korabeli magasfigyelők, elektromos jelzőrendszer (EJR) helyett szélgenerátorok fogadnak. Ha néhol elhagyott magasfigyelőbe botlunk, tapasztaljuk, hogy lassan csak hírmondója marad a korabeli „*vasfüggönynek*”. Mára teljesen természetesnek tűnik, ha szabadon felmegyünk a Kőszeg közeli Írottkőre, vagy meglátogatjuk a közvetlenül a határ mellett lévő Szent Imre templomot Rönökön, netán pihenünk, csónakázunk a Fertő tavon.

Ám ha a Soproni hegyekben sétálunk, vagy más erdőkben a nyugati határ mentén, az ott álló néma fák kérgein megtalálhatjuk a határőrök által hátrahagyott jeleket, a szolgálatuk alatt fákba véstek jeleket, idézeteket, amelyekkel üzeni akartak ismerőseiknek és az utókornak. Ugyanígy őrzik a levéltárak a korszak eseményeit, és titkait, az aknamezők térképeit, a sok határesemény történetét.

Harmadikos középiskolás voltam, amikor először találkoztam az elektromos jelzőrendszerrel. Az osztálykirándulás egyik állomása volt a Hétforrás, melynek meglátogatásához a kijelölt kapun léptük át a jelzőrendszert és jutottunk a határsávba. Végig élveztük a határőrök vendégszeretetét, és vigyázó, őrző tekintetüket. Később határőr tisztjelöltként egy csapatgyakorlat során ismerkedtem meg a Soproni határőr kerület dőridombi őrsével, ahol igen nehéz körülmények között, hideg téli időszakban teljesítettem járőrszolgálatot. Megismerkedtem az elektromos jelzőrendszerrel, a LULU félelmetes hangjával és a határsáv miliójével. Természetesen akkor még nem tudhattam, hogy hivatásos pályafutásomat egy hasonló őrsön, Rábafüzesen fogom kezdeni 1982-ben, ahol két éves csapatszolgálatom alatt megismertem a nyugati határ őrzésének sajátosságait, és a helyi lakosok által a „*vasfüggöny*” történetét. A Rábafüzesen élt, akkor 80 éves erdésztől órákon át hallgattam a korabeli történeteket az aknamezőről, a felrobbant aknákról, a kishatárforgalomról (amely keretén belül hajdanán nap, mint nap szabadon átjárhatott a határon), és az itt szolgálatot teljesített határőrökről. Az őrsi szolgálat során a nap bármelyik szakában hallhattam az EJR dudáját, amit a katonák csak LULU-nak becéztek, és részese voltam azoknak a razzia riadóknak, amelyek az EJR jelzését követték. Láttam az elfáradt határőrök tekintetét, amikor egy éjszaka már a harmadik, negyedik jelzésen és az azt követő razziai riadón voltak túl, és láttam a jelzőműszerész járőröket, amikor a 10-12 km-es út, 8-10 domb megmászása után tértek be az őrsre, hogy leadják a szolgálatot.

Főiskolai oktatómunkám során lehetőségem volt a nyugati határszakasz szinte valamennyi határőr őrsére eljutni, így azokat megismerni. Kutatómunkám során több mint 100 doboz határőrségi iratot sikerült tanulmányoznom a levéltárban, illetve az eddig megjelent, a témához kapcsolódó könyveket, kiadványokat, cikkeket a könyvtárakban. Mindezek később muníciót szolgáltatott ahhoz, hogy elmélyedve a téma levéltári, szakirodalmi forrásaiban elemezzem, rendszerezem azokat az információkat, amelyek lehetővé teszik a „vasfüggöny” történetének megírását.

Annak eldöntése, hogy egy téma megírását ki végezze – szakmabeli vagy esetleg külső történész – elméletileg mindig vita tárgya. Én főiskolai hallgatóként, gyakorló határőrtisztként és főiskolai oktatóként elméletben is tanulmányoztam, gyakorlati életben pedig megtapasztaltam a jelzőrendszer, a határsáv működésének mikéntjét, és úgy érzem, mindez nagy segítségemre volt a téma felkutatásában, rendszerezésében. Ugyanakkor bízom abban, hogy sikerült tárgyilagos maradnom a téma megírásánál, mindennek megítélését azonban a Tisztelt Olvasóra bízom.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁR KIALAKULÁSÁRÓL

Az osztrák-magyar határt a XX. század elején a Trianoni békeszerződés, majd a Velencei szerződés (1921) aláírása után, a soproni népszavazást követően állapították meg és jelölték ki a terepen is.¹

Az egész határvonal három szakaszra² lett felosztva, s külön e célra modellezett kövekkel elválasztva. Az „A” szakasz a köpcsényi hármas országhatártól a Fertőrákos, Fertőmegyes, Illmicz községek Fertő tóban levő határpontjáig terjed. Innen az Irottkőig húzódik a „B”, és az Irottkőtől a tócai 380 magassági pont, déli hármas országhatárig a „C” szakasz. E szakaszokon belül 1-től folytatódólagosan számozva, kb. 1 km távolságra helyeztetnek el a főkövek, s ezeken belül ugyancsak 1-től kezdve folytatódólagos számozással, átlagosan 100 méterre egymástól a közönséges határkövek.

A Trianoni békeszerződésben megállapított, magyar - osztrák határvonal kijelölése során felmerült, jogi kérdések rendezése céljából a Határmegállapító Bizottság jogi jegyzőkönyveket készített. Ezeket a jegyzőkönyveket a két kormány képviselői – az általuk kiegészítésként készített jogi jegyzőkönyvekkel együtt – egyezmény formájában rögzítették. A szóban forgó, összesen 22 db jogi jegyzőkönyvet magában foglaló Egyezményt 1927. március 11-én írták alá Bécsben. Az egyezmény a határvidék vízügyi kérdéseit rendező jogi jegyzőkönyvek kivételével, a megerősítő okmányok kicserélésének napján, 1928. év március 26-án lépett életbe. A határvidék vízügyeit rendező jogi jegyzőkönyveket az Osztrák – Magyar Határmegállapító Bizottság 1924. év július hó 9-én hozott döntése alapján, 1923. év január hó 1-től érvényben lévőknek kell tekinteni.

Mivel az új határ korábban összefüggő területeket, birtokokat vágott ketté, a két ország a '20-as években tárgyalt, és megegyezett a kishatárforgalom intézményrendszeréről, mely biztosította a határ mentén élők szabadabb átjárhatóságát 1926 és a „vasfüggöny” leereszkedése, azaz 1948 között. A kishatárforgalomban résztvevők körét és a határkerületet az egyezmény 15 km mélységű területsávban jelölte meg. Határszéli úti igazolványt külön a határkerületi lakosok és földbirtokosok (bérlők) részére adtak, amely 8 napi tartózkodást tett lehetővé. Határátlépést biztosító alkalmi úti lap egyszeri, menet-jö-

1 lásd erről bővebben:

Sallai János: *Az államhatárok Budapest 2004 Változó világ, Trianoni határok fejezet rész*

2 A határ-megállapítás eredményeként az osztrák-magyar határ hossza: 375 km 517 m. Szakaszok szerint C szakasz 140 km 544 m, B szakasz 126 km 366 m, A szakasz 108 km 607m.

vet átlépést, és legfeljebb 3 napi tartózkodást tett lehetővé. A határt napkeltétől napnyugtáig lehetett átlépni a vámutakon, melyek jegyzékét a 111.070/P.Ü.M. rendelet tartalmazta. A fenti rendeletben nem rögzített úton vagy egyéb ponton a határvonalat áruval, áru nélkül tilos volt átlépni. Kivételt azok a birtoktulajdonosok élveztek, akik a határvonalat a mezsgyehatáron belül bárhol átléphettek.

A második világháború után az osztrák-magyar határ csak az északi hármas határtérségben módosult, mivel Magyarországtól Csehszlovákiához elcsatolták a pozsonyi hídfő három települését, ezáltal 1947 novemberében a hármashatár jelet az eredeti helyéről áthelyezték az új hármashatár pontra, amely Rajka határtérségében található ma is.

A VASFÜGGÖNYRŐL

A vasfüggöny kifejezést ma sokan Winston Churchillnek tulajdonítják, miközben a kifejezés először a színházi életben szerepelt, 1889-ben tűzvédelmi szempontok miatt építették meg a nézőtér és a színpad közé. Később, az első világháborúban „*halálos huzalként*” vált ismertté az a német-belga frontvonalakon alkalmazott 2000 V feszültséggel táplált kerítés, amely az ellenséges csapatok között meggátolta a kémek, felderítők és dezertőrök mozgását, akik közül sokan halálos áramütést is kaptak leküzdésekor. Később Vaszilij Rosanow használta a kifejezést a Szovjetunió politikai³ izolálásakor.

A kifejezés azonban a második világháborút követően, 1946-ban Winston Churchill fultoni beszéde által vált világhírűvé a politikában és a közéletben egyaránt. Ekkor mondta a következőket: „*A Baltikumtól, Szecsintől, az Adriánál levő Triesztig vasfüggöny ereszkedett le, a kontinens teljes szélességében. E vonal mögött van Közép- és Kelet-Európa ősi államainak összes fővárosa. Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád és Szófia, mindezen híres városok, környező népeiségekkel, abban fekszenek, amelyet szovjet szférának kell neveznem, és így vagy amúgy, de mind ki van téve nem csupán a szovjet befolyásnak, de egy igen erős és egyes esetekben fokozódó mértékű moszkvai ellenőrzésnek is.*”

Ám mivel még csak 1946-t írunk, a vasfüggöny alatt a kialakulóban lévő, a két világrendszer elválasztó határvonalra utalt a brit politikus. A későbbi években Kelet-Európában a „*népi demokratikus átalakulások*” fedőnév alatt lezajló folyamatok révén Lengyelország,⁴ Csehszlovákia, Magyarország, Románia, és Bulgária a szovjet zóna elkötelezett részévé vált. Jugoszlávia az ismert történelmi körülmények során szembefordult a Szovjetunióval, így a fenti országokkal is, és ezzel kikerült a vasfüggöny leple alól. A *vasfüggöny* kifejezésre gyorsan reagált a szovjet sajtó. 1946. március 26-i szovjet közlemény szerint a *vasfüggöny* nem új kifejezés, Goebbels találta fel. Moszkva nem értette, miért jöttek ki a sodrúkból a kapitalisták. Talán csak nem azért, mert a külföldi tőkésék elvesztették érdekeltségeiket Kelet-európában?⁵

A kezdetben csak politikai kifejezésként használt vasfüggöny a '40-es évek végére a gyakorlatban is jelentős elválasztó szereppel bírt, melynek fi-

3 *Unter Rasseln, Knarren und Kreischen senkt sich ein eiserner Vorhang auf die russische Geschichte [...] herab.*

4 *Lengyelország hivatalos lapja tiltakozott a vasfüggöny kifejezés ellen, mivel a lengyel külpolitikai elképzelések szerint továbbra is fenn akarták tartani a nyugattal a kapcsolatot. MTI 1946. június 24.*

5 *MTI 1946. március 25.*

zikai megvalósulását a vasfüggöny mentén élő szocialista országok⁶ politikai vezetői döntése nyomán az aknamezők letelepítése, és más fizikai elválasztó rendszerek kiépítése testesítette meg. Sőt, nem csak a két tábor, hanem egymás között is megszigorították a határok őrizetét és a határokon való átjárást. Egy jelentés szerint: „a környező demokratikus államoknál, pl. Jugoszláviánál és Romániánál, nem beszélve a Szovjetunióról, mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a határt hermetikusan lezárják.”⁷

A lerakott gyalogsági aknamező és botló akadályrendszer, azaz vasfüggöny keleten és nyugaton érthetően egyaránt az érdeklődés középpontjába került, melyet igazol a Kanadában megjelenő magyar nyelvű folyóirat, a Hadak Útján 1953-ban kiadott egyik száma is. E szerint: „Mi is a vasfüggöny? Nem más, mint a magyar határt nyugat felé hermetikusan elzáró akadály. Ez az akadályöv a következőképpen tagozódik, ha valaki belülről kifelé akarja a vasfüggönnyel átlépni, akkor először a letarolt sávra bukkan ... ezután következik a jelzőrakéták sorozata ... a rakétaövtől kb. 1 m távolságra következik az ún. nyomsvá ... ezután újra egy letarolt földsvá következik átlag 10 m szélességben ... csak ezután következik a félelmetes drótakadály. Ez rendszerint kétsoros. ... A két drótsor közötti sávban vannak az aknák elhelyezve. Ezeket az aknákat még 1949-50-ben telepítették le.”

A szerző tanulmányában a vasfüggöny kifejezés alatt a nyugati határszakaszon megvalósított totális határőrizeti rendszert érti, amelyet 1948-56 és 1957-65 között aknamezővel, vagy más néven műszaki zárral, míg 1965-től 1989-ig elektromos jelzőrendszer telepítésével biztosítottak. De a műszaki záron vagy jelzőrendszeren kívül a vasfüggöny szisztémához tartoztak még a magasfigyelők, valamint a határ mentén és mélységben jelentős számban járőröző határőrök, továbbá a határátkelőhelyeken (FEP-ken, azaz Forgalom Ellenőrző Pontokon) megvalósított szigorú utas- és áru ellenőrzés, valamint a légtér védelme is.

6 A két tábor kialakulásában döntő volt, hogy az, hogy az USA által felajánlott Marshall segélyt a Szovjetunió elutasította, és ezt szovjet tanácsra az akkor már kialakulóban lévő szocialista tábor országok pártvezetői is követték.

7 XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 006

NYUGATI VÉGEINK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Magyarország huszadik századi történelmében fontos szerepet játszottak a határváltozások, amelyek hatással voltak a határmenti politikai, gazdasági, rokoni és kulturális kapcsolatokra. Különösen nehéz volt a helyzet a határ mentén a II. világháború után, amikor ismét ellenséges érzelmű országok szomszédságában kellett újjászervezni a magyar köz- és határigazgatást, és megteremteni alapvető életfeltételeket.

1944-45 során a határőr csapatok a Honvédség szerves részeként vettek részt a harcokban. A Kárpátok hágóinak lezárása céljából elrendelt határvédelem a szovjet és román csapatok sikeres hadi tevékenysége folytán 1944. augusztus 23-án összeomlott. Ezt követően folyamatosan visszavonultak a határvédő csapatok, kisebb csoportjaik esetenként átálltak.

A hadműveletek eredményeként az ország keleti részében normalizálódott az élet. Ennek eredményeként az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd Ideiglenes Kormány vette kezébe a hatalmat, és első teendői között fegyverszünetet kötött Moszkvával valamint hadat üzent a németeknek. Egyben lehetővé vált az új hadsereg és a rendőrség megszervezése. A hagyományoknak megfelelően a Honvédségre hárult a határok őrizetének megszervezése az ellenségtől már megtisztított országrészekben, és az 1938. november 01. előtti határok mentén. Ennek megfelelően az első HM. intézkedés 1945. február 22-én született a határportyázó századok (hp) felállítására. Az intézkedés szerint vármegyenként 1 hp. századot kellett felállítani (ha a vármegye határszakasza az 50 km-t meghaladta, akkor 2 hp. századot). Ennek köszönhetően 1945 márciusában az ország keleti és dél-keleti határán már 5 hp. század teljesített szolgálatot.

A HM határőr csapataira vonatkozó Szövetségi Ellenőrző Bizottság (SZEB) rendelete alapján összesen 5000 fő lehetett ez időben a Határőrség létszáma, melyre vonatkozó tervezet a SZEB 1945. május 14-én hagyott jóvá. Mivel az országban ez időben folyamatosan zajlottak keletről nyugati irányba a háborús cselekmények, a határok védelmére felállítandó hp-k is lépcsőzetesen⁸ kerültek felállításra. Ennek megfelelően ez év második felére 27 határ portyázó század 150 őrső őrizte az ország határait. (Az őrsőkön egységesen 31 fő szolgálhatott.) A hp. őrsők átlagban 14-15 km-es határszakaszon, a határmentén, járőrözéssel látták el a feladatukat. A háború következtében anyagi-technikai felszerelésük, összeköttetési lehetőségük sokszor a minimális szintet sem érte

8 Gáspár László: A határőrség szervezeti változásai 1945-56 között. In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz. p. 50.

el. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy nem volt megfelelő szabályzat, határ-
szolgálati utasítás kiadva, így a parancsnoki állomány csak saját magára ha-
gyatkozhatott. A nehézségeket fokozta, hogy ez időben a határon való átjutás-
sal jelentős számú fegyveres banda, háborús bűnös és csempész kísérletezett.
Ezen túl a szomszéd országok hazánkra vonatkozó ellenséges, rosszindulatú
megnyilvánulásai sem javították a helyzetet.

A nyugati „zöldhatárok” őrizete megerősítése érdekében az Ideiglenes
Nemzeti Kormány 1945 júniusában a HM 5. és 7. hadosztály állományából a
4 nyugati határporgyázó századokat⁹ 957 fővel feltöltötte. Ezeknek a határpor-
gyázó alegységeknek az ellátása az ismert országos nehézségek miatt nagyon
mostoha volt. A soproni határporgyázó századhoz tartozó ágfalvai őrs akkori
parancsnokának visszaemlékezése jól szemlélteti a kialakult helyzetet, mely
szerint: 3 db puskával érkezett az őrsre, saját maga készített vázlatot a műkö-
dési területről, fegyvereiket az eldobált fegyverekből, ruházatukat a házaktól
elkobzott anyagokból pótolták.¹⁰

A fentiek mellett újjászervezték a Határrendőrséget is, amely a korábbi
tapasztalatoknak megfelelően a határforgalom ellenőrzésre volt hivatott. A
határszéli kirendeltségek megszervezésének beindításáról a HM-nek írt 1945.
július 2-án kelt levélben rögzítették, hogy „A határrendészeti szolgálattal kap-
csolatos hatósági teendőket a határszélen működő államrendőr kapitányságok és
a határszélen felállítandó határszéli kirendeltségek látják el.”¹¹

A magyar határok mentén mind a zöldhatárőrizetet ellátó Honvéd Ha-
tárőrség, mind az utas ellenőrzést végző Határrendőrség állománya nagyon
nehéz anyagi helyzetben kezdte meg a szolgálati feladatok ellátását. Ehhez
a korábbi határőrizeti szabályzatokra, utasításokra támaszkodva, ideiglenes
utasítást adtak ki. E szerint a jugoszláv viszonylatban minden fegyveres ösz-
szetűzést, főleg annak kezdeményezését kerülni kellett. Ugyanezen utasítás
felhívta a figyelmet, hogy osztrák viszonylatban jelentős mértékben számolni
kell a „fasiszta és más reakciós elemek” határon való átszivárgásával, továbbá
ellenséges propaganda tevékenységekkel, szökevények megjelenésével.

A fentiek figyelembevételével mindenkit, aki a határt át kívánja lépni, a
legszigorúbban igazoltatni kell, kivéve a Vörös Hadsereg tagjait és gépjármű-
veit.¹² Az utasítást kiadó parancsnoki kísérőlevél intézkedett a kincstári eredetű
anyagok és felszerelések (ruházat, lábbeli, fegyverzet, lőszer, ló, gépjármű)
elkobzására is, amellyel a szolgálatot ellátó szerveket kívánták megerősíteni.

9 Határporgyázó századok állomáshelyei: Mosonmagyaróvár, Sopron, Szombathely, Szentgotthárd

10 Határőrség 40 éve. Budapest 1985 p 52

11 Nagy György: A magyar Állami határrendőrség 1945-46 évi újjászervezése. In: Rendvédelem
történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz. p. 67

12 Parancsnoki kísérőlevél. 1945. június 29. Vasvármegyei levéltár 1945/149 Elnöki iratok XXI.1

Mindkét viszonylatban „fő az öntevékenység, amit a határ őrs szolgálatot
teljesítő minden tisztől, tiszthelyettestől és legénységtől” elvárt a katonai vezetés.

A parancsnoki kísérőlevél nem tért ki a többi viszonylatra. Ezért az ősz fo-
lyamán a belügyi vezetés jelentésre kötelezte a végrehajtó alegységek vezetését
a határon kialakult helyzetről. Így tájékozódott a határon és a határ túloldalán
történt eseményekről, valamint a határszolgálat ellátásának nehézségeiről. E
jelentések nagyon sok információt szolgáltatottak a vezetés számára, és véle-
ményem szerint átfogó képet nyújtanak a korszakban a határ mentén élők
helyzetéről. Az hogy mi történik a határon, egyben mutatja az ország állapotát
és a szomszédos országgal meglévő viszonyát is, ezért tartom nemcsak érde-
kesnek, hanem lényegesnek is az 1945 második félévében íródott jelentéseket,
amelyeket az országos levéltár megőrzött az utókornak.

Nyugati határszakaszunk irányából a mosonmagyaróvári határszéli ka-
pitány jelentése több fontos eseményt jelentett mind osztrák, mind szlovák
területen zajló cselekményekről. Így az ez időben szlovák irányból Magyar-
országra menekültektől megtudták, „hogy Csehszlovákiából a Dunán 10 em-
ber jutott át, akik előadták, hogy a csehszlovákiai magyarokat Uszor községe
gyűjti 20 kg-os úti poggyással, ott vagonírozva úgy hírlik, hogy Szudéta vidékre
deportálják.”¹³

A fentiekén túl a jelentés részletesen kitér a Mosonmagyaróvár körzetében
kialakult helyzetre, melyről a következőket olvashatjuk: „A nyilas éra alatt
szolgálatot teljesítő katonák közül azok, akik Németországba szöktek, lassan
visszaszivárognak, de jelentkezési kötelezettségüknek eleget tesznek, így az ille-
tékes hatóságnak meg van a módja az eljárás lefolytatására. A vonaton utazók
90%-a orosz katonák csak 10 %-a a polgári utas.

Az orosz katonák magatartására vonatkozóan az alábbiakat jelentem: F. évi
október 30-án 19 h-kor Hegyeshalom állomáson veszteglő orosz katonai szerel-
vényből orosz katonák szálltak le és kifosztották a vasúti raktárt ahol 20.000.000
P. volt. Egyes orosz katonák elősegítik a csempésztést. Külföldiek közül leggyak-
rabban a görögök és jugoszlávok foglalkoznak csempésztéssel.”¹⁴

A jelentés jól szemlélteti, hogy Mosonmagyaróváron a közbiztonságot az
átvonuló szovjet katonák fosztogatása, továbbá a görög, jugoszláv állampolgá-
rok csempészése sújtotta. Ebben az időszakban, a háború után néhány hónap-
pal, jelentős számban érkeztek haza a magyar katonák, akikről a jelentést tevő
határőrizeti közeg „jogkövető magatartást” tanúsítóként szól.

A fenti határszéli jelentés, úgy gondolom, jól illusztrálja a határmentén ál-
talanosan kialakult helyzetet, melyben nagy problémát okozott a háború utáni
élelmiszer és más árucikk hiánya, illetve ennek következménye, a csempésztés
felvirágzása. Ezen túl nagy gondot okozott a zavaros időket kihasználó em-

13 Uo.

14 Uo.

bercsempészet, a katonák szökdösése és a háborús bűnösök, valamint szökött köztörvényesek bujkálása a határterületen. A helyzetet súlyosbította, hogy a háború utáni állapotok nem tették még lehetővé a fegyverek beszedését, így bűnözőknél, csempészeknél számolatlanul maradt géppisztoly, pisztoly, kézi-gránát, melyeket, ha szükség volt, használtak is. Erről tanúskodik több eset, amikor a határszélen szolgálókat megtámadták és tűzpárbajra is sor került. A megromlott közbiztonság egyik fő okát a Belügyminisztérium vezetése az ideiglenes határ mentén indokolatlanul tartózkodó jelentős számú, valószínűleg csempész, szökevény bandák tevékenységében látta. A közbiztonság helyreállítása érdekében a Belügyminiszter az alábbiak szerint utasította a Magyar Államrendőrség Vidéki főkapitányság vezetőjét: „Az ország elsőrendű gazdasági érdekeit egyre jobban veszélyeztető csempészet leküzdése érdekében szükségesnek tartom, hogy a határsáv a fentebb felsorolt okokból ott-tartózkodó nem kívánatos személyektől megtisztíttassák. E célból razzia megőrzését rendelem el.”

Az elrendelt razzia közül is kiemelkedik a „Soproni razzia”, amelyre a Főkapitány 1946-os látogatását követően 1946 decemberében került sor. A razzia során a Sopronban és annak környékére létrehozott csoportoknak a következő feladataik voltak:

- Határlezáró csoport. /feladata: fokozott határszolgálat ellátása, elfogott személyek Sopronba kísérése./
- Soproni csoport feladata: Sopron területének lezárása, nyilvántartásba vett személyeknél házkutatás, átszivárgott illetéktelen személyek összegyűjtése, Soprontól DNY-ra található erdő átfésülése.
- Fertőrákosi csoport feladata: Fertőrákoston nyilvántartott csempészeknél házkutatást tartani, a faluban található átszivárgott idegen elemek összegyűjtése, Fertőrákostól D-re eső erdő átkutatása.
- Ágfalvai csoport feladata: Ágfalván nyilván tartott csempészeknél házkutatást tartani, a községben fellelhető átszivárgott idegen személyek összegyűjtése, Soprontól DNY-ra található erdő átfésülése.
- Brennbergbányai csoport feladata: értelemszerűen ugyanaz, mint ágfalvai csoporté
- Harkai csoport feladata: értelemszerűen ugyanaz, mint az ágfalvai csoporté, azon kívül egy szakasza megerősíti a nagycentki őrsöt.
- Záróvonal csoport feladata: Balf, Mária kápolna 174. és 184. háromszögletési pont vonalon a terület lezárása, az ott átlépők alapos igazoltatása, csempész és bűnöző gyanús személyek Sopronba való előállítására.¹⁵

15 BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr Parancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés. 7000/1/. IV.-4. 1946.

A razzia sikere érdekében Sopronba rendelték a Határőrség 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., zászlóaljainak kiképző századait. A századok állománya téli felszereléssel, teljes menetöltözetben, mozgó konyhával megerősítve, vasúton került szállításra. A zászlóaljparancsnokok szolgálati gépjárműveikkel vettek részt a razzian. A razzia során 1946. 12.02.–12.05. között több ezer igazoltatást, több száz házkutatást hajtottak végre. Ennek az eredményeként kb. 1500 főt előállítottak, 38 főt őrizetbe vettek, és jelentős nagyságrendben csempészárut (cigaretta, valutát, gépkocsikat, katonai felszereléseket, húst, zsírt, stb.) foglaltak le.

A razziáról részletes feljegyzés, jelentés nem készült. A nyomozók, vizsgálók által készített és fennmaradt kéziratok valószínűleg csak részinformációkat takarnak. A razziáról tudósító soproni és országos lapok kis időcsúszással részletesen beszámoltak, melynek köszönhetően kaphattak, kaphatunk képet a soproni razzia lefolyásáról, eredményeiről.

Winston Churchill 1946-ban elhangzott fultoni beszéde után a magyar határok először nyugaton, majd az ismert jugoszláv magatartás miatt délen is lezáródtak.¹⁶ Ugyanebben az időszakban, a nyugati és déli határon, főleg a '40-es évek végén és az '50-es években, megszokott jelenséggé váltak a határprovokációk, incidensek. A határőrizeti szervek jelentős erő-eszközt csoportosítottak ezekre a határszakaszokra. Ezek közül is először a nyugati, osztrák határ került a középpontba, amelynek először csak műszaki megerősítésére tesznek javaslatot, hogy a nyugatra irányuló illegális határforgalmat csökkenteni tudják. A műszaki megerősítés¹⁷ keretén belül a következő határőrizeti eszközöket telepítették, illetve ezeket a műszaki munkálatokat végezték el:

- „... 60 db magasfigyelőt. (átlagosan 5 km-ként)
- A határvonal mentén 50 méteres sávban a magas növényzet letarolása, kitermelése. Ebből erdőkitermelés 3.7 km²-t jelent.
- 60 db úttorlasznak a felállítása a határvonalat átszelő, de a határforgalom számára meg nem nyitott utakon.”¹⁸

16 Ezzel egy időben a szomszédos baráti országok tekintetében is hasonló folyamat ment végbe: ... A környező demokratikus államoknál, pl. Jugoszláviánál, és Romániánál nem beszélve a Szovjetunióról mindenütt azt tapasztaljuk, hogy a határt hermetikusan lezárják... Forrás: MOL: XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 006

17 A műszaki megerősítés indoklásául: 1947. január01-től 1947. december 31-ig Határőrség által elfogott és ártalmatlanná tett: 26 847 személyt.

..Ebből magára a nyugati határszakaszra 11.668 személy esik, holott ez az arányilag rövid 310 km-es határszakasz az ország összes határvonal hosszának csak az 1/7-ét teszi ki. Még világosabb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az ország egész határvonalára eső káros politikai tevékenység 93%-a a nyugati határrészen bonyolódik le. A nyugati szomszéd sok esetben segíti a csempészt.

Forrás: MOL XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 005

18 MOL XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 007

A műszaki munkálatokat 1949-től követte aknazarak letelepítése, amellyel a vasfüggönnyel kapcsolatos gondolatok a gyakorlatban is megvalósultak, és a határok „átjárhatatlanná” váltak.

AZ ELSŐ VASFÜGGÖNY LEERESZKEDIK A NYUGATI HATÁRSZAKASZON 1949-1956

„A Ny-i határszélen mind politikai mind gazdasági vonalon mutatkozó állandó és igen erős méreteket öltő illegális határforgalom¹⁹ megszűnjön és ezzel is elősegítsük a demokratikus Magyarország megerősödését és a 3 éves terv sikeres kivitelét.”²⁰ Ennek a mondatnak a jegyében a magasfigyelők telepítésével és a műszaki zár megerősítésével kezdődött 1948-ban a nyugati határszakaszon a „vasfüggöny” kiépítése. A javaslat²¹ egyértelmű célja az volt, hogy a nyugati határszakaszt tökéletesen lezárják és az illegális határforgalmat megszüntessék. Mivel a Határőrség több alkalommal hiába kérte létszámának felemelését, ezért műszaki akadályok letelepítésében látta a megoldást, hogy feladatait az akkori pártvezetés elvárásainak megfelelően teljesítse.

A műszaki fejlesztést a Határőrség a következőkkel indokolta: 1947. január 1-től 1947. december 31-ig elfogott és ártalmatlanná tett törvénytelenések miatt összesen: 26 847 személyt. „Ebből magára a nyugati határszakaszra 11.668 személy esik, holott ez az aránylag rövid 310 km-es határszakasz a teljes határ vonal hosszának csak az 1/7-ét teszi ki. Még világosabb a kép, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az ország egész határvonalára eső káros politikai tevékenység 93%-a a nyugati határrészen bonyolódik le. A baráti országok határőr bajtársi együttműködéssel lehetővé teszik a csempészek elfogását. A nyugati szomszéd sok esetben segíti a csempészt.

1947 októberében 273 illegális határátlépőt fogtak el, ebből 52 fő volt csempész, a novemberben elfogott 529-ből pedig 74.”²²

A terv megvalósításához 1949. június 21-i feljegyzés szerint a Határőrség részére a pénzt kiutalták. Így a munkát ütemezve, először erdőtarolással, majd a fa magasfigyelők, őrbódék elkészítésével, Sopron, Kőszeg, Szentgotthárd körletek sorrendjében hajtották végre. A munkálatokban jelentős sorkatonai átcsoportosításra került sor, főleg ács, asztalos, kovács és lakatos mesterségű sorkatonákat vezényeltek a fenti helyszínekre. A magasfigyelők nyílt terepen

¹⁹ Az illegális határforgalom, vagy illegális határátlépés különböző időszakokban más-más szakmai kifejezés volt a hivatalos elnevezés. Így sokáig büntetlen határsértésnek (BHS), majd tiltott határátlépésnek (THS) nevezték, a zöldhatáron, vagy határátkelőhelyen engedély nélküli határátlépést.

²⁰ MOL XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 007

²¹ A Minisztertanács a javaslatot elfogadta, a Magyar Közlöny áprilisi 2-i számában 810/1948 Korm. R. sz alatt kiadta.

²² MOL XIX.-B-10 HOP/1948év 18. doboz. 005

végrehajtott építését 1949. július 5-én Sopronban kezdték meg. Az akkori helyzetet jól szemlélteti, hogy a műszaki munkákhoz szükséges szerszámokat a határterületen nem tudták beszerezni, ezért azt Budapesten, jutányos áron vásárolták meg, majd vették leltárba. *(Lásd ennek térképeit a mellékletben.)*

A telepítést követő műszaki szemlén több kifogásolni valót találtak a szemlélők, így pl. azt tapasztalták, hogy több helyen megrongálták a magasfigyelőket, illetve azok több helyen aránytalanul lettek elosztva, ezért intézkedtek a magasfigyelők áthelyezésére. Ezen kívül megállapították, hogy a magasfigyelőkbe legyártott fényszórók nagyon sok hibával rendelkeznek, így azok kicserélésére és javítására is intézkedtek.

A megerősítésként felállított magasfigyelőkbe az 1949-es szabályzat szerint nappal állandó szolgálatú járőrt kellett vezényelni, mely szolgálat lesállításokkal kiegészítve a határőrizet gerincét jelentette. A magasfigyelőkben a járőr-társak óránként váltották egymást. Vihar, villámlás idején azonban el kellett hagyniuk a posztot.

A Minisztertanács a fentiekkel párhuzamosan 1948 májusában a nyugati határ mentén a garázdálkodó fegyveres bandák és csempészek ellen, illetve délen a Jugoszláviával ellenségesé váló viszony miatt a HM és a BM előterjesztésére a nyugati és a déli határszakasz megerősítését rendelte el, melyre még ez évben sor került a műszaki záruk, a drótakadályok valamint az aknamezők letelepítésével.

A műszaki munkákat a műszaki hadosztály 1. és 2. utászzászlóaljai az osztrák-magyar határ teljes szakaszán, azaz 356 km hosszan, 1-2 sorosan, drótakadályok telepítésével kezdték meg.²³ „A határ akadályjellegének fokozására 1949-től a nyugati, 1950 nyaratól a déli szakaszon aknamezőket telepítettek. Ezt a nyugati határon a HM 101. aknakutató zászlóalja, a déli szakaszon a hadtesteknek mintegy nyolc megerősített műszaki zászlóalja végezte. 1950 végére a két határszakaszon kiépítettek 1000 km drótakadályt, melyből 871 km-t aknásítottak is, és megépítettek 291 magasfigyelőt. E rendkívül nehéz és veszélyes műszaki munkát a határőrök fegyveresen biztosították. Erre azért volt szükség, mert a határ túlsó oldaláról gyakori volt a provokáció, a határsértés, különösen a déli szakaszon. Előfordult, hogy elvontatták a drótakadályokat, több helyen felszedték a telepített aknákat, és átlövöldöztek. Tekintettel ezekre, a HM elrendelte a felszedett és hatástalanított aknák pótlásán felül a műszaki záruk hatásfokának növelését. Ennek érdekében az aknamezőkben sűrűbben telepítették az aknákat, azok egy részét felszedés ellen biztosították és érintő repeszaknákat is alkalmaztak. Sajnos, ezek nemcsak a határsértőkre, hanem a telepítést végzőkre is veszélyt jelentettek. Az állományban is több haláleset és súlyos sérülés történt.”²⁴

23 - 24 Léka Gyula: A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989 HADTUDOMÁNY IX. évfolyam, 3-4. szám

Az aknamezők telepítésével kezdődött egy korszak, mely kisebb megszakítással 1989. május 2-ig tartott, és a vasfüggöny időszakának nevezünk. Azt, hogy pontosan hogyan nézett ki az aknamező, a következő leírással kívánom illusztrálni:

„A műszaki aknazár gerincét egy faoszlopokon álló (3 méteres oszlophoz) egysoros (gyakran két soros) szögesdrótkerítés (2 m magas) alkotta. Az oszlopok kétoldalt dróttal merevítésre kerültek. A kerítés honi oldalán 1 m távolságra lévő sorokban „fadobozos” taposó aknák lettek telepítve 4 sorban, saktáblaszerűen. Velük párhuzamosan, a taposó aknák sorai előtt honi oldal felé 2-3 sorban érintő aknák voltak. Az érintő aknák szélső sorai mellett, keskeny üres sáv volt, amelynek honi oldalát 60 cm-es cövekekre kihúzott szögesdrótszál jelezte. Majd itt következett az 5-6 méter széles nyomcsáv, annak honi oldalán a járőrscsapás.”²⁵

Az aknamezők térképei ma is megtalálhatók levéltárban. Minden egyes aknamezőt névvel láttak el és törzskönyveztek.

Az aknamező törzskönyve a következő adatokat tartalmazza:

1. telepítést elrendelte
2. a telepítést vezette és a rögzítést végezte
3. az aknát felszerelte és telepítette
4. az aknamező telepítés kelte
5. az aknamező határait a terepen a következők ismerik
6. az aknamező átadás-átvétele
7. az aknamezőben beállt változások feljegyzése
8. az aknamező vizsgálat eredményei.²⁶

Az aknamező alaprajzi vázlaton fel kell tüntetni:

1. É-i irányt
2. legalább 2 vonatkozási pontot, mely térképen is megtalálható
3. ha ezek távol vannak az aknamezőtől, akkor 2 db helyi pontot
4. fő és helyi pontok tájoló irányát
5. koordinátaszínór telepítésének kezdő pontját, telepítésének tájoló irányát
6. használt telepítő koordináta színór vázlatát
7. aknamező hosszát, szélességét
8. telepítve 91 db érintő akna, felszedés ellen nincs biztosítva
9. telepítés módja
10. 16 m széles 250 m hosszú

25 Volt egyszer egy EJR, Forrásgyűjtemény Győr 1999 p. 7.

26 Mol XIX-B-10 1954 40. doboz

A letelepített műszaki zárat az érvényben lévő szabályzat szerint folyamatosan kellett ellenőrizni, figyelem alatt tartani. A drótakadályokon vagy aknamezőkön észlelt rongálásokat, vagy felrobbant aknákat a járőröknek jelenteniük kellett. Ezen kívül az 1949-es Határőrizeti szabályzat a következőket írta elő.

Ha a mű. akadályok aknával vannak felszerelve, portyázást nyomellenőrző jár. a mű. akadálytól számítva általában 25 m-re kell eszközölni, hogy a jár. felesleges életveszélynek ne legyen kitéve. Az őrspek-ok minden hónapban, illetve rossz időjárás után személyesen is győződjenek meg a mű. akadályok állapotáról és ha szükséges s akna telepítve még nincs, azok megjavítására saját hatáskörükben intézkedjenek. Ha nagyobb javítás válik szükségessé előljáró pság-uknak jelentsék.

A mű. akadályok által állandó portyázás alól kirekesztett magyar felségterület (mű. akadályon túl) hetenként legalább egyszer, de ha szükséges többször is le kell portyáztatni, hogy az ottlévő magyar birtokok, tulajdoni személyek részéről megkárosítva ne legyenek. Ha ez a terület víz, azt időnként csónakkal kell leportyázni, illetve oda átkelni (pl. Fertő tó, Dráván tuli terület).

A határőrizeti operatív helyzetben beállt változások az aknamezőkre is hatással voltak, így már egy 1949. december 6-án kiadott utasítás szerint: Hegyeshalom, Olmód, Sopronkövesd Peresznye térségeiben „a telepített ÉRA-t (érintő akna) szedje fel, és taposóaknával pótolja, mert ezeken a szakaszokon van az illegális határforgalom súlya.”²⁷ A legfelsőbb vezetés azonban Hegyeshalom és Olmód térségében az ÉRA felszedéséhez és gyalogsági taposó akna lerakásához a felszedés veszélyessége miatt nem járult hozzá.

A szabályzaton túl a Határőrség Főparancsnokság 41.428/Eln. kat. 1949. rendelete alapján is jelenteni kellett a műszaki akadály átvágását és az aknarobbanásokat. Aknarobbanás nagy részben állati okokból következett be, kutyá, nyúl, őz, borz, de előfordult, hogy határsértő²⁸ léptei idézték elő.

1949. december 17-e után csak akkor kellett jelenteni az aknarobbanásokat, ha az különleges mértékű volt, vagy rendkívüli eseményeket idéztek elő, pl. sebesülést, halálestet.²⁹

A Határőrség életében 1950. január elsejétől jelentős szervezeti változás állt be, és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) részévé vált, melynek vezetőjévé Péter Gábort nevezték ki. Bár a sapkán és az egyenruhán a zöld paroli maradt, az

27 XIX.-B-10 HOP/1949. év 32. doboz. 01-22 fsz.

28 1949. X. 3-án Stefna Gyula csehszlovák állampolgár meghalt (Győri hv z pk jelentése)

29 XIX.-B-10 HOP/1949 év 32. doboz. 01-22 fsz.

új szervezetnek való alárendeltség jelezte az új időknek való megfelelési kényszert, amelyet az ÁVH vezetője a 3. sz. parancsában így fogalmazott meg:

Elvárom, hogy a Hatóság valamennyi tisztje és beosztottja a Határőrség tisztejével és beosztottjaival a legszorosabban egybeforrva; Néphadseregünkkel és a rendőrséggel bajtársi együttműködésben, fáradhatatalanul teljesítse azt a feladatot, amelyet Pártunk és dolgozó népünk bízott reánk.

A változások nem érintették ugyanakkor az aknamezőket, ahol folyamatosan bekövetkeztek határesemények, aknarobbanások, sebesülések. Továbbra is a legtöbb aknarobbanást állatok (nyulak) okozták. A felrobbant aknákat pótolták. Előfordultak érdekes esetek is, így pl. Kőszeg térségében osztrák csendőrök robbantották fel az aknát vagy 1951. július 3-án osztrák paraszt magyar területre átkaszált és felrobbant az akna, de sérülés nem történt. A szolgálatlétás során előfordultak balesetek.³⁰

Az ellenőrzések során feltárták, hogy az őrsök nem mindig jelentették az aknarobbanást, ezért ismét elrendelték a napi jelentés kötelezettséget az aknarobbanásokról. Az őrsök jelentéseit a zászlóaljok összesítették és tovább jelentették, illetve intézkedtek az aknák pótlására.³¹

Az 1951. szept. 8-án kelt 075. parancs szerint az ÁVH-s határőr kerületek sem mindig a leghelyesebben járnak el, így nem teljesítik megfelelően az új nyomsvá létesítése és karbantartása, a megrongálódott drótakadályok helyreállítása, a felrobbant aknák, valamint az ÉRA (érintő akna) elsütő szerkezet kicserélésében kiadott parancsot.³²

A határőrizet további szigorításhoz vezetett a határővezet³³ bevezetése. A határővezet alatt azoknak a városoknak és községeknek az államigazgatási területét kellett érteni, amelyeket az idevonatkozó rendelkezések (BM utasítás) felsorolnak. Az utasítás 1§ szerint a határővezet 15 km széles, az államhatárral párhuzamos területsáv, mely területén 1 km-en belül vadászni, 50 m-en belül tartózkodni tilos. A határővezetben a következő szigorításokat vezettek be:

- azok tartózkodhattak, akik itt laktak, vagy rendőrhatalósági engedéllyel rendelkeztek
- ideiglenesen engedéllyel csak a feltüntetett helyen lehetett tartózkodni, megérkezéskor és eltávozáskor 12 órán belül kötelesek voltak jelentkezni a rendőrségen

30 1951. július 20. Kőszeg: Kishont János ávh. hőr. belebotlott az aknadróttba és felrobbant az akna, ami miatt a járőr megesesült 3 helyen.

31 MOL XIX-B-10 HOP 1950. 58 doboz

32 MOL Határőrség 1951 évi iratok XIX-B-10. 1. doboz 1-126-ig

33 BM 0390/1952 sz Utasítása a Déli és Nyugati országhatár mentén határővezet létesítéséről.

- bármilyen munkára való felvételt, éjjeli szállást, csak engedéllyel rendelkezőnek lehetett adni
- külön engedély nélkül, nyílt paranccsal beléphettek: HM hivatásos állomány, ÁVH, Rendőrség állomány, szolgálatban lévő vasutas, hajós személyzet
- munkavégzés a határövezetben csak engedéllyel és biztosítással volt lehetséges.

Ismerve az ez után történeteket, egyértelműen megállapítható, hogy a határövezet miatt bevezetett adminisztratív szigorítások a nyugati határszakasz mentén élő lakosság lehetőségeit nagymértékben korlátozták, fejlődését gátolták.

A nyugati és hasonlóan a déli határok őrizetét a párt és az állami vezetők fokozott érdeklődéssel kísérték. Talán ennek köszönhető, hogy az ÁVH Határőrség vezetése 1952. május 21-24³⁴ között összevonta a nyugati és a déli végek vezetőit, hogy részükre előadásokat, módszertani foglalkozásokat, tájékoztatókat tartsanak. Ezen előadások kivonatos tartalma a következő volt:

„Általános helyzet:

A déli és a nyugati irány a jugoszláv és az osztrák határszakasz jelentőségénél fogva igen felelősségteljes és komoly határszakaszát jelenti a MNK államhatárának a határőrizet szempontjából. Nyugaton Népköztársaságunk határos a marshallizált Ausztriával, amelynek reakciós vezetői a gyárosok, bankárok és az őket segítő árulók, jobboldali szociáldemokraták, Ausztria sorsát egyre inkább az amerikai imperialisták aljas céljainak megfelelő áruba bocsátják. Nyugati határvonalunkhoz nem messzire kerül el Ausztria angol-amerikai csapatokkal megszállt zónája, amely központja különböző angol-amerikai kémszervezeteknek.

A határőr őrs feladatai:

Az őrs feladata, hogy megvédje egy bizonyos ideig a MNK-t a mi drága hazánk talpalatnyi földjét. Amikor az őrs szerepéről, feladatáról beszélünk a határőrizetben, mindenképp először azt kell, hogy közöljem az elvtársakkal, hogy Pártunk és a mi bölcs, szeretett Vezérünk és Tanítónk, Rákosi Elvtárs igen sokat foglalkozik a Határőrség munkájával, nap, mint nap felbecsülhetetlen segítséget nyújt nekünk ahhoz, hogy a határőrizet megtisztelő feladatát eredményesen hajtsuk végre.

Következtetések:

Mi nyíltan nézünk szembe a kérdésekkel, és ha valahol ez felmerül, Önöknek is ugyanígy kell szembenézni ezzel. És mi világosan megmondjuk, akit mi a Déli, vagy a Nyugati határra őrsparancsnoki beosztásba helyezünk, az a tiszt elvtárs képes arra, hogy ott kinője magát, kiváló őrsparancsnok legyen.”

34 MOL Határőrség 1952 évi iratok XIX-B-10. 8. doboz anyaga

Úgy gondolom, a fenti kivonatok kellő mélységben, korhűen mutatják be azt, ami az 1950-es évek elején az országot és a Határőrséget jellemezte.

A határsáv karbantartására az ÁVH Határőrség kezdetben polgári lakosokat vett igénybe, ám a gyakorlati tapasztalatok azt bizonyították, hogy a határon a műszaki karbantartásra, cserjeirtásra alkalmazott polgári lakosság több kárt okozott, mint hasznot. Ezen kívül a karbantartás során a polgári személyek tanulmányozhatták a határőrizeti rendszert, majd később többen kiszöktek. Ezért a Határőrség vezetése 1952 évi július 23-án keltezett paranccban a gyomtalanítást, cserjeirtást megtiltotta, a határnyiladék tisztítását határőr katonákkal végeztették el.

1952-ben adták ki az ÁVH Határőrség részére (szovjet mintára) az Ideiglenes Határőrizeti Utasítást,³⁵ amelyben talán legérdekesebb, hogy az aknamezőről, műszaki zárról, annak őrzéséről, ellenőrzéséről egyetlen mondat sem található.

A nyugati határszakaszon letelepített aknamező az eltelt évek során több gondot, problémát vetett fel. Mivel folyamatosan nem tartották karban az aknamezőket, azok 90 %-a elhasználódott, nem volt üzembiztos. Az aknák átlagos életkora 1-2 év. A műszaki záruk ellenőrzése során a következő megállapítást fogalmazták meg.

„Mivel nem vált be a drótakadály közé telepített 1949-es telepítési rendszer, melynek lényege, hogy két sorban méterenként 0,5-1,5 akna van telepítve, mely könnyen áthidalható, így 1952-ben rátértünk a súlyterületek aknásítására. Ez a telepítés azt jelenti, hogy a kerület egyes súlyterületeit többszörös aknamezővel láttuk el. [...] Ez a telepítés 25 %-ra zsugorítja össze az aknamező eddigi rendszerét. (A régihez nem nyúltunk.)”

A fentiek alapján a Határőrség a rossz minőségű 49 M-es aknák helyett 51 M-es típust kért az 1954-es évre, amely 300 ezer gyalogsági taposóakna, és 15 ezer ÉRA rendelését jelentette.

1953 őszén javaslatokat kértek a csapatoktól³⁶ a műszaki zár állapotáról, alkalmazásáról. A csapatok eltérő véleményeket adtak, de egyöntetűen javasolták új drótakadályok építését, és az aknazárak módosított alkalmazását.

Valószínűleg az aknamezőről és annak hatásairól szerzett tapasztalatok motiválhatták azt az újítót, aki az aknamező kiváltására egy elektromos jelzőrendszert alkotott meg, és nyújtott be 1953-ban újításként. Ez a rendszer azon

35 MOL Határőrségi iratok 1954. XIX-B-10. 14. doboz. 2. fsz.

36 A bekért jelentések közül az 1. kerületparancsnok a következő javaslatokkal élt: A jelenlegi aknamező nem felel meg a követelményeknek, a határőrizet nem segíti elő. Ezért a jelenlegi aknamező megsemmisítését javasoljuk.

- 30 % a vadak által felrobbant
- 30 % hatástalanná vált
- rendszeres pótlása nem lehetséges

Helyette két soros ÉRA, GYATA telepítését javasoljuk.

elektromos jelenségen alapszik, hogy a szigetelőre szerelt műszaki zár egy bizonyos nagyságú, nem életveszélyes feszültséget ad ki a készülék. Amennyiben a feszültség nagysága annak következtében, hogy a határsértő a kerítést csupasz kézzel megfogja, vagy ollóval, csupasz kézzel elvágja, továbbá a szöges drót szálakat úgy érint össze, hogy az áthatolás következtében, a kihúzott és leföldelt szögesdróthoz hozzáérnek, a feszültség megváltozik, és ezt az őrön lévő jelzőkészülék felerősíti és jelzéssé alakítja át. Ez a rendszer mindenképp hasonló elven alapszik, mint a későbbi EJR, amit a szovjetektől megvásároltunk.

A Határőrség kísérletként épített egy 9.2 km hosszú elektromos mérőberendezést az Ágfalvai őrsködési területén, a határral 1-1,5 km-el párhuzamosan egy hat méteres nyomással. A kísérleti szakaszt minden áthatadó útszakaszon kapuval látták el, majd Ágfalván, 3 órán keresztül derült, szélcsendes időben próbálták ki. A berendezés jelzett minden alkalommal, ha hozzáérték csupasz kézzel, vagy áthatolási kísérletet tettek, vagy átvágták, vagy szétfeszítették. Hátrányként rótták fel, hogy rossz, esős, havas időben nem működik, valamint a népgazdasági teherbíró „képtelensége” miatt a magas előállítási, működtetési és karbantartási költségeket. A bíráló bizottság javaslata elutasító volt, továbbá azt tanácsolták, legyen olcsóbb és biztonságosabb működtetésű.³⁷

Az aknamező veszélyei a határsértőket, ügynököket, csempészeket nem tántorította el szándékuktól, hogy valamilyen módon illegálisan átlépjék az osztrák-magyar határt. Az eredményességi mutatók a nyugati határon a következőképpen alakultak az 1952-53 évek 1-6 hónapjaiban:

1952-ben kifelé: 213, befelé: 333, ebből ügynök 5,7 %, embercsempész 4,2%.

1953-ban kifelé: 178, befelé: 293, ebből ügynök 6,8% embercsempész 3,4%.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok jól szemléltetik, hogy a tiltott határátlépést megkísérlők jelentős száma vált ismertté az 1952-53-as évek első 6 hónapjában.

A következő évben az árvíz volt a fő szereplő a végeken is. Hatására több műszaki zár víz alá került, pl. Rönökön elmozgott a műszaki zár, és több akna felrobbant. Valószínűleg több akna átsodródott Ausztriába az árvíz által okozott rombolások miatt.

Ugyanebben az évben több műszaki újítást adtak be az aknamező kiváltására, vagy a határőrizeti feladatok eredményesebb teljesítése érdekében. Ezek az újítások csak címszavakban a következők voltak: drótkadályokra szerelhető jelzőkészülék, nagyfrekvenciás határvédő zár (hasonló az ágfalvaihoz), rádióhullámok bevonása a határőrizetbe, hordozható magasfigyelő, aknafel-szedését biztosító mechanikus készülék, új típusú érintő akna, műszaki zár megerősítése elektromos jelzőkészülékkel, csengő jelzőkészülék.

³⁷ Piros vezérőrnagy kézzel írt megjegyzése: ez régi, jól ismerem, gyakorlati alkalmazása nem hatékony, kár vele kísérletezni.

A legérdekesebb újítás valószínűleg az a javaslat volt, amely a műszaki zár helyett élő sövény, olajfűz vagy vadrózsa, továbbá futószeder telepítését javasolta, dugványról, vagy magról. A javaslat mindenképp megfontolandó lehetett, hisz olyan előnyöket rejtett magában, mint a minimális gondozás, karbantartás szükségességét, és a telepítés olcsóságát. Nyáron a futószeder a katonák számára gyümölcs utánpótlást jelenthetett volna.

1953-ra a belpolitikai élet változásai hatására az ÁVH-t a BM alárendeltségébe helyezték, mellyel a törvényesség erősítését kívánták elérni. A Határőrség ugyan továbbra is a belső karhatalommal közös parancsnokság alatt maradt, ez azonban csak formális közösség volt. A Határőrség életében a változás azt jelentette, hogy szakítottak a korábbi hagyományokkal, félretették a már megszerzett tapasztalatokat, és szolgálai módon, szovjet típusú Határőrséget hoztak létre. Az új Határőrség tevékenységének minden területén érvényesült a „proletárdiktatúra” akarata. Ez a fegyverhasználat szabályozását sem kerülte el. Ennek megfelelően adta ki az ÁVH vezetője 1953. március 12-én a 013. számú parancsát,³⁸ amelyben újra szabályozta az ÁVH Határőrség fegyverhasználatát, és egy szigorúbb fegyverhasználati utasítást léptettek életbe. A kor szellemét jól illusztrálja az a tény, hogy az ÁVH vezetője hatálytalanította a korábbi kormány- és miniszteri rendeleteket.

1953. november 19-én készült el az a javaslat a nyugati határszakasz műszaki átépítésére, amely az aknamező amortizálódásáról tesz megállapításokat. A leírás szerint az akkori követelményeknek nem felelt meg. A műszaki zár már nem képezett megfelelő akadályokat a határsértőknek és az ügynököknek. A műszaki zár területét benőtték a cserjék, bokrok, amelyek a karbantartást akadályozták, ugyanakkor megbúvási lehetőséget jelentettek a határsértőknek. A karbantartás során 34 harcos sebesült meg, és 4 harcos életét veszítette (*A régi és javasolt új műszaki zár illusztrációját lásd a mellékletek között.*)

Az ország gazdasági helyzete ez időben sem volt túl biztató, ezért a határőrizeti szigorításokon engedni kellett. Valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a Fertő tó népgazdasági hasznosítása miatt újjászervezték a határőrizetet, melynek következményeként a környéken dolgozó munkavállalók is beléphettek a műszaki zár által védett területre. Cserébe az FM³⁹ magasfigyelőket, hajókat adott a Határőrségnek, kimélyítették a hajózható csatornákat, illetve csónakházat építettek a Fertő tóra.

Az '50-es évek a bipoláris világ ideológiai harcáról is szóltak. Az illegális határsértők kimutatásánál is jól látszott, hogy a nyugati határt sok esetben mindkét irányban ügynökök is megpróbálták átlépni, több alkalommal sikeresen. Ennek az ideológiai harcnak volt egy szemléletes megnyilvánulása

³⁸ A 013. számú szigorúan titkos parancsot később az 1954. évi Határőrizeti Utasítás fegyverhasználati részénél szó szerint átvette.

³⁹ Földművelési Minisztérium

a légtérben, amikor Ausztria irányából léggömbök segítségével juttattak be propagandaanyagot, vagy más fontos információt, segélycsomagot. Az akkori Határőrizeti Utasítás szerint ezeket a léggömböket a határőröknek le kellett lőni. Ennek következményei lettek több alkalommal, hogy a járőr „átlőtt” az országhatáron, és a légtérbe leadott lövedék Ausztriában landolt.

Igy fordult elő az, hogy a Zalaegerszeg-i ker. Szentpéterfa-i őrsén 1955. március 14.-én 14.00 órakor az őrs figyelőjárőre léggömbre leadott 2 puskalövés osztrák területre esett, mely veszélyeztette két polgári lakos testi épségét. Az ilyen és hasonló esetek nem egyeztetetők össze Népköztársaságunk Kormányának külpolitikájával/ és veszélyeztetik a szomszédos országokkal való normális kapcsolatok kialakítását./

Ezt követően a határőr járőrnek csak akkor lehetett fegyverét használni a léggömbök ellen, ha meggyőződött róla, hogy a léggömb Magyarország felett repült, és a leadott lövés nem csapódhatott be Ausztriába, illetve nem veszélyeztethetett emberi életet.⁴⁰

1954-ben a Határőrség Országos Parancsnokságán áttekintették az 1928-ban született osztrák-magyar államhatárhoz kapcsolódó jogi jegyzőkönyveket. Ezen jegyzőkönyvek jelentős része a „vasfüggöny” miatt elavult, ám egy része, amely a mindennapi élethez, pl. vízügyi viszonyokhoz kapcsolódott (Jogi jegyzőkönyv a határvidék vízügyi viszonyaira vonatkozólag),⁴¹ továbbra is hatályba maradt, vagy felújításra várt. A brennbergi bányákra vonatkozó jogi jegyzőkönyv az 1954-es feljegyzés szerint „1938-ban kb. 160 fő járt át Ausztriából a magyar bányába dolgozni. Jelenleg az egész bánya le van szerelve, az aknák vízzel vannak elárasztva. Nem valószínű tehát, hogy a népgazdaság igényt tartana a jövőben az ottani bányászatra. Ilyen formán nyilatkozott a Nehézipari Miniszter kiküldötte is. A brennbergi bányával foglalkozó jogi jegyzőkönyv tehát már egyáltalán nem időszerű és a jegyzőkönyv felmondása határőrizeti szempontból előnyös és indokolt.” A Pinka-völgyi forgalom szabályozásáról az 1954-es jegyzőkönyvben a következőket jegyezték fel: „A szóban forgó kishatárszéli forgalmi egyezményt, melyet a két állam 1926-ban kötött, a bécsi magyar követség útján Magyarország 1948. december 1-jével felmondta. Ekkor megszűnt osztrák viszonylatban minden helyi jellegű határforgalom. A fentiek alapján a jogi jegyzőkönyv érvényben tartása

40 BM Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokság 0039/1955 parancsa

41 Az 1954-es jegyzőkönyv megállapításai szerint: Ez a jegyzőkönyv olyan kötelezettségeket ró Ausztriára, melyek számunkra feltétlenül előnyösek. A magyar területek ugyanis általában mélyebben fekszenek, mint az osztrák vidékek, tehát árvízvédelmi szempontból fontos az, hogy a vízügyi kérdések rendezettek legyenek. Az árvízvédelmi szabályok betartása feltétlenül kihatással van a határőrizetre is. Az osztrák határon ugyanis mintegy 12 helyen van vízi határ és több más helyen pedig patakok, vagy vízlevezető árok keresztezik a határvonalat. A tavaszi áradások alkalmával esetleg bekövetkező árvizek igen erősen gyöngítenek a határőrizetet.

tehát teljesen felesleges. Határőrizeti érdekeink alapján a jegyzőkönyvben foglalt jogi kööttségünket feltétlenül meg kell szüntetni.”

A Magyarország és Ausztria közötti határ az Írott-kő magaslaton halad át. A két állam kötelezettséget vállalt arra, hogy a lakosságnak minden időben és minden alakosság nélkül, tehát úti okmány nélkül, megengedik a magaslaton emelt kilátó megközelítését. Mivel a 883 m-es magaslat fontos háromszögelési pont, a két állam földmérő hivatalai akadálytalanul végezhetnek ott geodéziai munkálatokat. E jogi megállapodást is felülírta „vasfüggöny”: „A magaslaton emelt kilátó, mivel a határvonal keresztülhalad rajta, a műszaki záron kívül van. Ilyen formán magyar részről a kilátóba nem járnak fel. Osztrák részről ritkán előfordul, hogy megközelítik a kilátót. Értesülés szerint a kilátó jelenleg eléggé elhanyagolt állapotban van. Mivel a jegyzőkönyvben biztosított jog a kilátó használatára inkább földmérési szempontból lehet jelentős, az illetékesek szakvéleményének alapján továbbra is biztosítani lehetne a 883-as map. közös használatát. Részünkről természetesen a határövezet rendjére vonatkozó megszorítások figyelembevételével lehetne csak megközelíteni a kilátót. Határőrizeti szempontból mindenesetre előnyösebb lenne a kilátó használatának megszüntetése.” A II. világháború utáni megváltozott tulajdonviszonyok, valamint a kishatárforgalom felszámolása ezeket a jogi jegyzőkönyveket nagyrészt felülírta, vagy teljesen okafogyottá tette.

1954, 1955 nagyon fontos állomásai voltak a kelet-nyugat közötti kapcsolatoknak, a hidegháború eszkalálódásának. 1954-októberében az NSZK elismerése, majd felfegyverzése és NATO tagsága, komoly kihívást jelentett a szocialista tábornak. A válasz nem is késlekedett, mégpedig a Varsói Szerződés létrehozásával. Ezzel párhuzamosan zajlott az Osztrák Államszerződés előkészítése és aláírása, amelyet követett a szovjet csapatok Ausztriából való kivonása. Az Osztrák Államszerződéstől nagyon sokat vártak az osztrák-magyar határ két oldalán élő emberek. Így arra számítottak, hogy ismét beindulhat a kishatárforgalom (amelyet a trianoni békeszerződés után hoztak létre a határ két oldalán maradt családok rokoni és gazdasági kapcsolatainak fenntartására), és a határ két oldalán élők könnyebben átléphetik a határt túlololdali birtokaik művelésére. A felderítő szervek jelentései arról számoltak be, hogy ez időben fokozódott a két ország között a levélforgalom, amiből arra következtettek, hogy a korábban Ausztriába kiszököttek felvették a kapcsolatot családtagjaival egy közeli viszontlátás reményében. A gyakorlat azt mutatta, hogy ezekben az években folyamatosan nőtt a kifelé irányuló határsértések száma.

1954-ben adták ki a szigorúan titkos minősítésű Határőrizeti Utasítást, amelyben műszaki technikai berendezések között ott található a vasfüggöny minden elemét: felszántott nyomsáv, drótkadály, aknamező, spanyolbak, sündisznó, dróthenger, fatorlasz, magasfigyelő. De részletesebb utasításokat a műszaki zár őrzésre ebben az utasításban sem rögzítettek.

A „nemzetközi helyzet fokozódása,” továbbá „az imperializmus elleni harc” megkövetelte a határőrizet tökéletesítését, 1955 végére a büntetlen határsértés megszüntetését. Ennek egyik megoldását a műszaki felújítások, karbantartások, szélesebb körű műszaki munkálatok folytatásában látták. Ezek megvalósítását az államhatáron a következő területeken tervezték:

- drótakadályok javítása, cseréje
- határon átvezető folyók akadállyal való lezárása
- meglévő vízlezárók javítása
- új magasfigyelők építése (kerületenként 12)⁴²
- járőr bürük építése, meglévő bürük javítása
- rejtett figyelők építése fára, vagy földbe
- nyomsáv megszántása, tárcsázása, tavasszal és ősszel
- határjelek karbantartása
- határsorompók karbantartása
- járőrutak létesítése
- cserjéltetés a nyomsáv és műszaki akadály között.

Az akkori politikai légkört jellemzi az a feladat, amelyet az őrsöknek a Határőrizeti Utasítás X. fejezete szerint kellett elvégezni, mégpedig az őrs védelmi körlet kiépítését, az „atomkörlet” kiépítési elve alapján.

A műszaki munkálatok során az aknamezők felújítása⁴³ is folyamatosan a figyelem központjában állt, melyet alátámaszt a Csornai határőrkerület-parancsnokság jelentése.⁴⁴ Eszerint az aknamező teljes aknamennyiségnek 30%-a felrobbant. Az őrsök a felrobbant aknákat nem jelentik, ezért elmaradt azok átvezetése a törzskönyvbe.

A kerületparancsnokok javaslatát figyelembe véve, a következő műszaki megerősítést végezték el a nyugati határszakaszon 1955-ben:

- kétsoros drót helyett egy soros drótakadály lerakása
- akadály és nyomsáv közötti terepen taposó akna és hanghatás-növelő lerakása
- magasfigyelők megszüntetése, helyette fákra, épületekre figyelőhelyek építése
- mélységi területen elektromos jelzőrendszer és hangjelző rendszeresítése.

A még eredményesebb határőrizet érdekében a BM – a Pol. Biz. jóváhagyásával – elrendelte az 1. és 2. kerületi parancsnokságok felderítő szolgálatainak megerősítését.

⁴² az 1949-ben felépített mafik földbeágyazott lábai elkorhadtak

⁴³ 1955. július 15. műszaki fejlesztési terv szerint a második 5 éves tervben a következő mennyiségek szerepelnek: évente 5000 taposó akna / 5000 ÉRA / 20000kg robbanó anyag + gyutacs gyújtózsínór

⁴⁴ MOL Határőrségi iratok 1955. XIX-B-10. 44.doboz, 2. fsz

1955. július 8-án kelt az a BM parancs, amely szerint „Államhatárunk Nyugati határszakasza Népköztársaságunk határőrizetének fő iránya. Értékelve a Nyugati határszakasz határőrizeti helyzetét, azt kell megállapítani, hogy ez a határszakasz úgy külső, mint belső ellenség tevékenysége szempontjából egyre aktívabb. Az elkövetett határsértések, valamint a Nyugati határszakasz irányában történt nagyszámú határsértési kísérlet különösen ebben az évben hónapról hónapra fokozódik.”⁴⁵ Ezzel összhangban a nyugati végeket megerősítették 11 új őrssel, 6 tartalék századdal és az ehhez szükséges 1011 fővel.

Az „imperializmussal” és a határsértőkkel, valamint ügynökökkel, csempészekkel folytatott harc nagy erőfeszítéseket követelt az országtól, és komoly terheket rakott a Határőrség végrehajtóira. Különösen a nyugati határszakaszon, melynek megerősítésére folyamatosan figyelmet fordított az akkori párt-, BM- és Határőrség-vezetés. Ennek eredményeként került sor 1956 elején egy következő nagy átszervezésre, melyet követően már 4 kerületparancsnokság őrizte a nyugati államhatárt.

A Belügyminiszter első helyettesének 1956. február 24-én kiadott parancsa szerint a következő szervezeti struktúrában valósulhatott meg a nyugati határszakaszunk őrizete.

1956. 3.15.-én 19.00 órától a nyugati határszakaszon az határt az alábbi kerületek őrizték:

1. határőr kerület - Győr

alárendelve:

8 közvetlen irányítású őrs,
1 zj. - Mosonmagyaróvár - 9 őrssel,
2 FEP /:Komárom, Gönyü:/

2. határőr kerület - Csorna

alárendelve:

8 közvetlen irányítású őrs,
1 zj. - Sopron - 10 őrssel,
1 FEP. /:Sopron:/

3. határőr kerület - Szombathely

alárendelve:

17 közvetlen irányítású őrs,
1 FEP /:Kőszeg:/

4. határőr kerület - Zalaegerszeg

alárendelve:

10 közvetlen irányítású őrs,
1 zj. - Szentgotthárd - 7 őrssel,
1 FEP. /:Szentgotthárd:/

A nyugati határszakaszra való koncentráció szinte minden területen, de főleg a propaganda területén nap, mint nap megnyilvánult. 1956. január 26-án

⁴⁵ MOL Határőrségi iratok 1955. XIX-B-10. 15. doboz

született a következő felhívás a nyugaton szolgálatot teljesítő határőrök számára: „Az osztrák területen lévő imperialista ügynökök és más ellenséges elemek rendszeresen provokálnak, átkiabálnak, és arra akarják rábírní a harcosokat és tiszthelyetteseket, hogy hazaárulást kövessenek el. A határőrök megtévesztése érdekében bőven osztogatják a hazug csábító ígéretek tömegét és nem riadnak vissza népi demokráciánk legaljasabb rágalmozásától sem.”⁴⁶

Ennek teljesen ellentmond a néhány hónap múlva, 1956. május 19-én kiadott intézkedés, amely a műszaki zár megszüntetésének politikai okait⁴⁷ magyarázza.

- A Szovjetunió és a béketábor nyomán enyhült a nemzetközi helyzet.
- Megváltozott, javult Jugoszláviával a viszony.
- Ausztria semleges lett, és így az osztrák-magyar kapcsolatok lényegesen javulnak.
- A bizalom javítását és elmélyítését Ausztriával nem segítette elő a műszaki zár, amely a hidegháború maradványa.
- „Csapást mérünk az imperialista propagandára.”
- A műszaki zár felszedését belső helyzetünk is lehetővé teszi, mert hazánk és a szocializmus erői növekedtek.
- A lakosság egyre jobban segíti a határ őrzését.
- A műszaki zár megszüntetéséhez kedvező feltételeket teremtett a Határőrség megerősödése. Tapasztalt tisztek, tiszthelyettesek őrzik a határt.

A hivatalos forrás szerint a Magyar Népköztársaság Belügyminiszterének 1956. június 11-én kelt 45. sz. parancsa szerint:

A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa utasítást adott a magyar osztrák határszakaszon a műszaki zár eltávolítására. A Minisztertanács határozata összhangban van Pártunk és Kormányunk, valamint a Szovjetunió és a szocialista tábor többi országainak külpolitikájával, amelynek alapja a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymásmellett élése, a nemzetközi feszültség és az Osztrák Köztársaság viszonyának további megjavítását is célozza. A Minisztertanács határozatát a lakosság helyesléssel vette tudomásul.

A műszaki zár felszedésével kapcsolatosan egy kézzel írt feljegyzés szerint: Biztosítani kell, hogy ez a mű zászlóalj minden gondoskodást megkapjon, semmi szükséglete ne legyen. Másik fő kérdés, hogy a munkák során ne történjen szerencsétlenség és provokáció. Naponta tudni kell, hogy a műszaki zászlóaljnál mi a helyzet, és ennek alapján intézkedést tenni. A kézzel írt fel-

46 MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz

47 MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz 128 fsz.

jegyzéshez az akkori Belügyminiszter-helyettes csak a következő megjegyzést fűzte: Tudomásul vettem, sokáig ne húzódjon el!⁴⁸

Ezzel párhuzamosan a Határőrség szakemberei készültek az aknazár utáni időkre. Folyamatosan zajlott az új eszközök, módszerek bevezetésnek az előkészítése. Többek között az alábbiakat tervezték az aknamezők kiváltására:

- rejtve, egysoros drótakadály telepítése
- járőröket mélységbe összpontosítani
- lovascsoport felállítása: Kemenestaródfán
- őrsönként 8-8 db kerékpár alkalmazása
- rejtett figyelők kiépítése
- elektromos jelzőkészülék sorozatgyártása, majd telepítése
- járőröket súly időben összpontosítani a nappali és nyomsvá ellenőrzés terhére
- határmenti falvak gyűrűbe fogása, őrzése
- hazafias csoportok a falu szélén lakókból tevődjenek össze
- rendőrség, polgári személyek bevonása
- mélységi járőrök szolgálati lappal való ellátása
- tisztek mellett a tiszthelyettesek is lássanak el eligazító szolgálatot, így a tisztek rejtve ellenőrizhetik a járőrt.

A fentiekből jól kitűnik, hogy bár az aknamezőket felszedték, a zöldhatár őrizet továbbra is szigorú maradt. Mindezt igazolják azok a javaslatok, elképzelések, mint például egyes irányokban az aknamező meghagyása, de ezt az országos vezetés nem engedélyezte.

A 28/033-56 Honvédelmi Tanács határozatot, amely az aknamező felszedéséről szólt, 1956. szeptember 18-ra végrehajtották.

A terv szerint a BM Határőrség első ütemben Fertőrákos-Tőzeggyár, Tőzeggyár-Rajka, Nagycenk-Peresznye szakaszokon, majd 1956. május 9.-21. között a Pinka folyó mentén szedte fel az aknákat. Ez időben, Sopronban előkészítés zajlott. Ezt követte Fertőrákos majd az u.n. Soproni zsák.

A határőr műszakiak mellett a Honvédség 6. hadtest négy, a 82., 67., 68., 30. zászlóaljaival vett részt az aknák felszedésében. Július 1-én települtek át délről, és a jugoszláv határtól a Pinkáig szedték fel az aknákat.⁴⁹

Így 1956-ban néhány hónap alatt sikerült felszedni a 413.844 m hosszú műszaki zárat.

Sajnos a végrehajtók a fizikai nehézségek mellett nagy árat fizettek. Az aknamentesítés során 2 halálos, 17 súlyos, és 20 könnyebb sérülés következett be. A Határőrség műszaki alakulatainál szolgálatot teljesítő határőröket, akik részt vettek a műszaki zár felszedésében, elismerésül 1956. október 17-ig nem tényleges állományba helyezték, azaz leszerelték őket.

48 Gábri Mihály 1956 V. 10.

49 MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B-10 23 doboz

Az akkori Határőrség életéről beszámoló szakmai újság az aknamentesítésről csak nagyon rövid hírből, 2 fotóval tudósított. „Fél év sem telt el, hogy a Minisztertanács határozatot hozott a déli és a nyugati országhatáron lévő műszaki és aknazár felszedéséről.”⁵⁰

Természetesen a határ túloldalán az osztrák csendőrök folyamatosan figyelemmel kísérték a műszaki zár felszedését, átkiabáltak, átfilmeztek.

A déli határ mentén szintén felszedték az aknamezőket, sőt a határovezet intézményét is megszüntették, de ez utóbbi nem vonatkozott a nyugati határszakaszra.

1956-ban is nagyon sok léggömb repült be nyugatról hazánk területére, de tartalma már nem röplapokból, hanem rádióadókból és légi fényképezőgépekből állt, ami arra enged következtetni, hogy a szomszédokat is egyre jobban érdekelte a magyarországi belpolitikai helyzet.

A befelé irányuló léggömbök mellett kifelé irányuló kiszökési kísérletekre is sor került a levegőben. Így 1956. július 13-án erőszakosan eltérítették a Budapest-Szombathely-Zalegerszeg belső légi járatot, amely bajor területen landolt. A repülőgép-eltérítő 7 fős csoport és még két fő Németországban maradt, míg a személyzet és a többi utast hazatért.⁵¹

A Határőrség vezetői is folyamatosan érzékelték, hogy a belpolitikai feszültségekből adódóan egyre többen kísérelnek meg nyugatra szökni a zöldhatáron. Ezt még minden biztonnal felerősítették az aknamezők felszedéséről szóló hírek is. Ezért a nyugati határszakaszokon a határvonal és a nyomsáv mellől áthelyezték a magasfigyelőket a mélységbe, hogy megfigyelhessék és elfoghassák a kifelé irányuló határsértőket.

1956-ban a nyugati határszakaszon megnövekedett kifelé irányuló mozgás, és a belpolitikai feszültség már érezte hatását a Határőrségnél is, ám mindezt a Határőrség vezetése határozott intézkedéseket nem fogantatott, és magára hagyta a végrehajtókat. Ilyen előzmények után az őrsök, FEP-ek állománya, vezetése, a rádióból és a menekülőktől szerzett információt a kialakult helyzetről. Egyes tisztek felkészületlensége, negatív szemlélete, gyávasága több esetben (pl. Mosonmagyaróváron) tragédiákhoz vezetett. A kellő irányítás nélkül maradt határőralegységek a legkülönbözőbb módon reagáltak a politikai eseményekre. A kialakult helyzet tovább súlyosbodott a november 4-én megindult szovjet támadással, az ország fokozatos megszállásával. A nyugati határszakaszon sokszorosára nőtt az országot elhagyók száma. A határőrzés ez időre elvesztette jelentőségét, mivel szinte ellenőrizhetetlenül haladhattak át a határon az emberek. Ezt kihasználták a vasfüggöny nélküli határ két oldalán élők is, és az október végi, és november eleji napokban több alkalommal Ausztriából Magyarországra, és Magyarországról Ausztriába látogattak.

50 A HAZÁÉRT XI. évf. 39 szám, 1956. szept. 22

51 Zsiga Tibor: A vasfüggöny és kora. Budapest Hanns Seidel Alapítvány Budapest 1999. pp 34-41

A Hegyeshalomból származó korabeli jelentés jól illusztrálja azt, hogy ebben az időben mi történhetett a vasfüggöny magyar oldalán szolgálatot teljesítő határőrörsökön, a nyugati határszakasz kapujában:

„Jelentem, hogy a hegyeshalmi őrs valamint Hegyeshalom területén október 23-át követő napokban az alábbi események történtek.

1956. október 23-án a korareggeli órákban P százados elvtárstól azt a parancsot kaptam, hogy az őrs szakaszát nem a H.U.-ban (Határőrizeti Utasítás) meghatározott járőr nemekkel őriztessem, hanem egyes szakaszokat rajokkal.

A parancsnak megfelelően az őrs személyi állományával ismerttettem és az őrs szakaszát rajokkal őriztettem.

Október 24-én a délutáni órákban tudomásomra jutott, hogy Mosonmagyaróváron is tüntetés van, ezt megelőzően a reggeli órákban Hegyeshalom területén a vasút dolgozói egy 16 pontos követelést függesztettek ki ahol nagyobb létszámmal tömörültek.

Ebben az időben V. hdgy. elvtárs is kint volt, akit oda hívtak s megkérdezték tőle, hogy egyetért-e vele. Ekkor már a vasutasok a jelvényeiket leszedték a sapkájukról és helyében nemzeti színű kokárdát tettek. Ezen tüntetőleg fellépő vasutasok vezetője CsL és ML vasutasok voltak.

Október 24-én a délutáni órákban a hdm.ti-től tudomásomra jutott, hogy Mosonmagyaróváron a zj-nél fegyverhasználat történt. A határszakaszról a járőröket bevontam és a személyi állomány nagy részét az őrs laktanya védelmének megerősítésére használtam fel.

Ebben az időben a zj. polh.-tól azt a parancsot kaptam, hogy szedjem le a sapkákról a csillagokat és szedessem le az egész személyi állományt, amit végrehajtottam.

A zj-al valamint a kerülettel és a szomszédos őrsökkel az összeköttetés megszűnt. Így A szds elvtárssal FEP pk-val vettem fel a kapcsolatot a további ténykedésekkel kapcsolatban

A szds megkérdezte géptávíró a parancsnokságot, hogy esetleg tüntetés esetén milyen magatartást tanúsítsunk, amire azt a parancsot kaptam tudomásom szerint, hogy határőr módra helyt állni.

A parancsvétele után az őrs laktanya védelmére állítottam az egész személyi állományt.

A későbbi időben a géptávíró összeköttetés is megszűnt majd az esti órákban A szds elvtárs azt közölte velem, hogy egy orvos csoport be ment a FEP-re és azt kérte tőle, hogy engedjék meg hogy átmenjenek Bécsbe gyógyszerért az Óváron megsebesült személyek részére.

A FEP pk megegyezett ezzel a csoporttal, hogy támogatja a munkájukban és közölte velem, hogy hasonló módon cselekedjek.

Ebben az időben hozták létre Hegyeshalomban a Katonai és Munkás Tanácsot melyben a FEP tisztjei is helyet kaptak.

Az éjszakai órákban egy fehér köpenyes fiatal férfi jött az őrsre akit motorkerékpáron hoztak be az átkelőtől aki szintén a fent nevezett orvos csoportban tartozott kb. egy órát tartózkodott az őrsön. majd D. hdgy a FEP motorjával Mosonmagyaróvárra vitte.

Október 25-én az őrsre senki sem jött a határt őrizni.

Október 26-án a déli órákban egy csoport érkezett az őrsre 6 fő aki közül egy személy beszélgetett a személy állománnyal az eseményekkel kapcsolatban majd az őrs udvarán lévő katonai emlékműn lévő Párt és DISZ jelvényem levő piros csillagokból lekaparták a festéket és a laktanyára kitűzött nemzeti színű zászlóból kivágták a magyar népköztársaság címerét. Az akkor elhangzott beszélgetésen nem voltam jelen kint voltam a Bécsi úti átkelőnél.

Ugyan ezen a napon a délutáni órákban jött az őrsre egy 15 fős csoport akik általában 15-20 éves fiatal gyerekekből állt minden egyes személynél géppisztoly volt.

Ezt a csoportot CSL vasúti dolgozó vezette az őrsre azt mondták, hogy azzal a céllal hozták őket az őrsre hogy a határőrök ne féljenek és egy polgári személy egy határőr menjen ki az őrs szakaszán szolgálatba.

Ennek a csoportnak egy kb. 18-20 éves vasutas ruhában öltözött férfi volt a parancsnoka aki ismeretlen volt.

Ezen a napon érkezett az őrsre egy hatvan fős tüzér csoport az őrs megerősítése céljából akit F alez. elvtárs küldött az őrsre.

A határőrök sem a polgári személyekkel sem a tüzerekkel nem voltak hajlandók kimenni szolgálatba, azért mert féltek attól hogy a fenti személyek a határőrök ellen fogják a fegyverüket esetleg használni. Így a polgári személyek egy csoportja határőrök nélkül ment ki a vasút területére szolgálatba. A tüzerek pedig a bécsi úti átkelőhöz adtak szolgálatot.

A késő délutáni órákban egy másik ismeretlen személy érkezett az őrsre aki azt kérdezte a csoport parancsnokától hogy ki küldte ide őket?

Azt válaszolta, hogy a Határőrség Mosonmagyaróvárra beküldte CSL-t azzal a kéréssel hogy jöjjenek segíteni mert félünk. majd a személy megkérdezte a katonákat hogy szükség van a jelenlétükre mire több harcos valamint F őrm azt felelte hogy vagyunk mi elegenden és van parancsnokunk is semmi szükség arra hogy idegen polgári személyek jöjjenek az őrsre erősítésnek erre a később érkezett polgári személy az őrsről a csoportot elküldte.

Kettő fő jött vissza az éjszakai órákban akik valahol fegyverrel kinn voltak akiktől elvettük a géppisztolyokat és elküldtük reggel haza.

Ezekkel a személyekkel később egy levéli személy is volt akinek szintén géppisztolyt akasztottak a nyakába és velük vitték. Ez az egy személy akit ismertünk a többi ismeretlen volt. Neve P P Levél Sz-tálin tér 1

Október 27-én az esti órákban megjelent az őrsön Dr. NG volt horthysta határrendőr őrnagy és NI az újonnan megválasztott tanács titkár és beszédet mondta az őrs személyi állományának akikkel V hdgy et. volt. A beszéd a fennálló határőrizettel kapcsolatos volt. Ugyanakkor az őrsre jött a kerülettől K fhdgy et. is aki ennivalót hozott az őrsre valamint a munkástanácsot választatta meg.

Ezekben a napokban a határőrzés ment az elfogott személyeket a katonai és munkástanácsnak kellett átadni.

A katonai és munkástanács egy ülésen részt vettem amikor jelen volt Zs szds et. is a tanács tagjai és főleg a Mosonmagyaróvárról ott levő S. nevezetű személy valamint CSL és NGY azt követelték, hogy Rajkától Hanságig az őrsöket kapcsolják oda NG volt őrgy. és csak rajta keresztül kaphassanak parancsokat. A telefon bekapcsolását NGY vállalta aki a posta telefon szerelője.

Ebben a ténykedésben a Zs szds et. ugyan nem értett egyet ellenben mégis megcsinálták úgy hogy ugyan tudomásunkra nem hozták ellenben ahogy a beszédjükből megtudtuk minden egyes beszélgetést lehallgattak.

A következő időkben amíg a szovjet csapatok be nem jöttek a határőrzés valamennyire ment az elfogott személyeket a tanácson adtuk át akik aztán engedték útjukra.

A következő időkben egyéb esemény nem történt mint az hogy a harcosok kimentek a faluba állandóan azt mondogatták nekik miért vannak még mindig itt miért nem mennek már haza, de olyan is előfordult megfenyegették őket.

November 4-én a szovjet páncélosok lezárták a műutat befelé Ausztriából nem engedtek senkit csak kifelé.

5-én reggel az őrsre jöttek a hajnali órákban amikor felszólították hogy adjam át az őrs szervezésében lévő összes fegyvereket és lőszert. A felszólításnak eleget tettem, majd azokat Mosonmagyaróvárra elszállították.

November 6-án este a fegyvereket a szovjetektől visszakaptuk. előzőleg egy szovjet páncélos ezredes beszélgetett velünk hogy hajlandók vagyunk együttműködni.

Amikor a fegyvereket visszakaptuk kizárólag mélységben őriztük a határt valamint a laktanyavédelem volt megszervezve a szovjet elvtársakkal közösen.

November 8-án a szovjet páncélosok parancsnoka felszólított bennünket arra a vámháznál lévő fegyveres csoportot ki kell emelni hajlandók vagyunk e erre.

A délutáni órákban az őrsre jött A szds és a FEP 7-8 tisztje megbeszéltük a jelezett csoport kiemelését majd a személyi állományt sorakoztattam és felhívtam a figyelmüket a feladatra és az önként jelentkezésre. Az őrsön tartózkodó 40-45 et. egyhangúlag jelentkeztek a feladat végrehajtására.

A feladatot a3 páncélos segítségével oldottuk meg.

A következő időkben a határszolgálat normálisan ment a H U-nak megfelelően megszervezve.

Az őrsről senkinek fegyvert nem adtunk ki csupán mit a szovjet elvtársak elvittek, ami helyett kaptunk is tőlük nem a mi régi fegyvereinket, de a kért fegyvereket megkaptuk.

Az őrs személyi állományából tudomásom szerint senki nem távozott nyugatra az őrs egy régi katonája E őrm. ment el amikor a szovjet elvtársak bejöttek már tudomásom szerint haza ment Dunaharaszti községben.

Ezen kívül még 8 olyan határőr hagyta el az őrsöt kik október 24-én jöttek az őrsre a déli határról, akik szintén haza mentek."

Bár a jelentés csak 1957 januárjában íródott, véleményem szerint mégis jól illusztrálja a nyugati határszakasz egy határőr őrsének eseményeit az '56-os forradalom viharában. Érzékelhető, hogy mennyire magára hagyták a végrehajtó alegységet azzal a jelszóval, hogy álljon helyt határőr módjára. A jelentésből egyértelműen kitűnik, hogy adott időszakra a szovjetek vették át a határőrizetben is a kezdeményezést és a határőr őrs felett a parancsnoklást.

1956-ban egy nagyon kis előrelépés történt az osztrák-magyar vízügyi kapcsolatokban. Április 9-én aláírták Bécsben a két állam által jóváhagyott határvidék vízgazdálkodási kérdéseinek szabályozását tartalmazó megállapodást, melynek törvényi szintre emelésére csak 1959-ben került sor. E szerződés szerint a két fél a tudomására jutott jég, árvíz, és minden más veszélyről kölcsönösen tájékoztatja egymást.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁRON ISMÉT LEGÖRDÜL A VASFÜGGÖNY (NYUGATON A HELYZET VÁLTOZATLAN) 1957-1965

A forradalmi események után, az ismert nemzetközi körülmények miatt, a magyar kormány teljesen elszigetelődött. Az 1956-s forradalom harcai után hatalomra került vezetés kiemelt figyelmet fordított a fegyveres szervek újjászervezésére. Létrehozta a Fegyveres Erők Minisztériumát, amelynek alárendeltségébe került a Határőrség. A fegyveres csúcsminiszter 1956. december 3-tól naponta, folyamatosan kért jelentést a Magyarországot Ausztria irányába elhagyó és ott tartózkodó személyekről. Ezen első szolgálati nap jelentései a következő főbb adatokat tartalmazták: 1956. december 3. 8.00-tól december 4. 8.00-ig Ausztria felé elfogva: 388 fő, büntetlen határsértések száma: 45. Bécsben 29 ezer, az Eisenstadti táborban 8-10 ezer kiszökött személy tartózkodik.

A következő napokban is hasonló arányban hagyták el Magyarországot, az illegális határátlépők.

A nyugati határ fontosságát jelzi, hogy a Belügyminiszter 1957-ben kiadott első parancsa is erre irányul. Kifogásolta az együttműködést a nyugati határon szolgálatot teljesítő Határőrség és Rendőrség között. A nyugati határvédelem érdekében a következő végrehajtandó feladatokat szabta meg parancsában:

- A BM Győr, Vas megyei Politikai osztályai és a Határőrség kerületi felderítő osztályai negyedévente tervezzék meg a közösen végrehajtandó feladatokat.
- A BM II/2.o. és a Határőrség Felderítő osztálya állapodjon meg, hogy melyik kém, csempész ügyben ki járjon el.
- Állítsanak fel egy elemző csoportot a BM Győr, Vas megyei Politikai osztályai, és az elemzésekről tájékoztassák a Határőrséget.
- A Győr, Vas megyei Rendőr főkapitányság vezetői és Határőrség kerület vezetői közösen dolgozzanak ki karhatalmi feladatok végrehajtására terveket.
- A nyugati határvédelemre beosztott rendőröknek, határőröknek tartanak 8 órás kémelhárítási előadást.
- A BM II. Főosztály állítsa össze az összes nyugatra szökött személy névsorát, mert valószínűleg abból kerülhetnek ki az ügynökök.
- A nyugati kerületparancsnokságok területén elfogott, befelé irányuló határsértőket azonnal konspiráltan kell elszállítani a kerület felderítőihez, és azonnal értesíteni kell a BM II/2 osztályt.

Valószínűleg az akkori pártvezetés az 1956-os aknamező felszedését elhamarkodottnak vélte, és a forradalom, valamint az azt követő időben nyugatra kiszökött 150-200.000 magyar miatt átértékelte a műszaki zárszerépét, és a visszaállítás mellett, azaz az aknamező újbóli lerakása mellett döntött. Mind ezt 1957. január 24-én a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány ülésén Kádár János 3. napirendi pontként terjesztette be, és a kormány tagjai a nyugati aknamező újra letelepítését feltétel nélkül támogatták.⁵²

Szalva János, a Határőrség parancsnoka, Tömpe István miniszterhelyettesnek 1957. február 6-án írt levelében kétsoros tüskés drót két ütembe való telepítését javasolta,⁵³ részletes költségvetéssel. Ezen kívül javasolta, hogy „*a műszaki zár felépítése mellett szükséges, hogy a nyugati határszakasz őrzését ellátó kerületek rendelkezzenek olyan anyagokkal, amelyek adott esetekben nemcsak feltartóztatják az ellenséges elemeket, hanem meg is semmisítik azt. Ezért javaslom, hogy az 1-4 kerületeket lássuk el 500-500 db érintő aknával, és 2-2000 gyalogsági taposóaknával.*”

A fenti javaslat meghallgatásra talált és a Honvédelmi Tanács 1957. március 12-én kelt határozata utasította a belügyminisztert, hogy az osztrák-magyar határ műszaki lezárását 2 ütemben hajtsák végre, továbbá utasította a pénzügyminisztert, hogy ehhez 2 millió forintot biztosítson, ami csak a kezdeti munkák elvégzésére nyújtott fedezetet.

A nyugati határszakasz lezárása első ütemében⁵⁴ 1957. április 30-ig a veszélyesebb irányokat, szakaszokat zárták le, míg a hátralévőket június 30-ig fejezték be. A határzár két soros tüskésdrótkerítéssel, illetve 3 soros dróthengerrel, és teljes hosszában gyalogsági aknazárral valósították meg. Bár a műszaki csapatok az elmúlt években szerettek tapasztalatot az aknatelepítésben, mégis léptek fel zavarok. Így pl. „az ellenség kifigyelte” és Márialiget, Hegyeshalom térségében 70 db aknát felszedett, valamint még az is előfordult, hogy az aknamezőt esetenként osztrák területre telepítették.⁵⁵ A határőr vezetőkre a műszaki zár felépítése után új feladatok vártak, mégpedig a határőrizet újbóli megszervezése.⁵⁶ A műszaki zárrendszer lerakásával új helyzet állt elő, ami szükségessé tette a helyi viszonyok megváltoztatását. Az aknamező és a tüskésdrót megnehezítette, de nem tette lehetetlenné a határsértés elkövetését.

52 MOL XIX-A-83

53 *Az elmúlt ellenforradalmi események következtében az ország nyugati határszakaszán egyre fokozódik a határsértések száma és az ellenséges elemek provokációs tevékenysége. Értékelésem szerint az ellenséges elemek ténykedése és az elkövetkezendő időkben még inkább fokozódni fog, mely a határ őrzését megnehezíti. E tényeket figyelembe véve célszerűnek tartom a műszaki zár újbóli felállítását.*

54 1957. május 21 jelentés a miniszterhelyettesnek: 1957. április 2-án 6 zászlóalj megkezdte a nyugati határon az aknazár telepítését. Karcag, Bicske, Lipcse, Ilona, Parád, Záhony aknamezők, aknatípus: PMD 7/C trotil

55 MOL HOP 1957 iratai XIX-B-10 29 doboz

56 MOL HOP 1957 iratai XIX-B-10 15 doboz 4 fsz.

Az akkori helyzetértékelés szerint a kalandvágyók várhatóan elhalasztották, de az ügynökök, bűnözők, ellenséges, akkori szóhasználattal „ellenforradalmi” elemek, nem mondtak le a határsértésről. Ezért a következő fő határőrizetet érintő változásokkal számolt az akkori határőrségi vezetés, a korábbi évtized határőrizeti tapasztalatai alapján:

- új határsértő főirányok jönnek létre
- kapukat nyitnak az ügynök határsértők
- megrongálják a műszaki zárat
- kifigyelik a járőrözést.

A fentiek megakadályozása céljából a következőket kellett a nyugaton szolgálatot teljesítő határőröknek tennie:

- lezárni azokat a szakaszokat, ahol a műszaki zár megszakadt
- átjárót (a műszaki záron) csak Hőr. OPK nyithat
- helyi lakosságot tájékoztatni a műszaki zár szükségességéről
- többlepcsős járőr szolgálatot vezényelni
- járőröket figyelmeztetni az aknazárral kapcsolatos biztonsági rendszabályról
- járőrnek ellenőrizni a nyomsáv mellett a műszaki zárat is
- robbanás esetén a teendőkre felkészíteni a járőrt
- álcázást rejtést megkövetelni
- agitációs munkát fokozni.

Az új helyzetben is folytatódtak a titkos operációk, az ügynökök átdobása, a nyugati határszakaszon. Ezek az operációk sokszor az ügynökök felelőtlen magatartása, utasítások be nem tartása miatt kudarcot vallottak, így dekonspirálták őket a Határőrség végrehajtó állománya előtt. Ezért az ilyen akciókat egy 1957-ben kiadott belügyminiszteri parancs⁵⁷ szerint, ezt követően csak a Határőrség parancsnoka és felderítő osztály vezetője, illetve a határon illetékes kerületparancsok és felderítő vezetője tudtával lehetett végrehajtani.

A határőrizeti szolgálat minél eredményesebb végrehajtása érdekében több változtatást is alkalmaztak. Több új helyen állítottak fel magasfigyelőket, illetve a nyugati határon lerakott műszaki zárat megváltoztatták, pl. Narda, Szentpéterfa, Olmód, Peresznye, Zsira térségében áthelyezték az aknamezőket.

Azt, hogy a nyugati határszakaszon hosszú távon is erős határőr jelenlétben gondolkodtak az akkori szakmai és politikai vezetők, legjobban szemlélteti az ez időben épített „Dőridomb” típusú őrsök sorozata (Márialiget puszta, Erzsébet puszta, Rohrerföld, Dőridomb, Sopron puszta, Horvátlövő, Felső-

57 MNK BM 11. sz. parancsa 1957. április 19

csatár, Nemesmedves, Rábafüzes, Szakonyfalva, Felsőszölnök). Az egyemeletes laktanya, és a mellé tartozó 4 tiszti lakás (örs pk, pk helyettesek és örsellátó részére) egy títusterv alapján épült az '50-es évek végén, '60-as évek elején. 1958-ban az újonnan lerakott műszaki zár első évében is már komoly gondok merültek fel. Ezeket a gondokat, problémákat jelezte az Országos parancsnok a kerületek parancsnokainak. „A nyugati határszakaszon telepített műszaki zár jelenlegi állapotában nem nyújt megfelelő biztonságot, és az akadály anyagát figyelembe véve számolni kell fokozatos elhasználódásával. Az elhasználódástól függően szükségessé válik fokozatos kicserélése és korszerűbbé tétele. Ezért a műszaki zárt néhány év alatt teljesen ki kell cserélni. A munkálatokat még ebben az évben meg kell kezdeni. A vasbeton oszlopok legyártására intézkedtem.”⁵⁸ A műszaki munkák elvégzésére a Határőrség törzsparancsnoka intézkedett, és a munkák elkezdésének idejét 1958. október 1-ére tette.

Az eredeti javaslat és terv szerint a nyugati határ teljes hosszában, az államhatártól befelé 2,5 m-re, 2 m magas 20 szál két soros, vasbeton oszlopokon felépített akadályrendszert kellett kiépíteni. Az akadályrendszerek közé aknát nem szabad volt telepíteni. Az OPK ezt 1958. október 16-án egysoros akadályra módosította. Ezen kívül egy szál drót kihúzására intézkedtek a talajnál, hogy ne lehessen alatta átbújni.⁵⁹

Vizsgálva az 1958/59-es határőrizeti eredményeket⁶⁰ megállapítható, hogy a nyugati határszakaszon meglévő műszaki akadályrendszer nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Talán az eredménytelenségnek köszönhetően tartott a Belügyminiszter 1959. áprilisában váratlanul határszemplét, majd 1959. 04.08-án 2-452/1/1959 BMH utasításában elrendelte a 2 soros drótkadály telepítését.

Ebben az időszakban is folytatódtak az '50-es években megszokottá vált, osztrák oldalról magyar terület felé irányuló határprovokációk. Mivel a magyar oldal ismét le volt zárva, a határövezetbe csak nehezen lehetett bejutni, ezért magyar oldalról ritkán történt incidens.

1960-ban új szelek kezdtek fújdogni az osztrák-magyar határkapcsolatokban. Először történt évek óta, hogy az osztrákok közös kivizsgálást javasoltak, és intézkedtek az osztrák határrend-sértés abbahagyására.⁶¹ Az osztrák-magyar határtárgyalások javuló kapcsolatokról tanúskodtak, de a tárgyalásoknál magyar féltől nem merült fel a műszaki zár felszedése.

Közben szóba került Sopron határövezetből való kivétele, de a Határőrség

58 OPK levele az 1-3 határőr kerület pk.-nak 1958. június 14.

59 Telepítés eredménye: 370 km-es egysoros drótkerítés, 1.850.000 db taposó akna, 1959-62 között a telepítés költségei: 36 299 560 Ft

60 1957-ben 740 Határsértés, 1958-ban 797 Határsértés, amelyből 131 lett büntetlen határsértés, Az összesből csak 137 fő volt határövezeti lakos

61 MOL határőrségi iratok 1960 XIX-B-10 15 doboz

nem járult hozzá, mivel ebben az időben nagyon nagy volt a térségben a határsértők aktivitása.

Egy 1963-as aknamezőről szóló jelentésből megtudhatjuk, hogy a kedvezőtlen időjárás miatt az alábbi mennyiség robbant fel:

- Csorna kerületparancsnokság területén: 542 db
- Szombathely kerületparancsnokság területén: 287
- Zalaegerszegi kerületparancsnokság területén: 2168 db
- Ezenkívül a tavaszi áradás miatt aknaátmosások történtek: kb. 328 db, ezért pl. Kemenestaródfa területén áthelyezték az aknamezőt a kiáramlott Pinka miatt.

Végleges jelentés az aknamező újratelepítéséről 1963. október 1-ig:

- 1. ker. pság: 133.2km
- 2. ker. pság: 85.5km
- 3. ker. pság: 62.4km
- összesen 281.1 km.

A jelentés szerint az 1958-60-ban műanyag akna hiányában fa-testű aknákat telepítettek, amelyek cseréjét végre kellett hajtani. Ennek a cseréjére 1964. április-szeptember havában került sor. Már ekkor jelezték, hogy 1965-ben meg kell kezdeni az aknamezők folyamatos cseréjét az elavulás miatt, az aktivitás fenntartása érdekében.

Miközben a '60-as évek első felében Magyarország elszigetelődése folyamatosan csökken, és az ENSZ-ben leveszik a magyar kérdést a napirendről, a nyugati végeken még a műszaki zár kikezdehetetlen. Olyannyira, hogy 1964-ben a Határőrség országos parancsnoka jelentést⁶² készített a műszaki zár fenntartás szükségességéről. A jelentésben a következő megállapításokat és érveket sorakoztatta fel:

1. 1949-től az 1956-os évet kivéve a műszaki zár a következő kettős feladatot látja el:
  - védelmet nyújt Ausztria felől incidensek és más ellenséges cselekedetek ellen
  - visszatartó erő a határsértő ellen.
2. Az osztrák kormány hadászati célból erődcsoportokat épített: Bruck, Eisenstadt-Mannersdorfnál 30-50 erőd-elem, 1m vastag betonfal, két emelet mélységben 40-50 fő befogadására alkalmas, vízvezeték hálózat, áramfejlesztő, központi fűtés, rádióközpont, kórházi ágyak találhatóak itt.
3. Az osztrák kormány 1961 óta határvédelmi egységeket szervez, jelenleg 12 százada van.
4. Az osztrák csendőrség, vámőrség gyakran szervez provokációkat.

62 MOL Határőrségi iratok 1964. XIX-B-10 23 doboz

5. Ausztriában szabadon tevékenykedhet az MHBK.⁶³
6. Ausztriában, lágerekben nagy számban élnek disszidensek, akik kiszökösnek, és velük számolni kell.
7. Burgenlandban történelmi hagyományai vannak a szomszédos, rokoni kapcsolatoknak, ezért azok határsértéseivel számolni kell.
8. Az osztrák kormány túri, hogy területén nyugati imperialista ügynökök, hírszerző szervek tevékenykedjenek.
9. Az 1963/64 években annak ellenére, hogy a legális forgalom növekedhet a nyugati országok felé, az illegális HS is figyelemre méltóan nő.
10. A baráti országokból hazánkba érkező állampolgárok rajtuk keresztül akarnak nyugatra szökni.
11. Mivel az osztrákok idáig nem ratifikálták a határjelek felújítására vonatkozó szerződést, a határjelek nagy része pontosan meg nem állapítható, így a műszaki zár az áttévedést megakadályozza.
12. A műszaki zár visszatartó erő a HS és csempészet tekintetében is.⁶⁴
13. A műszaki zár segítséget jelent a helyi lakosság vagyontárgyainak megőrzésében.
14. Biztonságot ad a járőrnek.

A fenti jelentés azért nagyon érdekes, mert korábbi években már jártak határőr tiszték⁶⁵ a Szovjetunióban, és megtekintették az SZ-100 elektromos jelzőrendszert. Sőt ugyanebben az időben, 1964 júniusában, Adyligeten felépítették⁶⁶ a kísérleti SZ-100 elektromos jelzőrendszert, amelyet a Határőrségi vezetők, nyugati kerületparancsnokok megtekintették. Ezek és a nyugati aknamező elhasználtsága⁶⁷ ismeretében, valamint a műszaki zár lerakása során jelentős számú baleset⁶⁸ fordult elő, ezért nem érhető az országos parancsnok érvelése a műszaki zár fenntartása mellett.

63 A második világháború végén számos kelet és közép-európai ország mellett, Magyarország is a szovjet megszállás áldozata lett. A menekültek százezrei között a harcoló magyar katonák is a határon túlra kerültek. Leventék, fegyveres önkéntesek, Szent László hadosztály és más katonai alakulatok. Azok a volt hadviselt katonák, akik nem kívántak egységbe tömörülni. Így született meg az a katonai szervezet, melynek neve: Magyar Harcosok Bajtársi Közössége, rövidítve MHBK. Az osztrák-magyar határ osztrák oldalán évtizedekig fennálltak az MHBK szervezetei.

64 Nyugati határszakaszon 1963/64-ben az összmozgás 1025 fő, 17%-al több, mint az előző időszakban

65 Mergel Kálmán fhdgy jelentése 1960-ból a szovjet gyártmányú jelzőkészülékek tanulmányozásáról

66 A szovjet tanácsadók 12 napi szemle után javasolták, hogy nyugati viszonylatba alkalmazni az S-100 Elektromos Jelzőrendszert. Ez km-ként 140.000 Ft + Kiparis távbeszélő központ Miniszter engedélyével a tervezést 6-8 órsre megkezdték.

67 1964-ben az aknamezők működőképessége 30-40 %

68 Ezen időszak alatt 44 műszaki katona sérült meg

Az SZ-100-as elektromos jelzőrendszer kísérlete mellett 1964-ben előtérbe került a H-63-as jelzőkészülék rendszeresítése is a Határőrségnél. A Hadi-technikai Intézettől átvett néhány kísérleti példányt, ezt később kb. 10.000 db komplett H-63 megrendelése követte.

Mindezek már jelzik, hogy a fentiekben bemutatott brutális aknamezőknek a napjai meg voltak számlálva. Csak egy fontos, határozott döntésre volt szükség, amely kezdeményezi a felszedést.

A javaslat⁶⁹ az új rendszer bevezetésére 1964. december 12-én készült el és került felterjesztésre a Belügyminisztériumba. A felterjesztés szerint 8 nyugati határőr őrsön tervezték megépíteni az SZ-100-as rendszert.

- Csornai kerületnél: márialigeti, hegyeshalmi, pusztasomorjai őrsökön
- Soproni kerületnél: bécsi-úti, ágfalvai őrsökön
- Szombathelyi kerületnél: kőszegi, jáki, bucsui őrsökön.

Az Sz-100-as költségeit összehasonlították a műszaki zárral, amelynek telepítési és karbantartási költségei magasabbak voltak, mint az Sz-100-as megépítési költségei. A javaslat valóra váltása már az 1965. év egyik fő feladata lett.

69 BM Hőr. OPK 03113/1964 sz. javaslat

AZ ELEKTROMOS JELZŐRENDSZER FÉNYKORA ÉS ALKONYA 1965-1989

A magyar és a nemzetközi politikai életben egyaránt kiemelkedő eseménynek számított, hogy 1964. október 29. és november 1. között Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter Magyarországon tárgyalt. A tárgyalások során sok, a közös államhatárral kapcsolatos kérdés szóba került, melyek rendezése a következő években megvalósult. Nem kerülték meg az aknamezők kérdését sem, melyről igen eltérő álláspontot képviselt a magyar és az osztrák fél. Egyértelművé vált, hogy a további jó kapcsolatoknak akadálya lehet a műszaki zár. A magyar fél komolyan vette, hogy az aknamező a későbbiekben is jelentős akadálya lehet a jó irányba elmozduló osztrák-magyar kapcsolatoknak,⁷⁰ ezért a politikai vezetés annak felszámolása mellett döntött.

A politikai és belügyi (határőrségi) vezetés is kereste a megoldásokat az aknamező kiváltására. A szakmai útkeresés egyik meghatározó állomása volt az az előadás, amely a Szovjetunió határain létesített műszaki akadályokról szólt. Ezen az előadáson a magyar illetékesek a következő technikai eszközökkel ismerkedtek meg:

- Klon 55-ös drótakadály és jelzőkészülék, mely megmutatja, hogy kifelé, vagy befelé történt a határsértés,
- Tantál 2-es elektromos jelzőrendszer,
- nyomsáv,
- aknamező,
- akadály drót,
- H-es jelzőkészülék,
- jelzőrakéták,
- járőr bürük,
- folyók lezárása,
- járőrlépcsők, járőr utak,
- SZ-100-as elektromos jelzőrendszer (EJR),
- infravörös sugárzó készülék.

A fenti eszközök közül a magyar Határőrség két technikai szakembere 1965. február 12.-13. között a szovjet munkácsi határőrkerület két őrsén tanulmányozta az SZ-100-ast. Tapasztalataikat részletesen leírták. A bemutató

////////////////////////////////////
⁷⁰ 1965. április 22-én kezdődő árvizek 5000 db aknát átmostak Ausztriába. amiről tájékoztatták az osztrák biztonsági főnököt.

helyszínén a szovjet legfelsőbb határőr OPK is jelen volt, és megígért minden segítséget az SZ-100-as felépítéséhez.⁷¹

Az akkori politikai struktúra szerint a legfelső szinten a Politikai Bizottság 1965. május 11-i ülésén határoztak az aknamező felszedéséről és az SZ-100-as elektromos jelzőrendszer megépítéséről.⁷² A Pol. Biz. ülésre készült anyagban részletesen ismertették a műszaki technikai eszközt: „Az SZ-100-as műszaki jelzőtechnika a Szovjetunióban és Csehszlovákiában alkalmazásban lévő gyengeáramú rendszer, amely a terepviszonyoktól függően 500-1500 méter távolságra épül fel az államhatártól. A jelzőrendszer a határon minden mozgást időben jelez, és a határ lezárása gyorsan és eredményesen biztosítható. Bevezetésével élő erőket megtakarítani nem tudunk, költségkihatása megegyezik a jelenlegi aknamező költségkihatásával. A jelzőrendszer és a határvonal közötti területen dolgozó személyek biztosítása azonban nehezebbé válik”

Az újonnan bevezetésre kerülő határőrizeti eszköz, az SZ-100-as gyakorlati kivitelezésére 1965. július 10-én adták ki az utasítást, melynek első legfontosabb feladata a nyomvonal kitűzése volt, melyet követett a terepen kitűzött nyomvonal térképi rögzítése, valamint az építéshez szükséges terület kisajátítása, nyomvonal kialakítása, tereprendezése, SZ-100-hoz szükséges anyagok előkészítése. Sor került az építő állomány összevonására, az akkor még fennálló drótakadály lebontására, az aknamező felszámolására, a műszaki, híradós feladatok végrehajtására.

Az EJR telepítését nagy érdeklődés fogadta. Erről tanúskodik az 1965. augusztus 30-án kelt hangulatjelentés is. Már az első időszakban több elfogásra került sor az EJR segítségével. A lakosságot is nagyon érdekelte az SZ-100-as, több helyen azt hitték, hogy magasfeszültség van a vezetékben. Természetesen nem mindenki örült az új rendszernek, így többen megfogalmazták, hogy a munkálatokba befektetett pénzt az állam inkább az életszínvonal emelésére fordíthatná, illetve Vaskeresztesen hangzott el a következő kijelentés, mi szerint: „Bennünket, svábokat gettőba zárnak, lehet, hogy később ki is leszünk telepítve.”

Az SZ-100-as építése és közben az aknamező felszedése hihetetlen nagy kihívás volt mind a műszaki munkákat végző állomány, mind a népgazdaság teherbíró képessége szempontjából. Erről tanúskodnak az alábbi nehézségeket bemutató jelentések. Az SZ-100-as építési nehézségei Mosonmagyaróvári körzetben:

71 MOL Határőrségi iratok 1965. XIX-B-10. 20 doboz

72 Az Elektromos Jelzőrendszer az őrs működési területén kiépített olyan technikai berendezés, amelyet a határvonaltól nagyobb mélységben, a határőrizet elősegítése, határsértők időben és térben felfedése és jelzése céljából létesítenek. A jelzőrendszer ellenőrzését és karbantartását az őrs technikai csoportja végezte.

- Késve kiadott utasítások miatt az előkészületekben késés mutatkozott.
- Hűvös időjárásban a fűthetetlen sátorokban kedvezőtlen az elhelyezés, ruhák, ágyneműk nyirkosak.
- A barakkok még nincsenek készen.
- Vízellátás lajtos kocsival.
- Akkumulátoros lámpákra lenne szükség.
- Több gumicsizmára, esőköpenyre lenne szükség.
- Még egy tkg-ra + UAZ-ra lenne szükség.
- Száraz idő esetén locsoló autóra van szükség, a karhatalomtól kapott vízágyú nem működik.
- Ki fizeti az áramdíjat? Ugyanis az ÉMÁSZ a Határőrség helyi szerveinek számláz.

SZ-100-as építési nehézségei Szombathely-Kőszeg körzetben:

- Ebben a körzetben annak ellenére, hogy a munkát a saját karhatalmi ezred végzi, sokkal több a probléma.
- Kedvezőtlenebbek a terepviszonyok, többlet építési munkák jelentkeznek.
- Tisztek elszállásolása nem megoldott.
- Vízellátás hiányos.
- A felszedésre került és kerülendő aknamezők elhelyezése nem megoldott.
- 50 aknaszedőnek vattaruha szükséges.
- Probléma jelentkezett a mosatás terén is.
- Gond az élelmezés, kevés a szakács.

Az első szakaszban felépített SZ-100 elektromos jelzőrendszer (EJR) beindítására 1965. december 15-én 17.00-kor került sor. A Határőrizeti Szabályzat (HSZ) kiegészítésre került az EJR-es őrsök részére. E szerint a HSZ 328. pontja kiegészült a riadócsoporthoz felállításával, és a jelentési kötelezettséggel. Minden nap 20.00-ig kellett jelenteni az EJR-es őrsöknek, hogy mi történt az EJR mentén, hány jelzést adott a rendszer. 1966-ban az EJR bevezetésnek első tapasztalatai alátámasztották a rendszer felépítésének helyességét.

Az első tapasztalatok⁷³ a következők voltak:

- Az EJR legkritikusabb téli időben is működött.
- Sok a jelzés, főleg a vadaktól.
- A személyi állomány bizalommal van az SZ-100 EJR-hez.
- Az EJR letelepítésével kizárt lakosok ki-be léptetése gond nélkül zajlott.
- Az SZ-100-asnak nagy az erkölcsi visszatartó hatása, mert még mindig azt hiszik, hogy magas feszültség van benne.

73 Az elsődleges tapasztalatok a csornai és szombathelyi kerületek 50 km-es szakaszára vonatkozik, ahol 1965. december 15-ével lett bekapcsolva a rendszer

- A határsértők 11%-os mozgás-csökkenése tapasztalható, ami az EJR-nek tudható be.
- Az SZ-100-as területén aknamentesítés során 5 fő külföldre szökött, amiből 3 fő visszajött.
- Összességében az EJR a határőrizet biztonságát szolgálja, továbbépítését javasolták.⁷⁴

Több évi előkészítő munka eredményeként Bruno Kreisky 1964-es látogatása során aláírtak kettő, (a közös államhatárra vonatkozó) fontos megállapodást,⁷⁵ amelyek 1965-ben léptek életbe. Az egyik megállapodás, a közös államhatár láthatóságának biztosításáról és ezzel összefüggő kérdések szabályozásáról szóló egyezmény,⁷⁶ a következőket rögzítette:

- az államhatár menetét,
- a határjelek megóvásának és az államhatár menetének láthatósági biztosítását,
- az államhatár felmérését és megjelölését,
- a feladatok megszervezésére és végrehajtására Vegyes Bizottság megalakítását,
- határ utakat, határ vizeket és lelőhelyeket.

A szerződés rendelkezése értelmében a Határmegállapító Bizottság által megállapított államhatár menete bármilyen földrajzi, vagy egyéb körülményekben bekövetkezett változás esetén sem változtatható meg.

A fentihez szorosan kapcsolódik a második megállapodás, a közös államhatáron előforduló események kivizsgálásával kapcsolatos eljárásról szóló⁷⁷ egyezmény. Ez a megállapodás a gyakorlati végrehajtásra irányul, és a következőket tartalmazza:

- Vizsgálóbizottság megalakítását,
- a Vizsgálóbizottság szervezetét és tevékenységét,
- a Vizsgálóbizottság tagjainak jogállását.

A szerződés egyértelműen a határkapcsolatok javítását eredményezte, hisz ettől az időponttól működött egy közös intézményrendszer, amely az eltérő politikai berendezkedés ellenére közösen tudott dolgozni. A kedvezőtlen geopolitikai feltételek ellenére a határszerződések azt igazolták, hogy Európában lehet konstruktívan együttműködni a „vasfüggöny” két oldalán élő országok között.

⁷⁴ MOL Határőrségi iratok 1966. XIX-B10. 24 doboz

⁷⁵ Az MNK részéről a szerződés tervezeteket már 1961-ben adták át az osztrák félnek.

⁷⁶ 1965. évi 10 sz. tvr.

⁷⁷ 1965. évi 11. sz. tvr.

További bizalom- és kapcsolaterősítést hozott a két ország között az 1967-ben életbe lépett útlevel- és vámkezelésről szóló⁷⁸ megállapodás, amely megkönnyítette és meggyorsította a határ átlépését.

A '60-as évek utolsó éveiben tovább folytatták az aknamentesítést és az EJR telepítését. Mivel több helyen, erdős-hegyes területen húzódott a nyomvonal, ezért a korábbi tapasztalatok alapján áttervezték az építést. 1967-ben az EJR hossza már 120 km volt.

Az EJR építése még folyamatban volt, amikor az 1967-es Határőrizeti Szabályzatban már megjelent az EJR-rel rendelkező őrsök határőrizetének megszervezésére irányuló szabályozása is, mely a következő sajátosságokat, feladatokat tartalmazta.

- A jelzőrendszer hibátlan működése és a jelzőműszerek folyamatos figyelése biztosítja határsértők eredményes elfogását.
- Jól megszervezett összeköttetés a járőr és az őrs között.
- EJR jelzés esetén az Előzetes Intézkedési Tervben (EIT) megfogalmazott feladatokat kell gyorsan és pontosan végrehajtani, zárni az államhatárt és kivizsgálni a jelzés okát.
- Határsértőtől származó jelzés esetén a Riadó Csoport átalakul Üldöző Csoporttá, és megkezd a határsértő üldözését, elfogását.
- Az EJR-t karbantartás idejére csak az őrsparancsnok engedélyével lehet kikapcsolni, a kikapcsolás idejére kiegészítő járőröket kell vezényelni.
- Villámlásokkal járó esők, zivatarok idejére, valamint szélsőséges téli időjárás esetén az EJR-t ki kell kapcsolni.
- A gazdasági kapukat, a járőrkapukat vagy megszakításokat őrizetlenül nyitva tartani szigorúan tilos.⁷⁹

Az 1968. június 22-én kelt utasítás szerint az SZ-100-as jelzőrendszert aláásás elleni védelemmel kellett ellátni. Ezt a jelzőkerítés oszlopaira szerelt két szál tuskésdrót földbehelyezésével, illetve ott ahol lehetőség volt, kötőrmelék bedöngölésével biztosították.

Az alegység parancsnokok mind jobban felismerték az EJR hatékonyságát, és az ezzel összefüggő szolgálatszervezési lehetőségeket, amelyek pozitívan befolyásolták a határőrizeti helyzetet és az állomány megterhelését.

A létráról történő leküzdés lehetőségeit minimalizálva 1967-től az EJR-t tetőfával építették.

Az osztrák-magyar-jugoszláv hármass határon (Felsőszölnök térségében) 7,5 km hosszán nem javasolták az EJR felépítését, mert a határőrizeti operatív helyzet ezt nem indokolta. (A nemzetiségi települések széttagoltak, a terep

⁷⁸ 1967. évi 21. sz. tvr.

⁷⁹ Határőrizeti szabályzat 1967. 120-as pont

átszegdelt, az építési költségek magasak.)⁸⁰ 1968-ban az EJR építését a csornai és a soproni kerületeknél teljesen, a szombathelyi kerületnél 2 órs kivételével (Hétforrás, Hörmanforrás) befejezték.

Magyarország 1968-ban, az ismert augusztusi csehszlovák események során, VSZ tagságából adódó kötelezettségei miatt, részt vett Csehszlovákia megszállásában. Ausztriában a csendőrséget riadókézsültségbe helyezték, és felkészültek a csehszlovákiai menekültek fogadására.

A 2002/1969/I.28/ kormányhatározat szerint 1969. május elsejével a nyugati határövezet megszüntetésre került, és helyette a 2 km-es határsávot vezették be. A határsáv az EJR és az államhatár közötti, általában 2 km-es területsávot jelentette, ahova az ott lakókon kívül másnak csak engedéllyel lehetett bemenni.

1970-ben is folytatódott az EJR építése, döntően a zalaegerszegi határőr kerületparancsnokságon. Ekkorra a műszakiak a következő jelentős munkálatokat hajtották végre.

- EJR hossza összesen: 248.7 km
- jelzőkerítés: 251186 fm
- vadfogó: 254527 fm
- gazdasági kapu: 123 db
- átereszt: 515/9719 db/fm.

1971. augusztus 20-a lényeges dátum a magyar határőrizet története szempontjából. Ekkor szedték fel az utolsó aknamező szakaszt (16,5 km-t) a Rába-füzes-Rönök határszakaszon. Ez a robbanásveszély megszűnése mellett más szempontból is jelentős, ugyanis ezt követően vált lehetővé az osztrák-magyar határon a határjelek felmérése, láthatóvá tétele. Korábban a '30-as években volt utoljára lehetséges a határjelek leellenőrzése összefüggően.

1971-ben az EJR felépítése az egész osztrák-magyar határszakaszon befejeződött. Az újonnan telepített elektromos jelzőrendszer és az államhatár vonala közötti területen 33 lakott település „ragadt benn”, melyek lakosainak és a hozzájuk látogató állampolgároknak a mozgása jelentősen korlátozásra került. A látogatóknak csak a (zöld, vagy piros) határsávi engedéllyel lehetett belépni az így lezárt határsávba.⁸¹

Azáltal, hogy az EJR az osztrák-magyar viszonylat teljes határszakaszán rendszerbe állt, a határőr magasabb egységek és alegységek határőrizeti rendszere is megváltozott. Az EJR-t és a vele párhuzamosan haladó nyomsávot a nap több időszakában ellenőrizni kellett. Az EJR jelzésére végrehajtandó feladatokra előzetes intézkedési tervet (EIT) dolgoztak ki a határőr csapatok. A riadó és záró csoportoknak folyamatosan készenlétben kellett lennie.

80 MOL Határőrségi iratok 1968. XIX-B10. 25 doboz

81 Ekkora az megszűntek a vízi határsértések a Fertőn, de ugyanakkor nőttek a légi határsértések, továbbá csökkentek a határesemények. Valószínűleg a műszaki zár felszámolása is szerepet játszott abban, hogy megnövekedett a beszántások határjel rongálások száma.

A kerület határőrizetét a minden év elején kiadott 01-es parancs szabályozta, amelyre az őrsök elkészítették az elhatározásukat. A soproni kerületparancsnok az alábbiakkal számolt a 01-es parancsában:

A kerület határszakaszán intenzív mértékben kifelé irányuló határsértési kísérletekkel, a nemzetközi helyzet alakulásától függően provokációkkal, ügynöki tevékenységgel, befelé irányuló határsértésekkel a tuloldali területekről kiinduló határrendsértésekkel, nemzetközi szervezetű és egyéni jellegű ember-, árucsempészettel, növekvő utas- és járműforgalommal számolok.

Az EJR, és a határsávból adódóan a következő feladatokat írta elő a 01-es parancs.

A határsávban rendszeresen közlekedő helyi járatú autóbuszok utasainak ellenőrzését az elektromos jelzőrendszer gazdasági kapuinál szolgálatot teljesítő járőrökkel kell végrehajtani.

Az elektromos jelzőrendszertől visszaforduló határsértők elfogását a kerület közvetlen alegységének és a tartalék őrs erejéből létrehozott záró- és kutatóerőkkel kell végrehajtani.

A határesemények gyors kivizsgálása érdekében a kerületparancsnokság és közvetlen alegységek állományából heti váltásban riadócsoportot kell alkalmazni.

Az elektromos jelzőrendszer vasut illetve műút megszakításokat helyi váltású járőrökkel őriztessék.

Az elektromos jelzőrendszer határsértők által legaktívabb szektorainak körzetébe az éjszakai órákban szolgálati kutyával megerősített járőröket vezényeljenek.

A nyomsáv és az elektromos jelzőrendszer összefüggő ellenőrzését reggel kivilágosodás után és este sötétedés előtt technikai járőrrel, egyéb esetekben – főleg ahol jelzés nélküli leküzdése várható – ki- és bevonuló vagy e célra vezényelt mozgó, gépkocsival megerősített járőrrel hajtsák végre.

A hivatásos állomány az elektromos jelzőrendszer vonalát hetenként, a külső drótkerítést és határjeleket havonta egy esetben ellenőrizze. A külső drótkerítés kisebb rongálódásait folyamatosan javítsák ki. Biztosítsák az elektromos jelzőrendszer működőképességét, szervezzék meg a rendszeres karbantartás, javítást. Havazás esetén hozzanak létre hónomsávot. Az állomány nyomolvasó készségét hetenként 2-3 esetben nyomolvasási gyakorlattal fejlesszék.

Az EJR-el kapcsolatosan a fentiekén túl a határőr őrsöknek részletes feladatot szabott a megszakításoknál, gazdasági kapuknál a határsávba való beléptetésre, a csatlakozásoknál az együttműködésre vonatkozólag.

A Határőrség szakmai delegációja 1975-ben Bulgáriában járt, ahol az EJR működését tanulmányozták. Mivel ekkorra már a magyar határőröknek is voltak tapasztalatai és a sok vad jelzés miatt gondjai is, e problémák kiküszöbölése iránt érdeklődtek. Innen adaptálták a szigetelő és vadfogó léceket, amelyet az következő határőr őrsökön kísérletként alkalmaztak Várbalog, Pornóapáti, Nemesmedves, Ágfalva, Bécsi út, Tőzeggyármajor, Miklós major térségében.

Az újítás tapasztalatai szerint 60-90 %-kal csökkent ugyan a jelzések száma, a szolgálati élet javult, üzemanyagot tudtak megtakarítani, de a nagyvadak ellen nem volt hatékony.⁸² Később a vadak ellen belső vadfogót is építettek, és vadriasztó szert is alkalmaztak.

Az EJR által bezárt falvakat vagy kisebb településeket nagyon hátrányosan érintette a határsáv rendszabálynak betartása. Fejlődésükre negatív hatást gyakorolt. Ebből a helyzetből tört ki sikeresen 1981-ben Szentpéterfa, melynek lakosai viszonylag jó körülmények között éltek, és több alkalommal sikeresen lépték át az államhatárt illegálisan. A falu kérelmét az akkori pártszervezetek is támogatták, és sor is került a kikerítésre. A következő kikerített település Brennbergbánya⁸³ volt, melyet az idegenforgalom indokolt, és amely 1986-ban valósult meg.

A '70-es évek Európában az enyhülés évei voltak. Előtérbe került a vitás kérdések békés rendezése. Az NSZK rendezte viszonyát a szomszédos Cseh-szlovákiával és az NDK-val, továbbá Lengyelországgal és a Szovjetunióval. Aláírták a Nyugat-Berlinre vonatkozó négyhatalmi egyezményt. Európa országai Helsinkiben megállapodtak a következő fő alapelvek betartásában:

1. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása.
2. Tartózkodás az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől.
3. A határok sérthetetlensége.
4. Az államok területi integritása.
5. A viták békés rendezése.
6. A belügyekbe való be nem avatkozás.
7. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát.
8. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga.

82 MOL Határőrségi iratok 1976 XIX-B-10 17 doboz

83 A kikerítés oka: Brennbergbánya körzetében megnőtt az idegenforgalom, a turisták és a kirándulók száma, de a meglévő határsávi korlátozások egyre feszítőbb gondokat eredményeztek.

9. Az államok közötti együttműködés.
10. A nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.

A fentiek mind hatással voltak az osztrák-magyar kapcsolatokra is, melyek Európában ekkor már példaértékűen rendezettnek voltak mondhatók. A jó kapcsolatok kialakulásának főbb állomásai a következő szerződések, megállapodások voltak.

- 1971. április 28-án aláírták az útlevel és vámkezelésről szóló szerződést, ahol meghatározták, hogy mely helyiségekben végezhetik az osztrák útlevelkezelő-, és vámszervek a munkájukat, továbbá rögzítették, hogy az osztrák határkezelést magyar területen hol hajthatják végre. (Úgy gondolom ez mérőföldkő a II. világháború utáni határkapcsolatokban.)
- 1973. március 29-én egyezményt írt alá a két fél, a Mörbisch és Sigendorf közötti földút Fertőrákos térségében – mintegy 1300 m hosszán – húzódó szakaszainak osztrák állampolgárok által történő használatáról.
- 1979. szeptember 14-én megállapodtak a közös határon átmenő vasúti forgalomról.
- 1978. július 5. a vízumkényszer eltörlésének napja. Ez volt az a megállapodás, amely egyértelműen javította a két ország és állampolgárai között a kapcsolatot. Egyben jelentős hatást gyakorolt az osztrák-magyar határforgalomra, amely ettől kezdve folyamatosan növekedett.
- 1980. február 6-án szerződést kötött a két fél a vízgazdálkodási feladatok ellátásához szükséges határátlépések szabályozásáról.
- 1980. szeptember 13-án egyezményt írtak alá a Sopron városon és környékén átmenő vasúti forgalom szabályozásáról.⁸⁴

A fenti egyezmények jó hatással voltak az osztrák-magyar kulturális, gazdasági, vízügyi és más határkapcsolatokra. Ezt bizonyítja, hogy 1979-ben 814.024 osztrák állampolgár utazott Magyarországra, mely 50,2 %-kal volt több az előző évinél. 1979-ben 60,7 %-kal emelkedett az Ausztriába irányuló utazók száma az előző évhez (1978) képest. Ekkor még érvényben volt a 3 napos társasutazás lehetősége, melyek száma 135,2 %-kal növekedett ugyanabban az időszakban.

A '80-as évek első fele az EJR szempontjából különös esemény nélkül telt. (Kivételesen Brennbergbánya⁸⁵ kikerítése 1985-86-ban.) Folyamatosan teltek a szolgálatok napjai, a járőrök nap mint nap kilométerek százait teljesítették az

84 Szalontai János: *Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből. (A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig. Budapest 1985. pp 92-95*

85 Ezzel szükségessé vált a MNK BMH 017/1970 sz. utasítás 2 sz. melléklet módosítása, Brennbergbánya és Újhermes, Óhermes törlése a határsáv települések közül

EJR és a nyomsvá között. A riadó- és záró csoportok éjjel és nappal reagáltak a jelzések ezreire, függetlenül attól, hogy azok vadtól, szélről, hótól, vagy határsértőtől származtak. Ám az EJR kerítését és technikai eszközeit is kikezdte az időjárás vasfoga. Ezért a kerületek műszaki szakemberei és az őrsök technikai járőrei folyamatos karbantartásokat végeztek. Drótokat, egyes technikai fődarabokat (pl. UD blokkokat) cseréltek, a szigetelő-léceket és a vadvédelmi léceket antracénolajozták.

Az EJR-t továbbra is többféle módon akarták a határsértők leküzdeni. A kettős létra, a leszigetelés ugyanúgy előfordult, mint az aláásás. Az aláásás ellen a '80-as évek elején az EJR drótszállai alatt betonsáv építését alkalmazták.

Személyesen is megtapasztaltam azt, hogy a '80-as évek hangulata a nyugati végeken pozitívan változott. 1982-ben a rábafüzesi őrsön kezdtem meg tisztí pályafutásomat, melynek első állomása az „éles” határ lejárása, a határkövek ellenőrzése volt. A rábafüzesi határszakasz nagyrészt erdős-hegyes területen és egy osztrák-magyar közös úton haladt. A rönöki csatlakozástól kezdtem meg a határkövek ellenőrzését, és eljutottam a Borosgödörig, ahol a trianoni határkitűzés során az államhatár vonala egy osztrák kocsmá falá mellett haladt el. Az ivóban lévő osztrák lakosok észlelték a jelenlétemet, és minden valószínűséggel jelezték a határszolgálatot ellátó csendőrök felé. Mire kikerkeztem egy horhosból a közös útra, már ott várt az osztrák csendőr a szolgálati VW-ja mellett. A köszöntést követően cigarettával kínált, majd felajánlotta, hogy a közös úton elvisz a gépkocsijával. Mivel számunkra ez tilos volt, ezért tisztelettel visszautasítottam, ám őt ez nem tántorította el. Összeszedte minden magyar tudását, és a következőket mondta: „Te lenni új hadnagy. A C 94/1 határköre fá dől.” Majd elköszöntünk egymástól. Egy ideig még követett az autójával, aztán elváltunk. A következő napon leellenőriztem a C 94/1-es határkövet, és megállapítottam, hogy tényleg fá dőlhetett a határköre, és az kissé megdőlt. Így egyértelművé vált számomra az osztrák kolléga korrektsége és jóindulata. Mivel Rábafüzes határátkelőhely is volt, ezért ebben az időben már nap mint nap láthattuk a határforgalom növekedését. Természetes volt a '80-as évek elején, hogy az osztrákok egy jó ebéd kedvéért, vagy bevásárlási céllal átugranak hozzánk. Ennek legjellemzőbb időpontjai az osztrák ünnepnapok voltak, amikor a határátkelőkön az autósorok a falu végéig álltak.

Az EJR-el kapcsolatos utolsó nagy átalakítás is Rábafüzes működési területéhez kötődik. 1986-ban a Rábafüzes Szentgotthárdra vezető út mellett az EJR-t áthelyezték 150 m-re a határ irányába. Ám az, hogy ez volt az utolsó nagy átalakítás, ekkor még csak sejthető volt, de biztosan nem tudható.

Az EJR ekkor már két évtizede működött. Több százezer jelzést vizsgáltak ki a határőrök, amire sok-sok álmatlan éjszakájuk és több millió futott gépjármű kilométer ment rá. Egy 1986. december 10-én kelt jelentés⁸⁶ szerint

86 MOL határőrségi iratok 1986. XIX-B-10. 23. doboz

helyszíni szemrevételezést hajtottak végre a teljes EJR nyomvonalon. Az EJR mentén található vadterelőt 260 km-en rendben találták. A vizsgált 1986-os időszakban 14%-kal kevesebb vadjelzés volt.

A jelentésben a jelzések okaira vonatkozólag a következő adatokat találtam:

- vadtól származó jelzés: 5252 (öz nyúl vaddisznó, madár)
- műszaki technikai jelzés: 2519
- vihar által kiváltott jelzés: 332
- határsértő által leadott jelzés: 44
- egyéb jelzés: 1266
- összesen 9413

Mindehhez a végrehajtó alegységek gépjárművei 1 millió km-t használtak fel.

A jelentés kitért még arra, hogy az EJR utánpótlása,⁸⁷ új berendezések beszerzése, a szovjet részről nem biztosított, az évi karbantartás pedig 1 millió forintba került.

Világossá vált, hogy az EJR jelzések döntő részét vad és technikai okok idézik elő. A határsértő által okozott jelzések száma elenyésző az összes jelzéshez képest. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy ekkorra már sokan kiismerték a jelzőrendszer működését, illetve a társadalomban beállt változások eredményeként szinte mindenki kaphatott „kék” útlevelet, továbbá Ausztriába már nem kellett vízum. A nagy határforgalom által kölcsönösen megtapasztalhatták a vasfüggöny két oldalán élők a valóságot, amely sok esetben nem hasonlított az előző időszakban a propaganda gépezetek által lefestett képhez. A korábbi szigor ekkor már a fegyveres testületek állományával szemben is csökkent, és egyedi kérelmek alapján a BM, HM hivatásos állományú tagjai is utazhattak nyugatra. Mindehhez hozzájött az információáramlásban döntő változást hozó parabola antennák elterjedése. Ezáltal a hazai híreket már fölösleges volt manipulálni, hisz a lakosság jelentős része nézhette és hallgathatta a nyugati TV-, rádiócsatornák híreit, ezáltal közvetlenül értesülhetett a kapitalizmus „haldoklásáról”. Így a nyugati végeken szolgálatot teljesítő határőröknél és szakmai berkeken belül is elgondolkodtak az EJR szükségességéről. A sok jelzés jelentős pszichikai, fizikai megterhelést jelentett a személyi állomány számára, komoly költségvonzattal járt, és csekély számban sikerült határsértőt felfedni, elfogni.

1987 az EJR szempontjából a változás kezdetének, a nyitásnak az éve volt.

A Határőrségnél minden évben elkészült a műszaki munkálatokra vonatkozó terv, így 1987-ben, sőt 1988-ban is tervezték, és valószínűleg végre is hajtották az EJR karbantartásával kapcsolatos műszaki feladatokat (drótcseréket, vadfogó javításokat, aláásás elleni védekezést). Ugyanakkor 1987-ben már előkészítés alatt volt a világtűlével bevezetésére vonatkozó jogszabály, amely 1988. január

87 Ekkor már tervezték az SZ-100-ast kiváltani a szovjet gyártmányú Szkála típussal, de ennek 1986 évi leszállításra nem került sor. A Szkála az SZ-100-as modernebb formája volt.

elsejével soha nem látott rohamokat indított el az útlevelet kiállító rendőrségre, és ezt követően a nyugati határszakasz határátkelőinek irányába.

A határőrség országos parancsnoka 1987. február 9-én a belügyminiszter helyettesnek elküldött jelentésében a korábbi időszakban (valószínűleg az 1986 decemberében végrehajtott terep-szemrevételezés tapasztalatai alapján) bekövetkezett EJR jelzések, és a technikai meghibásodások növekedéséről számolt be. Az okmány szerint a technikai eszközök által kiváltott jelzések növekedését az impregnált faanyagok szigetelőképességének csökkenése okozta, továbbá a bolgár lécek elhasználódása, illetve a tetőfa biztosítók szakszerűtlen felszerelése. A jelentés értelmében a fenti hibák kiküszöbölése és a megelőző karbantartások elvégzése után, viszonylag kis költségráfordítással biztosítható az EJR középtávú fenntartása, és a jelzések számának csökkentése.⁸⁸

A határőrség 1987. március 13-i parancsnoki értekezletén Földesi Jenő belügyminiszter-helyettes a következő mondatokkal érzékeltette jelképesen a kialakult és várható helyzetet. „*Most összességében megmondhatjuk elvtársak, északról, kelet egy részéről és délről nyugodt fuvallatok vannak. Nincs olyan szél-járás, ami a Határőrség tevékenységét más irányba terelné, jelentősen befolyásolná vagy befolyásolhatná. Ami befolyásolja, elvtársak, az az előző időszakban kialakult folyamat, tendencia, a határforgalom növekedése.*” S bár Földesi Jenő ekkor már részletesen ismerte az EJR problémáit, annak létéről, vagy lebontásáról nem szólt, csak a határforgalom növekedését emelte ki.

Mind a lakosság, mind a határőrök között beszédtema volt, hogy elindult valami a nyugati határon. Sokszor szóba került az EJR, és hogy ebben a formában szükség van-e rá? A Nyugat-Európából visszajött magyar turisták sora számoltak be arról, hogy több kapitalista országban jártak, és sehol sem bélyegeztek az útlevelükbe, sőt több helyen, pl. Benelux-államokban, nem is találkoztak határellenőrzéssel.

A nyitás fontos állomásaként 1987. június 15-től a Fertő tó üdülőtelep Sopron, Fertőrákos, Sopronkőhida állandó lakosai számára határsávi engedély nélkül is látogathatóvá vált.⁸⁹

Valószínűleg a nemzetközi helyzet, a világútlevel bevezetése, és az EJR felújításával és alkalmazásával kapcsolatos okok játszhattak szerepet abban, hogy 1987 őszére a témát a Belügyminisztériumban a miniszteri értekezleten napirendre tűzték.

Ehhez az országos parancsnok a következő kérdések megválaszolására adott utasítást az érintett a kerületek felé:

1. Milyenek ítéli meg az EJR állapotát, javítással, karbantartással meddig tartható fenn, szükséges-e az újjáépítés?
2. Milyen hatással van az EJR az állományra?

88 MOL Határőrségi iratok 1987. XIX-B-10. 23. doboz

89 08/1987 BM Hör. OPK parancs 1987. jún. 15.

3. Milyen hatással van az EJR a határsávban lakókra?
4. EJR felszámolása milyen hatással lenne a határőrizetre?
5. Hogyan ítéli meg, ha az EJR-t csak a valószínű mozgás irányába, erdőshegyes terepen tartanánk fenn?
6. Az EJR megszüntetése mennyi járőrt szabadítana fel?⁹⁰
7. Mennyi erőt igényelne, ha FEP-okra vezető és a nemzetközi utakról látható EJR-t bontanánk le?

A kerületektől érkezett válaszokat a miniszteri értekezlet anyagába bedolgozták. Szintén Földesi Jenőt tájékoztatták 1987 augusztusában egy NDK-ban járt magyar határőr küldöttség⁹¹ tapasztalatairól, mely szerint érdemes lenne csapatpróbára megkérni a PSZG-85 típusú jelzőkészüléket. A levélre nem találtam írásos reagálást. Valószínűleg a későbbi, októberi OPK jelentés elsodor-ta az NDK-s verziót.

Az EJR fenntartása, kiváltása, vagy elbontása szempontjából meghatározó Székely János tábornoknak, a BM Határőrség Országos Parancsnokának 1987. október 5-én a Belügyminiszternek írt jelentése,⁹² melyet meghatározó szerepe miatt teljes tartalommal közlök.

„*A határőrség nyugati viszonylatú határőrizeti rendszere az SZ-100 típusú elektromos jelzőrendszer (továbbiakban EJR) felépítéséig alapvetően védelmi jellegű volt. Ez magába foglalta a határvonal közelébe telepített műszakizár-rendszert; a külső, belső drótkerítést, az összefüggő aknamezőt, a nyomsávot és egyéb akadály jellegű és mozgást gátló akadályokat.*

Az 1960-as évek közepére a nemzetközi helyzetben bekövetkezett enyhülés, belpolitikai helyzetünk szilárdsága lehetővé tette a műszaki zár és a határovezeti rendszer felülvizsgálatát, egy új, korszerű technikai berendezés alkalmazásával a határőrizet eredményességének fokozását.

A Politikai Bizottság 1965. május 11-i határozata alapján 1965 augusztusától megkezdődött az aknamező felszedése és az elektromos jelzőrendszer megépítése, ami 1971-ben befejeződött.

Felszedtük a 318 km hosszú aknamezőt és 246 km hosszú EJR épült, kilométerenként 600 ezer Ft/költséggel. Az építést az M[agyar] N[éphadsereg] kijelölt műszaki alakulata végezte.

A jelzőrendszer nyomvonalának létrehozása nagy mezőgazdasági földterületek kisajátításával járt, amiért azóta is a B[elügy] M[inisztérium] 15-18 millió, a határőrség külön 5-7 millió Ft kártérítést fizet évente.

A határvonal és az elektromos jelzőrendszer közötti határsávba 33 lakott település került.

90 1987. július 29-én Hör. OPK levele a kerületekhez

91 MOL Határőrségi iratok 1987. XIX-B-10. 23. doboz

92 BM Hör. OPK 0022/431987. sz. jelentése. Budapest, 1987. október 5-én

Az elektromos jelzőrendszer megépítése után, a kezdeti időszakban, jelentős eredményeket hozott, a határőrizet eredményessége több mint 96%-os volt, mert:

- az EJR nagy pontossággal jelezte a határsértők áthaladását, ez módot adott a gyors és megfelelő csapatintézkedésekre.
- a határsértők az EJR jelzés nélküli leküzdésének módszereit nem ismerték; és féltek a kerítéstől, mivel úgy vélték, hogy abban nagyfeszültségű elektromos áram van.

Az 1970-es évek közepétől a határőrizetet ellátó állomány létszáma jelentősen csökkent a F[orgalmi] E[llenőrzési] P[ontok] létszámának nagymérvű növelése, a műszaki-építőszázalaj hadrendbe állítása, valamint a szakalegységek kis számú növelése miatt. Egyidejűleg 7 nyugati viszonylatú órs megszűnt.

A megnövekedett idegenforgalom zavartalan, gyors, kulturált és biztonságos ellenőrzése érdekében az aktív időszakban jelentős erőket kell átcsoportosítanunk a határátkelőhelyekre, nagyrészt az őrsök terhére. Előfordul, hogy egyes őrsök 60% körüli feltöltéssel oldják meg feladataikat, ugyanakkor az őrsökön is a nyári időszak a legaktívabb, ekkor lenne a legnagyobb szükség a rendszeresített állományra. Az eredeti EJR-en különböző változtatásokat hajtottunk végre annak érdekében, hogy alkalmazását eredményesebbé tegyük: így "bolgár lécet" szereltünk fel a kisvadak ellen; aláásás elleni akadályt építettünk; mindkét oldalon összefüggővé tettük a vadterelő kerítést; tetőfa biztosító hurkokat szereltünk fel stb. Erőfeszítéseink ellenére az EJR jelzéseinek döntő többsége nem határsértőtől ered (vadmozgás, időjárási viszonyok, technikai hiba stb.). A gyakori jelzés, a többször megszakított pihenő negatívan hat az állományra, növeli fizikai, pszichikai megterhelését, áttételesen károsítja egészségi állapotát.]

Ahol a határsáv keskeny, vagy az őrsről időben nem érhető el, járőrházakat építettünk, mert csak az éjszaka oda vezényelt állománnyal biztosítható, hogy jelzés esetén időben végrehajtsuk a határzárást. Egyes helyeken egy-egy határőr 10 napból 5-7 napot a járőrházakban tölt, méltatlan, mostoha körülmények között. A gazdasági kapuk és megszakítások őrizetére naponta átlagban 260, kétfős járőrt vezénylünk. A karbantartást és nyomsáv ellenőrzést általában naponta 95, kétfős járőr hajtja végre. A műszaki századok egy-egy szakaszát egész évben a manőver utak javítása, a drótcseré, a gyomtalanítás, nyomsáv művelés, az időjárás által okozott károk helyreállítása, az átereszek felújítása, javítása köti le. Jelentős személyi, anyagi, technikai és pénzügyi kereteket köt le az üzemképesség folyamatos biztosítása. Az elektromos jelzőrendszer fenntartására jelenleg évi 22-25 millió forintot költünk.

A drótcseréhez szükséges rozsdamentes drótanyagot nyugati importból, valutáért szerezzük be.

Az elektromos jelzőrendszer hatásosan segíti az államhatár őrizetét, de a megépítése óta tartó, megszakítás nélküli üzemelés felszínre hozta technikai fogyatékosságait is.

Ezek:

- az állandó jellegű felépítmények a terepen messziről felismerhetővé teszik,
- a 20 éves folyamatos működés következtében erkölcsileg elavult,
- működési elve kiismerhetővé vált, a határsértők gyakrabban küzdik le jelzés nélkül,
- a jelzések döntő többsége nem határsértőtől ered,
- üzemben tartása, folyamatos működőképességének biztosítása egyre költségesebb,
- az alkatrész-utánpótlás jelentős devizát köt le,
- az időjárás változásaira mindinkább érzékeny,
- ahol a határsáv keskeny, ott rendkívül gyenge a hatékonysága.

Az EJR miatt körülményesebbé vált a határsávban való tartózkodás és munkavégzés, nőtt az engedélyek kiadása miatti adminisztráció. A települések párt- és állami szervei különböző fórumokon mind gyakrabban vetik fel, hogy Nyugat-Dunántúl idegenforgalmi fejlesztésének legnagyobb akadálya a határország: ezen az elektromos jelzőrendszer alkalmazását értik. Az idegenforgalmi szervezetek, a Hazafias Népfront, a környezetvédelmi szervek több alkalommal jelentettek meg a sajtóban, vagy hangoztattak más fórumokon kifogásokat az elektromos jelzőrendszer és a határsáv megléte miatt. [...]

1985. május 30-tól egyszerűsítettük az utasok beléptetését a határátkelőhelyekre vezető utak és az EJR találkozásánál. Biztosítjuk csoportok számára a nemesmedvesi felszabadulási emlékmű határsávgépjéti nélküli látogatását. 1987-ben egyszerűsítettük a beléptetést a Fertő-tóra. [...]

A határőrizeti operatív helyzet az utóbbi időben jelentősen változott. A határsértési kísérletek száma nőtt (1987-ben 71%-kal), a növekedés a külföldieknek mutatkozik meg, az összmozgás 81%-a.

Ezért:

- a) jelenlegi létszámviszonyaink mellett az EJR-t mint egyetlen összefüggő technikai eszközt az 1990-es évek elejéig a határőrizet biztonsága érdekében szükségesnek tartjuk fenntartani. Ennek feltétele évi 25-30 millió forint fenntartási költség biztosítása, és vállalnunk kell az állami és társadalmi szervezetek, a lakosságnak az EJR-rel szembeni kifogásait, felvetéseit.
- b) a változások megfelelő előkészítése, a megfelelő anyagi fedezet biztosítása miatt meg kell vizsgálni az EJR 1990 utáni alkalmazásának kérdését. Két választási lehetőség adódik:
  1. elavultsága, amortizációja miatt új, teljesen átépített rendszerrel váltjuk ki, amit a Szovjetunió és az NDK már folyamatosan végrehajtott. Ennek pontos költségkihatásai a jelenlegi gazdasági helyzet bonyolultsága és a kiváltáshoz szükséges technikai eszközök konkrét beszerzési lehetőségeinek ismerete nélkül nehezen állapíthatók meg. Az NDK-ban kiépített rendszer importanyagok nélkül kilométerenként 190-210 ezer márkába került (ez nálunk becslés szerint 1,3-1,5 millió forint /km).

A felújítás, újjáépítés esetén számolnunk kell:

- a magas személyi és anyagi ráfordítással (mai áron kb. 1 milliárd forint);
- a társadalmi, politikai vélemények negatív jelentkezésével;
- Nyugat-Dunántúl idegenforgalmának további akadályoztatásával;
- a lakosság mozgásának változatlan korlátozásával, az ezzel járó adminisztrációs terhek növekedésével.

2. megszüntetjük az EJR-t, figyelembe véve a végbemenő társadalmi változásokat, a nemzetközi helyzet alakulását. Ez esetben új határőrizeti rendszert kell kialakítanunk, amely szintén pénzügyi, anyagi, technikai kihatásokkal jár, és megköveteli az állomány magas szintű felkészítését. Az a tény, hogy az új technikai eszköz és ennek ára ma még nem ismert, ezért ennek költségkihatását nem tudjuk megmondani. Várhatóan növekedni fog nyugati viszonylatban a tiltott határátlépések száma. Szükségessé válik a határsáv rendjének újbóli szabályozása.

A BM Határőrség vezetése a társadalmi, politikai helyzet elemzése és a sokoldalú szakmai mérlegelés alapján az EJR megszüntetésében, viszont az MNK államhatárának biztonságos őrzete érdekében a feltételek szükséges biztosításával új, a járőrök szolgálatát segítő technikai eszközök rendszerbe állításában, manőverezési lehetőségeink javításában látja a megoldást.”

Utólag furcsának mondható, hogy az EJR huzalcserejéhez, alkatrész-utánpótlásához szükséges anyagokat nyugati valutából szereztek be, illetve a felújításhoz szükséges költség fedezetére is valutára lett volna szükség. Azaz a korábban a kapitalista rendszer ellen felépített EJR karbantartása nyugati valutával volt csak megoldható.

A parancsnok ezen jelentésével történelmi tettet hajtott végre. Azzal, hogy 1987-ben felvállalta az EJR bontását,⁹³ egy lavinát indított el, amiről ekkor még nem lehetett tudni, hogy hol áll meg, és milyen reakciót vált ki, a Szovjetunióban, valamint a többi ekkor még baráti szocialista országban. A jelentésben kitértek a nyugati határ őrzésének aknamezővel, majd EJR-el való őrzésére, de nem elemezték, milyen hatást gyakorolhat a szocialista táborra az, hogy kapuvá válhatunk a nyugat felé, amely a Berli Fal megkerülhetőségét teszi lehetővé, ezáltal utat nyitva az NDK-ból való szabad távozáshoz.

A miniszteri jelentéshez később, 1987. október 23-án (akkor még ez munkanap volt), Nováky Balázs ezredes törzsfőnök részéről készült egy EJR-hez kapcsolódó, kérdésekre adott válasz-gyűjtemény. Ebből megtudhattuk, hogy:

93 Később erről Székely János így emlékezett: Az akkor már több mint 20 éves szerkezet összevisszajelzett. Madarak, vadak és szállókések akár naponta 3-4-szer is riasztották az ettől már kissé demoralizált állományt, így nyilvánvaló volt, hogy a vasfüggöny mind kevésbé felel meg a feladatnak, amire szánták.

- Milyen létszámviszonyok voltak a nyugati határon a határőrizet ellátó őrsök, tartalék őrsök, vonatellenőrző szakaszok és tartalék századok esetében 1965-87 között.
- Az EJR alkalmazás miatt 649.64 hektárt vontak ki a művelés alól. Ezért a BM 1986-ban közvetlen kárért 7,9 millió, közvetett kárért 16,6 millió forintot fizetett ki.
- Az EJR és a határsáv 33 lakott települést zárt el, amiből az évek során több tanya és majorság megszűnt, illetve Szentpéterfa 1981-ben, Brennbergbánya 1986-ban kikerült.
- Az elmúlt időszakban 7 nyugati határőr őrs megszűnt.
- A nyugati kerületek 1985-ben és 1986-ban is több mint egy millió kilométernyi üzemanyagot használtak fel az EJR jelzésére reagálás következtében.
- Az EJR fennállása alatt a hatékonyság növelése érdekében bolgár léceket szereltek fel (kisvadak ellen), aláásás elleni védekezést valósítottak meg, tetőfa biztosító hurkokat szereltek fel, továbbá 180 cm magas vadterelő kerítést építettek az EJR határ felőli oldalán.
- Az EJR mentén 9 őrsön 13 járőrház üzemel, melyek hatékonysága azonban alacsony.
- EJR kapuk és megszakítások száma: 179, amelyből állandóan nyitva: 51.
- A „Szkála” központtal 6 őrs rendelkezett 1987-ben, amelyből 1988-ra 15 készletet, 1989-re 30 készletet igazoltak vissza.

A miniszteri jelentéshez adott válaszokból, pl. a „Szkála” rendszer rendeléséből, még jól látszik, hogy ha nem születik döntés az EJR ügyében, akkor minden megy tovább a rendes úton. Azaz felújítás, modernizáció, és a K 55-ös blokkok kiváltása. Ezekben az években folyamatosan napirenden voltak az őrs felújítások. Ebben az időszakban készült el a Brennbergbánya közelében lévő modern hermesi őrs.

A miniszteri értekezlet azonban, melyre az anyagok készültek, egyértelmű választ adott az EJR körüli vitás kérdésekre. Az akkori belügyi vezetés Kamara János belügyminiszterrel és Földesi Jenő államtitkárral az élen, már egyértelműen a vasfüggöny bontása, felszámolása mellé álltak.⁹⁴ A dilemma csak az volt, hogy mit szólnak hozzá a szocialista tábor politikai vezetői, és milyen módon, melyik szinten szülessen meg a felszámolásról a döntés, hisz annak idején, 1965-ben, a Pol. Biz. döntött. Ettől a miniszteri értekezlettől, amely a „B” verziót, azaz a felszámolást támogatta, a döntés útja kettévált. Egyszer BM szinten, egy újabb értekezleten megtárgyalták, de akkor már csak a B variánst. A továbbiakban a kormány is már ezt támogatta, és egy későbbi időpontban erről hozott döntést. A másik úton a Belügyminiszter a Pol. Biz.

94 Határőrség és társadalom. Záró konferencia 1994. március 11. Szabó József Jenő előadása.

elé vitte a Határőrség hosszú távú feladatairól szóló anyagot, amely részeként szerepelt a vasfüggöny sorsa, de mivel „Isten malmai lassan őrölnék”, erre a Pol. Biz. ülésre majd csak 1989. február utolsó napján került sor.

Ez az az időszak, amikor már érzékelhető volt, hogy a régi módon nem lehet tovább őrizni az osztrák-magyar államhatárt, de a hogyan tovább még nem volt világos. Mindenki várta, hogy a politikai vezetés hogyan reagál az országban zajló változásokra, melynek elindítója a gorbacsovi peresztrojka és glasznosztj volt.

Az osztrák-magyar határkapcsolatok további javulását jelezte, hogy 1987. október 23-án új témában, a rönöki Szent Imre templom⁹⁵ helyzetéről, valamint a Fertő tó körbejárhatóságáról indult tárgyalás az osztrákokkal.

Már a korábban megszüntetett vízumkényszer is jelentős határforgalomnövekedést eredményezett, de közelébe sem jutott annak, amit a Magyarországon bevezetett világútlevél okozott. 1988. január elsejétől mi magyarok is szabadon utazhattunk a világ bármely országába, ám honfitársaink milliói csak Ausztriára voltak kíváncsiak. Ausztrián belül is főleg Bécsre, és a Mariahilferstraße-ra, illetve minden olyan határ közeli osztrák településre, ahol elvásárolhatták a valutakeretüket, főleg elektromos háztartási készülékekre. A jó idő bekövetkeztével nem lehetett olyan korán elindulni Budapest irányából Hegyeshalom felé, hogy Győr közelében ne ütközzünk gépkocsi oszlopokba, amelyek természetesen Ausztriába igyekeztek. Színes televízió, Gorenje-mélyhűtő, video, parfüm, banán, stb. szerepelt a „*második kalandozások*” idején a nyugatra tartó honfitársaink bevásárló listáján. A nagy határforgalom első lecsapódásának helyszínei Hegyeshalom, Sopron, Rábafüzes határátkelőhelyek voltak, ahol a korábbi átlépők sokszorosa jelentkezett délelőtt kilépésre, majd este belépésre. A reggeli csúcs után valószínűleg ki lehetett volna tenni a megtelt táblát Ausztria irányába, míg hazafelé a vám ellenőrzések, és a „*mervertstájer*”⁹⁶ beváltása miatt, Hegyeshalom határátkelő dugult be nap, mint nap. A nagy tömeg miatt az útlevélkezelés sokszor formálissá vált mindkét oldalon. Az egyik ilyen utam során tapasztaltam,

95 Az 1902-ben épült rönöki Szent Imre templom a trianoni határkitűzéssel került közvetlenül az ország szélére úgy, hogy hívei Ausztriában maradtak. A kishatárforgalom idején még szabadon átjárhattak istentiszteletre, de a vasfüggöny leereszkedésétől elzárták a hívektől a templomot. Az 50-es évektől pusztulásra volt ítélve, már majd nem lebontották volna, de nem vállalta senki bontást, miközben csak romlott az állaga.

96 Az ausztriai kalandozásoknak egyik legfontosabb mozzanata volt, az osztrák határon történő „mervertstájer”, az osztrák általános forgalmi adó visszatérítése, ami nálunk akkoriban még ismeretlen kifejezés volt. A határátkelő osztrák oldalán kellett kitölteni az ehhez szükséges nyomtatványokat, amit az osztrák vámósok lepecsételtek. Természetesen a vásárlást a számlával igazolni kellett. A következő út során abban az üzletben, ahol a terméket vásárolta az ember, ennek a nyomtatványának a fejében visszafizették az általános forgalmi adót, ami egy-egy nagyobb érték termék esetében több száz schilling is lehetett. A későbbiekben a határhoz közeli városokban lévő IBUSZ irodában bizonyos százalék levonása fejében kijártak a merwertstájer schillingben.

hogy az osztrák, korábban szigorú vámos csak elvette az útlevelet, bele sem nézett, hanem a rövid kérdés után, hogy „*Bécsbe?*” visszaadta az okmányt. A válasz sem érdekelte, és a „*Jó utat*”, vagy az „*Érezze magát jól Ausztriában*” is elmaradt, hisz már ott állt mögöttem a következő, bevásárló turistákkal teli autó. Miközben a sok autós honfitársunk az EJR megszakítás mellett haladt el, látva az ott formálisan szolgálatot teljesítő határőröket már nem is gondolt az aknamezőre, vagy a „*vasfüggönyre*”. Csak az érdekelte, hogy minél hamarabb átléphessen Ausztriába.

Azzal, hogy a Politikai Bizottság⁹⁷ 1987-es döntésével világútlevelet⁹⁸ adott a magyar állampolgárok számára, egy teljesen más dimenzióba helyezte a vasfüggönnyet, és a nyugati határszakasz őrizetét. Az emberek nagy tömege gyorsan kihasználta a világútlevelet, és azonnal elindult Ausztriába, ahol meg sem állt az első műszaki, elektronikai boltig. Persze azt kérdezte, hogy ha szabadon utazhatunk a világban, miért nem közlekedhetünk ugyanígy a határsávban is? Egyébként ekkor már a határsértők jelentős számban nem magyar, hanem 96,5 % százalékban külföldi állampolgárok voltak, főleg az NDK-ból és Romániából. 1985 óta folyamatosan emelkedő számban érkeztek Magyarországra Romániából, főleg magyar nemzetiségűek, akiknek egy része letelepült Magyarországon, a többi pedig tovább kívánt utazni nyugatra. A helyzet kezelése ekkor egyre feszítettebbé vált, hisz ekkor még Romániával szerződés kötelezte Magyarországot a határsértők visszaadására. Ezt a magyar oldalról már rég nem tartottak be, sőt ekkor már érvényben volt az a titkos parancs is, mely lehetővé tette a román állampolgárok kiengedését az osztrák-magyar határon. Statisztikai adat szerint a Romániából hozzánk, befelé irányuló határsértések száma a 16,5-szörösére nőtt. Ezzel párhuzamosan, a nyugati és déli határ szakaszokon, a kifelé irányuló határsértések száma is növekedett, amelyek között ott található a keleti határszakaszon átjött magyar nemzetiségű román állampolgárok egy része. Megnövekedett az EJR jelzés nélküli leküzdéseknek a száma is, aláásás és a drótszál szétfeszítése volt a módszer, illetve segédeszközök alkalmazása.

Míg a Határőrség számára a legnagyobb terhet a kiemelt határforgalom okozta, még mindig téma volt a „*vasfüggöny*” is, ám a hozzáállás fokozatosan változott. Az 1988. június 4-i vezetői értekezlet még abban a szellemben folyt le, hogy az EJR működési feltételeit minden területen biztosítani kell. De az

97 A dolog érdekessége, hogy az ekkor még KB titkár Németh Miklós is támogatja a világútlevél bevezetését, azzal a feltétellel, hogy úgy kell megoldani, hogy az ország adóssága ne növekedjen. Ezt a „házi feladatot” később miniszterelnökként kellett abszolválnia.

Forrás: interjú Németh Miklóssal

98 1988-ban a határőrség által ellenőrzött 40.5 millió személy és 11.5 millió jármű lépett át a magyar határokon.

ezt követő június 29-i Határőr Bizottsági ülésen már az EJR megszüntetése és kiváltása volt a fő napirendi pont. Konkrétan az EJR állapotáról, alkalmazási tapasztalatairól, a felújítás, megszüntetés, kiváltás lehetőségeiről tanácskoztak a legfőbb határőrségi vezetők. Kiss Kálmán ezredes ismertette az EJR kiépítés történelmi körülményeit, a fennállása óta szerzett tapasztalatokat, állagát, s azt, hogy léte egyre többször politikai jellegű bírálat tárgya. Ismertette a lehetséges megoldásokat, egyértelműen utalva a megszüntetés mellett szóló javaslatra a Határőrség részéről. A felmerült kérdések kapcsán később a vezetők döntő többsége az EJR egy időben történő kikapcsolását tartotta célszerűnek. Egyedül (talán) Máday András ezredes szólott hozzá a Határőr Bizottságban a régi szellemben. Ő felemlítette, hogy a nyugati határ őrizete egyben koalíciós feladat is. (Ez a szempont egyetlen műszaki zár telepítésénél sem merült fel.) Ez azonban 1988-ban már a belügyi és határőrségi vezetést nem befolyásolta, ők az EJR bontása mellett tették le a voksot. Később Németh István ezredes, a szombathelyi kerületparancsok jelezte, hogy sem a személyi állomány, sem a lakosság részéről nincs ellenérzés az EJR felszedése kapcsán. Az ülés végén Zakor Sándor ismertette az MSZMP KB KAO (az MSZMP KB-ban ez az osztály felügyelte az adminisztratív, és fegyveres szerveket) véleményét, mely szerint egyetértenek az EJR bontásával, és egy új határőrizeti rendszerre való áttéréssel. A napirend végén Székely tábornok így összegezte: „Az EJR léte vagy felszámolása politikai kérdés, erről döntés elősegítéséhez az elhangzottakat figyelembe kell venni, az 1988 XII. hónapban tervezett előterjesztés anyagának összeállításához”.⁹⁹

1988 nyarán a legfelsőbb politikai, belügyi döntéshozókon túl már a nyugati határszakaszon szolgáló határőröket és a lakosságot is komolyan foglalkoztatta az EJR sorsa. A határőröket főleg az, hogy mi lesz az EJR után, valamint az az új intézkedés, hogy nyugaton is bevezették az egyfős járőrt. A lakosság körében kialakult helyzetről 1988. szeptember 23-án a következőképpen számolt be a 2. határőr kerület parancsnoka: „A határmenti lakosság legfoglalkoztatottabb kérdése az EJR sorsa. A határsávban lakók elfogadták az EJR-t, de mára a lakosság körében a köztudatba ivódott a felszámolása. Naponta konfliktus helyzetet teremt a járőröknél a szolgálat ellátásban.”¹⁰⁰

A fentiek is azt igazolják, hogy ekkorra az EJR sorsa megpecsételődött, ugyanakkor lebontására, ennek kimondásával a politikai vezetés még várt. Mivel 1965-ben a Politikai Bizottság döntésével lett az aknazár helyett az EJR létrehozva, ezért annak felszámolása is a Politikai Bizottságra várt, amely akkor azonban még hallgatott.

⁹⁹ MOL Határőrségi iratok 1988. XIX-B-10. 62. fsz

¹⁰⁰ MOL Határőrségi iratok 1988. XIX-B-10. 12. doboz

Nem úgy, mint a szakma, amelynek berkein belül ekkor már nem volt kérdés az EJR bontásának szükségessége. A határőrség pénzügyi szolgálatának vezetője a BM Hőr. TÖF helyettesnek még 1988 májusában írt levelében vázolta a lehetőségeket és azok anyagi vonzatait.

E szerint:

- I. változat ha az EJR 1990. december 31-ig fennmarad: 25-30 millió Ft/év a mezőgazdasági károk megtérítése
- II. változat, ha az EJR a jelenlegi technikai berendezéseivel határozatlan ideig fennmarad: kisajátítás: 292 millió Ft, amelyet 70 millió Ft költségcsökkentő tényező enyhíthet
- III. változat: ha az EJR-t megszüntetjük, az újrahasznosított területeket visszaadjuk a tulajdonosnak, a határ melletti 15 km-es sávra nincs szükség EJR bontás: 128 millió Ft
újrahasznosítás költsége: 86.6 millió Ft
csökkentő költség: 13 millió Ft
- IV. változat: EJR-t megszüntetjük, jelenlegi területe újrahasznosításra alkalmas állapotban visszaadásra kerül. 15 km-es sávra szükség van. költség: 279. millió Ft
- V., VI., VII. változat: EJR-t megszüntetjük, jelenlegi területe újrahasznosításra alkalmas állapotban visszaadásra kerül, de különböző határ melletti területekre szükség van.
- VIII. változat: Az S-100-as EJR jelzőrendszer kiváltása más technikai eszközzel. Kisajátítás: 262 millió Ft, bontás: 128 millió Ft. Új technikai eszköz beszerzése nem ismert, ezért költségei nem realizálható.

A fenti levél jelzi, hogy a pénzügyi-anyagi területen dolgozó határőrségi vezetők apparátusukkal már az EJR lebontására és az EJR utáni helyzetre készültek, de mivel ekkor még nem volt politikai döntés az EJR lebontásáról, minden szóba jöhető változatot kidolgoztak.

1988-ban más támadásoknak is ki volt téve a BM Határőrség, mégpedig több irányból „kószolgtatták” a szervezetét, feladatrendszerét. A zöldhatár őrizetet a HM, a határforgalom-ellenőrzést a Rendőrség szerette volna magához venni a költségvetésével együtt. Ebbe a sorba jelentkezett még kérőnek a VÁM- és Pénzügyőrség is, amely szintén a határforgalom-ellenőrzést kívánta bekebelezni. E támadások kivédésére a Határőrség vezetése különböző alternatívákban gondolkodott. Ezek közül Kiss Kálmán ezredes az 1988.-as november 7. ünnepséget követően a hivatásos határőrizetre való áttérés gondolatával állt elő Német Miklós miniszterelnöknek. Az érveket az illetékesek elfogadták, és a gyors jogszabály-alkotási folyamat eredményeként megszületett a döntés, mely szerint az elkövetkezendő években a Határőrség a sorozott állomány helyett hivatásos (profi) határőrökkel folytatja feladatai ellátását.

Mindezt már jelezte a korábban, 1988. augusztus 6-án, a Népszabadságban megjelent belügyminiszteri interjú¹⁰¹ is.

Ugyanebbe a sorba illik bele a BM Határőrség Pénzügyi Anyagi Főnökének a BM I. Főcsoportfőnök helyetteséhez írt levele, amelyben jelezte, hogy az „EJR létjogosultsága azonban ma (1988) már nem kérdéses. A jelzőrendszer és a határsáv, valamint a határvizeken meglévő korlátozások további fenntartását sem a nemzetközi helyzet, sem a belpolitikai helyzet nem indokolja. [...] Az elektromos jelzőrendszert fenntartását határőrizeti szempontok sem indokolják. [...] Az elektromos jelzőrendszer üzemeltetése nem gazdaságos, másfél év múlva teljes felújításra szorul.”¹⁰²

Ebben a levélben már benne van az a három fontos gondolat, hogy a „vasfüggöny”, azaz az EJR, „politikailag, műszakilag, erkölcsileg elavult”, most már csak arra volt szükség, hogy ezt egy olyan valaki mondja ki, akinek mind a politikai életben, mind a médiában súlya van. Erre teremtette meg a lehetőséget a következő esemény, ami képes volt erre a szerepre, mégpedig a Pozsgay féle látogatás a nyugati határszakasz kapujában, majd sajtótájékoztató Győrben. A kialakult helyzetet jól illusztrálja, hogy a konvoj már a látogatás helyszínére való úton találkozott az Ausztriába tartó kocsisorokkal. A hegyeshalmi FEP 16 sávós betonterén folyó útlevél ellenőrző munka is nagy hatást gyakorolhatott a delegáció tagjaira. Pozsgay Imre, aki ekkor a Politikai Bizottság és a kormány államminiszteri rangban lévő tagja volt, megismerkedve a FEP, majd a zöldhatárt őrző hegyeshalmi őrs munkájával, Győrben a kerület parancsnokságon aktív-értekezleten vett részt. Itt a Határőrség munkáját a következő szavakkal minősítette: „Viharos előzmények, ellentmondásos időszakok után, mostanra tudatosult a közvéleményben, hogy a Határőrség a fegyveres erők részeként nemzeti szolgálatot tölt be magas fokon, a rábízott feladatokkal politikailag és erkölcsileg azonosulva teljesíti kötelezettségeit.”¹⁰³ A látogatás során

101 A mostani helyzet - én is így látom - hosszú esztendőkhöz fokozatosan érlelődött. De ténylegesen ez év elejétől gyökeresen más... Ugyanakkor a határőrség szervezete a hidegháború időszakában olyan körülmények között épült ki, amikor a határőrizetről, a határrendszerről, a határforgalom lebonyolításáról egészen másképp gondolkodtak. Aki a határ mentén él, vagy a határátkelőhelyeken megfordul, az tapasztalhatja, hogy mennyit változott a világ a határőrségnél. De nem vitás, a mi tágra nyílt világunkban és a szinte korlátlanul szabaddá tett utazási forgalmunkban is jelen van, hogy a határőrség a határőrizet szerve. Az államhatárok bizonyos szakaszán még valóban jelen vannak a régi idők relikviái, berendezései is. Ami pedig a határőrség személyi összetételét illeti, nagy többségében 18-20 éves, rövid kiképzésben része-sült, sorozott fiatalok látják el az útlevélkezelést. Az utazó emberek tapasztalhatják a nagy idegenforgalmú országokban, hogy ezt a munkát vérbeli profik, hivatásos szakemberek végzik. Nos gondolom, ezekből érezkelheti, hogy nem felületi intézkedések, hanem lényegbe vágó döntések kellene, s ezek előkészítése foglalkoztat bennünket.

102 MOL határőrségi iratok 1988 XIX-B-10. 22. doboz

103 Határőr. XLIII. évfolyam 45. sz. 1988. nov. 4. p.5

hallottak és látottak alapján a „vasfüggönnyel”¹⁰⁴ kapcsolatosan a következő fontos megállapításokat tette, amelyeket ezt követően a média átvett: „Nyilvánvaló, hogy ez a műszaki berendezés (EJR) technikailag, erkölcsileg, politikailag túlhaladott, s lebontása, amennyiben erről megfelelő szintű döntés születik, javítja a magyar állampolgárok közérzetét, és más országokkal kiteljesülő kapcsolatainkat is.”¹⁰⁵ Az már csak hab a tortán, hogy mindez a Határőr újság 1988. november 7-i ünnepi számában¹⁰⁶ jelent meg.

Ami a döntést illeti, arra még továbbra is várni kellett, de Németh Miklós¹⁰⁷ miniszterelnök, aki konzultált a belügyminiszterével, már úgy készült, hogy az ez időben zajló jövő évi (1989-es) költségvetés készítése során az EJR felújítására szolgáló költségeket nem tervezte be a kiadások között. Véleményem szerint a vasfüggöny sorsa innen kezdve megpecsételődött. A felszámolás kivitelezése két pályán mozgott tovább. Az egyik döntési pályát a miniszterelnök által irányított Belügyminisztérium és Határőrség jelentette, ahol ezt követően, a döntés előkészítő munka során, háttéranyagok készültek az EJR felszámolása utáni időszak határőrizetéről,¹⁰⁸ annak anyagi konzekvenciáiról. A belügyminisztert és a miniszterelnököt folyamatosan tájékoztatták a határon és a határátkelőhelyeken kialakult helyzetről. Németh Miklós bekerete¹⁰⁹ a statisztikai adatokat, amelyekben jól látszott, hogy a határsértők több, mint 95%-a nem magyar állampolgár volt. Mindezek természetesen tovább erősítették a Miniszterelnököt az EJR bontásában való elkötelezettségében.

A másik döntési pálya az MSZMP Politikai Bizottsága volt, ahova szintén készültek az EJR felbontásával kapcsolatosan anyagok. De ebben az időben a döntés centrumát már a miniszterelnök uralta, így az EJR kapcsán is az ő döntései határozták meg a sebességet és az irányt. Ehhez nyújtott segítséget az EJR bontását támogató Székely János tábornok, Földesi Jenő belügyminiszter-helyettes és Horváth István belügyminiszter.

104 A Pozsgay látogatást megelőzte egy korábbi, 1988. szeptember 26-án délelőtt az Országgyűlés Honvédelmi Bizottságának tagjainak Sopronba, a Határőrkerület Parancsnokságára tett látogatás, de az nem kapott országos visszhangot, csak a Kisalföld 1988. szeptember 27-i (keddi) száma írt róla: Az országos parancsnok közölte a Honvédelmi Bizottsággal, hogy a határszakaszon működő elektromos jelzőrendszer politikailag, erkölcsileg, de technikailag is elavult, ezért a BM Határőrség javaslatot tesz a Minisztertanácsnak annak teljes megszüntetésére. Az idézett mondat pedig rászolgált volna, hogy mindenki a Határőrség akkori parancsnokától Székely tábornoktól értesülhetett volna a vasfüggöny felszámolásának hamarosan való bekövetkeztéről.

105 Határőr. XLIII. évfolyam 45. sz. 1988. nov. 4. p.5

106 November 7 a nagy Októberi Szocialista Forradalom ünnepére.

107 Interjú Németh Miklóssal

108 1988. október 31 BM HPR OPK vezető értekezlet Az EJR megszüntetése maga után vonja, hogy hogyan milyen módon és módszerrel őrizzük az államhatárt EJR nélkül.

109 Interjú Németh Miklóssal

A Határország politikai információs csatornáin¹¹⁰ keresztül eljuttatott közlések szerint „A nyugati határmenti községekben többen várják, hogy rövid időn belül lebontásra kerüljön az EJR. Ugyanakkor elvétve hallani, hogy az NDK kérése, hogy ne bontsák le, pénzzel is hozzájárul a fenntartási költségekhez.”

Az EJR lebontásához ekkor már inkább formálisan, de szükség volt az ekkor már erejét veszített Politikai Bizottság döntésére, amelyre a belügyminiszter készítette az előterjesztést. A Pol. Biz. ülésre majd csak február 28-án került sor, de addig még egy fontos fórum, mégpedig a Határország éves parancsnoki értekezlete¹¹¹ hátra volt, amelyen a Belügyminisztériumot Földesi Jenő képviselte. Székely János az értekezleten a kialakult helyzet áttekintésével indított, mely szerint az osztrákokkal jó az együttműködés, merev az NDK-s viszony, bonyolult a román határhelyzet, továbbá „meg kell barátkoznunk újabb olyan kormányzati lépésekkel, mint az 1951-es nemzetközi menekültügyi konvencióhoz való csatlakozásunk lehetőségeinek az igénybevételével.”¹¹²

Székely tábornok utalt az ország politikai vezetésében kialakult bonyolult helyzetre, és az országos vezetés nehézségeire is, amikor azt mondta:

„A bonyolult helyzetben - Földesi és Kun et is azt mondta - tisztánlátást kell, hogy biztosítsunk, hát én is azt szeretném. Először az kell, hogy mi lássunk tisztán, aztán mi biztosíthatjuk a tisztánlátást az állomány felé. Álljunk ki a párt politikája mellett, ezzel én egyetértek, csak hogyan? Melyik a párt politikája, amit Grósz et mondott, vagy amit Németh Miklós et mondott, vagy amit Pozsgay et mondott? Melyik a párt politikája, mindegyik et. a Pol. Biz. tagja – persze mondják, hogy hozzászokhattunk ehhez – és mindenki mást mond, de akkor melyik mögé sorakozzunk fel, azt is el kell döntenünk. Nagyon nehéz, hogy erre menjünk, mert ott viszik a zászlót, arra menjünk.”¹¹³

A vasfüggönnyel kapcsolatosan Földesi Jenő a következőket mondta hozzászólásában:

„A hazai és a nyugati közvéleményt is irritálják a határőrizetben felhasznált technikai eszközök, mindenek előtt az Sz-100-as. Ráadásul ez az Sz-100-as rendszerünk annyira előregedett, hogy ennek felújítása nem állna arányban a befektetéshez felhasználandó pénzzel. Ezért elvtársak mi egyértelműen az Sz-100 mint jelzőrendszer megszüntetése mellett tettük le a voksot.” [...] „Azt tervezzük, hogy 1991 jan. 1-re kerüljön befejezésre az Sz-100-as rendszer lebontása.” [...] „abból kell kiindulni, hogy a mai felgyorsult társadalmi és politikai fejlődés mellett a nyomások erősödése mellett nem lehet egy rendeletet 1991-es hatálybalépéssel kihirdetni.”

110 1988. dec. 8 ÖSSZEFOGLALÓ a BM határország politikai információiról

111 1989. január 31 Határország Parancsnoki éves értekezlet

112 MOL Határőrségi iratok 1989 évi XIX-B-10 23 fsz.

113 MOL Határőrségi iratok 1989 évi XIX-B-10 23 fsz.

A belügyminiszter-helyettes beszédében világos a miniszterelnök álláspontjával azonos a megfogalmazás. Vége a vasfüggönynek, le kell bontani, le fogják bontani az EJR-t. A hozzászólásában elhangzott Romániával kapcsolatosan egy akkor még talán meglepő, őszinte mondat is: „Románia egy nem baráti országgá változott” Ezzel utalt a hideg magyar-román viszonyra, és az onnan tömegesen érkező menekültekre is, akik jelentős részben munkás, paraszt származásúak voltak, és csak kb. 10 %-uk ment tovább nyugatra.

Ebben az időszakban már mindenki a Pol. Biz. határozatot, a döntést várta, amelyre Horváth István belügyminiszter készítette az előterjesztendő anyagot¹¹⁴ a Határország hosszú távú feladatairól. Az előterjesztésben felvázolták a Határország aktuális helyzetét, és az ehhez vezető utat. Kiemelten kezelték a nyugati határszakasz elmúlt időszakban történt őrzésének sajátosságait. Majd statisztikai adatokkal támasztatták alá, hogy az előző években, pl.1987-ben, a határsértők 97%-a külföldi állampolgár volt. Ennek döntő többsége a román-magyar határon befelé irányuló román állampolgár,¹¹⁵ míg a kifelé irányuló döntő többsége NDK-s állampolgár volt. A nyugati határszakaszon az EJR segítségével a határsértők 93-95 %-át elfogták. Ahol nem volt EJR, ott is 85-92 %-os elfogási arány valósult meg. Ezt követően megállapította az anyag, hogy az elmúlt 20 évben az EJR segítette a nyugati határ biztonságos őrzését, de „létfogósultsága ma már kérdéses. A jelzőrendszer és a határsáv, valamint a határvizeken meglévő korlátozások további fenntartását sem a nemzetközi, sem a belpolitikai helyzet nem indokolja.” A továbbiakban érzékeltette az előterjesztés, hogy a határsáv az idegenforgalomra negatív hatást gyakorol, zavarja a gazdálkodást is. Mindezek mellett „az elektromos jelzőrendszer fenntartását ma már határőrizeti szempontok sem indokolják: a Határország a nyugati viszonylatban a határsértők 80-90 %-át már az elektromos jelzőrendszer előtt, a mélységben elfogja. Elektromos jelzőrendszer segítségével évente 100-120 fő határsértőt fognak el. A jelzőrendszer azonban állati érintésre is reagál. Évente mintegy 10 ezer esetben a vadaktól eredő jelzés a személyi állományt fáradttá, fásulttá teszi. [...] Az elektromos jelzőrendszer műszakilag is elavult, üzemeltetése nem gazdaságos, másfél, két év múlva teljes felújításra szorul. [...] A vizsgált alternatívák közül – mind politikai, mind gazdasági szempontból – a legcélszerűbb változat az elektromos jelzőrendszer felszámolása.”¹¹⁶

Az előterjesztést megtárgyalta 1989. február 28-i ülésén Politikai Bizottság, és a fenti érveket tudomásul vette. Az ülésen készült jegyzőkönyv szerint

114 ELŐTERJESZTÉS az MSZMP Politikai Bizottságához a határőrizet hosszú távú feladataira.

115 1987-től érvényben volt egy titkos parancs, amely lehetővé tette a román állampolgároknak bizonyos utas kategóriákban, hogy a FEP-en nyugatra mehessenek.

116 ELŐTERJESZTÉS az MSZMP Politikai Bizottságához a határőrizet hosszú távú feladataira.

a Pol. Biz. „egyetért azzal, hogy a Határőrség a nyugati és a déli viszonylatban is az állampolgárokra vonatkozó korlátozó intézkedések megszüntetésével valósítja meg az államhatár eredményes őrzését. Szükségesnek tartja a határsáv, a határvizekkel kapcsolatos korlátozások felszámolását, az elektromos jelzőrendszer megszüntetését és 1991. január 1-ig történő lebontását, nem tarja indokoltnak a nyomsáv fenntartását sem nyugati, sem déli viszonylatban.”¹¹⁷

A jegyzőkönyvből is jól kitűnik, hogy a Pol. Biz. nem hozott határozott, az EJR gyors lebontásáról szóló döntést, amely így, ebben a formában sem a belügyminiszternek, sem a miniszterelnöknek¹¹⁸ nem tetszett. A halogató határozatot valószínűleg nagyban befolyásolta, hogy Grósz Károly felszólalásában a Varsói Szerződés tagságunkból adódó tájékoztatási kötelezettségekre hivatkozva nem sürgette a bontást. Talán pont ez motiválta Németh Miklóst¹¹⁹ abban, hogy a készülő Gorbacsovi találkozó 5 fő témája között szerepeltette a vasfüggöny bontását is. Erre a találkozóra 1989. március 3-án Moszkvában¹²⁰ került sor. Am Németh Miklós csak tájékoztatta Gorbacsovot a „vasfüggöny” bontásának tényéről, engedélyt nem kért tőle. Gorbacsov a bejelentést röviden nyugtázta: „Őszintén szólva, semmi problémát nem látok ebben”.

Azt, hogy a szovjet határőr vezetőket is érdekli a kérdés, a következőkből tudhattuk meg: „Nem egészen két héttel később a Határőrség vezetőinek szovjetunióbeli tapasztalatcseréjén a szovjet tárgyalópartner Sislov kijelentette: a közeljövőben várható, hogy a szocialista államok határain, egyes szakaszokon vagy teljes egészében megszüntetik az elektromos jelzőrendszert, a határsávot, szélesítik a határmenti településen lakó állampolgárok utazási lehetőségeit.”¹²¹ Nehezítette a helyzetet, hogy ekkor még tagja voltunk a VSZ-nek és a KGST-nek, és az akkori politikai vezetés (élen Grósz Károllyal) csak hosszabb időszak alatt tudta elképzelni a szocialista országokkal alkotott gazdasági, politikai és katonai szervezetekből való kilépést.¹²²

117 MOL 288.f5/1054.öe. 5-7

118 Interjú Németh Miklóssal.

119 Ebben az időszakban Bécs Budapesttel készült a világkiállításra, mely kapcsán Németh Miklós több alkalommal tárgyalt Bécs főpolgármesterével, és az osztrák kancellárral is. A világkiállítás megrendezése is azt erősítette a Miniszterelnökben, hogy a vasfüggőnyt minél hamarabb le kell bontani.

120 1988-89-ben Moszkvában is más idők jártak. A korábbi sikertelen afgán bevonulás után, a romló hazai gazdasági feltételek mellett egyre jobban előtérbe kerültek a Szovjetunióon belüli nemzetiségi konfliktusok. 1988 novemberében Észtország kikiáltotta függetlenségét, amit Litvánia 1989 májusában, Lettország pedig júliusban követett. Gorbacsovnak nem hiányzott egy 56-os magyar, 68-as csehszlovák bevonulás után egy újabb VSZ-en belüli katonai konfliktus.

121 Katona Klára: A határőrség a rendszerváltás időszakában (1987-1990) Levéltári közlemények 82.évfolyam 1. sz. p. 88

122 Vizi László Tamás: Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt. Kézirat Székesfehérvár 2012. p.7.

A gorbacsovi találkozó utáni időszaktól kezdve a Pol. Biz döntésén túlhaladva Németh Miklós¹²³ utasítást adott Horváth Istvánnak arra, hogy amint az időjárás engedi, kezdjék meg az elektromos jelzőrendszer bontását,¹²⁴ de az erre vonatkozó kormánydöntés majd csak május 18-án születik meg. Tulajdonképpen egy szóbeli utasításra látott neki a BM Határőrség a bontás tervezéséhez. Arra, hogy ez a szóbeli utasítás mikor hangzott el, csak következtetni lehet. Egy fegyveres erő, testület vezetője csak parancsra intézkedhet olyan nagy volumenű feladat végrehajtására, mint az EJR bontására. Ez a Határőrség vezetője esetében is így történhetett. Az elektromos jelzőrendszer és nyomsáv felszámolására, valamint az új határőrizeti rendszer kidolgozására készült feladatterv első bekezdése alapján pontosítható, hogy a Határőrség vezetése ezt a feladatot már a Pol. Biz. döntés, és a Gorbacsovi találkozó előtt megkaphatta. Ezt igazolja következő felvezetés: „Az MSZMP Politikai Bizottság február 28-i, majd a Minisztertanács áprilisi ülésén várható, hogy a határőrség tevékenységével összefüggésben olyan döntés születik, amelynek alapján számolni kell az alábbiakkal.” Itt már jól tetten érhető, hogy a Pol. Biz. döntések csak formálisak, hisz a feladat meghatározása megelőzte a döntést. Ezt követően a Határőrség Törzsfőnöke, Nováky Balázs ezredes által kiadott feladatterv határozta meg a végrehajtás szervezeti rendjét. Az új határőrizeti rendszer kidolgozására Kiss Kálmán ezredes vezetésével létrehozta egy bizottságot. A feladatterv részletesen felsorolta az országos parancsnokság és a magasabb egységek (kerületek) feladatait, felelőseit, és a végrehajtás határidejét. A bevezető szerint a Határőrség az alábbiakra számíthat:

- Az elektromos jelzőrendszer megszűnésével nem lesz technikai akadály a határ megközelítésének. A nyugati irány aktivitása várhatóan tovább növekszik.
- Az összefüggő technikai jelzőrendszer hiányában a magasabb egységek, alegységek előzetes intézkedési terveinek alapját képező információs rendszerrel számolhatunk.
- A határsáv nyugaton és délen történő megszüntetésével, a határ megközelítésében sem magyar, sem külföldi számára nem lesz korlátozó jogszabály, növekedni fog az idegenforgalom. Szűkül a jogos feltartóztatások, előállítások lehetősége. Az elfogott tiltott határátlépési szándékanak bizonyítása nehezebbé válik.

123 1989. február 13. hétfőn délben a soproni Lóvér Szállóban Németh Miklós találkozott Franz Vranitzky osztrák kancellárral.

A délutáni eszmecsere Németh Miklós bejelentette, hogy Magyarország az osztrák határon lévő műszaki zárat - a szükséges műszaki és szervezési feladatok megoldásával - 1991-ig fel kívánja számolni. A kormányfők megállapodtak, hogy lépéseket tesznek a magyar-osztrák határforgalom gyorsítására, és ezzel kapcsolatban szó volt öt határátkelőhely létrehozásáról, illetve bővítéséről.

Forrás MTI 1989

124 Interjú Németh Miklóssal

- Minden valószínűség szerint szűkül a határterület mélysége, a határőr-ség nyílt erőinek, eszközeinek alkalmazására a határvonaltól számított eddigieknél kisebb távolságon belül lesz lehetőség.
- Az osztrák, jugoszláv határszakaszokon a nyomsvág megszünik, az események regisztrálására nem lesz lehetőség.
- A határsáv, a határ vízi korlátozások teljes megszűnése miatt számolni kell a turizmus növekedésével, új fürdőhelyek, kirándulóhelyek, üdülőterületek kialakulásával, a horgászok, halászok nagyobb számú megjelenésével, különösen a Fertő-tó, a Mura és a Dráva térségben.
- A különböző korlátozások megszűnése után az állampolgárok jogosultak bármilyen nem bűnös szándékkal az államhatár közelében tartózkodni. Ezért számolni kell a határrend-sértések számának növekedésével, árucsempészet kialakulásával, az osztrák és jugoszláv viszonylatban is.
- Az új módon jelentkező feladatokat a jelenlegi létszámmal és anyagi, technikai biztosítási feltételekkel kell megoldani.

Az új helyzet új szabályozást igényelt, melyre az EJR-re vonatkozó döntést követően kerülhetett sor, ez pedig az egy új Határőrizeti törvény, illetve azt követően új Hör. Szabályzat lehetett. Azóta tudjuk, hogy az új határőrizeti törvényre majd tíz évet kellett várni, míg 1997-ben az Országgyűlés elfogadta.

A Határőrség vezetőinek az EJR és a nyomsvág felszámolása iránti elkötelezettségét bizonyítja az 1989. március 17-én a déli és nyugati viszonylatú kerületparancsnokok számára megtartott értekezlet, melynek emlékeztetője szerint már az EJR nyomsvág utáni helyzetre készültek. Így pl. feladatot kaptak a saját erőből való bontás technikai és pénzügyi lehetőségeinek felmérésére.¹²⁵ Az értekezleten a következő döntésekről tájékoztatják a kerületparancsnokokat:

- határsávot megszüntetni addig nem szabad, míg az EJR lebontásra nem kerül,
- május 1-től az engedéllyel rendelkezőknek a határsávban való éjszakai benntartózkodását korlátozni nem szabad,
- ahol az EJR felszedésre kerül, a határsávot táblával jelölni kell,
- a győri kerület készüljön fel az EJR bontás módszertani bemutatójára.

A miniszterelnök szóbeli utasítása és a megszületett Pol. Biz. ajánlás, valamint a várható Minisztertanácsi döntés alapján elkészült a Hör. Országos Parancsnok 05/1989 számú parancsa az elektromos jelzőrendszer és a kapcsolódó műszaki létesítmények lebontására.

A parancs¹²⁶ 1989. április 27-én került kiadásra, de a tartalma már visszamenőleg is meghatározott feladatot a győri kerület részére.

E szerint:

„Kísérleti jelleggel – kikülönített állománnyal – heti 5 munka- és 1 kiképzési és karbantartási napban 1989. május 2-től a 076/461989. sz. feladatterv III. fejezet 9. pontjában meghatározott terepszakaszon telepített EJR-t bontás le. A feladatot az 1989. április 19-én a győri kerület rajkai őrs határszakaszán megtartott módszertani foglalkozáson bemutatottak figyelembevételével kell végrehajtani.”

A bemutatóra vagy módszertani foglalkozásra a győri kerület rajkai őrsének határszakaszán, a csehszlovák-osztrák-magyar hármashatár térségében került sor 1989. április 19-én. Módszertani megnyitójában Székely tábornok a következőkkel kezdte: *„Fontosnak tartom, mert történelmi pillanat ez életünkben, jelentős változást hoz az állampolgárok életében és a külpolitikai megítélésben. Az 1966-70 között telepített elektromos jelzőrendszer technikailag és műszakilag is kiszolgálta magát, megérett a lebontásra.”*¹²⁷

Az OPK rövid bevezetője után Fülep Imre alezredes, műszaki, technikai osztályvezető ismertette a próbabontással¹²⁸ kapcsolatos tudnivalókat. Majd a győriek bontó csapata elkezdte a bontás bemutatóját. Az élen haladó csoport az oszlopokat megszabadította a drótoktól, a második csoport a vadterelő drótokat szedte fel. Ezt követte a daru, amellyel kiemelték az oszlopokat, majd jött a romaletakarító, egyengető csoport. Így az ott lévő szemelátára tűnt el a tájból az elektromos jelzőrendszer kerítése, vadfogója. A felszedett anyagok nagy része újrahasznosításra került. A teljes szakasz felszedése után értékesített oszlopok, drótok ma sok nyugati határmentén élő állampolgár szőlőjében szolgálnak tovább. A bontáson részt vett a Határőr magazin fotósa és újságírója, de a közmédia ekkor még távol maradt. A bontást árgus szemekkel nézték a hármashatár miatt közvetlenül is érintett csehszlovák határőrök, akik szinte nem hittek a szemüknek.¹²⁹

A próbabontást követte a szakmai megbeszélés, amelyen számtalan kérdésre kerestek, és kaptak is választ a határőrök és műszakiak. Ám arra még néhány napot várni kellett, hogy az országos bejelentést követően a teljes nyu-

¹²⁶ A kiadott parancsot megelőzte a jól értesült MDF soproni szervezete, amely az 1989. április 14. Soproni Hírlapban nyílt levelet írt a Belügyminiszternek, kérve őt, hogy történelmi (Sopron a hűség városa) és idegenforgalmi okok miatt Sopronban kezdjék el az EJR bontását.

¹²⁷ Határőr, 1989 május

¹²⁸ A volt kerületparancsnok Vidus Tibor így emlékszik erre vissza: *Rajka, a Csehszlovák szakaszon indult meg az EJR bontása mintegy modellt képezve mivel kell számolni, milyen problémák léphetnek fel; technológiai, ütemezés, felszereltség-, hiszen a hármashatár mellett 3.5 km hosszan is működött a műszaki zár. Ez a bontás még nem volt nyilvános.*

¹²⁹ Nováky Balázs interjú

gati határszakaszon elindulhasson a „nagy bontás”. Ezáltal Winston Churchill vasfüggönyén egy jelentős rés keletkezett, amely közvetve Németország és Európa egyesítéséhez vezetett. Ahogy a vasfüggöny elválasztotta Kelet- és Nyugat-Európát egymástól, úgy annak felszedése újra egyesíthette Európát. Az egyesítés kezdete a magyar-osztrák államhatár szakaszhoz köthető, ahol 1989-ben lebontották az elektromos jelzőrendszert, és ezzel újra a közös államhatár összekötő jellege dominálhatott.

„Ma itt, ezen a ponton ért véget
Európa 40 éves kelet-nyugati megosztottsága.
Beláthatatlan következményekkel járhat Európa,
az NSZK, de különösen az NDK számára.”

Joachim Jauer – ZDF

EJR BONTÁSTÓL HATÁRNYITÁSIG 1989

Sem a helyszínre igyekvő tudósítók,¹³⁰ sem a sajtótájékoztatót tartó Nováky Balázs nem gondolta, hogy az 1989. május 2-i nyilvános határbonthatás és sajtótájékoztató villámgyorsan bekerül a világsajtóba. A nemzetközi politikai életben is jelentősnek számító lépést valószínűleg óvatosságból¹³¹ testálták a törzsfőnökre, és ha véletlenül rosszul sült volna el, akkor van, akin számon lehetett volna kérni. Hegyeshalomban a tanácsháza nagytermében ilyen körülmények között került sor a sajtótájékoztatóra, amelyet Nováky ezredes a következő gondolatokkal vezetett fel: „Az elmúlt negyven esztendőben a harmadik műszaki határzár, vagy ahogy tőlünk Nyugatra azt oly sokszor nevezték, a vasfüggöny, műszakilag, erkölcsileg, és politikailag elavult.”¹³² Majd a további általános történeti felvezetés után felsorolta a lehetőségeket, és közölte a megoldást, a jelzőrendszer lebontását és a nyomsáv megszüntetését.

A jelentős számban jelenlevő külföldi újságírók, tv- és rádiótudósítók élénk érdeklődését váltotta ki a bejelentés, majd a kérdések között elsőként szerepelt az egyik nyugatnémet tv-társaság tudósítója, aki az iránt érdeklődött, hogy a magyar politikai vezetés egyeztetett-e a szocialista tábor vezetőivel. Erre a következőt válaszolta Nováky ezredes: „Nem, mert az államhatár őrzésének módszerei, megválasztott eszközei hazánk belügyeinek tekinthetők, s ennek szellemében szuverén államként határozott így.”¹³³ Egy későbbi válasz során az ezredes elmondta még, hogy az osztrák-magyar határ teljes hosszában lebontják az EJR-t, de őrizni ezután is fogják az államhatárt. Egyik újabb kérdésre, mely azt firtatta, hogy mit szólnak majd mindehhez az osztrákok, a következő választ adta a törzsfőnök: „Annak idején, amikor telepítettük, akkor se beszéltük meg, miért tennék ezt most?”¹³⁴

130 1989. május 2-án azonban megkezdték a határzár felszedését. A magyar határról szóló hírek az NDK-ban is témává váltak - emlékezett vissza a konferencián Joachim Jauer, aki akkoriban a német ZDF televíziót tudósította a vasfüggöny lebontásáról. Ez a nap az egyik legfontosabb és legizgalmasabb volt újságírói életemben - meséli az újságíró, aki maga is a kettévágott Berlinben nőtt fel. A sajtó munkatársait május 1-jén este tájékoztatóra hívták egy hegyeshalmi iskola osztálytermébe, majd buszokkal a határhoz vitték őket, ahol bográcsgulyást kaptak, majd jöttek a teherautók a katonákkal, és elkezdték szétvágni a drótkerítést. „A kulcsot itt fordították el – mondja az újságíró –, ezzel azonban a brandenburgi kaput is sikerült megnyitni”.

131 Interjú Nováky Balázssal

132 Határőr 1989. 19. sz. p 2

133 Határőr 1989. 19. sz. p 3

134 Határőr 1989. 19. sz. p 3

A sajtótájékoztató után a tettekre került a sor. A nagyszámú tudósító sereget és a bontó csapatot hideg szél, sár fogadta a terepen. (Azt mondták határőr berkekben, hogy Hegyeshalomban vagy nagy szél fúj, vagy nagy a forgalom.) A fotósok és az operatőrök gépei folyamatosan csattogtak, működtek, mikor meglátták a még álló, bontásra kijelölt EJR kerítését. Majd megindult a bontó csoport, a drótcsevélő készüléket húzó traktor. A jelzőrendszer drótkerítéséből a határőr műszaki katonák emlékdarabokat vágak és osztogattak a jelenlévőknek. Majd érkezett a darus traktor ideje is, odaállt az oszlophoz, és kihúzta. Majd a második, harmadik, negyedik és sokadik oszlop is kikerült a földből.

A bontásról gyorsan hírt adó, főleg nyugati tudósítók által a híradó képsorai szerte a világon a hegyeshalmi bontást mutatták. Jól érezte a hír jelentőségét Joachim Jauer, a ZDF tudósítója is, aki későbbi elmondása szerint a sajtótájékoztató kezdetén Hegyeshalomban a tanácsházán még vissza akart fordulni, majd Nováky ezredes bejelentése után azonnal rádöbrent arra, hogy itt most sokkal többről van szó, mint az osztrák-magyar határról. A tájékoztató után azonnal küldte a tudósítást a ZDF központjába, melynek köszönhetően már az este lement a hír.¹³⁵ Ezt a tudósítást látta Dr. Axel Hartmann,¹³⁶ a Német Szövetségi Köztársasági Kancellária hivatali irányító miniszter irodájának vezetője. Hartmann azonnal tudta, hogy az elkövetkezendő időszakban nagyon nehéz feladatok előtt fognak állni, mert a vasfüggöny felszedésével a Berliini Fal megkerülhetővé vált. Mindez az NDK-sok tömegét indíthatja el. Ezt később magunk is megtapasztalhattuk. Az NDK híradásai természetesen nem tartották érdemlegesnek beszámolni a hegyeshalmi „vasfüggöny” bontásról. Ettől függetlenül gyorsan híre ment, és beszédtema lett az emberek között. A sutgó propaganda az NDK-ban is erősebbnek bizonyult, mint a hivatalos tájékoztatás. Teljesen fölösleges volt az NDK-s tv-nek, rádióknak hallgatnia, hisz korábban rengeteg magyar és NDK-s diák tanult, vagy vendégmunkás dolgozott kölcsönösen egymás országaiban. Barátságok, szerelmek és házasságok szövődtek, azonnal informálták egymást a hegyeshalmi eseményekről és annak hatásairól.

Ezzel egyidejűleg a nyugati határszakaszon, Jánossomorján, Bécsi úton,

135 Heute endet hier an dieser Stelle die vierzigjährige Teilung Europas in Ost und West. Dies wird unabsehbare Folgen haben für Europa, für die Deutschen in der Bundesrepublik und insbesondere in der DDR. Joachim Jauer, ZDF, heute-Sendung, 2. Mai 1989, 19.00 Uhr

Ma itt, ezen a ponton ért véget Európa 40 éves kelet-nyugati megosztottsága. Beláthatatlan következményekkel járhat, Europe, az NSZK, és különösen az NDK számára.”

136 Visszaemlékezés 2009-ben a Soproni konferencián 1989. május 2-án este 19. órakor a miniszterem íróasztala előtt ültem, aktákat adtam elő és valamikor a Heute hírműsorban, eléggé későn a tévé háttérben szólt jött egy budapesti jelentés. A budapesti hírekre természetesen mindig azonnal figyeltem és arra gondoltam, mi is következik majd és ekkor Joachim Jauer, a ZDF tudósítója a magyar határról mutatott be egy filmet, ahol magyar katonák nagy ollókkal átvágták a vasfüggőnyt. [...] Miniszterem megkérdezte miért jelent ez munkát? Én pedig azt mondtam: Miniszter úr, ha az NDK-ban ezt látják az emberek, akkor futásnak erednek! Hisz egy dolog van, amit keresnek: lyuk a kerítésen.

Kőszegen és Rábafehéren, lekapcsolták a rendszert, és elkezdték bontani. A vasfüggöny felszedéséről és az azt követő NDK-invázióról Kiss Károly, a zalaegerszegi kerületparancsnokság rábafehéresi őrsparancsnoka, a következőképpen emlékezik:

„Az EJR-t a zalaegerszegi határőr kerületnél elsőként, mint a rábafehéresi határőr őrs parancsnoka 1989. május 2-án 10.00 órakor kapcsoltam le. Ezután kezdődött el az EJR rábafehéresi határátkelő két oldalán lévő szektorainak lebontása.

A határőr kerület többi őrsén ezt követően került sor a lekapcsolásra. Az EJR-rel történő határőrizethez szorosan kapcsolódó nyomosáv művelése és ellenőrzése még több hónapig fennállt.

Ebben az időszakban az akkori NDK állampolgárai részéről óriási nyomás hárult ránk. Tömegesen jöttek, és akik elfogásra kerültek, visszairányítottuk őket az ország mélységébe.

Az NDK-állampolgárok a határterületen járműveiket elhagyták, melyeket a helyi lakosok egy csoportja előszeretettel kifosztott. A lakosok mellett esetenként „elcsábultak” a hivatalos szervek emberei is.

Pl.: Egy mintegy 16 gépkocsiból álló konvoj megállt a Rábafehérest Szentgott-hárddal összekötő műúton és 70-80 fő, a határőr-járőrt szinte elsodorva - a fegyverhasználatot ekkor már betiltották- átrohant osztrák területre. A szentgott-hárdi rendőrőrs udvarába bevitt gépkocsikat néhány rendőr kifosztotta, melynek következtében többeket elbocsátottak a testülettől.

Az NDK közvéleménye mellett annak hatóságai is tudomást szereztek arról, hogy a magyar - osztrák határon már nem gördítünk leküzdhetetlen akadályt állampolgárai Ausztriába történő átjutása ellen. A helyzet tisztázására az NDK Határőrségének Országos Parancsnoka látogatást tervezett Magyarországon. Úti tervében a rábafehéresi átkelő és az őrs határőrizeti rendszerének megismerése és annak hatékonysága is szerepelt. Mint őrsparancsnoknak, fel kellett készülnöm a neki történő jelentéstételre. Ez azt lett volna hivatott bizonyítani, hogy mi továbbra is eredményesen és kellő hatékonysággal lépünk fel állampolgárainkkal szemben.

Ezt a „rózsaszín” jelentést aztán nem állt módomban megtenni, miután a látogatást az NDK feszült belpolitikai helyzetére hivatkozva lefújták.

Mi határőrök a legnehezebb napokat velük kapcsolatban szeptember első hetében éltük át, hiszen a Magyar Kormány bejelentette, hogy kiengedi az NDK állampolgárait, nekünk azonban erre csak egy héttel később adott engedélyt. Ezekben a napokban emiatt több atrocitás érte határőreinket.

Az EJR felszedését követően, annak nyomvonalán a Rábafehérest Szentgott-hárddal összekötő műút mellett a hivatalos szervek, a helyi közigazgatás, a polgári és civil szervezetek, valamint a Határőrség hathatós segítségével és osztrák partnereink bevonásával egy „békefasort” ültettünk. Ezek a fák méltó emléket állítanak a két évtizeddel ezelőtti események résztvevőinek.”

A vasfüggöny bontása a világsajtó és a hazai újságok, tudósítások szerves részévé vált. Következményeire nem kellett sokat várni. Jött a nyár, a szabadságolások időszaka, az iskolai szünidő, és jöttek az NDK-sok. Közben pedig a műszaki katonák és más gazdasági szervek dolgozói csak bontották és vitték a jelzőrendszer maradványait.

Az EJR felszedése nemcsak a hazai és nemzetközi sajtót, hanem az MSZMP vezetését is érdekelte. Ennek volt köszönhető, hogy a párt akkori főtitkára, Grósz Károly, a belügyminiszterrel, aki egyben KB tag is volt, 1989. május 17-én a nyugati végekre, Sopronba látogatott. Javában folyt a bontás, miközben ezen a napon még hiányzott a Minisztertanács bontási határozata. Az MSZMP főtitkárát a korábban elzárt Fertő tavon, Székely János BM országos parancsnok fogadta, és a korabeli rendnek megfelelően jelentett a Határórség és az EJR bontás helyzetéről. Ennek megfelelően szólt Székely tábornok arról, hogy a nyugati viszonylatban is műszaki, technikai eszköz nélkül¹³⁷ őrzik a Magyar Népköztársaság államhatárát, és 8 helyen megkezdődött az EJR bontása, továbbá szólt arról, hogy júliusra mindenütt megszűnik a határsáv intézményrendszere. Bár ennek ellentmondanak azok a levéltári feljegyzések, amelyek júniusban, júliusban még az EJR segítségével elfogott, vagy sikeres határsértésekről szóltak. Ebben az időszakban a Határórség egyértelműen pozitív, kezdeményező szerepet játszott a rendszerváltásban, és a bontás kapcsán a nemzetközi életben is. A korábban, évek óta hatályban lévő szabályzatok, rendeletek felül bírálását, új jogszabályok megalkotását kezdeményezték a Határórség vezetői. Székely tábornok szól arról is, hogy az EJR bontás ellenére a határon rend van, a közrend, a közbiztonság szilárd. Ez később, az NDK-s rohamok idején, már nem volt elmondható. Ez volt az a helyzet, amikor a gyakorlati élet megelőzte a jogszabályalkotókat. Már javában folyt a vasfüggöny és a totális határőrizet felszámolása, de a bontásról szóló minisztertanácsi határozatra még várni kellett. Miközben a végrehajtóknak az államhatárt továbbra is őrizniük kellett, hisz a határok biztonságáért teljes felelősséggel tartoztak ezután is.

Grósz Károly szólt arról, hogy osztrák látogatása során azt tapasztalta, hogy az osztrákok pozitívan ítélték meg a magyar változásokat. A pártdelegáció a Fertő tóról a fertőrákosi órsra haladva, menetközben tekintette meg az EJR-t bontó határőr-műszakiakat, akik napi 1,5 km kerítést is elbontottak. A pártfőtitkár később Sopronban pártaktíva értekezleten vett részt, ahol elismerőleg szólt a Határórségről, és az itt szolgálatot teljesítő hivatásos-, sor-, és polgári állomány munkájáról. Említést tett arról, hogy a Pol. Biz. támogatja

¹³⁷ A levéltári anyagok szerint miközben bontják a rendszert, az még sok órsön tovább él, és működik. Néhány példa:

1989. június 23 EJR jelzés nélkül Jánosomorja haladt át a határsértő.

1989. június 09. Magyarfalva EJR jelzés alapján rendelték el riadót.

1989. 07. 01. Zsira EJR jelzés volt.

a Határórségnél folyó munkát, valamint a belügyminiszter által előterjesztett javaslatokat, ajánlásokat és elképzeléseket, amelyeket a Minisztertanács május 18-án fog megtárgyalni.

Így jutottunk el a következő naphoz, a május 18-án megtartott kormányüléshez, amelyen a vasfüggöny bontásáról szóló határozat szerepelt az egyik napirendi pontként, és azt a Minisztertanács el is fogadta. Az elhúzódo döntésnek az oka valószínűleg az egyre bonyolultabb belpolitikai élet volt. A minisztertanácsi ülésekre nagy számban terjesztettek be megtárgyalandó napirendi pontokat. Így Németh Miklós szóbeli utasításra¹³⁸ kezdhették el az EJR bontását, az arról szóló határozat pedig csak a próbabontást követő egy hónapra születhetett meg.

A vasfüggöny, az EJR visszatartó erejét főleg a nyár beköszöntével tapasztalhatták meg a határőrök, amikor azt részben már felszámolták. Ettől az időszaktól a határsértők száma, főleg az NDK-soké, a többszörösére nőtt. Ehhez nehézségként hozzájárult az az anomália, hogy a határsértőkkel kapcsolatos eljárási rend, a tiltott határátlépés megítélése, nem változott. Ismét lemaradt a jogszabály alkotója, mintegy három lépéssel.

Közben folyt a bontás, amelyet a belügyi vezetés is kiemelt figyelemben részesített. Ezt igazolja Székely tábornok június 7-i jelentése Földesi miniszterhelyettesnek. Ekkorra már 32,5 km-t tüntettek el a műszakiak, vadfogóستól együtt, a tábornok pedig időarányosan kedvezőnek ítélte meg az addig elvégzett munkát, amely a bontáson túl magában foglalta a hasznosítható anyagok feldolgozását is. Beszámolt továbbra arról, hogy „az EJR bontásának kísérleti jelleggel való beindítása óta 15 határterületen lévő polgári szerv (gazdaság) 80 km-es szakaszon, 9 más hazai vállalt és gazdálkodó cég 4 különböző külföldi irányultságú külkereskedelmi, illetve bonyolító szervezet, a Honvédelmi Minisztérium és magánszemély is jelentkezett és tett ajánlatot a bontásra, a bontásból nyert anyagok megvásárlására és az EJR egyes szakaszainak komplett megvételére, illetve a jelenlegi állapotban való maghagyására – vadvédelem, idegenforgalmi cél, stb.”¹³⁹

Voltak, akik kifejezetten politikai reklámként, relikviaként akarták hasznosítani a vasfüggönyből nyert anyagokat. Székely tábornok jelezte még, hogy a Határórség képes tartani a határidőt, ami ekkor 1991 év vége volt. Javasolta, hogy a Határórség saját erőinek alkalmazása mellett maga dönthessen polgári cégek bevonásáról, és a bontásból nyert anyagok hasznosíthatóságáról. Ezen túl állásfoglalást kért, hogy politikai célzattal külföldi magánszemélyek és vállalatok vásárolhatnak-e a bontott anyagból, illetve hogy idegenforgalmi célból meghagyhatják-e az EJR egyes szakaszait.

A belügyminiszter-helyettes ezt a jelentést tovább küldte Horváth István

¹³⁸ Interjú Németh Miklóssal

¹³⁹ 076/13/1989 sz. OPK levél

belügyminiszternek, az állásfoglalását a beküldött levél jobb felső sarkára kézzel írottan rögzítette. „A jelentést felterjesztem (a Belügyminiszternek). Egyetértek azzal, hogy a bontást a hőr. saját erejéből végezze, figyelembe véve a határterületen élő és dolgozó polgári szervek igényét, segítségét stb. A bontásból származó anyagok értékesítését nem javaslom, úgy szintén azt sem, hogy idegenforgalmi vagy vadfogó kerítésnek meghagyjuk. Idegenforgalmi célra van más nevezetesség a határsávban.” Ez az állásfoglalás azért is érdekes, mert a vasfüggöny bontásában mindig reformerként megnyilvánuló Földesi Jenő most nem értette meg az új idők szelét. Talán ezért is fordulhatott elő, hogy évekkal később már csak két határőr csapatmúzeumban (Győr és Körmen) lehetett működő EJR-t látni, és mára komoly nehézséget jelent a határ mentén a három magánmúzeumban (Felsőcsatár, Fertőrákos, Bildein) az EJR eredeti működőképes állapotban való megtekintése. Annak idején a Berlini Fálnál a nép haragja miatt ugyanúgy elkövették ezt a hibát, így ma már hírmondója sem maradt az eredeti falnak, csupán egy-egy ellenőrző pont és a nyomvonal emlékeztet kisebb, rekonstruált formában múltra. A levél tartalmát és a belügyminiszter-helyettes kézzel írott állásfoglalását Horváth István belügyminiszter röviden, „egyetértek” ráírással nyugtázta.

A bontás olyan jól sikerült, hogy mikor sor került volna az osztrák és magyar külügyminiszter ünnepélyes drót-átvágására Alois Mock ötlete alapján,¹⁴⁰ már elfogyott a „vasfüggöny”, így az „Alois Mock és Horn Gyula akkori külügyminiszterek ünnepélyes kerítésvágására kiszemelt szakaszon az elbontott helyére új szögdrótot kellett húzni.”¹⁴¹ Sőt Nováky ezredes¹⁴² előadásából tudjuk, hogy a drótvágáshoz szükséges ollók olyan kelendőnek bizonyultak, hogy mire Horn Gyula¹⁴³ választott volna magának egyet az asztalra kitettek közül, már csak egy darab árválkodott ott. S bár a világsajtót a Horn és Mock vasfüggőnyt átvágó képe járta be, a vasfüggöny eredeti bontási időpontja május másodikára datálható, amikor a Határőrség Hegyeshalomban, nemzetközi sajtótájékoztató keretében elkezdte a bontási munkálatokat. Később, július 28-án Kőszegen is sor került egy Nováky Balázs által tartott sajtótájékoztatóra, amelyen a határőrség törzsfőnöke az elektromos jelzőrendszer bontásáról

140 Interjú Németh Miklóssal. Horn Gyula tájékoztatta Németh Miklóst Alois Mock ötletéről a nyilvános bontásról, melyet Németh Miklós is jó ötletnek tartott, megjegyezve, hogy igyekezzenek, hogy még maradjon, ahol át tudják vágni közösen az EJR kerítését.

141 Interjú Székely Jánossal.

142 2009. május 2-án, Győrben megtartott vasfüggöny konferencián hangzott el.

143 Horn Gyula visszaemlékezése a drótvágásról, a *Cölöpök* c. könyvében: A hazai és nemzetközi sajtó több száz újságírójának jelenlétében átvágtuk azt a drótvézeteket, amely a műszaki zár elé volt telepítve, s mintegy jelképezte kelet-nyugati vasfüggőnyt. Többen cukkoltak utána, hogy milyen nehezen sikerült nekem a nagy fémvágó ollóval elmetszenem a drótot. Ma is bizonyosra veszem, hogy heccből egy különösen életlen ollót kaptam, míg Mock barátomnak egyáltalán nem kellett kínlódnia.

azt nyilatkozta, hogy eddig 117 km-t távolítottak el, és ez azt jelzi, hogy a bontás a tervezettnél jóval gyorsabb ütemben haladt.¹⁴⁴

A rendszerváltás folyamatában meghatározó kérdés volt a menekültek újszerű kezelése, főleg a Romániából érkezett magyar nemzetiségűeké, amelyek közül 1987 óta a nyugatra távozókat, egy titkos parancs szerint eljárva, a határőrök Hegyeshalomnál kiengedtek, de jelentős részük Magyarországon maradt. Az ő helyzetük rendezése sürgette a kormányt. Erre született megoldásként, hogy 1989. június 13-án csatlakoztunk a Genfi Menekültügyi Konvencióhoz. Ez ugyanakkor nem adott lehetőséget az ekkor már tömegesen itt lévő és nyugatra távozni kívánó NDK-soknak.

Fontos tudni, hogy a határőrizetben a '80-as években már nem volt érvényben a tűzparancs. „A határőr fegyverét csak végső¹⁴⁵ esetben használhatta, ha ez a feladatának teljesítéséhez elkerülhetetlenül szükséges.”¹⁴⁶ A „végső eset” és az „elkerülhetetlenül szükséges” fogalmak összetartoznak, melyek együtt szerepeltetését a jogalkotó is helyesnek látta. Ehhez még szorosan hozzátartozott, hogy az utasítás szerint „kerülni kell az élet kioltását.” Ezt tovább szűkítette a 36/1988-as Belügyminiszteri Utasítással módosított 24/1984.sz. BM Utasítás 11. pontja, miszerint kifelé menekülő határsértőkre tilos volt a fegyverhasználat. Mindezeket fokozta 1989 nyarán a határőrség parancsnokának a belügyminiszter jóváhagyásával írt géptávirata, amely mindenféle fegyverhasználatot megtiltott, kivétel, ha a járőrt támadás éri.

Az EJR felszedése és a fegyverhasználat liberalizálása katalizátorként hatott az NDK-ban az állam Magyarországon keresztül történő elhagyására. A '89-es nyár elejétől Magyarország egy átjáró házra kezdett hasonlítani, ahol keletről, Románia felől befelé, nyugatra az NDK-sok révén kifelé irányultak, főleg zöldhatáron, az estenként nagyszámú csoportos határsértések. Normál esetben is nagy nehézséget jelentett volna a határőr járőröknek és a Határőrségnek a helyzet kezelése, de az elbontott EJR, a megváltozott fegyverhasználat, a cselekmény negatív társadalmi megítélésének csökkenése, valamint a változó társadalom bonyolította a teendőket. Ezt az új helyzetet egy szóval úgy lehetett megfogalmazni, hogy tolerancia. Azaz a járőrök a nyugati és keleti végeken is sokszor elnézték, hogy a határsértők átmentek a határon. Mindez sokszor a felelősségérzet, valamint a régi szabályok érvényben lévősege miatt, komoly feszültséget jelentett a végrehajtó állományban. Ehhez a feszültséghez nagyban hozzájárult, hogy az ügyészség és a Határőrség vezetése csak késve reagált, és csak augusztusban adta ki azt az utasítást, amely a határon tetten

144 MTI archívum. 1989. július 28.

145 Végső esetnek kell tekinteni, ha a határőr a más kényszerítő eszköz nem elegendő, vagy nem áll rendelkezésére, ahhoz, hogy a bűncselekmény bekövetkezését megakadályozza.

146 A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG BELÜGYMINISZTERÉNEK 20/1984. számú UTASÍTÁSA Budapest 1984. április hó 18-án

ért személyekkel való eljárásra intézkedett, és viszonylatonként differenciáltan ítélte meg a cselekményeket.¹⁴⁷ (Ettől az időponttól nem kell visszatoloncolni a határsértőket, illetve nem indítottak ellenük eljárást.)

Az NDK-sok magyarországi jelenléte valamint innen nyugatra távozása a Külügyminisztérium vezetését is komoly helyzet elé állította. „Július végén Horn Gyulánál megbeszélést tartottunk, ahol a szokásos politikai helyzetelemzés volt napirenden. Jelen volt Ősz István, a szocialista országokért felelős miniszterhelyettes Somogyi Ferenc, és Kovács László államtitkár. Tizenhét óra felé Horváth István azonnali visszahívást kért. Horn kihangsúlyozta a telefont. A belügyminiszter jelezte, több NDK-st tiltott határátlépésen értek tetten, néhánynak viszont sikerült átjutni a határon. Mi történjen velük? Az estek szaporodnak: az elmúlt napokban húsz, harminc fő próbálkozott a zöldhatáron keresztül Ausztriába jutni.”¹⁴⁸

A fenti idézet is jól mutatja, hogy mind a belügyi, mind a külügyi vezetés tanácstalanul állt az EJR bontását követően kialakult helyzet előtt, legfőképpen az akkor még szövetséges NDK állampolgárainak tömeges beáramlása, itt tartózkodása, és nyugatra szökésének kezelése terén. Ekkor, ha határsértést követtek el, az érvénybe lévő megállapodás szerint az NDK-sokat ki kellett toloncolni. Ami azt jelentette, hogy az útlevelekbe bekerült egy „pecsét”, amellyel az NDK-ban megbélyegezetteké váltak, és az NDK hatóságok eljártak ellenük. Később az a megoldás született, hogy az elfogott és előállított NDK-s határsértő útlevelebe nem bélyegezték be a kiutasítást, hanem csak visszairányították őt a mélységbe. Ennek pedig az lett a következménye, hogy az NDK-s elhagyta az adott települést, majd a hazautazás helyett egy másik magyar határszakaszt választott ki az Ausztriába való kijutásra.

NDK-sok „földön, vízen levegőben”. Röviden így is jellemezhető az, ami '89 nyarán, az osztrák-magyar határon¹⁴⁹ történt. Augusztusra a helyzet a

147 Egy kerületparancsnok visszaemlékezése. *Határőr* 1999. 10. sz. pp. 10-11

148 Csináltunk egy határmenti pikniket. *Népszabadság* 1999. augusztus 19. p.8.

149 1989. július 25., kedd - Az utóbbi időben megszorodott azoknak az NDK állampolgároknak a száma, akik a Magyar Népköztársaság államhatárát tiltott módon kísérelték meg átlépni. A Belügyminisztérium sajtóosztályától kapott tájékoztatás szerint 1989 első félévében 550 ilyen eset történt. A hatályos büntető törvénykönyv a tiltott határátlépés kísérletét is bűncselekménynek minősíti, ezért a magyar hatóságok eljárnak az ilyen ügyekben. Ha ezt a jogsértést külföldi állampolgár követi el, vele szemben - a külföldiek magyarországi tartózkodásáról szóló jogszabály alapján - idegenrendészeti kényszerintézkedés alkalmazható, a tartózkodásra jogosító engedély visszavonható. Az úti okmányba tett bejegyzés az elkövetett cselekményről nem tartalmaz információt, a hatóság csak a tartózkodási engedélyt érvényteleníti. Amennyiben az említett intézkedést NDK állampolgárral szemben alkalmazzák, úgy - a két ország közt létrejött „vízummentességi egyezmény, szerint - az eljáró magyar hatóságok a tartózkodási engedély megvonásáról tájékoztatják az NDK budapesti nagykövetségét. A Belügyminisztérium illetékesei szükségesnek tartják hangsúlyozni, hogy a nyugati határszakaszon az „elektromos jelzőrendszer bontása ellenére biztosítják a Magyar Népköztársaság államhatárainak sérthetetlenségét. A nemkívánatos következmények elkerülése érdekében felhívják az NDK-beli és a más külföldi állampolgárok figyelmét a jogszabályok betartására. A határőrizeti

nyugati határszakaszon teljesen kaotikussá vált. Ehhez még hozzájött, hogy folyamatosan érkeztek az NDK-ból (Csehszlovákián át, mivel oda személyi igazolvánnyal is bejuthattak) Magyarországra azok a személyek, akik innen akartak eljutni Ausztriába. Ekkor már több mint százan kértek menedéket az NSZK nagykövetségén. Az adott időszakban számos alkalommal jártam a nyugati határon, ahol a határra vezető út mentén gyakran fogadtak elhagyott NDK-s rendszámú Trabantok,¹⁵⁰ Wartburgok. A határátkelőhelyek környékén a VÁM- hivatalok az NDK-s gépjárművek tárolására kialakított külön gyűjtőhelyeket állítottak fel. Sokszor fordult elő, hogy mire értesítették a hatóságokat, illetéktelenek a gépkocsikat már kezdték megbontani, azt a kurrensebb alkatrészeiktől megszabadították, és mivel abban az időben Magyarországon még több százezer NDK-s gyártmányú gépkocsi futott, így igen „jutányosan” jutottak eredeti zwickauai, eisenachi alkatrészekhez. Egyértelmű volt, hogy az autókból az utasok hova tűntek, hisz Ausztria felé vették az irányt. A határon kialakult helyzetről Kovács Gyula, a Soproni kerületparancsnokság törzsfőnöke, a következőket nyilatkozta: „A többség tiltott határátlépéssel kísérletezik. Ebben az évben összesen 1300 határsértővel volt dolgunk, s hozzávetőlegesen a 75 százalékuk NDK állampolgár volt. Amióta lebontottuk a műszaki határátkelőt, van, aki úgy szöki meg, hogy észre sem vesszük. S hogy felbuzdulva mennyire megnövekedett az utóbbi időben az NDK-beli határsértők száma, azt jól bizonyítják a következő adatok. Az év első hét hónapja alatt összesen hétszázat fogtunk el szökés közben. Augusztusban pedig tíz nap alatt százötvenet. Van olyan nap, amikor annyi az őrizetesünk, hogy vetekszik egy kisebb őrs létszámával, s róluk gondoskodnunk is kell, ami nem kevés pénzbe kerül.”¹⁵¹ Az interjú jól mutatja, hogy milyen nehéz helyzetben volt a Határőrség állománya. Folyamatosan növekedett a NDK-s határsértők, majd csoportok száma, ami nap, mint nap újabb kihívások elé állította a végrehajtókat. Több NDK-s, aki Csehszlovákia felől jött Magyarországra, átúsztta a Dunát, otthagya minden értékét a túlszaktokon.

A Határőrség vezetői rendszeresen jelezték a problémákat a belügyi vezetésnek, így a kormány is folyamatosan informálva volt az eseményekről. Világossá vált, hogy nem lehet a megoldás a kitoloncolás, ezért feladatot kapott a Külügyminisztérium, hogy dolgozza ki a határnyitás módját.¹⁵² E megoldás kidolgozása során Horn Gyula puhatóldozott az akkori szovjet nagykövetség-

szervek az érvényes úti okmányokkal rendelkező minden külföldi személy részére - valamennyi határátkelőhelyen - biztosítják kulturált, gyors ki- és belépést.

150 A Trabant volt az első jármű a Német Demokratikus Köztársaságból, ami a keleti közlekedés szimbólumává vált. Régebbi kiadású autós szakkönyvek még Törpeautónak nevezték, hiszen - egyes tévhitek szerint - eredetileg nem is kocsinak készült, hanem fedett motornak.

151 Gazdátlan gépkocsik, *Magyar Hírlap* 1989. VIII. 11.

152 Csináltunk egy határmenti pikniket. *Népszabadság* 1999. augusztus 19. p.8.

gen is, ahol tájékoztatott arról, hogy Magyarország nem toloncolja vissza erőszakkal az NDK-s és a román állampolgárokat. A szovjet követ közömbösen a következőt reagálta: „*Őnök tudják, mit tesznek.*”¹⁵³

Ebben a kaotikus helyzetben született meg a Páneurópai piknik ötlete.¹⁵⁴

Az eredeti terv szerint a piknikre 1989. augusztus 20-án Fertőrákoson került volna sor, de a későbbiekben a szervezők ezt Sopronpusztára és augusztus 19-re módosították. Az akkor ellenzéki MDF csoportja megnyerte az ügynek Pozsgay Imrét, aki elvállalta a társelnöki tisztelet, de Németh Miklós tanácsára nem ment el a rendezvényre. Mint ahogy nem ment el a másik társelnök, Habsburg Ottó sem. Németh Miklóst tanácsadója ebben az időben arról tájékoztatta, hogy a Zugligeti táborban járt, ahonnan kifogástalan németességgel megírt tájékoztatót és térképet hozott el. Ezek a szervezés alatt álló Páneurópai piknikről és a helyszínre való lejutásról informálnak. Németh Miklós tájékoztatta Horváth István belügyminisztert és Túrós András országos rendőri vezetőt, hogy lehetőleg ne legyenek rendőrök a helyszínen.¹⁵⁵ (Nem is voltak.) Ugyanakkor valamilyen oknál fogva elmaradt a Határőrség vezetőinek, főleg a soproni kerület vezetésének az informálása.

A Soproni Ellenzéki Kerekasztal a Határőrség vezetőivel együttműködve helyszíni szemlét¹⁵⁶ tartott augusztus 10-én. Ezután a civil szervezők készültek a rendezvényre. Szóráanyagokat és térképet készítettek a helyszínről. Ausztriában és Magyarországon is népszerűsítették a pikniket. Főleg a Magyarországon lévő NDK-sok körében vált népszerűvé a rendezvény, akik tömegesen utaztak le a piknik idejére Sopronba és környékére.

A közös megbeszélésen elhangzottak szerint (amelyen a Határőrség részéről Róka István határőr százados vett részt, a civil szervezőket Magos István képviselte) a Határőrség feladata volt a sopronpusztai terület berendezése, a

153 Csináltunk egy határmenti pikniket. Népszabadság 1999. augusztus 19. p.8.

154 A Páneurópai Piknik ötlete Mészáros Ferenc akkor debreceni ma már soproni lakos fejében fogant meg Debrecenben, 1989. június 20-án, a Habsburg Ottó előadását követő vacsorán.

155 Interjú Németh Miklóssal

156 Ezen a szemlén határozták meg a feltételeket, amelyeket a szervezőknek teljesíteniük kellett. Felvetődött a gondolat, hogy az osztrák vendégek részvételének elősegítése érdekében legyen a közelben ideiglenes határnyitás. Ez az eredeti koncepciónak nem volt része. Magas László javasolta, hogy a régi pozsonyi országúton, Margitbánya felé nyissuk ki a határt, ahol 1948 óta nincs határátkelő. Ott egy fából készült kapu volt található, láncsal és lakattal bezárva. A lakatnak már a kulcsa sem volt meg! Az ideiglenes határnyitást mindkét országban kérvényezni kellett az illetékes hatóságoktól. Magyar oldalon ez igen gyorsan ment, köszönhetően Pozsgay Imre hathatós segítségének. Tőle kapta meg Filep Mária az illetékesek neveit és telefonszámait, akik az engedélyt kiadhatták. Végül a Határőrség legmagasabb szintű vezetőivel való egyeztetés alapján megszületett az engedély. A kiválasztott helyen, a régi pozsonyi országúton 1989. augusztus 19-én 15.00 18.00 óráig ideiglenesen megnyílhatott a magyar határ.

Forrás: Nagy László (szervező) A Páneurópai Piknik és az 1989. szept. 11 határnyitás

forgalmi rend fenntartása, és a kijelölt kapun a delegáció átléptetése augusztus 19-én 15.00-kor. Ehhez a rozsdás lakattal ellátott kaput a Határőrségnek nyitásra kész állapotba kellett hoznia. A rozsdás lakatot augusztus 18-án lecserezték, majd 19-én reggel ellenőrizték, hogy rendben van-e, ám nagy meglepetésre a lakat nem volt ott, ezért egy határőrnek gyorsan el kellett mennie Sopronba új lakatot vásárolni.¹⁵⁷

A kialakult helyzet, és főleg az ekkor már általánossá vált nagy létszámú NDK-s csoportok megjelenése miatt a Soproni kerületnél 1989. augusztus 18-án géptávirón keresztül módszertani útmutató kiadására került sor. A hatékony fellépés érdekében a következő fő feladatokat szabta meg a módszertani útmutató a végrehajtó parancsnokoknak:

- lehetőség szerint ellenőriztesse a határra vezető utakat
- megjelenésük esetén hajtsa végre az adott irány zárását
- jelentse a kerület hadműveleti ügyletesnek és biztosítsa a ker. készenléti százada felvezetését a zárás terepszakaszára
- személyesen, vagy hivatásos állományú útján irányítsa a helyszínen a csoport(ok) feltartóztatását
- támadás elhárítására alkalmazzon szájkosárral ellátott kutyát
- a csoportokkal szemben fegyverhasználatnak helye nincs, kivétel járőrt ért támadás esetén, helyzettől függően a támadással szemben, figyelmeztető lövés és kutya alkalmazás eredménytelensége esetén, hivatásos állomány jelenlétében a figyelmeztető lövést személyesen adja le pisztollyal, hivatásos állomány jelenlétében a sorállomány csak annak parancsára hajthatja végre a csőre töltést, távolletében támadással fenyegető magatartás esetén a jör.pl. /zcs. pk, rics. pk/ parancsára
- amennyiben az intézkedések nem járnak eredménnyel, és a tömeg a határőrök határozott fellépése ellenére kijut az államhatárra, az intézkedéseket be kell fejezni, és haladéktalanul jelenteni kell a ker. hűti-nek, majd végre kell hajtani az áthaladás vizsgálatát
- amennyiben a járőr előzetes információ nélkül találkozik nagy létszámú ths-t megkísérlő csoporttal, próbálja zárni a határra vezető területet, feltartóztatni a csoportot, de kényszerítő eszközt csak a fentiek szerint alkalmazhat, a jelentésre és az áthaladás kivizsgálására akkor is köteles¹⁵⁸

A módszertani útmutató két dolog miatt nagyon fontos dokumentum, nem elfedve, hogy a BTK a tiltott határátlépést még ekkor is bűncselekményként minősítette. Az egyik, hogy egyértelműen megtiltotta a határsértők ellen a fegyverhasználatot, kivéve a jogos önvédelmet. A másik, hogy a határsértés

157 Róka István interjú

158 Módszertani útmutató nagyobb létszámú ths-t megkísérlő csoport feltartóztatására. Géptávirat 1989.08.18-án

kifejezés helyett a géptávirat szerzője, Kovács Gyula törzsfőnök az áthaladást nevesítette. Ekkor már természetessé váltak a nyugati határszakaszokon a nagy létszámú csoportok megjelenései és kitörései (sok esetben erőszakosan is). Ezek egyik fő centruma Sopron térsége volt.

Ilyen körülmények között érkezett el 1989. augusztus 19-e, a Páneurópai piknik napja. A Páneurópai piknikről ekkor már a sajtó szórólapok, térképek segítségével az egész ország tudott, de főleg az Ausztriába, Sopron környékén távozni szándékozó NDK-s állampolgárok. A határőrök kora reggeltől kinn voltak a helyszínen, felkészültek a rendezvény biztosítására. Ekkor még nem sejtették az okát annak, hogy az újságírók, tv riporterek kamerái miért nem Sopronban, vagy a piknik helyszínén lettek felállítva, és miért az osztrák területről néztek a lakattal lezárt kapura.

Úgy gondolom, hogy a piknik legfőbb eseményeinek bemutatására az akkor ott szolgálatot teljesítők¹⁵⁹ vagy valamilyen tisztséget betöltők a leghitelesebbek. Ezért idézem először a piknik lefolyásáról a pikniken jelenlévő három illetékes tisztt¹⁶⁰ augusztus 20-án írt jelentését.¹⁶¹

„A páneurópai piknik szervezőbizottságának a kérése a kerületparancsnokság a burgenlandi biztonsági igazgatósággal közösen a sopronpusztai őrs működési területén lévő ú. n. Pozsonyi utat 1989. 08. 19-én 15.00-18.00 óra között a szervezeten átlépő delegációi számára ideiglenesen megnyitotta. A kerületparancsnokság az előre bejelentett 100 fős magyar és 200 fős osztrák delegáció átléptetésére a kerületparancsnokság állományából 3, a soproni FEP állományából 5 fő ht. útlevelezőket vezényelt a helyszínre.

Az ellenőrzésre kijelölt állomány 13.00 órakor érkezett meg az államhatárhoz, amikor is az osztrák területen már nagyszámú - mintegy 2-300 fős – belépésre, illetve az úgynevezett kapunyitásra várakozó tömeg valamint több TV-s és sajtó stáb is tartózkodott.

Az intézkedés értelmében a 14.30 h-kor helyszínre érkező 2 fő magyar illetve 2 fő osztrák vámmőrrel az átléptetés végrehajtását pontosították, és felkészültek az utat lezáró kapun 15.00 órakor történő nyitásra. (A magyar delegáció ünnepélyes átlépését 15.00 órára jelezték előzetesen.)

A magyar delegáció fogadására 14.45 órakor az útlevelezők a zárt kapu honi terület felé eső oldalán (az államhatártól 10 m távolságra) vonalban sorakoztak fel. A magyar delegáció tervezett kilépését megelőzően kb. 14.30 órától honi terület felől is érkeztek folyamatosan érdeklődők (számuk elérte a

159 Később az itt szolgálatot teljesítő tiszteket az Országos Parancsnok dicséretben, és jutalomban részesítette. fegyelmi felelősségre vonásra senki esetében nem került sor.

160 Gulyás Mihály alezredes országos parancsnokságról
Bella Árpád alezredes Sopron kerületparancsnokságról
Róka István százados Sopron kerületparancsnokságról

161 Kivizsgáló jelentés az Országos Parancsnok részére Sopron 1989. augusztus 20.

30 főt,) valamint megjelentek nyugati – elsősorban NSZK – TV-s társaságok, fotóriporterek képviselői is.

14.55 órakor a honi terület felől kb. 60 m-ig belátható úton mintegy 50 fős gyalogos csoport tűnt fel, akik lépésben közeledtek a kapu irányába. Az útlevelezők állománya a tömeget a magyar küldöttség részének véve felkészült a fogadásukra. A békésen érkező tömeg az útlevelezők vonalától kb. 5 m-re megállt, pezsgőt bontott és vidáman integetett a túoldalra, amelyet onnan viszonoztak és nagy ovációval fogadtak.

Ezt követő néhány másodperc leforgása alatt hirtelen megindultak az útlevelezők irányába. Az útlevelezőket¹⁶² vakmerően és erőszakosan félrelökték, illetve elsodorták, majd a kaput kiszakítva egy őket követő újabb 40 fős csoporttal együtt két nagyobb hullámban egymást is fellökdösve áttörtek és átözönlöttek Ausztria területére. Megállapításunk szerint az átjutottakat nagyobb számú, feltehetően NSZK áp-ok csoportja várta, akik a helyiek elmondása szerint azonnal gondoskodtak a közeli faluban az ellátásukról.”

A jelentésből és a későbbi sajtóhírekből, tudományos konferenciákon elhangzottakból egyértelműen megállapítható, hogy egy előre megszervezett akcióról¹⁶³ volt szó. Valószínűleg a pezsgődurranás¹⁶⁴ volt a szervezők részéről a

162 A határon szolgálatot teljesítő további soproni útlevelezők Gombás Zoltán főhadnagy (útlevelezők parancsnoka), Körtvélyesi Csaba törzsrőmester, Czap Gábor törzsrőmester, Nagy József törzsrőmester, Bujdosó Lajos őrmester.

163 interjú a Kisalföldben Dr. Magas Lászlóval: A rendezvényről készültek német nyelvű szórólapok is - amelyeken részletesen feltüntettük az országhatár és a piknik helyszínét -, de ezeket elsősorban a burgenlandiaknak szántuk. Természetesen tudtuk, hogy eljutnak majd a keletnémetekhez is, de őszintén megmondom, az utolsó pillanatig nem gondoltuk, hogy ez a rengeteg ember idejön, és itt próbál meg átjutni az áhított szabad világba. Ma már meggyőződésem, hogy sokan tudatosan használták ki a lehetőséget, hogy keletnémet barátait, rokonaikat kijuttassák. A német televízió mindvégig nagy figyelmet szentelt a rendezvénynek. Érdekes, hogy a piknik előtt néhány nappal felkerestek, mutassam meg, hol lesz a helyszín., Olyanokra voltak például kíváncsiak: délután három órakor milyen a nap állása, hová kell a kamerával állni, hogy jók legyenek a fényviszonyok. Utólagosan úgy értesültem, a pikniket megelőző napokban az ott készült videofelvételek bejárták azokat a helyeket, ahol tömegesen tartózkodtak a keletnémetek.

KISALFÖLD EXKLUZÍV - 1997. augusztus 19. kedd

164 interjú a Kisalföldben Róka Istvánnal: - Voltak arra vonatkozó jelzések, hogy esetleg nagyobb tömeg érkehet a határ irányába, de nem lehetett tudni, hogy valójában kik ők, magyarok vagy németek. Ráadásul nem egy tömegben jöttek, hanem innen-onnan, szétszóródva az erdős terület felől. Pontban 15 órára vártuk a hivatalos delegációt, ők azonban a "sajtótájékoztató" csúszása miatt késnek. A tervezett határnyitás előtt néhány perccel azt tapasztaltuk, hogy a helyszíntől mintegy 100 méterre már rendezett sorokban - szinte zárt alakzatot képezve - elindultak az emberek a kapu irányába. Éreztük, hogy itt valami hiba van, hiszen nem fehér ingben, vasalt nadrágban jöttek, hanem csapzottan, sérülten, elcsigázottan. Akkor már látható volt, hogy egy határozott és elszánt embercsoport halad a határ felé. Pillanatok alatt rengetegen lettek mindkét oldalon. Az osztrákoknál az oszlopokon, a kerítésen, a fákön csüngtek az emberek. A csendőrök alig tudták leverni őket onnan. Hozzátartozik az igazsághoz, hogy ott, abban a pillanatban nem volt olyan "eszméletlen" nagy európai béke. Az elszánt embertömegben elől kemény, kisportolt férfiak haladtak, középen mentek a nők és a gyerekek. Egyszer csak leblokkolt a tömeg, megálltak, majd egy pezsgődurranás hallatszott, ami valószínűsíthetően azt jelezte: akkor most meglődülünk. És valóban, a mi oldalunkon, ahogy a gyorsvonat jön, úgy sodorta

jel az áttörésre. Az osztrák területen történtek is arról engednek meggyőzni, hogy várták az áttörést, az NDK-sok átjutását, hisz gépkocsikkal, buszokkal azonnal elszállították az átjutott NDK-sokat, sőt a bécsi NSZK nagykövetség is felkészült az eseményre. Minderről az osztrák oldalon szolgálatot teljesítő Johann Götl a következőként emlékezik:

„14.30-kor érkeztünk meg a B5-ös (határ) kőhöz, ott vártak ránk a magyar határőrök. Bella Árpád alezredes vezette a magyar egységet. Röviden megbeszéltük velük a látogatók ellenőrzésének lefolyását. 15 órakor a magyar oldalról kinyitották a régi fakeszes drótkaput. Mihelyt kinyílt, hirtelen minden irányból körülbelül 200 NDK-s állampolgár ostromolta meg az átkelőt. Zárt csoportban rohantak át az osztrák oldalra, anélkül hogy a magyarok, vagy mi ellenőrizhettük volna őket. Később még 250-300 keletnémet követte őket. Néhány személynek volt közülük már NSZK-s útlevele, a budapesti nagykövetségen kapták.”¹⁶⁵

Azt hogy ki szervezte, csak vélelmezni lehet, mégpedig azért, mert a hírszerző szervezetek anyagainak titkosítása ma még nem teszi lehetővé az NSZK és osztrák hírszerző szervezetek tevékenységének megismerését. Azonban így is látszik, hogy jó néhány esemény azt igazolja, hogy készültek az áttörésre, az NDK-sok tömeges megjelenésére az osztrák oldalon. A német nagykövetség, mind a bécsi, mind a budapesti, kivette a részét a dologból. A magyar oldalon szervezték a találkozót, odairányították az NDK-sokat, az osztrák oldalon pedig fogadták őket. A nyugati sajtó tudósított az áttörésről, majd az átjutott NDK-sokat elszállították a helyszínről. A piknik során nemcsak az áttörésnél, hanem a kaputól jobbra-balra is tömegesen léptek át az NDK-sok a határt, hisz itt nem voltak határőr járőrök. Így például Dirk Mennenga is a piknik során jutott át Ausztriába, amelyről a 2009-es soproni konferencián a következőket mondta el: „Autószállító vonattal utaztunk Drezdából Budapestre, mert el akartuk kerülni a cseh határellenőrzést, amely nagyon szigorú volt. Nálunk volt minden szükséges papír és ez feltűnést keltett volna. Megérkeztünk a soproni kempingbe, ahol már első este a Páneurópai piknik szórólapjait osztogatták. A vasfüggöny leomlását hirdették, ezt érzékeltük is, és elhajtottunk a parkolóba, letettük a kocsit és ugyan nem közvetlenül ezen a kapun át, hanem az erdő mellett elhaladva a darabjaiban még álló határkerítés mellett jöttünk át Ausztriába.”¹⁶⁶

.....

el pillanatok alatt a tömeg az útlevelezőket, szakították át egyetlen lendülettel a kaput. Fegyverünk volt ugyan, de a tűzparancs akkor már nem volt érvényben. Nem tudom, hogy akkor, ott másvalaki képes lett volna-e tenni valamit. Én képtelen voltam. Sem az erőviszonyok, sem a hely, sem az rövidebbé nem tette lehetővé, hogy ellenlépést tegyünk.

KISALFÖLD EXKLUZÍV - 1997. augusztus 19. kedd

165 Az első határnyitás. Budapest 2000. pp. 59-60

166 Határáttörés Sopronnál, Út Európába 1989-2009. Konrad Adenauer Alapítvány Budapest, 2011. p. 81

Az áttörés eufórikus hangulatára Andreas Waha, St. Margarethen polgármestere így emlékezett: „A magyar oldalon minden irányból emberek közeledtek, teljesen kinyomták a kaput, és özönlöttek át Ausztriába. Ebben magyar határőrök nem akadályozták meg őket. A néptömeg, amely az osztrák oldalon várt, visszahátrált és szabaddá tette az utat. Csak most vettük észre, hogy mindenki németül beszél. Sokan ujjongtak sírtak, némelyek átölelték egymást, megint mások letérdeltek és megcsókolták a földet.”

A Páneurópai piknik képkockáit már aznap este megismerhette a világ tv-t néző közönsége. Mai napig nem tudjuk azonban pontosan, hogy hányan törtek át a piknik alkalmából, illetve hányan jutottak át a kapu két oldalán, ahol nem voltak járőrök. De úgy gondolom, nem is a létszám, hanem az esemény jelentősége a fontos. Ebben az időszakban a határőrök történelmi helyzetbe¹⁶⁷ kerültek. A Páneurópai piknik áttörésénél szolgálatot teljesítő határőrök helyesen jártak el akkor, amikor az erőszakosan kitörő NDK-sok tevékenységére nem erőszakkal válaszoltak. Véleményem szerint azonban nem is tudtak volna, mert a tömeg elsodorta őket, nem téve lehetővé még a kapu kinyitását sem.

A Páneurópai piknik után még jobban felborult a nyugati határon a határrend. A tömeges határsértési kísérletek miatt rendkívül bonyolult, estenként tarthatatlan helyzet alakult ki az államhatáron. Miközben a háttérben a külügy már készítette elő a Németh Miklós-Helmuth Kohl találkozót, az osztrák-magyar határon szigorítások léptek életbe. (Ennek fő oka - Németh Miklós elmondása szerint - az NDK-sok „elaltatása volt”)

A Páneurópai piknik után, a nyugati határon kiélezett helyzetben, következett be az a halásos baleset, amely során a Zsirai őr járőrért egy NDK-s határsértő fejbe rúgta, majd a fekvő határőrnél levő géppisztoly eldördült, és eltalálta az NDK-s határsértőt, aki ennek következtében meghalt. (A kivizsgálás során az osztrák-magyar bizottság és ezt követően az áldozat élettársa is véletlen balesetnek minősítette az eseményt.)

Az alábbi események nagyszámú határsértések közül kiválasztva jól illusztrálják a helyzetet, melyet a Határőr¹⁶⁸ újságból idézek:

AZ EMLÉKEZETES NYÁRVÉGI NAPOK egyikén, a soproni határátkelőhöz vezető bécsi úton 17 gépkocsival 74 NDK-állampolgár érkezett az államhatár közelébe. Az autókat hátrahagyva, egy csoportban próbáltak erőszakosan áthatolni Ausztriába. A közeli őr határőröirenek a tiltott határátlépési kísérletet sikerült megakadályozni. A feltartóztatott NDK-állampolgárokat visszairányították az ország belsejébe.

167 interjúja Kovács Gyulával a Határőrben. 1999. 10. sz. pp. 9-10

168 Határőr 1989. szeptember.

EGY MÁSIK, NDK-ÁLLAMPOLGÁROKBÓL álló csoport 25 személygépkocsival Kópháza térségébe utazott. Az 52 felnőtt és 10 gyermek, hátrahagyva a gépkocsikat, gyalogosan indult el az államhatár felé. hogy azon áthatolva Ausztriába szökjön. A tömeges tiltott határátlépést ez alkalommal sikerült megakadályozni. A csoport valamennyi tagját visszairányították az ország belsejébe.

FERTŐRÁKOS TÉRSÉGÉBEN a magyar osztrák államhatár közelébe négy NDK forgalmi rendszámú személygépkocsival 12 személy érkezett. A gépkocsikat hátrahagyták, majd futva elindultak Ausztria irányába. A csoportos tiltott határátlépést figyelmeztető lövés leadása után sem sikerült megakadályozni.

A SOPRONI KÖZÚTI HATÁRÁTKELŐHÖZ 42 NDK-s forgalmi rendszámú személygépkocsiból álló konvoj érkezett. Az erőszakos kitörés megakadályozása érdekében a szolgálatot teljesítő határőrök a sorompókat zárva tartották. A gépkocsikból ekkor a benne ülők mintegy 120-130 felnőtt és 30-40 gyermek kiugráltak és a kezelőterén átfutottak osztrák területre. A tömeges tiltott határátlépés megakadályozására nem volt mód.

A FERTŐRÁKOSI ŐRS HATÁRSZAKASZÁN az esti órákban körülbelül harminc NDK-állampolgár tiltott határátlépést követett el kifelé. A külföldiek gépkocsikkal közelítették meg az államhatárt és a járőr jelzésére nem álltak meg. Két gépkocsi átment az államhatáron, nyolcat pedig hátrahagytak. Az esemény vizsgálata folyamatban van.

KÉT ISMERETLEN SZEMÉLY a várbalogi őr határszakaszán erőszakos módon ment át Ausztria területére. A személyek egy NDK forgalmi rendszámú gépkocsival nagy sebességgel haladtak az államhatár irányába. Az őrriadócsoportja a kitörést észlelte, de miután fegyvert nem akartak használni, a kitörést nem tudták megakadályozni.

A SOPRONI KÖZÚTI HATÁRÁTKELŐNÉL ez ideig három ismeretlen személy fondorlatos és erőszakos módon tiltott határátlépést követett el kifelé. A szökésre készülő személygépkocsikkal érkeztek a helyszínre, ezeket azonban az államhatár közelében hátrahagyták és gyalogosan követték el a tiltott határátlépést. Az esemény közelében szolgálatot teljesítő járőr felszólítással és figyelmeztető lövéssel két személyt elfogott, a többiek tiltott határátlépését azonban nem tudta megakadályozni.

AZ ÉJSZAKAI ÓRÁKBAN HAMISÍTOTT magyar rendszámú gépkocsival három NDK-állampolgár érkezett a soproni határátkelőhöz. A belső sorompó

alatt áthajtottak, a kezelőterén nem álltak meg, hanem a külső sorompó felé hajtottak, ez azonban le volt engedve, így annak nekiütköztek. A gépkocsiban ülő személyek nyolc napon belül gyógyuló sérülést szenvedtek.

GAZDASÁGI MUNKÁT VÉGZETT a hétforrási őr határszakaszán, nem messze az államhatártól Petrik József határőr. A közelében feltűnt egy idegen személy, aki mind ez ideig az egyik sűrű bokorban rejtőzött, majd futásnak eredt. Petrik határőr felszólította az idegent, hogy álljon meg és igazolja magát, a fiatal férfi azonban rátámadt a határőrré és könnygázsprayt fújt az arcába. A határőr természetesen védekezett, így dulakodni kezdtek. A közelben tartózkodó másik határőr segítségével sikerült később megfékezni és elfogni a 27 éves NDK-állampolgárságú férfit, aki tiltott határátlépést akart elkövetni ezen a határszakaszon. Előállították, majd átadták a Vas Megyei Rendőr-főkapitányságnak. A megyei ügyész nem járult hozzá, hogy hivatalos személy ellen elkövetett erőszak címén eljárást kezdeményezzen a külföldi ellen. A férfit ezért elengedték és visszairányították az ország belsejébe.

A fenti csoportos, és esetenként erőszakos kísérletek miatt kritikussá vált az osztrák-magyar határ. *„A járőrök többsége a nyugati határszakaszon feszültebb idegállapotban megy ki szolgálatba. Egyesekben erősödött a félelemérzet, hogy csoportos vagy támadó eszközzel felszerelt határsértővel találkozik.”*¹⁶⁹ Ekkor már látható volt, hogy a kaotikus helyzetet nem lehet sokáig fenntartani. Azt is jól érzékelték¹⁷⁰ a magyar határ oldalán, hogy az NDK-sok nagyszámú megjelenése, és Ausztriába távozása hazájuk elhagyása politikai okok miatt alakult ki, ezért a megoldás is csak politikai megoldás lehet. A megoldást az NSZK-NDK általi megállapodás, vagy az NDK-sok kiengedése jelentheti az osztrák határon. *„Csaknem mindenki várja már, hogy megoldódjék az NDK-sok menekült ügye. A határ környéke úgy fest, mint egy roncsstelep vagy autótemető. Az elhagyott, gazdátlan autókat szinte órák alatt szétszedik. Az ország minden részéből járnak ide alkatrészeért. A kópházai határátkelőnél kialakított parkoló már majdnem megtelt Trabantokkal, Wartburgokkal és Ladákkal. Akiknek nem sikerült átszökniük, visszakapják az elhagyott autójukat, de a többség már menni nem tud vele.”*¹⁷¹

Ekkor a magyar kormány már jó ideje titkos tárgyalásokat folytatott az NSZK kormányával az NDK-sok helyzetének rendezéséről. A helyzet rendezé-

169 MOL Határőrségi iratok 1989. XIX-B-10. 12 doboz. 51 fsz.

170 A 228. sz. Tájékoztatóban (Nytsz. 0180/6/1989) a határőrök véleményeként fogalmazódott meg: Egy meghatározott időre nyissuk meg határt, menjenek az NDK-s menekülők, mert a jelenlegi helyzetveszélyeztetni katonáinkat, és neveltségessé teszi erőfeszítésünket.

171 Határtalan vesszőfutás. Interjú Kovács Gyulával. ÖTLET1989. augusztus 31. pp. 6-7.

sének egyetlen lehetősége az NDK-sok kiengedése volt, amit nyilván üdvözölt az NSZK vezetése, és nem helyeselt az NDK-é. Erről a döntésről Németh Miklós 1989. augusztus 25-én személyesen tájékoztatta Helmuth Kohlt¹⁷² a gymnich-i kastélyban folytatott tárgyalások során. *„Szóba sem jöhet a menekültek visszaküldése az NDK-ba, és ha csak valami külső erő nem akadályoz meg bennünket, meg fogjuk nyitni a határokat az NDK-s állampolgárok számára.”*¹⁷³ A kiengedés napjáról, a nagy hír bejelentéséről, Németh miniszterelnök a következőket mondta.¹⁷⁴

„Eredetileg valóban szeptember elejében állapotunk meg. Azt is megbeszéltük, hogy a két külügyminiszter, Genscher és Horn kommentálja majd az ügyet. Aztán mégsem így lett, mert az én kedves kollégáim elkotyogták egy éppen hozzánk látogató NSZK szociáldemokrata politikusnak. Az meg, alig hogy leszállt Bonnban, eldicsekedett azzal, hogy mi, szociáldemokraták elintéztük. Azonnal felhívott Horst Teltschik, Helmut Kohl nemzetbiztonsági tanácsadója, hogy mi van? Vele tárgyaltam közvetlenül, mert angolul tolmács nélkül tudunk beszélgetni. Mondtam, jó, utánanézek. Horn is, Kovács László is, Nyers Rezső is elismerte külön-külön, hogy ők voltak. Na mondom, fiúk, akkor elhalasztjuk. De a dátumot nem mondtam meg nekik, csak Horst Teltschikkel beszéltem meg. Gyula kétségbeesett, hogy akkor most majd nem is ő jelenti be. Megnyugtattam, hogy betartom az ígéretemet. A németek végül változtattak, ott Kohl jelentette be nyilvánosan.”

Ebben az időszakban már mindenki várta a nagy hírt, hogy mi lesz az NDK-sokkal, akik tömegesen várnak arra, hogy elhagyhassák Magyarországot Ausztria irányába.

*„Tarthatatlanná vált a helyzet a Magyar Népköztársaság államhatárán annak következtében, hogy rohamosan növekedett hazánkban azoknak az NDK-állampolgároknak a száma, akik úgy döntöttek, hogy nem térnek vissza hazájukba.”*¹⁷⁵ Többek között ezt is említette Horn Gyula külügyminiszter annak az egyoldalú magyar döntésnek indoklásaként, melyben ideiglenes hatállyal felfüggesztettük az NDK-val kötött államközi egyezmény néhány pontját. Ennek értelmében 1989. szeptember 11-én 0.00 órától a Magyarországon tartózkodó NDK-állampolgárok személyi úti okmányuk felmutatásával szabadon távozhatnak abba az országba, amely befogadja őket.

A bejelentést megelőzően a Határőrség nyugati határátkelőhelyein felkészültek az NDK-sok kiengedésére. A szeptember 10-én éjjelleg érkező NDK-sokat visszairányították a mélységbe, a kijelölt gyülekezőhelyekre, majd

¹⁷² Azt már csak később tudtuk meg, (A Németország egységét akartam. c. visszaemlékezés könyvből) hogy Kohl, ráellenőrzött az információra Gorbacsovnál, de nem tapasztalat elutasítást.

¹⁷³ Horváth István-Németh István: És a falak leomlanak. Magvető. 1999. p 362.

¹⁷⁴ Interjú Németh Miklóssal

¹⁷⁵ 1989. szeptember 10. 19.00 HÉT műsora.

szeptember 11-én 0.00 órától bélyegzés nélkül kiengedték Ausztriába azokat, akinek megfelelő okmánya volt. Azzal, hogy a bejelentést követően az NDK-sok kiengedését útlevélhez, vagy más igazolványhoz kötötték, és a határátkelőhelyekre irányították az országot Ausztria irányába elhagyni akarókat, véget vetettek a zöldhatáron kialakult áldatlan állapotoknak.

Az NDK-sok kiengedésével a nyugati műszaki zár utolsó lökéshulláma is elcsitult, elvesztette a korábbi évtizedekben játszott kiemelt szerepét, jelentőségét. Mára csak az EJR nyomvonalát jelző keskeny földcsáv és az itt húzódó turista útvonal emlékeztet arra, hogy valaha itt más volt az élet. A laktanyákat többnyire gaz borítja, az aknamezők már csak a levéltárak mélyén található törzskönyvekben léteznek, a magasfigyelőket lebontották. Igazából a valaha itt szolgálatot teljesítő sorkatonák, hivatásosok emlékei őrzik azokat az eseményeket, amelyeket az úgynevezett vasfüggöny puszta létezése indukált. A később idejétmúlt, ám a maga szerepét konstruktívan betöltő építményrendszer jelentette és jellemezte az adott történelmi időszakot, amelynek lenyomata mementóként megmaradt.

A Páneurópai piknik helyszíne ma emlékhely, és hála Istennek nem egy tragédiának, hanem az áttörésnek, Európa egyesülési törekvéseinek állít emléket.

BEFEJEZÉS

Az elmúlt időszakban több alkalommal felkerestem a nyugati végvidéket, Hegyeshalmot, Fertőrákost, Sopront, Pornóapátit, Rábafüzeset, és azt láttam, hogy a határsáv, a határövezet nyomai okozta, minden tekintetben létezett sebek, lassan bár, de behegedni látszanak. Az itt élő lakosok nap mint nap, útlevél ellenőrzés nélkül járnak át a szomszédos Ausztriába vásárolni, dolgozni, tanulni. Aki Grazba vagy Bécsbe igyekszik autóval, már nem is látja hol volt az EJR, és már meg sem kell állnia a határátkelőn, hanem lassítva, ellenőrzés nélkül léphet át Ausztriába.

A határsávban lévő földek visszakerültek a tulajdonosaikhoz, és már nem kell a rendszer kapujánál belépésre várakozni munkavégzés vagy gombászás esetén sem. Vasszentmihály, Rönök mellett elhaladva teljesen természetes, hogy benézünk a nemesmedvesi emlékműhöz (egy T 34-eshez), vagy a Szent Imre templomhoz.

De ha a volt határsávba tévedünk, akkor a cser-, vagy tölgyfák kérgein ott látjuk a korabeli határőr járőrök kéznyomait. „*Itt őriztem a határt 1982-84 között. SJ*”, vagy más, a határőrök álmainak, vágyainak képi formáit is felfedezhetjük.

A vasfüggöny történetének első részében lerakott aknazárok embertelen körülményeket alakítottak ki a nyugati határon. Sokszor nem csak a határsértők, hanem a határőrök is áldozataivá váltak. Igen sok baleset, sérülés következett be mind a telepítésekor, mind a felszedésekor. Ettől lényegesen humánusabb eszköznek bizonyult az elektromos jelzőrendszer. Minden híresztelés ellenére csak gyengeáram folyt a vezetékekben, és nem okozott egyetlen halálos balesetet vagy sérülést sem. Ugyanakkor sok vad- és egyéb fölösleges technikai jelzés során a végsőkig próbára tette az ott szolgálatot teljesítő sor- és hivatásos állomány fizikai pszichikai tűrőképességét. Az EJR bontásának folyamatában a BM Határőrség kezdeményező szerepet játszott, és a '89-es évben a hazai és a nemzetközi média érdeklődésének középpontjába került. A rendszer bontásában racionálisan, reformerként viselkedett, ezzel nagyon sok konfliktust kikerült, és érdemeket szerzett abban, hogy a történelmi időkben a nyugati határ nem vált csatamezővé.

Mára Európa egyesültnek látszik, és az EU-nak lassan 28 tagállama lesz Horvátország belépésével. Ennek az egyesülésnek a mélyebb gyökerei a Montánunióhoz vezetnek, de közelebbi szállal a 1989-es vasfüggöny megszüntetéséhez, és a Berlieni Fal ledöntéséhez kötődnek. Ahhoz a Berlieni Falhoz,

melynek első tégláit képletesen itt Magyarországon, Hegyeshalomban vagy Ráabafüzesen tépték ki.

A történet feltárása itt nem fejeződött be. A titkos szolgálatok irattárai nem nyíltak még meg a téma felkutatásához, ezért egy évized múlva, ha lehetőségem nyílik, hogy betekinthessek a ma még zárolt aktákba, akkor újra nekilátok, hogy immár a teljes anyag ismeretében megjelenítsem a vasfüggöny történetét.

Végezetül, de nem utolsó sorban köszönettel tartozom a támogatóimnak, elsősorban Hanns Seidel Alapítványnak, az Országos Levéltár munkatársainak, az ORFK Könyvtár könyvtárosainak, az interjút adó személyeknek, Dr. Beregnyei Józsefnek és Magdus Tamásnak szakmai tanácsaikért, továbbá mindenkinek, aki a kutatómunkám során segítséget nyújtott.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. 1971–1996 EMLÉKKÖNYV A Győri Határőr Igazgatóság és jogelődje negyedszázados fennállása alkalmából. Győr. 1996 p. 112.
2. 2002/1969 (I. 28.) kormányrendelet a határővezet megszüntetésére nyugati viszonylatban
3. 87/1989 sz. MT rendelet a határsáv megszüntetésére
4. 89 – 09 a rendszerváltás pillanatai Volt produkció. Budapest 2009. p. 140.
5. A HAZÁÉRT XI. évf. 39. szám 1956.
6. A magyar határőrség a rendszerváltás folyamatában. BM Kiadó 1993. p. 178
7. A magyar-osztrák államhatárral kapcsolatos szerződések gyűjteménye, BM Határőrség 1980. p. 211.
8. A vasfüggöny léte és vége (20 éves a határnyitás) Hanns Seidel Alapítvány 2009. Budapest. p. 30.
9. Az első határnyitás, Sopron 1998. aug. 19. Kortárs kiadó Budapest 2000. p. 232.
10. BM 0390/1952 sz. utasítása a déli és nyugati országhatár mentén határővezet létesítéséről
11. BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr Parancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés. 7000/1/. IV.-4. 1946
12. Gáspár László: A határőrség szervezeti változásai 1945–56 között. In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz.
13. Határáttörés Sopronnál Út Európába 1989–2009. Konrad Adenauer Alapítvány Budapest, 2011. p. 176
14. Határőr szakmai folyóirat I–XLIV évfolyam
15. Határőrizet szabályzata 1949.
16. Határőrizeti speciális technikai rendszertana. Főiskolai jegyzet nyt. 185/249 sz. Szentendre, 1983. p. 52
17. Határőrizeti Szabályzat (határőrizet általános elvei, alegységek tevékenysége) Budapest 1965. BM határőrség p. 124
18. Határőrizeti szabályzat (határőrőrs, tartalékörs részére) BM Hír. 1975 p. 175
19. Határőrizeti szabályzat BM Hír. 1958. p. 143
20. Határőrizeti Utasítás. Budapest 1954.
21. Határőrség 40 éve. (előadások, visszaemlékezések) Budapest 1985. p. 145
22. Határőrség és társadalom. Záró konferencia 1994. március 11. BM kiadó 1994. p. 71
23. História XXIII. évf. 9–10 sz. 2001. p. 67.

24. Horváth István-Németh István: *És a falak leomlanak.* Magvető. 1999. p 454.
25. *Ideiglenes Határőrizeti Utasítás.* Budapest 1952
26. Katona Klára: *A határőrség a rendszerváltás időszakában (1987-1990) levéltári közlemények 82.évfolyam 1. sz. pp. 77-99*
27. KISALFÖLD EXKLUZÍV - 1997. augusztus 19., kedd
28. Léka Gyula: *A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989 HADTUDOMÁNY IX. évfolyam, 3-4. szám*
29. MOL XIX-B-10 Határőrség iratok 1945-1989
30. MT 04/1974. sz. rendelete a MNK államhatáráról
31. Nagy György: *A magyar Állami határrendőrség 1945-46 évi újjászervezése.* In: *Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz.*
32. Oplatka András: *Egy döntés története, Helikon Budapest 2008. p 337.*
33. *Parancsnoki kísérelvél. 1945. június 29. Vasvármegyei levéltár 1945/149 Elnöki iratok XXI.1*
34. *Rendezett határ Jó szomszédság. 30 éves a magyar-osztrák határszerződés BM határőrség Budapest 1994. p. 46*
35. Sallai János: *Az államhatárok Budapest 2004 Változó világ p. 128*
36. Schmidt Andreas: *Magyarország nyugati határrészének a megnyitása az NDK-állampolgárok számára 1989. Német nyelvű tanulmány, magyar nyelvű kézírata, a szerző szíves közlése.*
37. *Sz-100-as elektromos jelzőrendszer kezelési és karbantartási ideiglenes utasítás. BM Hőr. 1968*
38. Szalontai János: *Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből. (A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig. Budapest 1985. p 115*
39. *Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről, Nytsz.: 160/4/1989 BM Hőr. 1989.*
40. *Volt egyszer egy EJR, Forrásgyűjtemény Győr 1999. Szerk.: Teke András p 160.*
41. Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora. Hanns Seidel Alapítvány Budapest 1999.*
42. Vizi László Tamás: *Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt*
43. *MTI archívum 1948-1989*

INTERJÚK:

- NÉMETH MIKLÓS –1989 *Miniszterelnök*
 KOVÁCS GYULA –1989 *Sopron határőrkerület Törzsfőnök*
 RÓKA ISTVÁN –1989 *Páneurópai piknik, zárás parancsnok*
 BELLA ÁRPÁD –1989 *Páneurópai piknik ideiglenes átkelő parancsnok*
 GULYÁS MIHÁLY –1989 *Páneurópai piknik BM Hőr. OPSÁG képviselő*
 FRANKÓ ISTVÁN –1989 *Sopron határőr kerület, kerületparancsnok*
 NOVÁKY BALÁZS –1989 *BM Hőr. Törzsfőnök*
 ABINÉRI OTTÓ –1989 *Határőr magazin újságíró*
 ROBERT WENZEL –*Ausztria, Páneurópai piknik résztvevő*

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
BEVEZETŐ	9
AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁR KIALAKULÁSÁRÓL	11
A VASFÜGGÖNYRŐL	13
NYUGATI VÉGEINK A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN	15
AZ ELSŐ VASFÜGGÖNY LEERESZKEDIK A NYUGATI HATÁRSZAKASZON	21
AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁRON ISMÉT LEHULL A VASFÜGGÖNY	41
AZ ELEKTROMOS JELZŐRENDSZER FÉNYKORA, ÉS ALKONYA	49
EJR BONTÁSTÓL, HATÁRNYITÁSIG	79
BEFEJEZÉS	99
FORRÁSOK	101
MELLÉKLETEK	333

János Sallai

Abdruck einer versunkenen Epoche

GESCHICHTE DES EISERNEN VORHANGS

János Sallai

**Abdruck
einer
versunkenen
Epoche**

////////////////////////////////////
GESCHICHTE
DES EISERNEN VORHANGS

2012

VORWORT

In den Geschichtsbüchern heute finden sich Zusammenfassungen der Grenzöffnung im Herbst 1989, die meist beginnen mit den Worten von Altbundeskanzler Helmut Kohl: "Ungarn hat den ersten Stein aus der Berliner Mauer geschlagen!". Ein Satz, dessen Richtigkeit nie in Frage gestellt werden muss oder kann. Mit dem mutigen Schritt der ungarischen Regierung, die selber noch de facto sozialistisch war, aber bereits etwas anders dachte als der Rest im Warschauer Pakt, begann ein Prozess, der nicht mehr aufzuhalten war. Die ungarische Auffassung, dass man nicht auf die Bürger anderer Staaten, insbesondere der DDR, aufpassen müsse, war im Herbst 1989 noch gefährlich. Der rumänische Staatschef Ceausescu drohte auf der letzten Warschauer-Pakt-Konferenz in Bukarest Anfang Juli den ungarischen Nachbarn mit scharfen Worten und forderte ein Eingreifen des Militärbündnisses, um die "Genossen in Budapest" wieder zur Ordnung zu rufen. Die Gründe für den Wutanfall des "Conducators" waren die Fluchtwellen von Menschen aus Rumänien. Die Ungarn hingegen hatten schon seit einigen Jahren die Möglichkeit ins Ausland zu reisen und das Wort "Gorenje" war bald mehr als nur der Name für einen Kühlschrank aus jugoslawischer Produktion. Oberst Sallai legt in diesem Buch auch sehr eindrucksvoll dar, mit welchen technischen Problemen der ungarische Grenzschutz zu kämpfen hatte, da die Signalanlagen in die Jahre kamen und dadurch die Zahl der Fehlalarme alleine durch Kleintiere wie Hasen immer mehr an der Zuverlässigkeit sowie der Wirksamkeit des gesamten Grenzsicherungskonzepts zweifeln ließen. Hinzu kam auch die politische Denkwende in der Führung in Budapest, deren Tragweite Gorbatschow entweder nicht erkannte oder erkennen wollte. Die Flüchtlinge aus Rumänien waren für die ungarische Regierung ein soziales und finanzielles Problem, aber auch die Möglichkeit der Genfer Flüchtlingskonvention beizutreten, um zumindest ausländische Hilfe zu erhalten. Das "Genie der Karpaten" oder auch der "Sohn der Sonne", wie sich Ceausescu gerne nennen ließ, schuf mit seinem Dekret 770 einen besonderen Grund, warum das kommunistische System in Rumänien im Jahre 1989 sein Ende fand. Ceausescu wollte ab 1966 den neuen sozialistischen Menschen schaffen und die Bevölkerungszahl in 24 Jahren um zehn Millionen erhöhen. Die Arbeits- und Sozialpolitik konnte den Wünschen der Familienpolitik des Regimes nicht folgen und in keinem sozialistischen Land des Warschauer Pakts waren die Lebensverhältnisse so gravierend schlecht wie in Rumänien.

Die sog. "Dekretkinder" brachten die Revolutionäre hervor, die fast genau am Ende des 24-jährigen Programms dem Diktator selbst zum Verhängnis wurden, wie eines dieser Kinder, der Gefreite Laurentiu Stefanescu, der zum Erschießungskommando der Ceausescu gehörte, später selbst sagte.

Die DDR forderte ebenfalls von Ungarn, seine Grenzen zu sichern und pochte auf den Vertrag von 1967. Allerdings aus ganz anderen Gründen als Rumänien, die für Ostberlin wesentlich existenzbedrohender waren. Mit Ausnahme des sog. "Tals der Ahnungslosen" in der Dresdener Senke war es in der gesamten DDR möglich, die Programme des Westfernsehens zu empfangen. Was die Aktuelle Kamera verschwieg, sendete dafür die Tageschau zur gleichen Zeit. Der Wettlauf der Systeme hatte für die DDR schon Mitte der achtziger Jahre mit der Kürzung der Rohstofflieferungen aus der UdSSR den Untergang besiegelt. Mangels technischer Neuerungen wurde jede Arbeitskraft gebraucht und besonders langjährig ausgebildete Fachkräfte suchten den Weg in den Westen. Für die handelnden Personen in Ungarns Regierung in jenem Sommer gab es daher etliche Faktoren zu beachten und wohl abzuwägen, was machbar ist oder sein könnte. Während die DDR weiter weg war, gestaltete sich die Bedrohung des südlichen Nachbarn, der noch im Sommer Condor-Mittelstreckenraketen in Stellung bringen ließ, als unkalkulierbar. Auch war nicht klar, wie Moskau oder die immer noch im Lande stationierten Sowjettruppen reagieren würden. Der Zahn der Zeit nagte doch dann recht schnell an den Regimen und so war die DDR im Sommer 1989 nicht mehr Herr der Lage und musste mit ansehen wie in der Nacht vom 10. auf den 11. September plötzlich ein Tor in Richtung Westen aufging, das in den folgenden drei Tagen die seit Wochen in Ungarn wartenden rund 12.000 DDR Bürger nutzten, um legal über Österreich nach Westdeutschland ausreisen zu können. Bis zum 5. November sollen es sogar 50.000 Menschen gewesen sein. Eine Einigung mit Ost-Berlin in der Frage der Rückführung von "Grenzverletzern" war nicht mehr möglich, das Regime um Erich Honecker nicht mehr willens, den Ernst der Lage zu erkennen. Mit der Anerkennung der in Ungarn für die DDR-Bürger ausgestellten Reisepässe der Bundesrepublik Deutschland und dem Aussetzen des bilateralen Vertrages mit der DDR zeigte Ungarn Mut zur Menschlichkeit. Dieser Mut war nicht nur bei den Männern und Frauen in der ungarischen Regierung damaliger Tage zu finden, sondern auch bei der Bevölkerung, die den wartenden DDR-Bürgern oft weiterhalf oder bei den Hilfsorganisationen und Kirchen in den Notunterkünften. Niemand konnte genau wissen, wie Generaloberst Burlakow, dem immerhin mit der Südgruppe der Sowjetarmee rund 60.000 Soldaten unterstanden, reagieren wird. Aber in Moskau hatte man offenbar nicht die Absicht, trotz Drohgebärden von Honecker und Ceausescu ein 1956 zu wiederholen.

Als 21-jähriger habe ich die Ereignisse um die Grenzöffnung durch Ungarn erst am Morgen des 11. September 1989, eines sonnigen Montags, aber dann sehr intensiv erlebt. Die ersten Neubundesbürger trafen gegen 3 Uhr morgens am Grenzübergang Passau-Suben ein und fuhren dann weiter zu Freunden oder Verwandten oder wenn sie niemanden hatten, in die Unterkünfte in Kasernen des Bundesgrenzschutzes oder der Bundeswehr. Sehr schnell waren die Aufnahmelager im grenznahen Bereich deutlich überfüllt und die Hilfskräfte von Rotem Kreuz und anderen Organisationen hatten alle Hände voll zu tun. Der Bundesgrenzschutz versuchte alle Formalitäten wie neue Ausweispapiere und Verwaltungsangelegenheiten schnell abzuarbeiten, aber spätestens am 12. September war klar, dass die Kapazitäten erweitert werden mussten. In den Kasernen in Weiden, Amberg, Oberviechtach oder Bayreuth (und auch anderswo) standen auf den Exerzierplätzen die Trabants und Wartburgs. In den Sporthallen oder den Unterkünften und sogar auf den Gängen standen Stockbetten für die Menschen aus Ostdeutschland, deren Reise nach Wochen oder Monaten des bangen Wartens in Ungarn immer noch nicht zu Ende war. Die einen freuten sich über die 50 D-Mark Friedlandhilfe und die 100 D-Mark Begrüßungsgeld, die anderen suchten bereits in den provisorisch eingerichteten Arbeitsämtern nach einer neuen Beschäftigung. Für mich waren die Monate davor geprägt von einer sehr militärischen Ausbildung und dem Schutz meines Landes an einer besonderen Nahtstelle, der innerdeutschen Grenze. Der Kalte Krieg war zwar schon lange zu Ende und die friedliche Koexistenz prägte ab Mitte der achtziger Jahre die Beziehungen zwischen Ost und West. Aber dennoch hielt der Warschauer Pakt im Sommer 1989 im grenznahen Bereich auf DDR-Gebiet noch Manöver mit allgemeiner Stoßrichtung Westen ab. Wir waren damals bereit, wenn es sein hätte müssen, dann auch mit der Waffe in der Hand die Freiheit zu verteidigen. Denn was es zu verhindern galt, sahen wir jeden Tag vor unseren Augen, einen Zaun und bewaffnete Kräfte, die ihr Volk einzusperren versuchten. Es hätte sich auch keiner unserer Vorgesetzten im Frühjahr 1989 träumen lassen, dass ein paar Monate später der Auftrag des Bundesgrenzschutzes an der innerdeutschen Grenze obsolet sein würde. Was am 11. September 1989 in Ungarn begann, setzte sich nach der Pressekonferenz des Politbüromitgliedes Günter Schabowski am 9. November in Ostberlin, also kaum zwei Monate später fort; die DDR öffnete ihre Grenzen in den Westen. Rund drei Wochen zuvor war am 16. Oktober 1989 Erich Honecker auf der Politbürositzung durch seine eigenen Genossen abgesetzt worden. Aber auch das konnte den Lauf der Geschichte, den Erich Honecker noch zehn Tage zuvor ironisch mit Ochs und Esel verglich, verhindern. Ihm blieb glücklicherweise das Schicksal Ceausescu erspart, der zu lange mit dem Abtritt wartete und am ersten Weihnachtstag 1989 von seinem Volk hingerichtet wurde.

Die Ereignisse von damals liegen nun schon fast ein Vierteljahrhundert zurück und verblassen in der Erinnerung immer mehr. Die jüngere Generation kennt heute keine Grenzkontrollen zwischen den meisten europäischen Staaten mehr und auch der Kommunismus löst als Staats- und Regierungsform keinen Schrecken mehr aus - leider! Das Vergessen greift in unserer schnelllebigen Zeit um sich und bedingt, dass der Mensch sich meist immer nur an das Schöne der Vergangenheit erinnert. Daher tut es Not, dass die Ereignisse und ihre Hintergründe, denn nichts geschieht einfach so ohne Grund, beleuchtet und für die Nachwelt präsent gehalten werden. Dieses Buch versucht die Ereignisse, die fast 45 Jahre lang zu einer unnatürlichen Teilung Europas geführt haben und das Grenzregime, das Generationen von Menschen trennte, zu beschreiben. Die Menschen, die an diesen unnatürlichen Grenzen Europas ihr Leben ließen, mahnen uns, nicht zu vergessen! Die Freiheit von heute kann nur der schätzen, der die Einschränkungen von gestern kannte und im Gedächtnis behält.

Ulrich Kleppmann

EINLEITUNG

Wenn wir heute mit dem Auto nach Wien unterwegs sind, empfangen uns hinter der Stadt Győr anstelle der ehemaligen hohen Beobachtungstürme und der elektrischen Signalanlage auf beiden Seiten der Autobahn Windkraftanlagen. Vom „Eisernen Vorhang“ der damaligen Zeit bleibt so langsam nichts mehr übrig, es stehen gerade mal ein paar verlassene Beobachtungstürme herum. Heute ist es für uns selbstverständlich, dass wir uns im Naturpark Geschriebenstein-Írótkő bei Kőszeg frei bewegen, in Rönök (Radling) die Wallfahrtskirche St. Emmerich direkt an der Grenze aufsuchen, uns am Neusiedlersee erholen oder auf dem See rudern.

Doch wenn wir in den Soproner Bergen wandern oder in den Wäldern anderswo an der Westgrenze Ungarns, finden wir an der Rinde stummer Bäume von den Grenzsoldaten hinterlassene Zeichen. Während ihres Dienstes schnitzen sie in die Bäume Sprüche, Zitate, Nachrichten an Bekannte und an die Nachwelt. Ebenso wahren noch die Archive Ereignisse und Geheimnisse jener Epoche, die Karten der Minenfelder, die Geschichte vieler Grenzvorfälle.

Ich besuchte die 11. Klasse, als ich das erste Mal der elektrischen Signalanlage (nachfolgend: ESA) begegnete. Auf der Klassenfahrt hielten wir auch bei den Hét forrás [Sieben Quellen] an, und um diese aufzusuchen, mussten wir durch ein markiertes Tor die Signalanlage passieren und so das Sperrgebiet erreichen. Während des gesamten Aufenthalts konnten wir die Gastfreundschaft und die aufmerksame, schützende Fürsorge der Grenzbeamten genießen. Später machte ich als Offizierskandidat des Grenzschutzes während einer Truppenübung Bekanntschaft mit der Grenzschutzwache Dóridomb im Grenzbezirk Sopron, wo ich unter äußerst schweren Bedingungen, im kalten Winter Streifendienst verrichtete. So machte ich Erfahrungen mit der elektrischen Signalanlage, mit dem angsteinflößenden Ton der „Lulu“ und dem Milieu des Grenzsperrgebiets. Ich konnte damals natürlich nicht ahnen, dass ich meine Laufbahn als Grenzbeamter 1982 in einer ähnlichen Grenzschutzwache beginnen werde, in Rábafüzes, wo ich während des zwei Jahre dauernden Dienstes die Besonderheiten der Bewachung der Westgrenze und die Geschichte des Eisernen Vorhangs kennen lernte. Dem damals 80-jährigen Förster aus Rábafüzes hörte ich stundenlang zu, wenn er Geschichten über die Minenfelder und explodierte Minen, über den kleinen Grenzverkehr (in dessen Rahmen er Tag für Tag die Grenze frei passieren konnte) und die Grenzsoldaten erzählte, die hier Dienst verrichteten. Im Laufe des Dienstes auf der Wache

konnte ich zu jeder Tageszeit das Horn der elektrischen Signalanlage hören, das von den Grenzsoldaten einfach nur „Lulu“ genannt wurde, und war Mitwirkender bei Razzien im Falle eines Alarms nach dem Signal der ESA. Ich sah den Blick der müden Grenzsoldaten, wenn sie in der Nacht das dritte oder vierte Signal und die Razzia nach dem Alarm hinter sich hatten, und ich sah die Patrouille der Techniker, wenn sie bereits 10-12 km gelaufen, über 8-10 Hügel geklettert waren.

Im Laufe meiner Lehrtätigkeit an der Hochschule hatte ich die Gelegenheit, fast alle Grenzwachen der Westgrenze Ungarns aufzusuchen, kennen zu lernen. Während meiner Forschungsarbeit durfte ich in den Archiven mehr als 100 Kisten der Grenzpolizei voll mit Dokumenten studieren, und in den Bibliotheken etliche bisher erschienenen Bücher, Veröffentlichungen und Artikel in diesem Zusammenhang. All das motivierte mich dazu, mich später im Archiv und in der Fachliteratur zu vertiefen, nach Quellen zu suchen, die Informationen zu analysieren und zu systematisieren, um die Geschichte des Eisernen Vorhangs schreiben zu können.

Von wem so ein Thema bearbeitet werden soll, von einem Fachmann des Gebiets oder lieber von einem Historiker, ist sicherlich Ansichtssache. Ich habe als Student der Hochschule, als praktizierender Offizier des Grenzschutzes und als Dozent der Hochschule die Funktionsweise der Signalanlage und das Leben an der Grenze in der Theorie studiert, und im Alltag am eigenen Leib erfahren. Diese Erfahrungen stellten eine große Hilfe für mich bei der Untersuchung und Bearbeitung des Themas dar. Gleichzeitig hoffe ich sachlich geblieben zu sein – doch das Urteil darüber, ob mir das gelungen ist, überlasse ich dem verehrten Leser.

ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GRENZE

Die österreichisch-ungarische Grenze wurde zu Anfang des 20. Jahrhunderts nach der Unterzeichnung des Friedensvertrags von Trianon bzw. des Vertrags von Venedig (nach der Volksabstimmung in Sopron 1921) festgelegt und auf dem Gelände markiert¹.

Die Grenzlinie war in drei Abschnitte² geteilt und mit Steinen getrennt, die zu diesem Zweck hergestellt wurden. Abschnitt „A“ erstreckte sich vom Köpcsényer Dreiländereck bis zum Grenzpunkt der Dörfer Fertőrákos, Fertőmegyes und Illmicz am Neusiedlersee (Fertőtó). Von hier aus zieht sich der Abschnitt „B“ bis Irottkő (Geschriebenstein), und vom Irottkő bis zum Punkt auf 380 m Höhe bei Tóka (Tauka) bzw. zur südlichen Dreiländergrenze der Abschnitt „C“. Innerhalb dieses Abschnittes wurden die Hauptsteine bei 1 angefangen, durchgängig nummeriert, etwa alle tausend Meter, und dazwischen ebenso bei 1 angefangen, durchgängig nummeriert, etwa alle 100 Meter die gewöhnlichen Grenzsteine gesetzt.

Zur Klärung der während der Festlegung der österreichisch-ungarischen Grenzlinie gemäß dem Friedensvertrag von Trianon aufgetauchten rechtlichen Fragen fertigte die Grenzkommission rechtliche Protokolle an. Die Vertreter der beiden Staaten hielten diese Protokolle – mit den von ihnen gemachten Zusatzprotokollen zusammen – in Form eines Übereinkommens fest. Das Übereinkommen mit den o. g. insgesamt 22 Protokollen wurde am 11. März 1927 in Wien unterzeichnet. Das Übereinkommen trat bis auf die Protokolle zur Klärung wasserwirtschaftlicher Fragen am Tag des Austausches bestätigender Dokumente am 26. März 1928 in Kraft. Die Protokolle die Gewässerfragen betreffend sind im Sinne des Beschlusses der Österreichisch-Ungarischen Grenzkommission vom 9. Juli 1924 ab dem 1. Januar 1923 als wirksam zu betrachten.

Da die neue Grenze früher zusammenhängende Gebiete und Güter durchschnitten, verhandelten die beiden Staaten in den 20-er Jahren über den kleinen Grenzverkehr und einigten sich. Der Vertrag sicherte in den Jahren 1926-1948 den Einwohnern an der Grenze eine größere Freiheit bei Ein- und Ausreise

1 siehe auch: János Sallai: *Die Staatsgrenzen, Budapest 2004, Változó világ, Kapitel: Die Grenzen nach Trianon*

2 Als Ergebnis der Grenzfestlegung ist die österreichisch-ungarische Grenze 375 km 517 m lang. Einzelne Abschnitte: Abschnitt C 140 km 544 m, Abschnitt B 126 km 366 m, Abschnitt A 108 km 607 m.

zu, solange, bis der Eiserner Vorhang errichtet wurde. Der kleine Grenzverkehr bezog sich auf ein Gebiet bis zu 15 km im Grenzbereich. Grenzverkehrsscheine wurden Bewohnern grenznaher Gebiete und Grundbesitzern (Pächtern) ausgestellt, diese ermöglichten einen 8-tägigen Aufenthalt. Die Bewilligungen berechtigten eine einmalige Überschreitung (Hin- und Rückweg), und einen Aufenthalt von höchstens 3 Tagen. Die Grenze konnte man von Sonnenaufgang bis zum Sonnenuntergang auf Zollwegen gemäß Verordnung 111.070/Finanzministerium überschreiten. Es war untersagt, über Wege oder Punkte, die in diesem Dokument nicht definiert wurden, die Grenzlinie mit oder ohne Ware zu überschreiten. Besitzer, deren Grundstück durch die Grenzlinie durchschnitten war, bildeten eine Ausnahme, denn sie konnten diese wo auch immer passieren.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die österreichisch-ungarische Grenze nur im nördlichen Dreiländereck geändert, denn Ungarn trat drei Siedlungen am Preßburger Brückenkopf an die Tschechoslowakei ab, so dass im November 1947 das Zeichen der Dreiländergrenze vom ursprünglichen Platz an den neuen Dreiländerpunkt verrückt wurde, wo er sich heute noch im Grenzbe- reich Rajka befindet.

ÜBER DEN EISERNEN VORHANG

Viele meinen, dass der Begriff des Eisernen Vorhangs von Winston Churchill geprägt wurde, obwohl er eigentlich in der Theaterwelt aufkam. 1889 wurde er aus bauschutztechnischen Gründen zwischen Zuschauerraum und Bühne errichtet. Danach wurde der Begriff im Ersten Weltkrieg als „Todesdraht“ bekannt. Es handelte sich um einen elektrischen Zaun mit 2000 Volt Spannung an den deutsch-belgischen Fronten. Dieser verhinderte die Bewegung von Spionen, Aufklärern oder Deserteuren zwischen den verfeindeten Truppen; viele unter ihnen erlitten einen tödlichen Schlag bei der Überwindung des Zauns. Später gebrauchte Wassilij Rosanow den Ausdruck im Zusammenhang mit der politischen Isolierung der Sowjetunion³.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde der Ausdruck durch Winston Churchills Rede in Fulton weltbekannt, sowohl in der Politik, als auch im öffentlichen Leben. Damals erklärte er Folgendes: *„Von Stettin an der Ostsee bis hinunter nach Triest an der Adria ist ein »eiserner Vorhang« über den Kontinent gezogen. Hinter jener Linie liegen alle Hauptstädte der alten Staaten Zentral- und Osteuropas: Warschau, Berlin, Prag, Wien, Budapest, Belgrad, Bukarest und Sofia. Alle jene berühmten Städte liegen in der Sowjetsphäre und alle sind sie in dieser oder jener Form nicht nur dem sowjetrussischen Einfluss ausgesetzt, sondern auch in ständig zunehmendem Maße der Moskauer Kontrolle unterworfen.“*

Doch das war erst im Jahre 1946, und der britische Politiker verstand unter dem *Eisernen Vorhang* zunächst nur die Trennlinie zwischen den beiden Weltsystemen, die gerade in Entstehung begriffen waren. In den weiteren Jahren wurden die Länder Polen⁴, die Tschechoslowakei, Ungarn, Rumänien und Bulgarien durch die Prozesse unter dem Decknamen „volksdemokratische Umwandlung“ zum loyalen Part der sowjetischen Zone. Jugoslawien stellte sich unter den bekannten historischen Umständen gegen die Sowjetunion und auch gegen die genannten Staaten, so dass es hinter dem *Eisernen Vorhang* hervortrat. Auf den Begriff des Eisernen Vorhangs reagierte die sowjetische Presse umgehend. Laut Erklärung vom 26. März 1946 sei der Eiser-

3 *Unter Rasseln, Knarren und Kreischen senkt sich ein eiserner Vorhang auf die russische Geschichte [...] herab.*

4 *Polens offizielles Blatt protestierte gegen den Ausdruck des Eisernen Vorhangs, weil die polnische Außenpolitik die Beziehungen zum Westen aufrechterhalten wollte. MTI 24. 6. 1946 [MTI: Ungarische Nachrichtenagentur]*

ne Vorhang kein neuer Ausdruck, sondern von Goebbels erfunden. Moskau verstand nicht, warum sich die Kapitalisten so aufregten – vielleicht weil die ausländischen Kapitalisten in Osteuropa ihre Beteiligungen verloren hätten?⁵

Der Eiserne Vorhang, den man anfangs nur als politischen Ausdruck gebrauchte, wurde in der Praxis gegen Ende der 40-er Jahre zur Grenze. Infolge von Beschlüssen der sozialistischen Länder⁶ hinter dem Eisernen Vorhang wurden Minen verlegt und andere physisch trennende Anlagen errichtet. Man verschärfte die Grenzbeobachtung und die Grenzkontrollen nicht nur zwischen den beiden Lagern, sondern auch innerhalb des Lagers untereinander. „In den umliegenden demokratischen Staaten, so z. B. in Jugoslawien und Rumänien, geschweige denn in der Sowjetunion, sehen wir überall, dass die Grenze hermetisch abgeriegelt ist.“⁷

Das Feld aus verlegten Antipersonenminen und Stolperdraht Hindernissen, der Eiserne Vorhang also, rückte im Osten wie im Westen in den Mittelpunkt des Interesses. In einem Artikel der in Kanada auf Ungarisch erscheinenden Zeitschrift „Hadak Útján“ aus dem Jahre 1953 steht dazu: „Was ist der eiserne Vorhang eigentlich? Nichts anderes, als ein Sperrgürtel, der die ungarische Grenze nach Westen hermetisch abriegelt. Dieser Sperrgürtel ist so aufgebaut, dass wenn einer den eisernen Vorhang von innen nach außen passieren will, zunächst auf einen abgeholzten und geräumten Streifen stößt ... dann kommt eine Serie von Signalraketen ... ca. 1 m nach dem Raketengürtel beginnt der sog. Spurensicherungsstreifen ... dann folgt erneut ein abgeholzter Landstreifen in etwa 10 m Breite ... erst dahinter steht die gefürchtete Grenzsperre. Sie besteht meistens aus zwei Zäunen ... Im Streifen zwischen den beiden Drahtsperrern sind die Minen verlegt. ... Diese Minen wurden noch 1949-1950 verlegt.“

Der Verfasser der vorliegenden Studie versteht unter dem Begriff des Eisernen Vorhangs das totale Grenzüberwachungssystem an der Westgrenze, das in den Jahren 1948-1956 und 1957-1965 mit Hilfe von Minenfeldern, oder mit anderem Namen durch Verlegen von mechanischen Grenzsperren, sowie ab 1965 bis 1989 durch das Errichten der elektrischen Signalanlage gesichert wurde. Doch über diese hinaus gehörten zum System des Eisernen Vorhangs im weiteren Sinne auch die Beobachtungstürme und die Grenzsoldaten auf Streife entlang der Grenze und im Grenzgebiet. Ebenso zählten die strengen Kontrollen von Mensch und Ware an den Grenzübergangsstellen sowie die Luftüberwachung dazu.

5 MTI 25. Juni 1946

6 Bei der Entstehung der beiden Lager spielte eine entscheidende Rolle, dass der von den USA angebotene Marshall-Plan von der Sowjetunion abgelehnt wurde, und auf sowjetischen Rat hin die Parteichefs der Staaten des damals in Entstehung begriffenen sozialistischen Lagers das Gleiche taten.

7 XIX.-B-10 HOP/1948.év, 18. doboz. 006 [LKG Jahr 1948, Kiste 18, 006]

IM WESTEN UNGARNS NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

In der Geschichte Ungarns im 20. Jh. spielten die Veränderungen an der Grenze eine wichtige Rolle. Diese beeinflussten die Beziehungen in Politik, Wirtschaft, Kultur oder Verwandtschaft. Besonders nach dem Zweiten Weltkrieg war die Situation schwierig, als man in der Nachbarschaft feindlich gesinnter Staaten grundlegende Lebensbedingungen schaffen, und die Verwaltung des öffentlichen Lebens und der Grenzen neu organisieren musste.

In den Jahren 1944-1945 nahmen an den Kämpfen die Grenzschutztruppen als Bestandteil der Landesarmee teil. Um die Pässe der Karpaten absperrern zu können, wurde die Verteidigung der Grenze befohlen, doch infolge der erfolgreichen sowjetischen und rumänischen Kriegsführung brach diese am 23. August 1944 zusammen. Danach kam es zum Rückzug der Jägertruppen, manche Gruppen sind sogar zum Gegner übergelaufen.

Als Ergebnis der militärischen Operationen normalisierte sich das Leben im Osten Ungarns. Daraufhin ergriffen Provisorische Nationalversammlung bzw. Provisorische Regierung die Macht. Zu den ersten Maßnahmen zählten der Waffenstillstand mit Moskau und die Kriegserklärung an Deutschland. Der Weg für die Aufstellung einer neuen Armee und Polizei wurde auch frei. Wie bereits Tradition, wurde die Aufgabe der Grenzbeobachtung in den von den Nationalsozialisten befreiten Landesteilen und an den Grenzen vor der Zeit des 1. November 1938 der Landesarmee übertragen. Dementsprechend ordnete das Verteidigungsministerium am 22. Februar 1945 als erste Maßnahme die Aufstellung von Grenzjägertruppen an. Je Burgkomitat musste jeweils eine Jägerkompanie aufgestellt werden (zwei, wenn der Grenzabschnitt des Komitats länger als 50 km war). Dank dieser Maßnahme verrichteten im März 1945 an der Ost- und Südostgrenze Ungarns bereits fünf Kompanien ihren Dienst.

Im Sinne der Verordnung der Alliierten Kontrollkommission (nachfolgend: AKK) über die Grenztruppen des Verteidigungsministeriums (nachfolgend: VM) sollte der Bestand des Grenzschutzes auf 5000 Mann begrenzt werden, der diesbezügliche Entwurf wurde von der AKK am 14. Mai 1945 gebilligt. Weil die Kriegshandlungen im Lande zu jener Zeit von Ost nach West kontinuierlich fortgesetzt wurden, hat man die Jägerkompanien zur Verteidigung Ungarns auch nach und nach aufgestellt.⁸ Bis zur zweiten Jahreshälfte sicherten 150

8 Gáspár László: A határőrség szervezeti változásai 1945-56 között [Organisatorische Veränderungen des Grenzschutzes]. In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz. p. 50.

Wachen der 27 Jägerkompanien die Grenzen des Landes. In den Grenzschutzwachen dienten einheitlich 31 Personen. Die Truppen der Jäger verrichteten ihren Streifendienst auf einem Grenzabschnitt von durchschnittlich 14-15 km Länge. Als eine Folge des Krieges erreichten technisches Equipment und Verbindungsmöglichkeiten oft nicht einmal den Mindeststandard. Die Lage wurde dadurch zusätzlich erschwert, dass es kein geeignetes Reglement, keine allgemeinen Anweisungen für den Grenzschutz gab, so dass die Befehlshaber auf sich gestellt waren. Hinzu kam, dass zu der Zeit etliche bewaffnete Banden, Kriegsverbrecher und Schmuggler den Versuch machten, die Grenze zu passieren. Die feindlich gesinnten, beinahe boshaften Aktionen der Nachbarländer gegen unsere Heimat trugen nicht gerade zur Besserung der Lage bei.

Damit die „grünen Grenzen“ im Westen Ungarns stärker bewacht werden können, verstärkte die Provisorische Nationalregierung im Juni 1945 die 4 westlichen Jägerhundertschaften um 957 Mann aus dem Bestand der 5. und 7. Division des VM⁹. Diese Untereinheiten der Grenzjäger konnten wegen der erwähnten landesweiten Probleme nur sehr schlecht versorgt werden. Die Erinnerungen des damaligen Kommandanten der Wache in Ágfalva, die zur Soproner Kompanie gehörte, veranschaulichen die entstandene Situation sehr treffend: Er sei mit 3 Stück Gewehren auf die Wache gekommen, er habe selbst eine Skizze des Gebietes angefertigt, ihre Waffen wären durch weggeworfene Waffen und ihre Kleidung durch in Häusern beschlagnahmte Stoffe ersetzt worden.¹⁰

Über die o. g. Maßnahmen hinaus wurde auch die Grenzpolizei, die basierend auf die früheren Erfahrungen zur Kontrolle des Grenzverkehrs eingesetzt wurde, neu organisiert. Über den Beginn der Aufstellung der Grenzdienststellen wird in einem Schreiben an das VM vom 2. Juli 1945 Folgendes festgelegt: *„Die Amtstätigkeiten im Zusammenhang mit dem grenzpolizeilichen Dienst werden von den staatspolizeilichen Revieren und den zu errichtenden Grenzdienststellen an der Grenzlinie ausgeübt.“*¹¹

Entlang den ungarischen Grenzen nahmen sowohl die für die Bewachung der grünen Grenze verantwortliche Landwehr-Grenzpolizei, als auch für die Kontrolle des Personenverkehrs zuständige Grenzpolizei unter sehr schweren finanziellen Bedingungen den Dienst auf.

Um den Dienst versehen zu können, griff man auf frühere Vorschriften und Befehle zurück und erließ provisorische Anweisungen. Im Sinne dieser musste man an der Grenze zu Jugoslawien jede bewaffnete Auseinandersetzung vermeiden, insbesondere das Provozieren eines solchen Konflikts. Die gleiche An-

9 *Határportyázó századok állomáshelyei Mosonmagyaróvár: Sopron, Szombathely, Szentgotthárd [Stationen der Grenzjäger-Hundertschaften]*

10 *Határőrség 40 éve, Budapest 1985. S. 52 [40 Jahre Grenzschutz]*

11 *Nagy György: A magyar Állami határrendőrség 1945-46 évi újjászervezése. In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz. p. 67 [Neuorganisation der ungarischen Staatlichen Grenzpolizei]*

weisung machte darauf aufmerksam, dass an der Grenze zu Österreich mit der Grenzübertretung *„faschistischer und anderer reaktionärer Elemente“* zu rechnen sei, sowie mit feindlicher Propagandatätigkeit und Deserteuren.

Bei Beachtung dieser Anweisung musste man alle, die über die Grenze wollten, auf strengster Weise überprüfen, ausgenommen Angehörige und Fahrzeuge der Roten Armee.¹² Das Begleitschreiben des Kommandanten verfügt auch über die Konfiszierung von Materialien und Ausrüstungen ärarischen Ursprungs (Kleidung, Schuhwerk, Waffen, Munition, Pferde, Fahrzeuge), mit denen die Mannschaft des Grenzschutzdienstes gestärkt werden sollte. An beiden Grenzen erwartete die militärische Führung *„ein selbsttätiges Handeln von allen Offizieren, Unteroffizieren und der Mannschaft auf den Grenzposten“*.

Das Begleitschreiben geht nicht auf die anderen Grenzen ein. Die Führung im Innenministerium verpflichtete im Herbst die Leitung der mit der Durchführung beauftragten Untereinheiten zur Berichterstattung über die Situation an den Grenzen. Auf diesem Weg informierte sie sich über die Ereignisse an und hinter der Grenze, sowie über die Schwierigkeiten beim Versehen des Dienstes. Die Berichte lieferten der Führung zahlreiche Informationen und boten meiner Ansicht nach ein umfassendes Bild über das Leben an den Grenzen zu jener Zeit. Was an den Grenzen passiert, widerspiegelt den Zustand des Landes und auch die Beziehungen zu den Nachbarländern. Daher halte ich die Berichte aus dem zweiten Halbjahr 1945, vom Landesarchiv für die Nachwelt aufbewahrt, nicht nur für interessant, sondern auch für wichtig.

Aus der westlichen Grenzregion berichtete der Kapitän von Mosonmagyaróvár über zahlreiche wichtige Ereignisse auf österreichischem und slowakischem Gebiet. So hat man von Flüchtlingen, die zu der Zeit aus slowakischer Richtung nach Ungarn kamen, Folgendes erfahren: *„Aus der Tschechoslowakei kamen 10 Menschen über die Grenze, die erklärten, dass die tschechoslowakischen Ungarn im Dorf Uszor mit je 20 kg Reisegepäck gesammelt, dort einwaggoniert und wie man sagt, ins Sudetenland deportiert werden.“*¹³

Darüber hinaus geht der Bericht ausführlich auf die Lage im Bezirk Mosonmagyaróvár ein, u. a. steht hier: *„Von den Soldaten, die während der Ära der Pfeilkreuzler Dienst versahen, kehren diejenigen, die nach Deutschland entliefern, nach und nach zurück, doch ihrer Meldepflicht kommen sie nach, und die zuständigen Behörden haben die Möglichkeit, ein Verfahren durchzuführen. [...] 90% der Reisenden mit dem Zug machen russische Soldaten aus, nur 10 % sind bürgerliche Reisende. [...] In Bezug auf das Verhalten der russischen Soldaten melde ich Folgendes: Am 30. Oktober des Jahres um 19.00 Uhr stiegen aus dem*

12 *Parancsnoki kísérőlevél 1945. június 29. Vasvármegyei levéltár 1945/149 Elnöki iratok XXI.1 [Begleitschreiben des Kommandanten]*

13 ebenda

russischen Militärzug, der am Bahnhof Hegyeshalom stand, russische Soldaten aus, und plünderten das Eisenbahndepot aus, wo 20.000.000 Pengő waren. [...] Einige russische Soldaten unterstützen den Schmuggel. [...] Von den Ausländern befassen sich am häufigsten Griechen und Jugoslawen mit Schmuggel.”¹⁴

Aus dem Bericht geht deutlich hervor, dass in Mosonmagyaróvár die öffentliche Sicherheit von den Plünderungen der weiterziehenden sowjetischen Soldaten, und vom durch Bürger Griechenlands und Jugoslawiens begangenen Schmuggel belastet war. Zu jener Zeit, einige Monate nach dem Krieg, kehrten sehr viele ungarische Soldaten in die Heimat zurück, der Bericht attestiert ihnen ein „gesetzstreu Verhalten“.

Der zitierte Bericht zeichnet ein typisches Bild der allgemeinen Situation im Grenzgebiet, in der der Mangel an Lebensmitteln und anderen Konsumgütern nach dem Krieg ein echtes Problem darstellte, wie auch die Folge davon, das Aufblühen des Schmuggels. Zu den Schwierigkeiten gehörte auch die Schleusertätigkeit in jenen wirren Zeiten, ebenso die Flucht von Soldaten oder das Verstecken mancher Kriegsverbrecher oder Straftäter im grenznahen Gebiet. Erschwert wurde die Lage auch dadurch, dass die Umstände nach dem Krieg das Einsammeln der Waffen noch nicht ermöglichten, so dass unzählige Maschinengewehre, Pistolen und Handgranaten bei Schmugglern und Verbrechern angehäuft waren, die zu gebrauchen sie bei Bedarf nicht gezögert hätten. Mehrere Vorfälle sind ein Beleg dafür: im Grenzgebiet wurden sogar Grenzwächter angegriffen und es kam öfter zum Feuergefecht. Das Innenministerium sah einen der Hauptgründe für die Verschlechterung der öffentlichen Sicherheit darin, dass eine große Anzahl von Schmugglern und Ausreißerbanden an der provisorischen Grenze tätig war. Der Innenminister erteilte dem Leiter des Kommandos der Ungarischen Staatspolizei auf dem Lande folgende Anweisung, um die öffentliche Sicherheit herstellen zu können: *„Zur Bekämpfung des Schmuggels, der die primären Wirtschaftsinteressen des Landes immer mehr gefährdet, erachte ich für notwendig, dass das Grenzgebiet aus den oben genannten Gründen von den sich dort aufhaltenden unerwünschten Personen befreit wird. Zu diesem Zweck ordne ich die Durchführung von Razzien an.“*

Hervorzuheben ist unter den angeordneten Razzien die „Soproner Razzia“, die nach dem Besuch des Landeskommendanten im Dezember 1946 durchgeführt wurde. Während der Razzia hatten die in Sopron und Umgebung aufgestellten Gruppen folgende Aufgaben:

- Schließgruppe: verschärfter Dienst an der Grenze, Begleitung der festgenommenen Personen nach Sopron.

- Gruppe Sopron: Abriegelung des Gebiets von Sopron, Hausdurchsuchung bei registrierten Personen, Einsammeln unbefugter, über die Grenze geschlüpfter Personen, Durchforsten des Waldes südwestlich von Sopron.
- Gruppe Fertőrákos: Hausdurchsuchung bei in Fertőrákos registrierten Schmugglern, Einsammeln von über die Grenze geschlüpften Personen im Dorf, Durchforsten des Waldes südlich von Fertőrákos.
- Gruppe Ágfalva: Hausdurchsuchung bei den in Ágfalva registrierten Schmugglern, Einsammeln von über die Grenze geschlüpften Fremden im Dorf, Durchforsten des Waldes südwestlich von Sopron.
- Gruppe Brennbergbánya: das Gleiche wie Gruppe Ágfalva.
- Gruppe Harka: genau wie Gruppe Ágfalva, darüber hinaus stärkt ein Zug die Wache von Nagycenk.
- Gruppe Schusslinie: Absperrung des Gebiets im Dreieck Balf, Mária-Kapelle, GÜSt. 174 bis 184, gründliche Personenkontrolle bei Passanten der Grenze, Vorführung von Schmugglern und verdächtigen Personen in Sopron.¹⁵

Damit die Razzia von Erfolg gekrönt wird, wurden die Ausbildungskompanien der Bataillone 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 und 11 des Grenzschutzes nach Sopron abkommandiert. Die Kompanien transportierte man samt Winterausrüstung, in voller Marschmontur und durch eine Feldküche gestärkt mit der Bahn. Die Bataillonskommandeure nahmen mit ihren Dienstfahrzeugen an der Razzia teil. Während der Aktion 2. 12. - 5. 12. 1946 wurden mehrere tausend Personen zur Legitimation aufgefordert und es wurden mehrere hundert Hausdurchsuchungen vorgenommen. Das Ergebnis war die Vorführung von etwa 1500 und die Festnahme von 38 Personen. Eine größere Menge Schmuggelware (Zigaretten, Fremdwährung, Fahrzeuge, Militärausrüstung, Fleisch, Schmalz, usw.) wurde beschlagnahmt.

Über die Razzia wurde kein ausführliches Protokoll oder Bericht erstellt. Die erhalten gebliebenen Aufzeichnungen der Fahndungs- und Untersuchungsbeamten beinhalten nur bruchstückhafte Informationen. Die lokalen und landesweit vertriebenen Zeitungen berichteten mit einer Verspätung zwar, doch recht ausführlich, so dass wir uns über den Ablauf und die Ergebnisse der Razzia ein Bild machen können.

Die ungarischen Grenzen wurden nach Winston Churchills Rede in Fulton 1946 zuerst im Westen, dann – infolge des bekannten Verhaltens Jugos-

¹⁵ BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr arancsnokság iratai. A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés. 7000/1. IV.-4. 1946. [Innenministerium, Dokumente des Landwehr-Grenzschutz-Kommandos. Grenzschutz-Razzia in Sopron. Maßnahme.]

lawiens – auch im Süden dicht gemacht.¹⁶ Im gleichen Zeitraum zählten die Provokationen und Zwischenfälle an den Grenzen im Westen und Süden Ende der 40-er Jahre und in den 50-er Jahren zu den üblichen Phänomenen. Die Grenzschutzorgane konzentrierten Kräfte und Mittel in großer Anzahl an diesen Grenzabschnitten. Im Fokus stand zunächst die westliche Grenze zu Österreich. Hier machte man zuerst Vorschläge zur technischen Verstärkung, damit der illegale Grenzverkehr in westliche Richtung reduziert werden kann. Im Rahmen des technischen Ausbaus¹⁷ wurde folgende Gerätschaft für die Grenzsicherung installiert, bzw. diese technischen Arbeiten wurden durchgeführt:

- „...(Aufstellung von) 60 Beobachtungstürmen (im Durchschnitt alle 5 km),
- Vernichtung der hohen Vegetation, Abholzung, davon Wald 3,7 km² entlang der Grenzlinie im 50 meter breiten Streifen,
- Aufstellung von 60 Stück Straßensperren auf Wegen, welche die Grenzlinie durchschneiden, doch nicht für den Grenzverkehr vorgesehen sind.“¹⁸

Auf die technische Bautätigkeit folgte ab 1949 das Anlegen von Minensperren, wodurch die Ideen des Eisernen Vorhangs in die Praxis umgesetzt wurden. Die Grenzen wurden undurchdringlich.

16 Gleichzeitig wurde in Bezug auf die befreundeten Staaten in der Nachbarschaft ein ähnlicher Prozess durchgeführt: In den umliegenden demokratischen Staaten, so z. B. in Jugoslawien und Rumänien, von der Sowjetunion ganz zu schweigen, sehen wir überall, dass die Grenzen hermetisch abgeriegelt werden... . Quelle: MOL [Magyar Országos Levéltár, Ungarisches Landesarchiv, ULA]: XIX.-B-10 HOP/1948.év 18. doboz. 006 [LKG Jahr 1948, Kiste 18, 006],

17 Zur Begründung der technischen Verstärkung: Vom 1. Januar 1947 bis zum 31. Dezember 1947 vom Grenzschutz verhaftet und unschädlich gemacht: 26 847 Personen. Davon am westlichen Grenzabschnitt 11.668 Personen, obwohl dieser relativ kurze, 310 km lange Grenzabschnitt nur 1/7 der gesamten Länge der Grenze ausmacht. Das Bild ist noch klarer, wenn man berücksichtigt, dass 93% der schädlichen politischen Tätigkeit an den Grenzen im Westen ausgeübt wird.

Der westliche Nachbar unterstützt in vielen Fällen den Schmuggel.

Quelle: MOL XIX.-B-10 HOP/1948.év 18. doboz. 005 [ULA, LKG Jahr 1948, Kiste 18, 005],

18 MOL XIX.-B-10 HOP/1948. év 18. doboz. 007 [Landesarchiv, LKG/1948 18. Kiste 007]

DER ERSTE EISERNE VORHANG GEHT AM WESTLICHEN GRENZABSCHNITT HERUNTER 1949-1956

„Damit an den westlichen Grenzen der sowohl in politischer als auch in wirtschaftlicher Hinsicht ständige und stark zugenommene illegale Grenzverkehr¹⁹ (d.h. der illegale Grenzübertritt, SJ) eingestellt wird, und dadurch das Erstarken des demokratischen Ungarns und die erfolgreiche Umsetzung des Dreijahresplans unterstützt werden...“²⁰ Im Sinne dieses Satzes begann 1948 die Errichtung des Eisernen Vorhangs am westlichen Grenzabschnitt durch den Bau von Beobachtungstürmen und durch die Verstärkung der technischen Grenzsperrre. Klares Ziel des Vorschlags²¹ war, dass der Grenzabschnitt im Westen vollkommen abgeriegelt und der illegale Grenzverkehr eingestellt wird. Weil der Grenzschutz mehrere Male vergebens um eine Aufstockung des Bestands gebeten hatte, sah man das Anlegen technischer Hindernisse als Lösung an, damit die Aufgaben wie von der damaligen Parteiführung erwartet, erfüllt werden können.

Die technische Entwicklung wurde vom Grenzschutz wie folgt begründet: Vom 1. Januar 1947 bis 31. Dezember 1947 wurden insgesamt 26.847 Personen wegen gesetzwidrigen Verhaltens geschnappt und unschädlich gemacht.

„... Davon am westlichen Grenzabschnitt 11.668 Personen, obwohl dieser relativ kurze, 310 km lange Grenzabschnitt nur 1/7 der gesamten Länge der Grenze ausmacht. Das Bild ist noch klarer, wenn man berücksichtigt, dass 93% der schädlichen politischen Tätigkeit an den Grenzen im Westen ausgeübt wird. Die Grenzsoldaten der befreundeten Länder ermöglichen durch kameradschaftliche Hilfe, dass die Schmuggler gefasst werden. Der westliche Nachbar unterstützt in vielen Fällen den Schmuggel.“

Im Oktober 1947 wurden 273 illegale Grenzgänger gefasst, von denen 52 Schmuggler waren, im November 529, davon 74 Schmuggler.“²²

Laut Aufzeichnungen vom 21. Juni 1949 wurde dem Grenzschutz Geld für die Umsetzung des Plans zugewiesen. Die Arbeiten wurden daher nach und

19 Die offizielle Bezeichnung änderte sich in unterschiedlichen Epochen – illegaler Grenzverkehr oder illegaler Grenzübertritt. Das Überschreiten der Grenze an der grünen Grenze oder ohne eine Erlaubnis wurde lange Zeit straffreie Grenzverletzung, später verbotener Grenzübertritt genannt.

20 MOL XIX.-B-10 HOP/1948.év 18. doboz. 007 [Landesarchiv] [LKG Jahr 1948, Kiste 18, 007],

21 Der Ministerrat nahm den Vorschlag an, er wurde in der Ausgabe vom 2. April in Magyar Közöny unter Reg. Verordnung 810/1948 veröffentlicht.

22 MOL XIX.-B-10 HOP/1948.év 18. doboz. 005 [Landesarchiv] [LKG Jahr 1948, Kiste 18, 005],

nach durchgeführt, zuerst wurden die Wälder gerodet, dann hölzerne Beobachtungstürme und Wachbuden errichtet, in der Reihenfolge der Bereiche Sopron, Kőszeg und Szentgotthárd. Für die Arbeiten kam es zur Umgruppierung Wehrpflichtiger in großer Zahl, v. a. Soldaten mit den Berufen Zimmermann, Tischler, Schmied und Schlosser wurden zu den o. g. Orten abgeordnet. Man begann mit dem Bau der Beobachtungstürme auf offenem Gelände am 5. Juli 1949 in Sopron. Typisch für die damalige Situation war, dass das für die technischen Arbeiten erforderliche Werkzeug im Grenzgebiet nicht beschafft werden konnte, so dass es in Budapest zu einem günstigen Preis gekauft und ins Inventar genommen werden musste (siehe Landkarten in der Anlage).

Bei der technischen Inspektion nach dem Bau hatten die Inspektoren mehrere Beanstandungen gehabt, so z. B. bemängelten sie, dass die Beobachtungstürme an mehreren Stellen beschädigt, bzw. dass sie nicht gleichmäßig verteilt waren. Deshalb wurde die Versetzung einiger Wachtürme befohlen. Darüber hinaus wurde auch festgestellt, dass die für die Türme gefertigten Scheinwerfer sehr viele Mängel aufweisen. Das Auswechseln und die Reparatur dieser wurde angeordnet.

Die Streifen mussten in die zur Verstärkung errichteten Beobachtungstürme den Bestimmungen des Jahres 1949 gemäß tagsüber in ständiger Bereitschaft abkommandiert werden. Dieser Dienst bedeutete – durch Hinterposten ergänzt – das Rückgrat der Grenzüberwachung. In den Beobachtungstürmen wechselten sich die Streifenkameraden stündlich ab. Bei Blitz und Gewitter allerdings mussten sie den Posten verlassen.

Parallel dazu befahl der Ministerrat nach Vorlage des Innenministeriums und des Verteidigungsministeriums im Mai 1948 die Verstärkung des westlichen und südlichen Grenzabschnitts zur Bekämpfung der bewaffneten Banden und Schmuggler an der Westgrenze, bzw. wegen der feindlich gewordenen Beziehung im Süden zu Jugoslawien. Bereits in jenem Jahr wurden die technischen Grenzsperrungen angelegt, die Drahhindernisse und die Minenfelder.

Das 1. und 2. Bataillon der technischen Division begannen die Bautätigkeit am gesamten Grenzabschnitt der österreichisch-ungarischen Grenze, d. h. in 356 km Länge, mit dem Anlegen von Drahhindernissen in 1-2 Reihen.²³ „Um die Grenze als Hindernis zu stärken, wurden ab 1949 am westlichen, ab dem Sommer 1950 am südlichen Grenzabschnitt Minenfelder angelegt. Die Arbeit wurde an der westlichen Grenze vom 101. Minensuch-Bataillon des Verteidigungsministeriums, am südlichen Abschnitt von acht technischen Bataillonen der Streitkräfte durchgeführt. Bis Ende 1950 wurden an beiden Grenzabschnitt-

23 Léka Gyula: A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989 [Beseitigung des Systems aus technischen Sperren und Festungen (des Eisernen Vorhangs)], HADTUDOMÁNY Jahrgang IX., Nr. 3-4.

ten in 1000 km Länge Drahhindernisse errichtet, von denen 871 km sogar vermint wurden, und auch die 291 Beobachtungstürme wurden gebaut. Die äußerst schweren und gefährlichen technischen Arbeiten waren durch die bewaffneten Grenzsoldaten gesichert. Notwendig war dies, weil es von der anderen Seite der Grenze aus häufig zu Provokationen, und v.a. am südlichen Grenzabschnitt zu Grenzverletzungen kam. Mal hat man die Drahhindernisse weggeschafft, anderswo die angelegten Minen abmontiert, oder über die Grenze geschossen. Mit Rücksicht darauf befahl das Verteidigungsministerium über das Ersetzen der abmontierten und entschärften Minen hinaus die Steigerung der Effizienz der technischen Grenzsperrungen. In diesem Sinne wurden in den Minenfeldern die Minen dichter verlegt, und ein Teil dieser gegen Abmontieren gesichert, auch Splittermine kamen zum Einsatz. Leider bedeuteten diese nicht nur für die Grenzverletzer, doch auch für die Personen, die diese montiert hatten, eine Gefahr. Im Personalstand kam es zu mehreren Todesfällen und schweren Verletzungen.“²⁴

Mit der Verlegung der Minen begann eine Epoche, die mit einer kurzen Unterbrechung bis zum 2. Mai 1989 anhielt, und die Zeit des Eisernen Vorhangs genannt wird. Wie so ein Minenfeld aussah, wird mit folgender Beschreibung veranschaulicht:

„Das Rückgrat der technischen Grenzsperrung bildete ein mit (2 Meter hohem) Stacheldraht geflochtener Zaun in ein oder häufig zwei Reihen auf (ca. 3 Meter hohen) Holzpfehlern. Die Pfähle wurden auf zwei Seiten mit Draht verspannt. Auf der heimischen Seite des Zauns wurden Tretminen, in Reihen mit einem Meter Abstand, schachbrettartig in vier Reihen verlegt. Parallel dazu, vor den Reihen der Tretminen, in Richtung der heimischen Seite, gab es in 2-3 Reihen Antipersonenminen. Neben den äußeren Reihen der Antipersonenminen gab es einen schmalen leeren Streifen, dessen Seite landeinwärts durch einen auf 60 cm hohe Pfähle gespannten Stacheldraht gekennzeichnet war. Und hier begann der 5-6 Meter breite Spurstreifen, und auf dessen heimischer Seite der Pfad für die Streife.“²⁵

Die Karten der Minenfelder sind im Archiv noch heute aufzufinden. Jedes Minenfeld wurde mit einem Namen versehen und in einem Verzeichnis registriert. Das „Stammbuch“ eines Minenfelds gab Auskunft über folgende Angaben:

1. (wer) das Verlegen befahl,
2. (wer) das Verlegen leitete und die Erfassung vornahm,
3. (wer) die Minen anmontierte und verlegte,
4. Datum der Anlegung des Minenfelds,
5. (wer) die Grenzen des Minenfelds auf dem Gelände kannte,
6. Übernahme und Übergabe des Minenfelds,

24 als 23

25 Volt egyszer egy EJR, Forrásgyűjtemény Győr 1999. p. 7. [Es war einmal eine Elektrische Signalanlage, Quellensammlung, Győr 1999. S. 7]

7. Aufzeichnungen über die Veränderungen eines Minenfelds,
8. Ergebnisse der Prüfung des Minenfelds.²⁶

Auf dem Grundriss des Minenfelds musste man Folgendes angeben:

1. die Richtung Nord,
2. mindestens zwei Bezugspunkte, die auch auf der Landkarte zu finden sind,
3. 2 lokale Punkte, wenn diese weit weg vom Minenfeld sind,
4. die Orientierungsrichtung der Haupt- und Lokalpunkte,
5. Anfangspunkt der Koordinatenschnur, Orientierungsrichtung des Verlegens,
6. Skizze der zum Verlegen verwendeten Koordinatenschnur,
7. Länge und Breite des Minenfelds,
8. verlegt wurden 91 Stück Antipersonenminen, nicht gegen Abmontieren gesichert,
9. Art des Verlegens,
10. 16 Meter breit, 250 Meter lang.

Die technischen Grenzsperrungen musste man im Sinne der gültigen Bestimmungen laufend überwachen und kontrollieren. Der Streifendienst war angehalten, die festgestellten Beschädigungen an den Drahhindernissen oder im Minenfeld zu melden. Darüber hinaus gab es 1949 folgende Bestimmungen zur Grenzüberwachung:

Wenn die technischen Grenzsperrungen mit Minen aufgerüstet sind, muss der Streifzug generell 25 m von der technischen Grenzsperrung gerechnet weg vorgenommen werden, damit die Streife nicht überflüssig einer Lebensgefahr ausgesetzt wird. Der Kommandant der Wache soll sich jeden Monat, bzw. nach schlechter Witterung gleich, vom technischen Zustand der technischen Grenzsperrungen auch persönlich überzeugen, und bei Bedarf, wenn keine Minen verlegt sind, in eigener Zuständigkeit Maßnahmen zur Reparatur ergreifen. Sollte eine größere Reparatur erforderlich sein, ist das dem vorgesetzten Kommando zu melden.

Auf dem wegen technischer Grenzsperrungen von ständigen Streifzügen ausgeschlossenen ungarischen Hoheitsgebiet muss (über die technischen Grenzsperrungen hinweg) mindestens einmal wöchentlich, doch wenn erforderlich, mehrmals ein Streifzug gemacht werden, damit die dort befindlichen ungarischen Güter von Personen der anderen Seite nicht beschädigt werden. Sollte es sich beim Gebiet um Wasser handeln, muss man dort von Zeit zu Zeit Streifzüge mit dem Boot machen bzw. zum anderen Ufer übersetzen (Neusiedlersee, Gebiet jenseits der Drau).

26 MOL XIX-B-10 1954 40. doboz [Landesarchiv, XIX-B-10 1954, Kiste 40]

Die Veränderungen in der operativen Situation der Grenzüberwachung beeinflussten auch die Minenfelder. In einer Anweisung vom 6. Dezember 1949 steht: In den Gebieten Hegyeshalom, Olmód, Sopronkövesd und Peresznye „werden die verlegten Antipersonenminen aufgenommen und durch Tretminen ersetzt, denn auf diesen Abschnitten liegt der Schwerpunkt des illegalen Grenzverkehrs.“²⁷ Doch die oberste Führung gab wegen der Gefährlichkeit der Entminung nicht ihre Zustimmung zur Minenräumung und zum Verlegen von Tretminen im Raum Hegyeshalom und Olmód.

Im Sinne des Reglements, doch darüber hinaus auch gemäß der Verordnung 41.428/1949 des Landeshauptkommandos Grenzschutz musste man das Durchschneiden der technischen Grenzsperrung oder die Explosion von Minen weitermelden. Die Minendetonationen wurden größtenteils von Tieren ausgelöst, von Rehen, Hunden, Hasen oder Dachsen, doch manchmal auch dadurch, dass jemand über die Grenze wollte.²⁸

Nach dem 17. Dezember 1949 musste man die Explosion von Minen nur dann weitermelden, wenn diese außergewöhnliche Ausmaße hatten, oder zu außerordentlichen Vorfällen führten, wie z. B. zu Verletzungen oder Tod.²⁹

Im Leben der Grenzschutzorgane trat ab dem 1. Januar 1950 eine markante organisatorische Veränderung ein. Der Grenzschutz wurde in die Staatssicherheitsbehörde (bekannte Abkürzung: ÁVH) eingegliedert, deren Leiter Gábor Péter war. Obwohl an der Uniform der Grenzwachter der grüne Kragenspiegel erhalten blieb, signalisierte diese Unterordnung in der neuen Organisation das Streben nach Erfüllung der Erwartungen in der neuen Ära. Der Chef der ÁVH formulierte diese in seinem Befehl Nr. 3 wie folgt:

Ich erwarte, dass alle Offiziere und Angestellte der Behörde mit den Offizieren und Angestellten des Grenzschutzes auf das engste zusammengeschweißt, in kameradschaftlicher Zusammenarbeit mit unserer Volksarmee und der Polizei, unermüdlich die Aufgaben erfüllen, die uns von unserer Partei und vom arbeitenden Volk aufgetragen wurden.

Die Veränderungen betrafen die Minenfelder wiederum nicht. Dort kam es laufend zu Grenzvorfällen wie Detonationen und Verletzungen. Die meisten Explosionen wurden weiterhin durch Tiere (Hasen) verursacht. Die explodierten Minen mussten durch neue ersetzt werden. Auch interessante Fälle gab es. Im Raum Kőszeg z. B. sprengten österreichische Gendarmen eine Mine, oder am 3. Juli 1951 mähte ein österreichischer Bauer mit seiner Sense auf ungarische

27 XIX.-B-10 HOP/1949. év 32. doboz. 01-22 fsz. [LKG Jahr 1949, Kiste 32, lNr. 01-22],

28 am 3. 10. 1949 starb der tschechoslowakische Staatsbürger Gyula Stefnako (Meldung der Grenzwaache Győr)

29 XIX.-B-10 HOP/1949. év 32. doboz. 01-22 fsz. [LKG Jahr 1949, Kiste 32, lNr. 01-22],

schem Gebiet weiter und die Mine ging in die Luft, doch niemand wurde verletzt. Auch während der Verrichtung des Dienstes kam es zu Unfällen.³⁰

Im Laufe der Kontrollen wurde ermittelt, dass die Grenzwatchen die Explosionen nicht immer gemeldet hatten, weshalb die tägliche Meldepflicht über Minenexplosionen erneut befohlen wurde. Die Meldungen der Watchen wurden bei den Bataillonen gesammelt und von hier aus weitergemeldet, die Bataillone waren es auch, die für den Austausch solcher Minen sorgten.³¹

Laut Befehl 075 vom 8. September 1951 handelten die Grenzschutzbezirke der ÁVH auch nicht immer ganz richtig, indem sie die Befehle über das Anlegen des neuen Spurstreifens, die Instandhaltung und Reparatur beschädigter Drahtsperrn, über das Ersetzen detonierter Minen und den Austausch der Abzugseinrichtung der Antipersonenminen nicht immer befolgt hatten.³²

Die Einführung der sog. Grenzzone hatte die weitere Verschärfung der Grenzsicherung zur Folge.³³ Unter einer Grenzzone verstand man das Verwaltungsgebiet derjenigen Städte und Dörfer, die in den einschlägigen Bestimmungen (Anweisung des Innenministeriums) aufgelistet wurden. Gemäß §1 der Anweisung zählte als Grenzzone ein 15 km breiter, mit der Staatsgrenze parallel verlaufender Gebietsstreifen, wo bis zu 1 km Tiefe das Jagd, und bis zu 50 m Tiefe der Aufenthalt verboten war. Folgende strenge Maßnahmen galten in der Grenzzone:

- Aufenthalt war denjenigen erlaubt, die dort wohnten, oder im Besitz einer polizeilichen Erlaubnis waren;
- ein provisorischer Aufenthalt war nur mit Genehmigung, und am genehmigten Ort erlaubt, man musste sich bei Ankunft und nach Abfahrt innerhalb von 12 Stunden bei der Polizei melden;
- eine Anstellung oder eine nächtliche Unterkunft bekamen nur Inhaber einer Genehmigung;
- mit einem offenen Befehl, ohne eine Sondergenehmigung, konnten die Grenzzone nur Mitarbeiter des Verteidigungsministeriums, der ÁVH, der Polizei, die Eisenbahner im Dienst oder das Schiffpersonal betreten;
- Arbeitsverrichtung war in der Grenzzone nur mit Genehmigung und Sicherung möglich.

Weil die Geschichte nach Einführung dieser Maßnahme bekannt ist, kann eindeutig festgestellt werden, dass die administrativen Einschränkungen die

30 20. Juli 1951, Köszeg: János Kishont, ÁVH-Grenzsoldat, stolperte über das Minendraht, die Mine explodierte, die Streife verletzte sich an 3 Stellen.

31 MOL XIX-B-10 HOP/1950. 58. doboz 1950. [LKG Jahr 1950, Kiste 58],

32 MOL Határőrség 1951 évi iratok XIX-B-10. 1. doboz 1-126-ig [Unterlagen aus dem Jahr 1951, Kiste 1, 1-126]

33 BM 0390/1952 Anweisung über die Errichtung einer Grenzzone entlang der südlichen und westlichen Landesgrenze.

Möglichkeiten der Bevölkerung am westlichen Grenzabschnitt stark begrenzen, die Entwicklung dort maßgeblich hinderten.

Die Partei und die staatliche Führung verfolgten die Überwachung der westlichen und südlichen Grenze mit wachsendem Interesse. Möglicherweise ist dieser Tatsache zu verdanken, dass die Führung des ÁVH-Grenzschutzes die leitenden Offiziere vom Westen und Süden des Landes in der Zeit vom 21.-24. Mai 1952³⁴ zusammenrief, um ihnen Vorträge zu halten und methodische Kenntnisse, Informationen zu vermitteln. Inhaltlich ging es – kurz gefasst – um Folgendes:

„Allgemeine Situation:

Die südliche und die westliche Richtung bedeuten wegen des Stellenwerts des jugoslawischen und österreichischen Grenzabschnitts in Bezug auf die Grenzsicherung der Staatsgrenzen einen äußerst verantwortungsvollen und ernsthaften Grenzabschnitt der Ungarischen Volksrepublik.

Im Westen grenzt unsere Volksrepublik an das vom Marshallplan begünstigte Österreich, dessen reaktionäre Anführer wie Fabrikanten, Banker und die diese unterstützenden verräterischen, rechtsgerichteten Sozialdemokraten, bieten Österreichs Schicksal immer mehr als Ware im Sinne der niederträchtigen Ziele der amerikanischen Imperialisten an. Unweit von unserer Grenzlinie im Westen erstreckt sich Österreichs von englischen und amerikanischen Truppen besetzte Zone, die das Zentrum unterschiedlicher englisch-amerikanischer Spionageorganisationen ist.

Aufgaben der Grenzschutzwatche:

Aufgabe der Grenzwatche ist, die Ungarische Volksrepublik, den Fußbreit Boden unserer lieben Heimat, bis zu einer Zeit zu verteidigen. Wenn ich über die Rolle und Aufgabe einer Grenzschutzwatche bei der Grenzsicherung spreche, muss ich den Genossen (nachfolgend: Gen.) vor allem mitteilen, dass unsere Partei, und unser weiser und geliebter Führer und Lehrer, Gen. Rákosi, sich äußerst viel mit der Arbeit des Grenzschutzorgans beschäftigt, Tag für Tag leistet er uns eine unschätzbare Hilfe, damit wir die ehrenvolle Aufgabe der Grenzsicherung erfolgreich bewältigen können.

Schlussfolgerungen:

Wir schauen den Fragen offen ins Gesicht, und wenn sich das irgendwo so ergibt, müssen Sie diesen genauso entgegentreten.

Und wir erklären eindeutig, dass wen wir an die Süd- oder Westgrenze in die Position eines Kommandanten der Grenzwatche versetzen, derjenige Gen. Offizier die Fähigkeit besitzt, sich dort zu entfalten, zu einem ausgezeichneten Kommandanten zu werden.“

34 MOL Határőrség 1952 évi iratok XIX-B-10. . 8, doboz anyaga [ULA, Schriftstücke Grenzschutz 1952, Kiste 8.]

Ich bin der Ansicht, dass diese Auszüge ein gründliches und für die Zeit typisches Bild Ungarns und des Grenzschutzes zu Anfang der 1950-er Jahre zeichnen.

Der ÁVH-Grenzschutz stellte anfangs Zivilisten zur Instandhaltung des Grenzstreifens an, doch die Erfahrung aus der Praxis zeigte, dass diese bei technischen Wartungsarbeiten oder bei der Rodung von Gehölzen mehr Schaden anrichteten, als Nutzen einbrachten. Außerdem konnten die bürgerlichen Personen während der Wartungsarbeiten das System der Grenzsicherung näher betrachten, und mehrere von ihnen sind dann später geflüchtet. Daher verbot die Führung des Grenzschutzes im Befehl vom 23. Juli 1952, dass Zivilisten Unkraut jäten oder die Grenzschnisse reinigen. Diese Arbeiten wurden von da an von Grenzsoldaten durchgeführt.

1952 wurde für den ÁVH-Grenzschutz die Provisorische Einsatzanweisung zur Grenzüberwachung³⁵ nach sowjetischem Muster herausgegeben. Interessant ist, dass darin über Minenfelder, technische Grenzsperren, Überwachung und Kontrollen kein Wort zu lesen ist.

Das Minenfeld am westlichen Grenzabschnitt verursachte im Laufe der Jahre mehrere Probleme. Weil die Minenfelder nicht kontinuierlich gewartet wurden, waren diese zu 90% abgenutzt und nicht mehr betriebssicher. Die durchschnittliche Lebensdauer einer Mine betrug 1-2 Jahre. Bei der technischen Überprüfung der Grenzsperren wurden folgende Feststellungen gemacht:

„Weil sich das System der Minensperren aus dem Jahre 1949, in dem zwischen den Drahthindernissen alle Meter 0,5 bis 1,5 Minen in zwei Reihen verlegt wurden, nicht bewährt hatte, da es leicht zu überbrücken ist, sind wir 1952 zur Verminung der wichtigen Gebiete übergegangen. [...] Dieses Verlegen bedeutet, dass bestimmte gewichtete Gebiete eines Bezirks mit einem mehrfachen Minenfeld versehen wurden. [...] Das bisherige System der Minenfelder wird dadurch auf 25 % reduziert. /Das Alte haben wir dabei belassen.“

Im Sinne dieser Feststellung bestellte der Grenzschutz für das Jahr 1954 statt der qualitativ schlechten Minen 49M nun den Typ 51M, insgesamt 300 Tausend Tretminen und 15 Tausend Antipersonenminen.

Im Herbst 1953 ersuchte man die Truppen³⁶ um einen Vorschlag über den Zustand und die Anwendung der technischen Grenzsperre. Die Truppen

³⁵ MOL Határőrségi iratok 1954. XIX-B-10. 14. doboz fsz. 2 [ULA, Schriftstücke Grenzschutz 1954 Kiste 14., lNr. 2.]

³⁶ In den Berichten machte der Kommandant des 1. Bezirks folgende Vorschläge: Das derzeitige Minenfeld entspricht nicht den Anforderungen und unterstützt nicht die Grenzsicherung. Daher schlagen wir vor, das jetzige Minenfeld zu vernichten.

- 30 % wegen Wildtiere detoniert
- 30 % wurden unscharf
- regelmäßiges Ersetzen nicht möglich.

Statt dieser empfehlen wir in zwei Reihen Antipersonenminen und Tretminen.

äußerten sich unterschiedlich, doch einstimmig schlugen sie vor, dass neue Drahthindernisse errichtet und die Minensperren anders verwendet werden.

Der Erneuer wurde wahrscheinlich von den Erfahrungen mit den Minenfeldern und den Auswirkungen dieser motiviert, als er zur Ablösung der Minenfelder eine elektrische Signalanlage konzipierte, und im Jahre 1953 als Neuigkeit einrichtete. Dieses System beruhte auf folgendem elektrischen Phänomen: Eine technische Grenzsperre wurde auf einer Isolierung angebracht, und das Gerät erzeugte Spannung, die aber nicht lebensgefährlich war. Sobald ein Grenzverletzer den Zaun mit bloßer Hand anfassen, oder mit der Hand zerreißen bzw. mit einer Zange durchtrennen würde, oder wenn er die Drähte des Stacheldrahts so verbinden würde, dass die Drähte beim Durchbruch den herausgezogenen und geerdeten Stacheldraht berührten, würde sich die Spannung verändern. Das Signalgerät auf der Grenzwahe würde die Spannung verstärken und in ein Signal verwandeln. Das so beschriebene System beruhte auf einem ähnlichen Prinzip, wie die später von der Sowjetunion gekaufte elektrische Signalanlage (auf Ungarisch kurz: EJR).

Als Versuch baute der Grenzschutz im Bereich der Grenzwahe Ágfalva eine 9,2 km lange Anlage zum Messen, parallel zum 6 m breiten Spurenstreifen, 1-1,5 km weit von der Grenze entfernt. Der Versuchsabschnitt war an allen durchgehenden Straßenabschnitten mit einem Tor versehen, und wurde in Ágfalva bei Windstille und sonnigem Wetter 3 Stunden lang ausprobiert. Die Anlage gab jedes Mal ein Signal, wenn sie mit bloßer Hand berührt wurde, oder wenn man versuchte, dort durchzukommen; sie reagierte auch auf Durchschneiden oder Auseinanderspreizen. Zu den Nachteilen zählte allerdings, dass sie bei schlechtem Wetter, wie bei Regen oder Schneefall, nicht funktionierte, und auch ihre „Unfähigkeit“ im volkswirtschaftlichen Sinne, denn die Kosten von Herstellung, Betreiben und Instandhaltung waren viel zu hoch. Die Beurteilungskommission lehnte also die Anlage ab, und schlug eine billigere und mehr betriebssichere Anlage vor.³⁷

Die mit dem Minenfeld verbundenen Gefahren brachten die Grenzverletzer, Agenten oder Schmuggler von ihrem Vorhaben nicht ab, die österreichisch-ungarische Grenze illegal zu überwinden. Die Erfolgskennziffern sahen im ersten Halbjahr 1952/1953 an der westlichen Grenze folgendermaßen aus:

1952 auswärts: 213; landeinwärts: 333; davon Agenten 5,7 %; Schleuser: 4,2%
1953 auswärts: 178; landeinwärts: 293; davon Agenten: 6,8%; Schleuser: 3,4%.

Die zur Verfügung stehenden statistischen Angaben veranschaulichen, dass in den ersten 6 Monaten der Jahre 1952/1953 eine große Zahl von Personen bekannt wurde, die den verbotenen Grenzübertritt versucht hatte.

Im darauf folgenden Jahr spielte auch im Grenzgebiet das Hochwasser die

³⁷ Mit Hand gefertigte Anmerkung von Generalmajor Piros: Das ist alt, kenne ich gut, Anwendung in der Praxis nicht wirksam, lohnt sich nicht, damit herumzuexperimentieren.

wichtigste Rolle. Mehrere technische Grenzsperrn wurden überflutet, so z. B. in Rönök war die technische Grenzsperrn wegbewegt und mehrere Minen explodierten. Wahrscheinlich trieben durch die zerstörerische Wirkung des Hochwassers etliche Minen nach Österreich.

Im gleichen Jahr noch wurden zahlreiche technische Erneuerungsvorschläge zur Ablösung des Minenfelds oder zur Steigerung der Effizienz der Grenzsicherungsaufgaben eingereicht. Solche Neuheiten waren z. B.: ein auf Drahthindernis montierbares Signalgerät, eine Grenzsicherungsabperrung mit hoher Frequenz (ähnlich wie in Ágfalva), Rundfunkwellen zur Grenzbeobachtung, ein tragbarer Wachturm, eine mechanische Einrichtung zur Entminung, eine Antipersonenmine neuen Typs, die Verstärkung der technischen Sperrn mit einer elektronischen Signalanlage, oder eine Klingel als Signalgeber.

Als interessanteste Neuerung galt wahrscheinlich der Vorschlag, der statt einer technischen Grenzsperrn die Anpflanzung einer Hecke aus Ölweide oder Wildrose, sowie aus Brombeeren (vom Ableger oder über Samen) empfahl. Die Idee war sicherlich eine Überlegung wert, denn die Vorteile wären ein geringer Pflege- und Wartungsbedarf bzw. das kostengünstige Anlegen gewesen. Im Sommer hätten die Brombeeren für die Grenzsoldaten einen Nachschub an Obst bedeutet.

Im Jahre 1953 wurde die ÁVH infolge der Veränderungen in der Innenpolitik unter das Verteidigungsministerium gestellt. Damit bezweckte man eine stärkere Gesetzlichkeit. Der Grenzschutz als Organ blieb weiterhin unter dem gleichen Kommando, wie die interne polizeiliche Gewalt, doch diese Gemeinsamkeit war nur eine rein formale. Im Leben des Grenzschutzes stellte die Loslösung von alten Traditionen eine Veränderung dar, man schob die gewonnenen Erfahrungen beiseite, und stellte auf serviler Weise ein Grenzschutzorgan nach sowjetischem Muster auf. In allen Bereichen der Tätigkeit des neuen ungarischen Grenzschutzes setzte sich der „Wille der Diktatur des Proletariats“ durch, auch was die Bestimmungen über den Waffengebrauch betraf. Der Chef der ÁVH erließ in diesem Sinne seinen Befehl Nr. 013 am 12. März 1953³⁸, in dem der Waffengebrauch des ÁVH-Grenzschutzes neu geregelt wurde, wodurch eine strengere Anweisung in Kraft trat. Die Tatsache, dass der Leiter der ÁVH die früheren Regierungs- und Ministerialverordnungen außer Kraft gesetzt hatte, demonstriert anschaulich den Zeitgeist.

Am 19. November 1953 wurde der Vorschlag zum technischen Umbau des westlichen Grenzabschnitts fertiggestellt, in dem über die Abnutzung des Minenfelds Feststellungen gemacht wurden. Laut Beschreibung entsprach es den damaligen Anforderungen nicht. Die technische Grenzsperrn stellte für

38 In die GSA 1954 wurde der Befehl Nr. 013. mit der Anmerkung „streng geheim“ später im Kapitel über den Waffengebrauch wortwörtlich übernommen.

Grenzverletzer und Agenten kein angemessenes Hindernis mehr dar. Auf dem Gebiet der technischen Sperranlage wucherten Sträucher und Büsche, diese wiederum erschwerten die Instandhaltung und boten den Grenzverletzern einen Versteck. Im Laufe der Instandhaltungsarbeiten wurden 34 Krieger verletzt, und 4 Krieger starben. (*Die Darstellung der alten und der empfohlenen neuen technischen Grenzsperrn siehe Anlage*)

Die ungarische Wirtschaft befand sich zu der Zeit in einer eher ungünstigen Lage. Deshalb musste man die strengen Auflagen im Grenzgebiet etwas lockern. Dieser Tatsache ist wahrscheinlich zu verdanken, dass für die volkswirtschaftliche Nutzung des Neusiedlersees die Grenzbeobachtung neu organisiert wurde. Als Folge durften auch die in der Umgebung arbeitenden Arbeitnehmer das durch die technische Grenzsperrn geschützte Gebiet betreten. Dafür gab das AM³⁹ dem Grenzschutz Beobachtungstürme und Schiffe, und die schiffbaren Kanäle wurden vertieft. Am Neusiedlersee baute man ein Bootshaus.

Die 50-er Jahre handelten auch vom ideologischen Kampf der bipolaren Welt. Wie an der Aufstellung über die illegalen Grenzverletzungen abzulesen, versuchten Agenten die Westgrenze in vielen Fällen in beide Richtungen zu überwinden, oft mit Erfolg. Ein bezeichnendes Beispiel für den ideologischen Kampf war, als im Luftraum mit Hilfe von Luftballons aus Österreich Propagandamaterial, Informationen oder Hilfspakete nach Ungarn geschickt wurden. Im Sinne der Grenzsicherungsanweisung (nachfolgend: GSA) mussten die Grenzsoldaten diese Luftballons abschießen. Mehrere Male kam nun vor, dass die Streife über die Staatsgrenze „hinüberschoss“, und der in die Luft abgegebene Schuss in Österreich landete.

In der Wache Szentpéterfa, im Bezirk Zalaegerszeg, fielen am 14. März 1955 um 14.00 Uhr zwei, auf Luftballons abgegebene Schüsse der Beobachtungspatrouille der Grenzschutz auf österreichisches Gebiet, und gefährdeten die körperliche Unversehrtheit zweier Zivilisten. Solche Fälle sind nicht im Einklang mit der Außenpolitik der Regierung unserer Volksrepublik, und gefährden die Entstehung normaler Beziehungen zu den Nachbarländern.

Nach diesem Fall war der Grenzstreife nur dann erlaubt, Waffen gegen Luftballons einzusetzen, wenn man sich davon überzeugt hatte, dass sich diese über Ungarn befanden, und wenn der abgegebene Schuss nicht in Österreich einschlagen konnte, bzw. wenn Menschen nicht gefährdet waren.⁴⁰

1954 studierte das Grenzschutz-Landeskommando die Protokolle über die österreichisch-ungarische Staatsgrenze aus dem Jahre 1928. Ein Großteil dieser war wegen des Eisernen Vorhangs veraltet, doch einige, die sich auf den

39 AM: Agrarministerium

40 Befehl 0039/1955 des Kommandos des IM-Grenzschutzes und der Internen Polizeigewalt

Alltag bezogen, wie z. B. die Protokolle über wasserwirtschaftliche Fragen im Grenzgebiet,⁴¹ blieben weiterhin in Kraft, oder sollten abgeändert werden. Zum Protokoll über das Bergwerk in Brennborg stand es in den Aufzeichnungen 1954 Folgendes: „1938 pendelten ca. 160 Personen aus Österreich nach Ungarn, um im Bergwerk zu arbeiten. Zurzeit ist im Bergwerk alles abmontiert, die Schächte wurden mit Wasser überflutet. Es ist also nicht wahrscheinlich, dass die Volkswirtschaft in Zukunft mit dem Bergbau dort rechnet. In diesem Sinne äußerte sich auch der Delegierte des Ministers für Schwerindustrie. Das Protokoll über das Bergwerk von Brennborg ist also überhaupt nicht mehr aktuell, die Kündigung des Dokuments ist vom Grenzsicherungsstandpunkt aus vorteilhaft und begründet.“ Über die Regelung des Verkehrs im Pinkatal wurde im Protokoll 1954 Folgendes notiert: „Das genannte Abkommen über den kleinen Grenzverkehr, das zwischen den beiden Staaten 1926 geschlossen wurde, ist von Ungarn über die ungarische Botschaft in Wien am 1. Dezember 1948 gekündigt worden. Ab diesem Zeitpunkt wurde in der Relation Österreich jeglicher lokaler Grenzverkehr eingestellt. In diesem Sinne ist es völlig überflüssig, das rechtliche Protokoll am Leben zu halten. Mit Rücksicht auf unsere Interessen im Grenzschutz müssen die im Protokoll festgelegten rechtlichen Verpflichtungen unbedingt aufgehoben werden.“ Die Grenze zwischen Ungarn und Österreich verläuft über die Anhöhe des Geschriebenstein-Írótkő. Die beiden Staaten haben sich verpflichtet, dass die Bevölkerung jederzeit und ohne Reisedokumente den Aussichtsturm auf der Anhöhe besteigen kann. Da diese 883 m hohe Erhebung ein wichtiger Triangulationspunkt ist, konnten die Geodäten beider Länder Vermessungen ungestört durchführen. Doch auch diese Übereinkunft wurde vom Eisernen Vorhang „überschrieben“: „Der Aussichtsturm befindet sich außerhalb der technischen Grenzsperrung, weil die Grenze durch ihn verläuft. So wird er von der ungarischen Seite nicht besucht. Von der österreichischen Seite aus kommt es selten vor, dass man zum Aussichtsturm geht. Nach unserer Kenntnis ist der Aussichtsturm in einem ziemlich vernachlässigten Zustand. Weil das im Protokoll gewährte Recht auf Nutzung des Aussichtsturms eher in Bezug auf Landvermessung relevant wäre, könnte man nach Gutachten der Zuständigen die gemeinsame Nutzung des Punktes 883 weiterhin zulassen. Von uns aus könnte man sich dem Aussichtsturm natürlich nur bei Beachtung der Maßnahmen nähern, die für die Grenzzone gelten. Vom Gesichtspunkt der

41 Feststellung des Protokolls aus dem Jahre 1954: In diesem Protokoll werden Österreich solche Verpflichtungen auferlegt, die für uns auf alle Fälle von Vorteil sind. Die ungarischen Gebiete liegen nämlich meistens tiefer, als die österreichischen, so ist also auch im Hinblick auf den Hochwasserschutz wichtig, dass die Fragen des Wasserwesens geklärt sind. Die Einhaltung der Regeln zum Hochwasserschutz wirkt unbedingt auch auf die Grenzüberwachung aus. An der österreichischen Grenze nämlich gibt es etwa an 12 Stellen eine Wassergrenze, und an mehreren anderen Stellen durchqueren Bäche, oder Gräben zur Ableitung von Oberflächenwasser die Grenzlinie. Das Hochwasser, das beim Anschwellen dieser im Frühjahr möglicherweise eintritt, würde die Grenzüberwachung wesentlich schwächen.

Grenzbewachung aus wäre jedenfalls günstiger, der Nutzung des Aussichtsturms ein Ende zu setzen.“ Die veränderten Besitzverhältnisse nach dem Zweiten Weltkrieg und die Einstellung des kleinen Grenzverkehrs setzten diese Protokolle zum großen Teil außer Kraft, oder aber machten sie zwecklos.

Die Jahre 1954 und 1955 stellten in den Beziehungen zwischen Ost und West, in der Eskalation des Kalten Krieges, wichtige Meilensteine dar. Die Anerkennung der Bundesrepublik Deutschland im Oktober 1954, später die Wiederbewaffnung und der NATO-Beitritt bedeuteten für das sozialistische Lager eine ernsthafte Herausforderung. Die Antwort blieb nicht aus, der Warschauer Pakt wurde gegründet. Parallel dazu wurde der Österreichische Staatsvertrag vorbereitet und unterzeichnet, danach zogen die sowjetischen Truppen aus Österreich ab. Vom Österreichischen Staatsvertrag haben die Menschen auf beiden Seiten der österreichisch-ungarischen Grenze sehr viel erwartet. So rechneten sie damit, dass der kleine Grenzverkehr wieder eröffnet wird. (Dieser hatte nach dem Friedensvertrag von Trianon für die Pflege der familiären, verwandtschaftlichen und wirtschaftlichen Beziehungen für die durch die Grenze getrennten Familien gesorgt.) Sie hofften auch darauf, dass die Einwohner auf beiden Seiten nun leichter über die Grenze fahren können, um ihre Felder auf der Gegenseite zu bestellen. Der Nachrichtendienst berichtete, dass zu jener Zeit der Briefverkehr zwischen den beiden Staaten intensiver wurde. Daraus schloss man darauf, dass die Personen, die früher nach Österreich geflüchtet waren, in der Hoffnung auf ein baldiges Wiedersehen nun den Kontakt mit Familienangehörigen suchten. In der Praxis nahm in jenen Jahren die Zahl der Grenzverletzungen landauswärts kontinuierlich zu.

1954 wurde die streng geheime GSA herausgegeben, in der man unter den technischen Anlagen alle Komponente des Eisernen Vorhangs vorfindet: den gegegten Spurstreifen, Drahthindernisse, Minenfelder, Holzböcke, Stahligel, Drahtrollen, Verhaue, Beobachtungstürme. Aber auch in dieser Anweisung gab es keine ausführlichen Anweisungen zur Bewachung der technischen Grenzsperrung.

Die „Zuspitzung der internationalen Situation“ und der „Kampf gegen den Imperialismus“ verlangten eine Verbesserung der Grenzüberwachung, und gegen Ende 1955 die Aufhebung der straffreien Grenzverletzung. Eine Lösung sah man in der Fortsetzung der technischen Sanierungen, Wartungen und der umfangreichen technischen Bautätigkeiten. An der Staatsgrenze waren in folgenden Gebieten Maßnahmen dieser Art geplant:

- Reparatur oder Austausch von Drahthindernissen;
- Absperren der grenzüberschreitenden Flüsse mit Hindernissen;
- Reparatur bestehender Wasserabspernungen;
- Bau neuer Beobachtungstürme (pro Bezirk 12);⁴²

42 Die in die Erde versenkten Träger der 1949 gebauten Wachtürme waren morsch

- Bau von Stegen für den Streifengang, Reparatur bestehender Laufbrücken;
- Bau versteckter Beobachtungspunkte auf Bäumen oder in der Erde;
- Pflügen, Eggen des Spurstreifens im Herbst und Frühjahr;
- Errichtung von Abmarkungen;
- Wartung der Grenzschranken;
- Bau von Patrouillenwegen;
- Kahlschlag zwischen Spurenstreifen und technischer Sperranlage.

Bezeichnend für die politische Atmosphäre war die Aufgabe, die gemäß Kapitel X. der GSA von den Grenzwachern verrichtet werden musste – nämlich der Ausbau eines Schutzbereichs, orientiert an das Prinzip eines „Atom-schutzbereichs“.

Während der Bauarbeiten stand die Sanierung der Minenfelder⁴³ stets im Mittelpunkt des Interesses. Diese Tatsache wird auch durch den Bericht der Grenzbezirkskommandatur Csorna⁴⁴ bekräftigt. Diesem nach explodierten auf dem Minenfeld 30% aller Minen. Die Grenzwachern haben die explodierten Minen nicht weitergemeldet, so dass diese im Stammbuch nicht vermerkt wurden.

1955 wurden am westlichen Grenzabschnitt bei Beachtung des Vorschlags des Bezirkskommandanten folgende technische Befestigungen vorgenommen:

- statt eines zweireihigen Drahts die Verlegung eines einreihigen Draht-hindernisses
- auf dem Gelände zwischen Hindernis und Spurenstreifen die Verlegung von Tretminen und Tonverstärkern
- Abbau der Hochbeobachtungstürme, statt dieser die Errichtung von Beobachtungspunkten auf Bäumen und Gebäuden
- Errichtung eines elektronischen Signalsystems und von akustischen Signalgebern im Landesinneren im Grenzbereich.

Damit die Grenzüberwachung noch erfolgreicher wird, befahl der Innenminister bei Zustimmung durch das Politbüro die Verstärkung der Aufklärungstätigkeit der Kommandaturen der Bezirke 1. und 2.

Im Befehl des Innenministers vom 8. Juli 1955 stand, dass *„der westliche Grenzabschnitt die Hauptrichtung der Grenzüberwachung unserer Volksrepublik darstellt. Nach Bewertung der Grenzschutzlage am westlichen Grenzabschnitt wird festgestellt, dass dieser Abschnitt sowohl was die internen, als was die externen Bewegungen der Feinde betrifft, immer aktiver wird. Die Zahl der be-gangenen Grenzverletzungen sowie der Grenzverletzungsversuche in Richtung*

*des westlichen Grenzabschnitts nahm besonders in diesem Jahr von Monat zu Monat stark zu.“*⁴⁵ In diesem Zusammenhang wurde die Grenze im Westen um 11 neue Wachen und 5 Reservekompanien, sowie um die nötigen 1011 Grenzsoldaten verstärkt.

Der „Kampf gegen den Imperialismus“, gegen die Grenzverletzer, Agenten und Schmuggler erforderte vom Land viel Kraft, und nahm die Grenz-schützer stark in Anspruch. Ganz besonders am westlichen Grenzabschnitt, dessen Verstärkung die damalige Parteiführung, das Innenministerium und die Führungsebene des Grenzschutzes mit besonderer Aufmerksamkeit verfolgten. Als Ergebnis dieser kam es Anfang 1956 zur nächsten großen Umstrukturierung. Danach sorgten schon 4 Bezirkskommandaturen für die Bewachung der westlichen Staatsgrenze.

Laut Befehl des ersten Stellvertreters des Innenministers vom 24. Februar 1956 sollte die Grenzüberwachung des westlichen Abschnitts in der folgenden Organisationsstruktur verwirklicht werden.

Am 15. 3. 1956 ab 19.00 Uhr haben folgende Bezirke die Grenze am westlichen Grenzabschnitt zu bewachen:

- 1. Grenzschutzbezirk Győr, untergeordnet 8 Wachen unmittelbar geführt, 1 Bataillon – Mosonmagyaróvár – mit 9 Wachen, 2 VKP (Komárom, Gönyű);**
- 2. Grenzschutzbezirk Csorna, untergeordnet 8 Wachen unmittelbar geführt, 1 Bataillon – Sopron – mit 10 Wachen, 1 VKP (Sopron);**
- 3. Grenzschutzbezirk Szombathely, untergeordnet 17 Wachen unmittelbar geführt, 1 VKP (Kőszeg);**
- 4. Grenzschutzbezirk Zalaegerszeg, untergeordnet 10 Wachen unmittelbar geführt, 1 Bataillon – Szentgotthárd – mit 7 Wachen, 1 VKP (Szentgotthárd).**

Dieses Fokussieren auf den westlichen Grenzabschnitt zeigte sich beinahe auf allen Gebieten Tag für Tag, ganz besonders in der Propaganda. Am 26. Januar 1956 erhielten die Grenzsoldaten, die im Westen ihren Dienst versahen, folgenden Aufruf: *„Die imperialistischen Agenten und andere feindliche Elemente auf österreichischem Gebiet provozieren, rufen herüber, und wollen die Kämpfer und Unteroffiziere dazu bewegen, Landesverrat zu begehen. Um die Grenzschützer irrezuführen, sparen sie nicht mit Mengen an verlogenen, verlockenden Versprechungen, und schrecken nicht einmal von der hinterhältigsten Verleumdung unserer Volksdemokratie zurück.“*⁴⁶

⁴³ Laut technischem Entwicklungsplan vom 15. Juli 1955 gab es im 2. Fünfjahresplan folgende Mengen: jährlich 5000 Tretminen, 5000 Antipersonenminen, 20.000 kg Sprengstoff + Zündkapsel, Zündschnur

⁴⁴ MOL Határőrségi iratok 1955. XIX-B-10. 44.doboz, 2. fsz, [ULA, Kiste 44, INr. 2]

⁴⁵ MOL Határőrségi iratok 1955. XIX-B-10. 15.doboz, [ULA, Kiste 15]

⁴⁶ MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz [ULA, Kiste 8]

Die einige Monate später, am 19. Mai 1956 herausgegebene Maßnahme widerspricht dem Aufruf völlig. Hier werden die politischen Gründe für die Beseitigung der technischen Grenzsperr erklärt:⁴⁷

- dank der Sowjetunion und des Friedenslagers entspannt sich die internationale Situation;
- mit Jugoslawien verbesserten sich die Beziehungen;
- Österreich ist neutral, so verbesserten sich die Beziehungen zwischen Ungarn und Österreich maßgeblich;
- durch die technische Grenzsperr wurde das Vertrauen nicht vertieft, die Sperr ist ein Überbleibsel des Kalten Krieges;
- man wird gegen die imperialistische Propaganda einen vernichtenden Schlag führen;
- der Abbau der technischen Grenzsperr wird auch durch die innere Situation ermöglicht, denn die Heimat und der Sozialismus sind erstarkt;
- die Bevölkerung unterstützt die Bewachung der Grenze immer mehr;
- der erstarkte Grenzschutz schuf günstige Bedingungen für die Beseitigung der technischen Grenzsperr;
- erfahrene Offiziere und Unteroffiziere wachen über die Grenze.

Laut offizieller Quelle heißt es im Befehl Nr. 45 des Innenministers der Ungarischen Volksrepublik vom 11. Juni 1956:

Der Ministerrat der Ungarischen Volksrepublik erteilte eine Anweisung zum Entfernen der technischen Grenzsperr am ungarisch-österreichischen Grenzabschnitt. Der Beschluss des Ministerrates ist im Einklang mit der Außenpolitik unserer Partei und Regierung, sowie mit der Außenpolitik der Sowjetunion und der anderen Ländern des sozialistischen Lagers. Diese beruht auf der friedlichen Koexistenz der unterschiedlichen Gesellschaftssysteme und auf der Entspannung der internationalen Konflikte. Das Entfernen der technischen Grenzsperr zielt auch darauf ab, dass die Beziehungen zwischen der Ungarischen Volksrepublik und der Republik Österreich weiter verbessert werden. Die Bevölkerung nahm den Beschluss des Ministerrates zustimmend zur Kenntnis.

In einer mit der Hand geschriebenen Aufzeichnung über den Abbau der technischen Grenzsperr steht: „Man muss gewährleisten, dass dieses technische Bataillon jede Fürsorge erhält, und kein Bedarf ungedeckt bleibt. Das andere Hauptthema ist, dass während der Bauarbeiten kein Unglück passiert und keine Provokation gibt. Man muss täglich wissen, wie die Situation bei dem technischen Bataillon ist, und in Kenntnis dieser sind die Maßnahmen zu setzen.“

47 MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B10. 8. doboz 128 fsz. [ULA, Kiste 8. lNr. 128]

Der damalige stellvertretende Innenminister fügte zur handschriftlichen Aufzeichnung nur so viel hinzu: „Zur Kenntnis genommen, soll sich nicht in die Länge ziehen!“⁴⁸

Parallel dazu bereiteten sich die Fachleute des Grenzschutzes auf die Zeit nach der Minensperre vor. Die Vorbereitung der Einführung neuer Mittel und Methoden lief kontinuierlich. Folgendes war u. a. für das Ersetzen der Minenfelder geplant:

- Verlegen versteckter Drahhindernisse einreihig;
- Konzentration von Grenzpatrouillen im grenznahen Raum;
- Aufstellung einer Reitergruppe in Kemenestaródfa;
- pro Wache 8 Fahrräder;
- Ausbau versteckter Beobachtungspunkte;
- serielle Herstellung, später Installation elektronischer Signalgeräte;
- Konzentrieren der Grenzpatrouillen in Stoßzeiten, zu Lasten der Kontrollen bei Tag und der Kontrollen in dem Spurensicherungstreifen;
- Bewachung der grenznahen Dörfer, die zu einem Ring zusammengefasst werden;
- Aufstellung patriotischer Gruppen aus Bewohnern am Dorfrand;
- Einbeziehung von Polizei und Zivilisten;
- Versorgung des Streifendienstes im grenznahen Raum mit einem Dienstbogen;
- Neben den Offizieren sollen auch Unteroffiziere eine Lagebesprechung abhalten, so können die Offiziere die Patrouille versteckt kontrollieren.

Aus den obigen Ausführungen geht hervor, dass zwar die Minensperren abgebaut, doch die grüne Grenze weiterhin streng bewacht wurde. Auch die Vorschläge und Ideen, in bestimmten Relationen das Minenfeld so zu belassen, sind ein Beleg dafür. Die Landesführung entschied sich aber anders.

Der Beschluss des Landesverteidigungsrates 28/033-56 über die Entminung wurde bis 19. September 1956 durchgeführt. Laut Plan baute der Grenzschutz des Innenministeriums (nachfolgend: IM) die Minensperren auf den Abschnitten Fertőrákos-Tőzeggyár, Tőzeggyár-Rajka, Nagycenk-Persznye und Nagycenk in der ersten Etappe, danach vom 9.-21. Mai 1956 entlang des Flusses Pinka ab. Zu der Zeit wurden in Sopron Vorbereitungen getroffen, danach kamen Nagycenk-Fertőrákos („Soproner Sack“) dran.

Neben den technischen Einheiten des Grenzschutzes beteiligten sich an der Entminung auch vier Bataillone (82, 67, 68 und 30) der 6. Division der Landeswehr. Am 1. Juli wurden sie aus dem Süden versetzt, und bauten von der jugoslawischen Grenze bis zur Pinka die Minen ab.⁴⁹ So gelang es, im Jahre 1956 die 413.844 m lange technische Grenzsperr in einigen Monaten abzubauen.

48 Mihály Gábri, 1956 V. 10.

49 MOL Határőrségi iratok 1956. XIX-B-10 23 doboz [ULA, Kiste 23]

Über die physischen Schwierigkeiten hinaus waren leider auch Opfer zu beklagen. Während der Entminung gab es 2 Tote, 17 Schwerverletzte und 20 Leichtverletzte. Die Grenzsoldaten, die bei den technischen Einheiten im Dienst gewesen sind und bei der Entminung mitgearbeitet hatten, wurden bis zum 17. Oktober 1956 als Anerkennung ihrer Arbeit aus dem aktiven Dienst verabschiedet.

Über die Entminung berichtete ein Fachblatt, das sich mit dem Leben beim Grenzschutz befasste, nur in einer kurzen Meldung mit 2 Fotos. „*Es ist kein halbes Jahr vergangen seit dem Beschluss des Ministerrats über den Abbau der technischen Grenzsperrung und des Minenfelds an den Süd- und Westgrenzen des Landes.*“⁵⁰

Selbstverständlich wurde der Abbau der technischen Grenzsperrung von der österreichischen Gendarmerie laufend verfolgt, man schrie herüber und machte Filmaufnahmen.

Entlang der Grenze im Süden wurden die Minenfelder geräumt, dort wurde sogar die Grenzzone als Gebilde abgeschafft, doch auf die Grenze im Westen traf das nicht zu.

Auch im Jahre 1956 flogen sehr viele Luftballons aus westlicher Richtung auf heimisches Gebiet, doch in diesen befanden sich nicht mehr Flugblätter, sondern Funkgeräte, Fotoapparate. Das lässt darauf schließen, dass sich die Nachbarn immer mehr für die innenpolitische Lage Ungarns interessierten. Auf der anderen Seite wurde die Luft auch für Fluchtversuche aus Ungarn genutzt. Am 13. Juli 1956 wurde das Flugzeug des Binnenflugs Budapest-Szombathely-Zalegerszeg mit Gewalt entführt, und landete auf bayerischem Territorium. Die Entführer, eine Gruppe aus 7 Personen, und 2 weitere Personen, blieben in Deutschland, doch die Besatzung und die anderen Passagiere kehrten nach Ungarn zurück.⁵¹

Auch die Führung des Grenzschutzes nahm wahr, dass infolge der inneren Konflikte immer mehr Menschen versuchen, über die grüne Grenze in den Westen zu flüchten. Die Tendenz wurde durch die Nachrichten über die Entminung nur noch verstärkt. Daher wurden die Wachtürme an der Westgrenze von der Grenzlinie bzw. vom Spurenstreifen aus in den grenznahen Raum verlegt, damit die potenziellen Grenzverletzer beobachtet und festgenommen werden können.

1956 wurde die Bewegung an der Westgrenze landauswärts intensiver, und die innenpolitische Spannung war auch dem Grenzschutz anzumerken. Doch die Führung ergriff keine klaren Maßnahmen, und überließ die

50 A HAZÁÉRT XI. évf. 39. szám, 1956. szept. 22.

51 Zsiga Tibor: *A vasfüggöny és kora. Budapest Hanns Seidel Alapítvány Budapest 1999. pp 34-41 [Der Eiserner Vorhang und seine Zeit]*

Durchführungskräfte sich selbst. Nach dieser Vorgeschichte beschafften sich Führung und Bestand der Grenzwachen und der Verkehrskontrollpunkte (nachfolgend: VKP) die Informationen über die entstandene Situation aus dem Rundfunk und von den Flüchtenden. Die mangelnde Qualifikation, die negative Einstellung oder die Feigheit einiger Offiziere führte in mehreren Fällen (z. B. in Mosonmagyaróvár) zu Tragödien. Die Untereinheiten des Grenzschutzes ohne eine geeignete Führung reagierten auf unterschiedlichste Weise auf die politischen Ereignisse. Die Lage wurde durch den am 4. November gestarteten sowjetischen Angriff, durch die schrittweise Besetzung Ungarns, weiter verschärft. Am westlichen Grenzabschnitt vervielfachte sich die Zahl der Menschen, die das Land verließen. Die Bewachung der Grenzen verlor für diese Zeit an Bedeutung, denn man konnte die Grenze beinahe unkontrolliert passieren. Die Anwohner auf beiden Seiten der Grenze jetzt ohne den Eisernen Vorhang nutzen die Situation aus, und statteten dem jeweiligen Nachbarland in den Tagen Ende Oktober, Anfang November mehrmals einen Besuch ab.

Der nachfolgende, aus Hegyeshalom, dem Tor an der Westgrenze stammende Bericht aus jener Zeit veranschaulicht, was wohl in den Grenzwachen auf der ungarischen Seite des Eisernen Vorhangs vorgegangen ist.

„Ich melde, dass auf dem Gebiet der Hegyeshalomer Wache und von Hegyeshalom sich in den Tagen nach dem 23. Oktober folgende Vorfälle ereigneten:

In den frühen Morgenstunden am 23. Oktober 1956 erhielt ich von Gen. Hauptmann P. den Befehl, dass ich den Abschnitt der Grenzwache nicht mit der in der GSA vorgeschriebenen Patrouille bewachen lassen soll, sondern an bestimmten Abschnitten mit Grenztruppen.

Gemäß Befehl gab ich das dem Personalstand der Grenzwache bekannt, und ließ den Abschnitt der Wache von Grenztruppen bewachen.

Am 24. Oktober erfuhr ich in den Nachmittagsstunden, dass es in Mosonmagyaróvár eine Demonstration gibt, und dass davor in den Morgenstunden, auf dem Gebiet von Hegyeshalom, die Mitarbeiter der Bahn eine Liste mit 16 Forderungen angehängt hatten, dort, wo sie sich in großer Zahl befanden.

Zu der Zeit war auch Gen. Leutnant (nachfolgend: Lt) V. draußen, er wurde gerufen und gefragt, ob er damit einverstanden ist. Zu dem Zeitpunkt haben die Eisenbahner ihre Abzeichen von ihrer Mütze abgenommen, und statt deren die Kokarde in den Nationalfarben angesteckt. Anführer dieser demonstrativ auftretenden Eisenbahner waren die Eisenbahner CsL und ML.

In den Nachmittagsstunden am 24. Oktober erfuhr ich vom Einsatzoffizier, dass es in Mosonmagyaróvár bei dem Bataillon zum Gebrauch von

Waffe kam. Vom Grenzabschnitt rief ich die Patrouille ab und einen Großteil des Personalstands nutzte ich zur Stärkung der Verteidigung der Kaserne.

Zu der Zeit bekam ich vom stv. politischen Leiter des Bataillons den Befehl, von den Mützen die Sterne abzumachen, und auch der gesamte Personalstand soll sie abnehmen, diesen Befehl habe ich durchgeführt. Die Verbindung zu dem Bataillon und dem Bezirk sowie zu den benachbarten Wachen wurde unterbrochen. Mit dem Gen. Hauptmann (nachfolgend: Hptm), dem Befehlshaber (nachfolgend: BH) des VKP nahm ich Kontakt auf, um die weiteren Aktivitäten zu klären.

Der Hptm fragte per Fernschreiber das Kommando, wie wir uns bei einer möglichen Demonstration verhalten sollten, worauf er meines Wissens den Befehl bekam, „seinen Mann zu stehen, wie es sich für einen Grenzsoldaten gebührt“.

Nach Übernahme des Befehls habe ich das gesamte Personal zur Verteidigung der Kaserne der Wache abkommandiert.

Später wurde auch die Verbindung über den Fernschreiber unterbrochen, und gegen Abend teilte mir Gen. Hptm mit, dass eine Gruppe aus Ärzten zum VKP gegangen war mit der Bitte zu genehmigen, dass sie nach Wien fahren und von dort Medikamente für die in Óvár verletzten Personen holen.

Der BH des VKP einigte sich mit der Gruppe darüber, dass er ihre Arbeit unterstützt und teilte mir mit, dass ich ähnlich vorgehen soll.

Zu der Zeit wurde in Hegyeshalom der Soldaten- und Arbeiterrat gegründet, in den auch Offiziere des VKP aufgenommen wurden.

In den Nachtstunden wurde ein junger Mann im weißen Kittel vom Grenzübergang mit dem Motorrad auf die Wache gebracht, er gehörte auch zur o. g. Ärztgruppe. Er hielt sich ca. eine Stunde auf der Wache auf, dann brachte ihn Lt D. mit seinem Motorrad nach Mosonmagyaróvár.

Am 25. Oktober kam niemand auf die Wache, um die Grenze zu bewachen.

Am 26. Oktober, in den Mittagsstunden, kam eine Gruppe auf die Wache, 6 Personen, von denen eine sich mit dem Personal über die Ereignisse unterhielt. Danach haben sie von den roten Sternen aus den Partei- und DISZ-Abzeichen (DISZ: Demokratischer Jugendverband - d. Übers.) auf dem militärischen Denkmal vom Hof die Farbe abgekratzt, und das Wappen der Ungarischen Volksrepublik aus der Mitte der Nationalflagge auf der Kaserne ausgeschnitten.

Bei diesem Gespräch war ich nicht anwesend, ich war bei der Übergangsstelle Wiener Straße.

Noch am gleichen Tag, am Nachmittag, kam eine Gruppe aus 15 Personen auf die Wache, meistens junge Menschen zwischen 15-20 Jahren, bei jedem war eine Maschinenpistole.

Diese Gruppe wurde vom Eisenbahner CSL zur Wache geführt, sie sagten, sie wären mit dem Ziel auf die Wache gekommen, den Grenzschützern die Angst zu nehmen, und dass auf dem Abschnitt dieser Wache den Dienst ein Grenzsoldat und ein Zivilist machen sollten.

Der Befehlshaber dieser Gruppe war ein ca. 18-20 jähriger Mann in Bahnuniform, der unbekannt war.

An diesem Tag kam auf der Wache eine Gruppe aus sechzig Artilleristen an, um die Wache zu stärken, sie wurden vom Gen. Oberstleutnant F. geschickt. Die Grenzschützer waren nicht bereit, mit den Zivilisten oder mit den Artilleristen rauszugehen zum Dienst, weil sie befürchteten, dass diese Personen ihre Waffen möglicherweise gegen die Grenzschützer verwenden. So ging eine Gruppe der Zivilisten ohne die Grenzsoldaten auf das Eisenbahngelände. Die Artilleristen wiederum verrichteten Dienst am Übergang Wiener Straße.

In den späten Nachmittagsstunden kam eine andere unbekannt Person auf die Wache, die den Befehlshaber dieser Gruppe danach fragte, wer sie hierher geschickt habe.

Der antwortete, dass CSL vom Grenzschutz mit der Bitte nach Mosonmagyaróvár geschickt wurde, dass sie herkommen sollen und uns helfen, weil wir Angst hätten. Dann fragte diese Person die Soldaten, ob sie diese Gruppe brauchen, doch mehrere Kämpfer und der Fw. F. antworteten darauf, dass wir genug Leute sind und selbst einen Befehlshaber haben, und es besteht überhaupt keine Notwendigkeit, dass fremde Zivilisten herkommen auf die Wache zur Verstärkung. Daraufhin schickte der später gekommene Zivilist die Gruppe von der Wache weg.

Zwei Personen, die irgendwo draußen unterwegs waren mit Waffen, kamen in der Nacht zurück, von ihnen nahmen wir die Waffen weg und schickten sie am Morgen nach Hause.

Mit diesen Personen war später auch ein Mann aus Levél, dem auch eine Maschinenpistole um den Hals gehängt wurde, und den sie auch mitgenommen haben. Diese eine Person kannten wir, die anderen nicht. Er hieß PP, Levél, Sztálin Platz 1.

Am 27. Oktober, in den Abendstunden, erschienen auf der Wache Dr. NG, ehemaliger Major der Grenzpolizei in der Horthy-Ära, und NI, der Sekretär des neu gewählten Rats, und er hielt dem Personal der Wache eine Rede, auch Gen.Lt V. war dabei. Die Rede handelte von der jetzigen Grenzbewachung. Gleichzeitig kam vom Bezirk auch Gen. Olt K. auf die Wache, der etwas zum Essen brachte, sowie den Arbeiterrat wählen ließ. In diesen Tagen wurde die Grenze bewacht, und die gefassten Personen musste man dem Soldaten- und Arbeiterrat übergeben.

Auf einer Sitzung des Soldaten- und Arbeiterrats nahm ich teil, als auch Gen. Hptm Zs. dabei war, und die Mitglieder des Rats, und vor allem aus Mosonmagyaróvár die Person mit dem Namen S., sowie CSL und NGY, die forderten, dass von Rajka bis Hanság die Wachen zum ehemaligen Major NG geschaltet werden, und dass sie die Befehle nur durch ihn bekommen. NGY wollte das Telefon anschließen, der war Installateur bei der Post. Mit diesen Handlungen war zwar Gen. Hptm Zs. nicht einverstanden, aber man hat trotzdem alles so gemacht, ohne uns zu benachrichtigen, doch aus ihren Worten erfuhren wir, dass sie jedes Telefongespräch abgehört haben.

In den darauf folgenden Zeiten, solange bis es nicht zum Einmarsch der sowjetischen Truppen kam, gab es einigermaßen eine Grenzbewachung, und die gefassten Personen haben wir dem Rat übergeben, die dann diese freiließen.

In der darauf folgenden Zeit gab es keine Vorfälle, bis auf die Ereignisse, als die Kämpfer in das Dorf gingen und die Menschen ihnen sagten, dass sie nach Hause gehen sollen, und es kam auch vor, dass sie bedroht wurden.

Am 4. November sperrten die sowjetischen Panzer die asphaltierte Straße aus Österreich ab, und ließen niemanden landeinwärts, nur landauswärts. Am Morgen des 5. kamen sie in den frühen Stunden zu mir und forderten mich auf, alle Waffen und die gesamte Munition der Grenzwa- che zu übergeben.

Ich kam der Aufforderung nach, die Sachen wurden nach Mosonmagyaróvár transportiert.

Am Abend des 6. November haben wir die Waffen von den Sowjets zurückbekommen. Vorher unterhielt sich ein Oberst der Panzereinheit mit uns darüber, ob wir bereit sind zu kooperieren.

Als wir die Waffen zurückbekommen hatten, bewachten wir die Grenze ausschließlich im grenznahen Raum, und wir organisierten nur die Verteidigung der Kaserne mit den sowjetischen Genossen zusammen.

Am 8. November fragte uns der Befehlshaber der sowjetischen Panzereinheit, ob wir bereit sind, die bewaffnete Gruppe beim Zollhäuschen festzunehmen.

Am Nachmittag kamen Hptm A. und 7-8 Offiziere des VKP, um die Festnahme der genannten Gruppe zu besprechen, dann ließ ich das Personal antreten, um sie auf die Aufgabe und die freiwillige Meldung aufmerksam zu machen. Die 40-45 Gen., die sich auf der Wache aufhielten, meldeten sich einhellig zur Durchführung der Aufgabe. Die Aufgabe wurde mit Hilfe von 3 Panzern gelöst.

In den Zeiten danach verlief die Grenzbewachung normal, organisiert, wie in der GSA vorgeschrieben.

Von der Wache aus haben wir Waffen niemandem gegeben, nur die, die von den sowjetischen Genossen weggebracht wurden, für die wir auch welche bekommen haben, doch nicht unsere alten Waffen, aber die geforderten Waffen haben wir bekommen.

Aus dem Personal der Wache ist meines Wissens niemand in den Westen gegangen, ein früherer Soldat der Wache, Major E ging, als die sowjetischen Genossen kamen, obwohl er meines Wissens nach Hause ging, in das Dorf Dunaharaszti.

Darüber hinaus verließen noch 8 solche Grenzsoldaten die Wache, die am 24. Oktober von der Grenze im Süden auf die Wache kamen, sie gingen auch nach Hause."

Obwohl dieser Bericht im Januar 1957 entstand, schildert er meiner Ansicht nach sehr treffend die Vorfälle auf einer Grenzschutzwa- che am westlichen Grenzabschnitt in den stürmischen Tagen der Revolution '56. Es wird deutlich, wie sehr die Durchführungs-Untereinheit nach dem Motto, man solle seinen Mann stehen wie ein Grenzschützer, alleine gelassen wurde. Aus dem Bericht geht eindeutig hervor, dass im genannten Zeitraum die Sowjets auch in der Grenzbewachung die Initiative ergriffen, und das Befehlskommando über die Wache übernommen hatten.

1956 erzielte man bezüglich der Wasserfragen einen kleinen Fortschritt in den Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn. Am 9. April wurde in Wien das Abkommen über die Regelung der Fragen der Wasserwirtschaft im Grenzgebiet unterzeichnet, doch Gesetzeskraft erlangte es erst 1959. Im Sinne des Vertrags werden sich die Vertragsparteien über Eis-, Hochwasser- und anderer Gefahren, von denen sie Kenntnis bekommen haben, gegenseitig unterrichten.

DER ERSTE EISERNE VORHANG SENKT SICH AN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GRENZE WIEDER HERAB (IM WESTEN NICHTS NEUES) 1957-1965

Nach den Ereignissen der Revolution 1956 wurde die ungarische Regierung infolge der bekannten internationalen Umstände völlig isoliert. Die neue Führung, die nach den Kämpfen die Macht erlangte, schenkte der Neuorganisation der bewaffneten Organe besondere Aufmerksamkeit. Das Ministerium der Bewaffneten Kräfte wurde errichtet, dem auch der Grenzschutz unterstellt wurde. Der höchste Minister aller bewaffneten Einheiten verlangte ab 3. Dezember 1956 jeden Tag eine Berichterstattung über die Personen, die Ungarn in Richtung Österreich verließen und sich dort aufhielten. Die Meldungen des ersten Diensttages beinhalten folgende wichtige Angaben: Am 3. Dezember 1956 wurden ab 8.00 Uhr bis 4. Dezember 8.00 Uhr Richtung Österreich 388 Personen festgenommen, die Zahl der straffreien Grenzverletzungen betrug 45. In Wien halten sich 29 Tausend, im Lager Eisenstadt 8-10 Tausend geflohene Personen auf.

- In den darauffolgenden Tagen verließen die illegalen Grenzgänger Ungarn in ähnlich großer Zahl.
- Welchen Stellenwert die Westgrenze damals hatte beweist, dass bereits der erste Befehl des Innenministers im Jahre 1957 sich darauf bezog. Er bemängelte die Zusammenarbeit zwischen der Polizei und dem Grenzschutz beim Dienst an der Westgrenze. Für die westliche Grenzbewachung definierte er in seinem Befehl folgende durchzuführende Aufgaben:
- Die politischen Abteilungen des IM Győr und des Komitats Vas, sowie die Aufklärungsabteilungen des Grenzschutzes im Bezirk sollen die gemeinsam durchzuführenden Aufgaben in jedem Quartal planen.
- Die Abteilung II/2. des IM und die Aufklärungsabteilung des Grenzschutzes sollen vereinbaren, wer in welcher Angelegenheit – Spionage, Schmuggel – vorgehen soll.
- Die politischen Abteilungen des IM Győr und des Komitats Vas sollen eine Gruppe für die Analyse bilden, und über die Ergebnisse sollen sie den Grenzschutz informieren.
- Die Leiter der Polizeipräsidien von Győr und Komitat Vas bzw. die des Grenzschutzbezirks sollen gemeinsam Pläne für die Durchführung polizeilicher Aufgaben ausarbeiten.

- Die für die Grenzbewachung im Westen eingeteilten Polizisten und Grenzschilder sollen sich einen 8-stündigen Vortrag über Spionageabwehr anhören.
- Die Hauptabteilung II. des IM soll die Liste aller in den Westen geflüchteter Personen zusammenstellen, denn aus ihren Reihen stammen wahrscheinlich die Agenten.
- Die Grenzverletzer landeinwärts, die auf dem Gebiet der westlichen Grenzkommandatur festgenommen wurden, sind sofort auf konspirative Weise zum Nachrichtendienst des Bezirks zu bringen, und die Abteilung II/2 IM ist zu benachrichtigen.

Die damalige Parteiführung hielt die Räumung der Minenfelder im Jahre 1956 wahrscheinlich für verfrüht, und bewertete die Rolle der technischen Grenzsperranlage wegen der 150.000-200.000 Ungarn, die während der Revolution und in der Zeit danach in den Westen geflüchtet waren, neu. Man entschied sich für die Wiederherstellung der Sperre, d. h. für das erneute Verlegen des Minenfelds. All das wurde am 24. Januar 1957 auf der Sitzung der Revolutionären Arbeiter- und Bauernregierung von János Kádár als Tagesordnungspunkt 3 unterbreitet, und die Regierungsmitglieder unterstützten das erneute Verlegen des Minenfelds bedingungslos.⁵²

János Szalva, Kommandant des Grenzschutzes, schlug in seinem an den stellvertretenden Minister, István Tömpe gerichteten Schreiben vom 6. Februar 1957 das Anbringen eines zweireihigen Stacheldrahts in zwei Etappen vor.⁵³ Er fügte seinem Vorschlag auch einen ausführlichen Kostenplan bei. Darüber hinaus empfahl er, dass *„über die Errichtung der technischen Grenzsperranlage hinaus erforderlich ist, dass die für die Grenzbewachung des westlichen Grenzabschnitts zuständigen Bezirke über solche Materialien verfügen, die im gegebenen Fall die feindlichen Elemente nicht nur aufhalten, sondern auch vernichten. Daher schlage ich vor, dass die Bezirke 1-4 jeweils 500 Stück Antipersonenminen und 2-2000 Tretminen erhalten.“*

Der o. g. Vorschlag fand Gehör, und der Beschluss des Landesverteidigungsrats vom 12. März 1957 wies den Innenminister an, das technische Absperren der österreichisch-ungarischen Grenze in zwei Etappen durchzuführen. Des Weiteren wies er den Finanzminister an, dafür 2 Millionen Forint bereitzustellen, doch der Betrag deckte nur die anfänglichen Bautätigkeiten.

52 MOL XIX-A-83 [Landesarchiv],

53 *„Infolge der konterrevolutionären Ereignisse nimmt die Zahl der Grenzverletzungen sowie die provokative Tätigkeit der feindlichen Elemente an der Westgrenze zu. Meiner Einschätzung nach wird die Tätigkeit der feindlichen Elemente in Zukunft noch mehr zunehmen, und das erschwert die Bewachung der Grenze. Mit Rücksicht auf diese Tatsachen halte ich die erneute Aufstellung der technischen Sperre für angebracht.“*

Bis 30. April 1957, in der ersten Etappe der Abspernung des westlichen Grenzabschnitts,⁵⁴ wurden die riskanteren Richtungen und Abschnitte abgeriegelt, der Rest bis 30. Juni. Die Grenzsperranlage bestand aus einem zweireihigen Stacheldrahtzaun bzw. aus drei Reihen Drahtrollen, sowie in der gesamten Länge aus einer Minensperre aus Tretminen. Obwohl die technischen Truppen in den Jahren davor mit dem Verlegen von Minen Erfahrungen sammeln konnten, traten Störungen auf. So z.B. wurden 70 Minen *„vom Feind ausspioniert“* und im Raum Márialiget, Hegyeshalom, aufgenommen. Es ist auch vorgekommen, dass die Minensperre aus Versehen auf österreichischem Territorium angelegt wurde.⁵⁵

Auf die Führungskräfte des Grenzschutzes warteten nach Errichtung der technischen Sperre neue Aufgaben, in erster Linie die Neuorganisation der Grenzbewachung.⁵⁶ Es entstand nun eine neue Situation, und diese machte die Veränderung der lokalen Bedingungen erforderlich. Das Minenfeld und der Stacheldraht haben das Begehen einer Grenzverletzung zwar erschwert, doch nicht unmöglich gemacht. Laut Lagebewertung haben die Abenteurer eine Grenzverletzung wohl verschoben, doch die Agenten, Straftäter und feindlichen – mit der damals üblichen Bezeichnung *„konterrevolutionären“* – Elemente haben darauf nicht verzichtet. Daher rechnete die damalige Führung des Grenzschutzes aufgrund der Erfahrungen des vorangegangenen Jahrzehnts mit den folgenden, den Grenzschutz betreffenden Veränderungen:

- neue Hauptrichtungen für Grenzverletzungen werden entstehen
- die Agenten als Grenzverletzer öffnen neue Tore
- die technischen Grenzsperranlagen werden beschädigt
- der Patrouillendienst wird ausspioniert

Um diese zu verhindern, gab es für die Grenzsoldaten an der Westgrenze in Stichpunkten Folgendes zu tun:

- wo die technische Sperre unterbrochen wurde, die Abschnitte absperren,
- der Durchgang durch die technische Sperre durfte nur vom Landeskommandanten des Grenzschutzes (nachfolgend: LKG) geöffnet werden,
- die lokale Bevölkerung von der Notwendigkeit der technischen Sperre unterrichten,
- Einsatzplanung für einen mehrstufigen Streifendienst,
- die Patrouille auf die Sicherheitsbestimmungen der Minensperre aufmerksam machen

54 Meldung am 21. Mai 1957 an den stellvertretenden Minister: 6 Bataillone begannen am 2. April 1957 das Verlegen der Minensperre. Karcag, Bicske, Lipcse, Ilona, Parád, Záhony... Minenfelder. Typ der Mine: PMD 7/C trottil.

55 MOL HOP 1957 iratai XIX-B-10 29 doboz [ULA, LKG Jahr 1957, Kiste 29],

56 MOL HOP 1957 iratai XIX-B-10 15 doboz 4 fsz. [ULA, LKG Jahr 1957, Kiste 15, lNr. 4],

- die Patrouille kontrolliert über den Spurenstreifen hinaus auch die technische Grenzsperr
- die Patrouille für den Fall einer Detonation darauf vorbereiten, was zu tun ist
- Tarnung und Verstecken abverlangen
- Agitationstätigkeit intensivieren

Auch in der neuen Situation wurden die geheimen Handlungen fortgesetzt, wie z. B. das Absetzen von Agenten am westlichen Grenzabschnitt. Diese Operationen sind wegen der unverantwortlichen Haltung der Agenten, wegen der Missachtung der Anweisungen häufig misslungen, so dass sie entdeckt wurden. Daher durften solche Aktionen gemäß dem Befehl des Innenministers aus dem Jahre 1957⁵⁷ danach nur noch bei Kenntnis des Befehlshabers des Grenzschutzes und des Leiters der Aufklärungsabteilung durchgeführt werden.

Um den Grenzschutzdienst so erfolgreich wie möglich zu verwirklichen, wurden mehrere Veränderungen umgesetzt. An etlichen neuen Stellen wurden Beobachtungstürme aufgestellt, und an der Westgrenze die verlegten technischen Grenzsperr verändert – so z. B. im Raum Narda, Szentpéterfa, Olmód, Peresznye und Zsira, wo die Minenfelder anderswohin versetzt wurden.

Ein Beleg dafür, dass die damalige politische und fachliche Führung von einer starken Präsenz des Grenzschutzes am westlichen Grenzabschnitt ausging, war die Serie von Grenzwachen des Typs „Dóridomb“, die zu der Zeit errichtet wurden (Márialiget puszta, Erzsébet puszta, Rohrerföld, Dóridomb, Sopron puszta, Horvátlövő, Felsőcsatár, Nemesmedves, Rábafüzes, Szakonyfalu, Felsőszölnök, usw.). Die einstöckige Kaserne und die dazu gehörenden 4 Offizierswohnungen (für das Wachkommando, die Stellvertreter des Kommandanten und einen Mitarbeiter der Grenzwache) wurden Ende der 50-er, Anfang der 60-er Jahre nach dem gleichen Plan gebaut.

Im Jahre 1958, bereits im ersten Jahr der neu angelegten technischen Grenzsperr, gab es ernsthafte Probleme. Der Landeskommandant meldete diese Schwierigkeiten den Befehlshabern der Bezirke: *„Die am westlichen Grenzabschnitt verlegte technische Grenzsperr gewährt in ihrem jetzigen Zustand keine geeignete Sicherheit, und wenn man das Material der Hindernisse berücksichtigt, muss man mit einer langsamen Abnutzung rechnen. Je nach Abnutzungsgrad werden Austausch und Modernisierung nach und nach notwendig. Daher muss die technische Grenzsperr innerhalb weniger Jahre gänzlich ausgetauscht werden. Die Arbeiten müssen noch in diesem Jahr begonnen werden. Ich habe Maßnahmen ergriffen zur Herstellung von Säulen aus Stahlbeton.“*⁵⁸

57 Befehl Nr. 11 des IM der UVR, 19. April 1957

58 Schreiben des LK an die Komm. der Bezirke 1-3, 14. Juni 1958

Der Stabskommandant des Grenzschutzes ordnete die technischen Arbeiten an, als Baubeginn definierte er den 1. Oktober 1958.

Nach dem ursprünglichen Plan sollte an der gesamten Länge der Westgrenze eine Sperranlage errichtet werden: Von der Staatsgrenze aus landeinwärts in 2,5 km Entfernung ein 2 m hohes Hindernissystem mit 20 Drähten auf Stahlbetonsäulen in zwei Reihen. Zwischen den Hindernissen sollten keine Minen verlegt werden. Der LKG änderte den Plan am 16. Oktober 1958 insofern ab, dass der Zaun nur einreihig gebaut, und dass in Bodennähe noch ein Draht gespannt werden sollte, um zu verhindern, dass jemand durchschlüpft.⁵⁹

Bei der Untersuchung der Ergebnisse der Grenzbeobachtung in den Jahren 1958/59⁶⁰ kann festgestellt werden, dass die am westlichen Grenzabschnitt errichtete technische Sperr die damit verbundenen Hoffnungen nicht erfüllt hatte. Möglicherweise kam es wegen der Erfolglosigkeit zum unerwarteten Besuch des Innenministers an der Grenze im April 1959. Nach der Besichtigung ordnete er dann in der Anweisung 2-452/1/1959 IM vom 8. 4. 1959 den Bau des zweireihigen Drahthindernisses an.

In jenem Zeitraum wurden die in den 50-er Jahren zur Gewohnheit gewordenen Grenzprovokationen von der österreichischen Seite aus fortgesetzt. Weil die ungarische Seite wieder abgeriegelt war, und die Grenzzone zu betreten äußerst schwierig wurde, kam es von der ungarischen Seite aus selten zu Zwischenfällen dieser Art.

Im Jahre 1960 wehte in den Grenzbeziehungen zwischen Ungarn und Österreich ein neuer Wind. Das erste Mal seit Jahren kam es vor, dass die Österreicher eine gemeinsame Untersuchung vorschlugen, und auch Maßnahmen ergriffen, um den Verletzungen der Grenzordnung auf österreichischer Seite ein Ende zu setzen.⁶¹ Die bilateralen Gespräche zeugten von einer Verbesserung der Beziehungen, doch die ungarischen Verhandlungspartner sprachen den Abbau der technischen Grenzsperr nicht an.

Zur Sprache kam allerdings, dass Sopron nicht mehr zur Grenzzone zählen sollte. Der Grenzschutz aber war dagegen, denn in dem Raum waren die Grenzverletzer zu der Zeit besonders aktiv.

Aus einem Bericht über das Minenfeld aus dem Jahr 1963 erfährt man, dass wegen schlechter Witterungsbedingungen die folgende Menge an Minen explodiert war:

- auf dem Gebiet des Grenzbezirkskommandos Csorna: 542,

59 Ergebnis der Verminung: 370 km lang Drahtzaun einreihig, 1.850.000 Stück Tretminen, Kosten des Verlegens 1959-62: 36.299.560 Forint

60 im Jahre 1957: 740 Grenzverletzungen, 1958 797 Grenzverletzungen, von denen 131 straffrei, von allen wohnten nur 137 Personen der Grenzzone

61 MOL határőrségi iratok 1960 XIX-B-10 15 doboz [ULA, Kiste 15]

- auf dem Gebiet des Grenzbezirkskommandos Szombathely: 287,
- auf dem Gebiet des Grenzbezirkskommandos Zalaegerszeg: 2168.
- Wegen Frühjahrshochwasser wurden weggeschwemmt: ca. 328, deshalb wurde wegen der überschwemmten Pinka das Minenfeld im Bereich Kemenestaródfa versetzt.

Nach einem endgültigen Bericht über das Neuverlegen der Minensperre gab es bis 1. Oktober 1961:

- im 1. Grenzbezirkskommando: 133,2 km,
- im 2. Grenzbezirkskommando: 85,5 km,
- im 3. Grenzbezirkskommando: 62,4 km,
- insgesamt 281,1 km Minenfelder.

Laut Bericht wurden in den Jahren 1958-1960 die Minen mit einem Holzkörper verlegt, denn es mangelte an Kunststoffminen. Diese mussten nun ausgetauscht werden, und der Austausch wurde April bis September 1964 durchgeführt. Schon damals wies man darauf hin, dass ab 1965 die Minen laufend ausgetauscht werden müssten, denn sie werden veralten, und die Aktivität wird nicht gewährleistet.

Während in der ersten Hälfte der 60-er Jahre Ungarns Isolation immer mehr nachließ, und die „ungarische Frage“ bei der UNO von der Tagesordnung genommen wurde, blieb die technische Abriegelung an der Grenze zum Westen weiterhin erhalten. Der Landeskommandant des Grenzschutzes erstellte 1964 sogar einen Bericht über die Notwendigkeit der Erhaltung der Grenzsperranlage.⁶² In seinem Bericht argumentierte er mit folgenden Feststellungen:

1. Die technische Grenzsperranlage erfüllt seit 1949 – ausgenommen das Jahr 1956 – folgende zwei Aufgaben:
  - sie bietet Schutz gegen Zwischenfälle und sonstige feindliche Handlungen von Österreich aus,
  - sie schreckt die Grenzverletzer ab.
2. Die österreichische Regierung ließ zu militärischen Zwecken bei Bruck und Eisenstadt-Mannersdorf Festungsgruppen errichten. Es gibt 30-50 Befestigungsteile, mit einer 1 m dicken Betonwand, die in zwei Etagen 40-50 Personen aufnehmen können, und mit Wasserleitung, Stromgenerator, Zentralheizung, Funkstation und Krankbetten ausgestattet sind.
3. Die österreichische Regierung stellt seit 1961 Grenzschutzeinheiten auf, zurzeit verfügt sie über 12 Kompanien.

62 MOL Határőrségi iratok 1964. XIX-B-10 23 doboz [ULA, Kiste 23]

4. Die Gendarmerie und die Zollbehörde Österreichs initiieren häufig Provokationen.
5. In Österreich darf die MHBK⁶³ frei agieren.
6. In österreichischen Lagern leben Dissidenten in großer Zahl, und mit ihnen muss man auch rechnen.
7. In Burgenland blicken die nachbarschaftlichen und verwandtschaftlichen Beziehungen auf eine lange Tradition zurück, so dass hier mit Grenzverletzungen zu rechnen ist.
8. Die österreichische Regierung duldet, dass auf ihrem Territorium westliche imperialistische Agenten und Nachrichtendienste tätig sind.
9. In den Jahren 1963/64 stieg die Zahl der illegalen Grenzverletzungen weiter an, obwohl der legale Grenzverkehr zunehmen durfte.
10. Staatsbürger befreundeter Staaten, die zu uns kommen, wollen über Ungarn in den Westen flüchten.
11. Weil die Österreicher den Vertrag über die Sanierung der Grenzzeichen bis jetzt nicht ratifiziert haben, kann ein Großteil dieser nicht genau identifiziert werden, so dass die technische Grenzsperranlage ein Verirren auf die andere Seite verhindern kann.
12. Die technische Grenzsperranlage hält die Grenzverletzer und auch die Schmuggler zurück.⁶⁴
13. Die technische Grenzsperranlage bedeutet eine Hilfe beim Beschützen der Vermögensgegenstände der dort ansässigen Bevölkerung.
14. Sie bietet dem Streifendienst Sicherheit.

Der o. g. Bericht ist deshalb besonders interessant, weil in den Jahren davor Offiziere⁶⁵ des Grenzschutzes die Sowjetunion schon aufgesucht und die elektrische Signalanlage des Typs S-100 besichtigt hatten. Zu der Zeit wurde sogar in Adylyget⁶⁶ im Juni 1964 die elektrische Signalanlage S-100 zu Versuchs-

63 Nach dem Zweiten Weltkrieg wurden etliche Staaten Ost- und Mitteleuropas, so auch Ungarn, zum Opfer der Sowjetischen Besatzung. Unter den vielen Hunderttausend Flüchtlingen kamen auch kämpfende ungarische Soldaten auf die andere Seite der Grenze: Freiwillige, Mitglieder der Levente-Bewegung, die Szent-László-Division und andere militärische Verbände. So wurde eine militärische Organisation gegründet, die sich Kameradschaftliche Gemeinschaft Ungarischer Kämpfer, bekamte ungarische Abkürzung: MHBK, nannte. Auf österreichischem Gebiet existierten Gremien der MHBK noch mehrere Jahrzehnte lang.

64 Am westlichen Grenzabschnitt in den Jahren 1963, 1964 Bewegung insgesamt 1025 Personen, um 17% mehr, als in der Periode davor.

65 Bericht des Obstlt Kálmán Mergel aus 1960 über das Studieren der Signalanlagen sowjetischen Fabrikats

66 Die sowjetischen Berater schlugen nach einer 12-tägigen Besichtigung vor, dass an der Westgrenze die S-100 elektrische Signalanlage eingesetzt werden sollte. Das hätte pro Kilometer 140.000 Ft + Kiparis Fernsprechzentrale bedeutet. Mit Genehmigung des Ministers wurde mit der Planung für 6-8 Wachen begonnen.

zwecken aufgebaut. Die Führung des Grenzschutzes und die Kommandanten der westlichen Grenzbezirke schauten sich diese an. In Kenntnis dieser Tatsachen, und wenn man die Abnutzung⁶⁷ des Minenfelds im Westen bzw. die große Zahl der Unfälle⁶⁸ beim Verlegen der Minen beachtet, ist das Argumentieren des Landeskommandanten für eine weitere Erhaltung der technischen Sperre nicht nachvollziehbar.

Neben dem Versuch mit der elektrischen Signalanlage S-100 kam 1964 beim Grenzschutz auch das Installieren des Signalgeräts H-63 zur Sprache. Nachdem vom Kriegstechnischen Institut einige Versuchsgeräte übernommen wurden, bestellte man bald darauf etwa 10.000 Stücke vom H-63.

Die obigen Ausführungen machen deutlich, dass die Tage der geschilderten brutalen Minenfelder gezählt waren. Man musste nur noch eine wichtige, entschlossene Entscheidung darüber treffen, dass das Minenfeld geräumt werden soll.

Der Vorschlag für die Einführung des neuen Systems⁶⁹ wurde am 12. Dezember 1964 im Innenministerium eingereicht.

Gemäß Vorlage war die Errichtung der S-100-Anlage in 8 Grenzwachen im Westen geplant.

- im Bezirk Csorna: betroffene Wachen waren Márialiget, Hegyeshalom, Pusztasomorja,
- im Bezirk Sopron: betroffene Wachen waren Wiener Straße, Ágfalva,
- im Bezirk Szombathely: betroffene Wachen waren Kőszeg, Jáki, Bucsú.

Die Kosten für die S-100-Anlage wurden mit den Kosten für die technische Sperre verglichen. Die Kosten für Verlegen und Instandhaltung waren höher, als die für den Bau der S-100-Anlage. Die Verwirklichung des Vorschlags galt bereits 1965 als eine der Hauptaufgaben.

67 1964 waren die Minenfelder nur zu 30-40 Prozent funktionstüchtig.

68 In diesem Zeitraum wurden 44 Soldaten der technischen Einheiten verletzt.

69 Vorschlag Nr. 03113/1964 des LK des IM-GS

GLANZZEIT UND UNTERGANG DER ELEKTRISCHEN SIGNALANLAGE 1965-1989

In der Innenpolitik wie in der internationalen Politik galt, als der österreichische Außenminister, Bruno Kreisky, vom 29. Oktober bis 1. November in Ungarn Verhandlungen führte, als ein überragendes Ereignis. Während der Verhandlungen wurden zahlreiche Fragen zur gemeinsamen Grenze angesprochen, zu deren Klärung es in den darauf folgenden Jahren kam. Das Thema der Minenfelder zählte auch dazu, wobei die Verhandlungspartner voneinander sehr abweichende Standpunkte vertraten. Deutlich wurde auch, dass die technische Grenzsperrung ein Hindernis für die weiteren guten Beziehungen werden könnte. Die politische Führung Ungarns nahm die Aussicht, dass das Minenfeld⁷⁰ die sich entwickelnden Beziehungen zwischen den beiden Staaten behindern könnte, sehr ernst und beschloss, dieses zu räumen.

Auch die Führung des Grenzschutzes suchte nach Lösungen, wie man das Minenfeld ersetzen könnte. Eine markante Station auf dem Weg zur fachgerechten Lösung stellte ein Vortrag über die technischen Hindernisse an den Grenzen der Sowjetunion dar. Durch diesen Vortrag lernten die in der Frage zuständigen Personen aus Ungarn folgende technische Grenzschutzmittel kennen:

- Drahhindernis und Signalgerät des Typs Klon 55, welches anzeigt, ob die Grenzverletzung in Richtung In- oder Ausland geschah,
- elektronisches Signalsystem Tantal 2,
- Spurstreifen,
- Minenfeld,
- Drahhindernis,
- Signalgerät Typ H,
- Signalkarten,
- Laufbrücken für die Streife,
- Flussabsperrungen,
- Treppen für die Patrouille, Patrouillenwege,
- elektrische Signalanlage S-100 (nachfolgend: ESA)
- Infrarotstrahlgerät.

Zwei Fachmänner vom ungarischen Grenzschutz für technische Fragen sahen sich am 12./13. Februar 1965 von den genannten technischen Mit-

70 Das Hochwasser begann am 22. April 1965, nach Österreich wurden 5000 Minen geschwemmt. Der österreichische Sicherheitschef wurde informiert.

teln und Geräten die S-100 auf zwei Wachen des sowjetischen Grenzbezirks Munkács (Mukatschewe) genauer an. Ihre Erfahrungen schilderten sie sehr ausführlich. Bei der Präsentation war auch der oberste Landeskommendant des sowjetischen Grenzschutzes vor Ort und sagte für den Bau der S-100 jede Hilfe zu.⁷¹

Im Sinne der damaligen politischen Struktur wurde der Beschluss auf oberster Ebene, auf der Sitzung des Politbüros am 11. Mai 1965 gefasst darüber, dass das Minenfeld geräumt, und die elektrische Signalanlage S-100 gebaut wird.⁷² In den Unterlagen für die Sitzung des Politbüros wurde diese technische Möglichkeit zur Signalgebung ausführlich vorgestellt: *„Die S-100 ist ein in der Sowjetunion und in der Tschechoslowakei angewandtes System mit Schwachstrom, das je nach Geländebedingungen 500 bis 1500 Meter vor der Staatsgrenze errichtet wird. Die Signalanlage reagiert auf jede Bewegung rechtzeitig, die Schließung der Grenze kann schnell und erfolgreich gewährleistet werden. Durch die Einführung kann man menschliche Kapazitäten nicht einsparen, und die Kosten sind genauso hoch, wie bei der momentanen Minensperre. Doch die Sicherung der Personen, die zwischen der Signalanlage und der Grenzlinie arbeiten, gestaltet sich schwieriger.“*

Der Befehl zum Bau des neu einzuführenden Grenzschutzmittels, der S-100-Anlage, erging am 10. Juli 1965. Die erste wichtige Aufgabe war, die Spurlinie zu markieren, das Zeichnen dieser auf der Landkarte und die Ent eignung der für den Bau beanspruchten Gebiete folgten darauf. Zuletzt wurde der Spurensicherungsstreifen hergerichtet, dann die Materialien vorbereitet, die man für den Bau der S-100 gebraucht hatte. Die Bautruppen wurden zusammengezogen, die noch vorhandenen Drahhindernisse abgebaut, das Minenfeld geräumt, Aufgaben technischer und fernmeldetechnischer Art durchgeführt.

Großes Interesse begleitete das Errichten der ESA, davon zeugt auch der sog. Stimmungsbericht vom 30. August 1965. Bereits in der Anfangszeit wurden mit Hilfe der ESA mehrere Personen festgenommen. Auch die Bevölkerung interessierte sich für die S-100, viele glaubten, in den Leitungen wäre Hochspannung. Selbstverständlich haben sich nicht alle über das neue System gefreut. Manche meinten, dass der Staat das hier investierte Geld lieber für die Erhöhung des Lebensniveaus hätte verwenden sollen. In Vaskeresztes erklärte jemand, dass *„wir Schwaben in ein Getto gesperrt sind und später vielleicht ausgesiedelt werden.“*

⁷¹ MOL Határőrségi iratok 1965. XIX-B-10. 20 doboz [ULA, Kiste 20]

⁷² Die sog. elektrische Signalanlage ist eine technische Einrichtung im Wirkungsbereich der Grenzschutzwache. Sie wird landeinwärts, von der eigentlichen Grenzlinie entfernt aufgebaut, um die Grenzüberwachung zu unterstützen, die Grenzverletzer rechtzeitig und räumlich zu entdecken, über diese Signale zu bekommen. Kontrolle und Instandhaltung der Signalanlage wurden von der technischen Einheit der Grenzwache durchgeführt.

Der Bau der S-100-Anlage und die Räumung des Minenfelds parallel dazu stellten sowohl für die technischen Truppen, als auch für die Belastbarkeit der Volkswirtschaft eine Herausforderung dar. Es gab etliche Berichte über die Schwierigkeiten, so z. B.: über Probleme beim Bau der S-100-Anlage im Grenzbezirk Mosonmagyaróvár:

- Wegen zu spät erteilter Anweisungen gab es es Verzögerungen in den Vorbereitungen.
- Bei kühlem Wetter war die Unterbringung in nicht beheizbaren Zelten ungünstig, die Kleidungsstücke und die Bettwäsche wurden feucht.
- Die Baracken waren noch nicht fertig.
- Eine Wasserversorgung gab es mit dem Wassertankwagen.
- Man hätte Lampen mit Batterien gebraucht.
- Mehr Gummistiefel und Regenjacken wären erforderlich gewesen.
- Zusätzlich ein LKW und ein UAZ-Geländewagen haben gefehlt.
- Bei großer Trockenheit wird ein Sprengwagen benötigt, die Wasserkannone von der Polizei funktionierte nicht.
- Es war nicht geklärt: Wer zahlt für den Strom? Der Stromanbieter ÉMÁSZ stellte die Rechnung für die lokalen Grenztruppen des Grenzschutzes aus.

Probleme gab es auch beim Bau der S-100-Anlage im Grenzbezirk Szombathely-Kőszeg:

- Obwohl die Arbeiten hier von den eigenen militärischen Divisionen durchgeführt werden, gab es viel mehr Schwierigkeiten.
- Die Geländebedingungen waren ungünstiger, dadurch entstand Mehrarbeit beim Bau.
- Die Unterbringung der Offiziere war nicht gewährleistet.
- Die Wasserversorgung war mangelhaft.
- Die Lagerung der geräumten und noch zu räumenden Minenkörper war nicht geklärt.
- 50 Minenräumer hätten mit Watte gefütterte Kleidungsstücke gebraucht.
- Auch das Waschen der Kleidung war problematisch.
- Die Versorgung mit Lebensmitteln war nicht gelöst, es gab zu wenige Köche.

Zur Inbetriebnahme der in der ersten Etappe errichteten elektrischen Signalanlage kam es am 15. Dezember 1965 um 17.00 Uhr. Die Grenzsicherungsanweisung für die Grenztruppen wurde durch Bestimmungen für die ESA ergänzt. Demnach wurde der Punkt 328 der GSA durch einen Punkt über die Aufstellung der Alarmgruppe bzw. durch die Meldepflicht erweitert. Jeden Tag bis 20.00 Uhr mussten die ESA-Wachen darüber Bericht erstatten, was entlang der ESA geschah, wie viele Signale ausgelöst wurden. Die ers-

ten Erfahrungen nach der Einführung der Signalanlage bestätigten 1966 die Richtigkeit der Entscheidung.

Es gab in der Anfangsphase⁷³ folgende Erfahrungen:

- Die ESA funktionierte auch in der am meisten kritischen Zeit, im Winter.
- Es gab viele Signale, v. a. durch Wild verursacht.
- Die Grenztruppen vertrauten auf die ESA S-100.
- Der Durchlass der Bevölkerung, die durch den Bau der ESA ausgeschlossen wurde, verlief problemlos.
- Die S-100 schreckte erfolgreich ab, denn man glaubte immer noch, dass mit Hochspannung gearbeitet wird.
- Bei den Grenzverletzungen war ein Rückgang um 11% zu verzeichnen, das war der ESA zu verdanken.
- Auf dem Gebiet der S-100-Signalanlage flüchteten während der Entminung 5 Personen, von denen 3 zurückkamen.
- Insgesamt diente die ESA zur Sicherheit der Grenzbeobachtung, der weitere Ausbau wurde empfohlen.⁷⁴

Als Ergebnis der mehrere Jahre dauernden Vorbereitungen wurden beim Besuch des österreichischen Außenministers Bruno Kreisky 1964 zwei wichtige, die gemeinsame Grenze betreffende Vereinbarungen unterzeichnet⁷⁵, die 1965 in Kraft traten. Der eine Vertrag handelte von der Sichtbarerhaltung der gemeinsamen Staatsgrenze und der Regelung der damit im Zusammenhang stehenden Fragen,⁷⁶ und legte Folgendes fest:

- den Verlauf der Staatsgrenze,
- Wartung der Grenzzeichen und Sichtbarerhaltung des Verlaufs der Staatsgrenze,
- Vermessung und Markierung der Staatsgrenze,
- Gründung eines Gemischten Ausschusses zur Organisierung und Durchführung der Aufgaben,
- Grenzwege, Grenzflüsse und Wasserfundstellen.

Im Sinne des Vertrags konnte der Verlauf der vom Grenzfeststellungsausschuss festgelegten Staatsgrenze auch infolge geographischer oder sonstiger Veränderungen nicht verändert werden.

Das zweite Abkommen über das Verfahren bei der Untersuchung von Vorfällen an der gemeinsamen Staatsgrenze⁷⁷ hing eng mit dem ersten zusam-

73 Die ersten Erfahrungen bezogen sich auf einen 50 km langen Abschnitt der Bezirke Csorna und Szombathely, wo die Anlage am 15. Dezember 1965 angeschlossen wurde.

74 MOL Határőrségi iratok 1966. XIX-B10. 24 doboz [ULA, Kiste 24]

75 Die UVR übergab dem österreichischen Verhandlungspartner die Vertragsentwürfe schon 1961.

76 Gesetz 10/1965

77 Gesetz 11/1965

men. Der Vertrag bezog sich auf die Durchführung in der Praxis, und enthielt Feststellungen über

- die Gründung eines Untersuchungsausschusses,
- die Organisation und Tätigkeit des Untersuchungsausschusses,
- die Rechtsstellung der Mitglieder des Untersuchungsausschusses.

Der Vertrag führte eindeutig zur Verbesserung der Grenzbeziehungen, denn von diesem Zeitpunkt an gab es gemeinsame Gremien, die trotz unterschiedlicher politischer Systeme in der Lage waren, kooperativ zu arbeiten. Obwohl die geopolitischen Bedingungen ungünstig waren, bewiesen diese Grenzverträge, dass eine konstruktive Zusammenarbeit von zwei Staaten auf unterschiedlichen Seiten des „Eisernen Vorhangs“ in Europa möglich ist.

Das Abkommen über die Pass- und Zollabfertigung⁷⁸ 1967, wodurch der Grenzübertritt erleichtert und beschleunigt wurde, trug zur weiteren Stärkung der Beziehungen zwischen den beiden Staaten bei.

Ende der 60-er Jahre wurden die Entminung und der Bau der ESA fortgesetzt. Weil das System an mehreren Stellen durch Gebiete mit Bergen und Wäldern verlaufen sollte, wurde der Bau gestützt auf frühere Erfahrungen, neu geplant. 1967 erreichte die ESA bereits eine Länge von 120 km.

Der Bau der ESA war noch nicht abgeschlossen, als in der Grenzschutzordnung von 1967 Bestimmungen für die Grenzbeobachtung durch Wachen, die schon über eine ESA verfügten, erlassen wurden. Folgende Besonderheiten und Aufgaben wurden hier definiert:

- Das störungsfreie Funktionieren der Signalanlage und die laufende Überwachung der Signalgeräte gewährleistet eine erfolgreiche Erfassung der Grenzverletzer.
- Die Verbindung zwischen Grenzpatrouille und Grenzwatche soll gut organisiert sein.
- Im Falle eines Alarms durch die ESA mussten die im Vorläufigen Maßnahmenplan (VMN) definierten Aufgaben schnell und präzise durchgeführt werden: Schließen der Grenze und Untersuchung der Ursache für das Signal. Beim Signal wegen einer Grenzverletzung verwandelt sich die Alarmgruppe in eine Verfolgungsgruppe, und beginnt mit der Verfolgung bzw. Festnahme des Grenzverletzers.
- Die ESA kann wegen Wartung nur mit Genehmigung des Kommandanten der Grenzwatche abgeschaltet werden, für die Unterbrechung müssen zusätzliche Grenzpatrouillen eingesetzt werden.
- Bei Regen und Blitzgewitter, sowie bei extremen Wetterbedingungen im Winter muss die ESA abgeschaltet werden.

78 Gesetz 12/1967

- Es ist streng verboten, die Durchlassstore für den Betriebseingang und für die Grenzpatrouillen, sowie die Unterbrechungen in der Anlage unbewacht offen zu lassen.⁷⁹

Gemäß Anweisung vom 22. Juni 1968 musste man die S-100-Signalanlage auch mit einem Schutz gegen Untergrabung versehen. Man hat also zwei, an den Betonsäulen des Zauns befestigte Stacheldrähte unter die Erde verlegt, und wo es möglich war, Steinschotter in die Erde eingestampft.

Die Befehlshaber der Untereinheiten überzeugten sich immer mehr von der Wirksamkeit der ESA, und erkannten die Möglichkeiten für den Dienst-einsatz im Zusammenhang damit. Diese beeinflussten die Grenzsicherung und die Belastung der Grenztruppen in eine positive Richtung.

Damit die Möglichkeit, mit einer Leiter den Zaun zu überwinden auf ein Mindestmaß beschränkt wird, bekam die ESA ab 1967 eine Überdachung.

Im Dreiländereck Österreich-Ungarn-Jugoslawien (Raum Felsőzölnök) war der Bau der ESA in 7,5 km Länge nicht empfohlen, weil er durch die operative Situation nicht begründet war (die Siedlungen mit gemischter Bevölkerung waren stark zergliedert, das Gebiet kompliziert, die Baukosten hoch).⁸⁰ 1968 wurde der Bau der ESA in den Bezirken Csorna und Sopron völlig, im Bezirk Szombathely bis auf 2 Wachen (Hétforrás, Hörmanforrás) abgeschlossen.

Während der bekannten Ereignisse in der Tschechoslowakei im August 1968 nahm Ungarn als Mitglied des Warschauer Pakts an der Besetzung des Landes aus Pflicht teil. In Österreich wurde die Gendarmerie in Alarmbereitschaft versetzt und man bereitete sich auf den Empfang der Flüchtlinge aus der Tschechoslowakei vor.

Gemäß Regierungsbeschluss 2002/1969/I.28/ wurde im Westen die so genannte Grenzzone ab dem 1. Mai 1969 abgeschafft, und statt dieser der so genannte „Grenzstreifen“ eingeführt. Der Grenzstreifen bedeutete meistens ein 2 km breites Gebiet zwischen ESA und der Staatsgrenze. Nur die dort ansässigen Bewohner durften es betreten, bzw. die dafür eine Genehmigung besaßen.

Im Jahre 1970 wurde der Bau der ESA hauptsächlich im Grenzbezirk Zalaegerszeg fortgesetzt. Folgende wichtige Arbeiten wurden von den technischen Truppen bis dahin durchgeführt:

- Länge der ESA insgesamt: 248,7 km
- Signalzaun: 251186 Laufmeter
- Wildfangzaun: 254527 Laufmeter
- Wirtschaftseingänge: 123 Stück
- Durchlässe: 515/9719 Stück/Laufmeter.

79 Grenzbewachungsordnung (kurz: GBO) 1967, Punkt 120

80 MOL Határőrségi iratok 1968. XIX-B10. 25 doboz [ULA, Kiste 25]

Der 20. August 1971 stellte in der Geschichte der ungarischen Grenzbewachung ein wichtiges Datum dar. Auch auf dem letzten Grenzabschnitt waren nun die Minen geräumt (Rábafüzes-Rönök, 16,5 km lang). Darüber hinaus, dass damit die Explosionsgefahr beseitigt wurde, war das ein bedeutender Tag, weil danach die Vermessung und Sichtbarmachung der Grenzzeichen an der österreichisch-ungarischen Grenze möglich wurden. Zuletzt konnte man die Grenzzeichen in den 30-er Jahren zusammenhängend kontrollieren.

Die Errichtung der ESA wurde 1971 entlang der gesamten österreichisch-ungarischen Grenze abgeschlossen. Im Gebiet zwischen dem neu installierten elektrischen Signalsystem und der Linie der Staatsgrenze steckten 33 bewohnte Siedlungen fest. Die Bewegungsfreiheit der Bewohner dieser Orte und die sie besuchen wollten, wurde stark eingeschränkt. Besucher durften das so abgeriegelte Sperrgebiet nur im Besitz einer (grünen oder roten) Erlaubnis betreten.⁸¹

Nachdem die ESA entlang der gesamten Grenze zwischen Ungarn und Österreich als System zur Verfügung stand, wurde auch der Einsatz der Grenztruppen verändert. Die Signalanlage und den parallel verlaufenden Spurstreifen musste man mehrmals am Tag kontrollieren. Für die Aufgaben im Fall eines Alarms wurde ein vorläufiger Maßnahmenplan ausgearbeitet. Die Alarm- und Schließgruppen waren in ständiger Bereitschaft.

Die Grenzbewachung in einem Grenzbezirk wurde durch den Befehl Nr. 01. am Anfang eines jeden Jahres geregelt. Die einzelnen Wachtruppen arbeiteten dann ihre eigenen Maßnahmen aus. Der Kommandant des Soproner Bezirks rechnete mit folgenden Schwerpunkten:

„Am Grenzabschnitt des Bezirks rechne ich mit Grenzverletzungsversuchen landauswärts, je nach Entwicklung der internationalen Situation mit Provokationen, Agententätigkeit und Grenzverletzungen landeinwärts, sowie mit Verletzung der Grenzordnung von der anderen Seite aus, mit Menschen- und Warenschmuggel, organisiert oder aus privater Initiative, mit wachsendem Aufkommen von Reisenden und Fahrzeugen.“

Der Befehl Nr. 01. schrieb bezüglich des Grenzsperrgebiets folgende Aufgaben vor:

Die Überprüfung der Passagiere in den Bussen des öffentlichen Nahverkehrs, die im Grenzstreifen fahrplanmäßig verkehren, ist Aufgabe der Grenzpatrouille im Dienst an den Durchlass-toren der elektrischen Signalanlage.

81 Grenzverletzungen zu Wasser gab es zu der Zeit in Fertő nicht mehr, doch die in der Luft nahmen zu. Grenzzwischenfälle wurden auch weniger. Der Abbau der technischen Grenzsperrung mag auch eine Rolle dabei gespielt haben, dass die Beschädigung von Grenzzeichen, das Hineinpfügen zunahm.

Die Erfassung der Grenzverletzer, die von der elektrischen Signalanlage zurückkehren, ist Aufgabe der Such- und Schließgruppe, gebildet aus den unmittelbaren Untereinheiten des Bezirks und der Reserve der Wache.

Im Interesse einer schnellen Untersuchung der Grenzereignisse ist aus dem Personalstand des Bezirkskommandos und der unmittelbaren Untereinheiten eine Alarmgruppe im Wochenturnus zu bilden."

„Die Unterbrechungen der elektrischen Signalanlage an Eisenbahnstrecken oder an befestigten Straßen sind von der Patrouille in lokaler Ablösung zu bewachen.

In den Bereich der Sektoren der elektrischen Signalanlage, welche von den Grenzverletzern am häufigsten betreten werden, sind in den Nachtstunden Streifen mit Diensthund abzukommandieren."

„Die zusammenhängende Kontrolle des Spurstreifens und der elektrischen Signalanlage ist morgens bei Tageslicht und abends vor der Dämmerung von der technischen Patrouille, in anderen Fällen – besonders an Stellen, wo eine Überwindung ohne Signal zu erwarten ist – von ein- und ausrückenden Patrouillen, oder von zu diesem Zweck abkommandierten mobilen, mit Fahrzeug verstärkten Streifen durchzuführen."

„Der Berufsstand hat die Strecke der elektrischen Signalanlage einmal die Woche, den äußeren Drahtzaun und die Grenzzeichen einmal im Monat zu kontrollieren. Kleinere Schäden am äußeren Drahtzaun sind laufend zu reparieren.

Die Funktionstüchtigkeit der elektrischen Signalanlage ist zu gewährleisten, für die regelmäßige Wartung und Reparatur ist zu sorgen. Bei Schneefall ist ein Schneespurensicherungstreifen zu ziehen. Die Fertigkeit des Spurenlesens im Bestand ist durch wöchentlich 2-3 Mal durchgeführte Übungen im Spurenlesen zu schulen.

Der Befehl gab den Grenzwachern weitere ausführlich beschriebene Aufgaben im Zusammenhang mit der ESA, mit dem Durchlass an den Unterbrechungen bzw. an den Wirtschaftseingängen in das Grenzsperrgebiet oder mit den Anschlüssen, und erhielt Bestimmungen über die Zusammenarbeit.

Eine Fachdelegation des Grenzschutzes reiste 1975 nach Bulgarien, um dort den Betrieb der ESA zu studieren. Zu der Zeit besaßen die ungarischen Grenzwachter bereits ausreichend Erfahrungen, und wegen der vielen, durch Wild ausgelösten Signale auch ausreichend Probleme, daher interessierten sie sich hauptsächlich für Problemlösungen. Die Latten zur Isolierung und zur Abhaltung des Wilds wurden dann von hier übernommen, und im Bereich der folgenden Wachen ausprobiert: Várbalog, Pornóapáti, Nemesmedves, Ágfalva, Bécsi út [Wiener Straße], Tözeggyármajor und Miklós major.

Nach Erfahrungsberichten gab es nun nach Einführung dieser „bulgarischen Latten“ um 60-90% weniger Signale, und auch der Dienst wurde angenehmer. Kraftstoff konnte eingespart werden, doch gegen Großwild waren auch die Neuerungen unwirksam.⁸² Später wurden innen Wildfangzäune gegen Wild gebaut, und andere Mittel zur Abschreckung der Tiere eingesetzt.

Die Bestimmungen zur Grenzbewachung brachten die Bewohner der Orte, die von der elektrischen Signalanlage eingesperrt waren, in eine äußerst benachteiligte Lage. Die Entwicklung dieser Siedlungen war kaum möglich. Aus dieser Situation brach Szentpéterfa 1981 erfolgreich aus. Die Anwohner hier lebten unter relativ guten Bedingungen und überschritten die Staatsgrenze mehrfach illegal. Die Gemeinde beantragte das „Auszäunen“, und mit Unterstützung der Partei kam das Dorf von der Einsperrung frei. Die nächste Siedlung, der dieser Ausbruch gelang, war 1986 Brennbergbánya.⁸³

Die 70-er Jahre vergingen in Europa im Zeichen der Entspannung, im Mittelpunkt stand die friedliche Lösung von Konflikten. Die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der DDR, der benachbarten Tschechoslowakei und Polen, sowie mit der Sowjetunion wurden geregelt. Das Viermächteabkommen über Berlin wurde unterzeichnet. In Helsinki kamen die Länder Europas über die Einhaltung folgender Prinzipien überein:

1. Souveräne Gleichheit, Achtung der Souveränität innewohnenden Rechte
2. Enthaltung von der Androhung oder Anwendung von Gewalt
3. Unverletzlichkeit der Grenzen
4. territoriale Integrität der Staaten
5. friedliche Regelung von Streitfällen
6. Nichteinmischung in innere Angelegenheiten
7. Achtung der Menschenrechte und Grundfreiheiten, einschließlich der Gedanken-, Gewissens-, Religions- und Überzeugungsfreiheit
8. Gleichberechtigung und Selbstbestimmung der Völker
9. Zusammenarbeit zwischen Staaten
10. Erfüllung völkerrechtlicher Verpflichtungen nach Treu und Glauben

Diese Ereignisse wirkten auch auf die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn aus. Diese galten im damaligen Europa als mustergültig geregelt. Die einzelnen Etappen auf dem Weg zu guten Beziehungen waren durch folgende Verträge und Abkommen markiert:

82 MOL Határőrségi iratok 1976 XIX-B-10 17 doboz [ULA, Kiste 17]

83 der Grund dafür war, dass im Bezirk Brennbergbánya der Fremdenverkehr zunahm, Touristen und Ausflügler kamen, doch die Einschränkungen im Sperrgebiet führten zu Problemen.

- Am 28. April 1971 wurde das Abkommen über die Pass- und Zollabfertigung unterzeichnet. Darin wurde definiert, in welchen ungarischen Räumlichkeiten die österreichischen Grenz- und Zollbeamten eine Dienststelle errichten können, und wo auf ungarischem Gebiet die österreichische Grenzabfertigung durchgeführt werden kann. (Meiner Ansicht nach stellte dieses Abkommen einen Meilenstein in den Grenzbeziehungen nach dem 2. Weltkrieg dar.)
- Am 29. März 1973 unterzeichneten die Vertreter beider Staaten ein Abkommen über die Benutzung des (ca. 1300 m langen) Weges zwischen Mörbisch und Sigendorf durch österreichische Staatsbürger im Bereich der Gemeinde Fertőrákos.
- Am 14. September 1979 kam es zur Vereinbarung über den Eisenbahnverkehr durch die gemeinsame Staatsgrenze.
- Am 5. Juli 1978 wurde die Visumpflicht aufgehoben. Diese Vereinbarung trug entschieden zur weiteren Verbesserung der Beziehungen zwischen den beiden Staaten und ihrer Bürger bei. Gleichzeitig führte sie zu einem immer größeren Ein- und Ausreiseverkehr an der Grenze.
- Am 6. Februar 1980 schlossen die Vertreter beider Staaten über die Regelung des Grenzübertritts bei der Erfüllung von wasserwirtschaftlichen Fragen einen Vertrag ab.
- Am 13. September 1980 wurde ein Abkommen über den Eisenbahndurchgangsverkehr durch das Gebiet der Stadt Sopron und Umgebung unterzeichnet.⁸⁴

Die genannten Abkommen beeinflussten die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn in Fragen der Kultur, Wirtschaft, Wasserwirtschaft und in anderen Grenzfragen positiv. Im Spiegel der Zahlen bedeutete das z. B. soviel, dass 1979 insgesamt 814.024 österreichische Staatsbürger nach Ungarn reisten, um 50,2 Prozent mehr als im Vorjahr. 1979 stieg die Zahl der Reisenden nach Österreich verglichen mit 1978 um 60,7 Prozent. Zu der Zeit bestand noch die Möglichkeit der sog. 3-tägigen Pauschalreise, auch hier ist ein Wachstum um 135,2 Prozent zu verzeichnen.

Am Anfang der 80-er Jahre gab es keine besonderen Ereignisse in Bezug auf die elektrische Signalanlage (ausgenommen die „Auszäunung“ von Brennbergbánya⁸⁵ 1985-86). Die Tage im Dienst waren geregelt, die Grenzstreifen bewältigten Hunderte an Kilometern zwischen der ESA und dem

⁸⁴ Szalontai János: *Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből. (A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig. Budapest 1985. pp 92-95 [siehe Quellenverzeichnis]*

⁸⁵ Dadurch wurde die Änderung der Anlage 2 der Anweisung Nr. 017/1970 des stv. IM der UVR erforderlich, das Streichen der Orte Brennbergbánya, Újhermes und Óhermes aus dem Grenzsperrgebiet.

Spurstreifen. Die Alarm- und Schließgruppen reagierten Tag und Nacht auf die vielen Tausend Signale der Anlage, unabhängig davon, ob diese durch Wild, Wind, Schnee oder Grenzverletzer ausgelöst wurden. Doch die Zäune und technischen Einrichtungen der ESA blieben von der Zeit nicht verschont. Daher führten die Techniker der Grenzbezirke und die technischen Patrouillen der Wachen laufend Instandhaltungsarbeiten durch. Drähte, bestimmte technische Hauptbestandteile (z. B. UD-Blöcke) wurden ausgetauscht, die Latten zur Isolierung und zur Wildabwehr geteert.

Die Grenzverletzer waren weiterhin bemüht, die ESA auf unterschiedlichen Wegen zu überwinden. Manche versuchten es mit einer Doppelleiter, andere durch Untergraben. Anfang der 80-er Jahre baute man unter den Drähten der ESA einen Betonstreifen aus, um das Durchgraben darunter zu verhindern.

Ich habe in den Achtzigern persönlich wahrnehmen können, wie sich die Stimmung an der Westgrenze veränderte. 1982 begann ich meine Offizierslaufbahn auf der Wache Rábafüzes. Die Begehung der „echten“ Grenze und die Überprüfung der Grenzsteine gehörten zu meinen ersten Aufgaben. Der Grenzabschnitt bei Rábafüzes erstreckt sich hauptsächlich auf einem hügeligen, bewaldeten Gelände entlang eines gemeinsamen österreichisch-ungarischen Weges. Ich begann die Prüfung der Grenzsteine bei der Anschlussstelle Rönök und kam bis Borosgödör, wo die Grenze im Sinne der Grenzziehung nach dem Trianon-Vertrag an der Wand eines österreichischen Heurigen verlief. Die österreichischen Bürger im Heurigen bemerkten das, und meldeten mich wahrscheinlich dem Gendarmen, der für die Grenzbewachung zuständig war. Als ich aus einer Vertiefung auftauchte und den gemeinsamen Weg betrat, wartete schon der Gendarm neben seinem Dienstwagen auf mich. Nach der Begrüßung bot er mir zuerst eine Zigarette an, und danach auf dem gemeinsamen Weg mit seinem VW mich mitzunehmen. Da uns das Mitfahren verboten war, lehnte ich das Angebot höflich ab, doch er ließ nicht locker. Er suchte nach ungarischen Wörtern und sagte schließlich: *„Te lenni új hadnagy. A C 94/1 határköre fa dőlt.”* [Du sein neuer Leutnant. Auf den Grenzstein C 94/1 Baum gefallen.] Danach haben wir uns verabschiedet. Eine Zeit lang fuhr er mir noch hinterher, doch dann trennten sich unsere Wege. Am folgenden Tag habe ich mir den Grenzstein C 94/1 angesehen und festgestellt, dass er etwas schief steht, und wahrscheinlich ein Baum darauf gefallen war. So wurde mir klar, dass sich der österreichische Kollege tatsächlich wohlwollend und korrekt verhalten hatte. Da Rábafüzes gleichzeitig eine Grenzübergangsstelle war, konnten wir den wachsenden Verkehr Tag für Tag beobachten. Anfang der 80-er Jahre gehörte zu den Selbstverständlichkeiten, dass die Österreicher für ein gutes Mittagessen oder einen Einkauf gern mal über die Grenze zu uns kamen. Am auffälligsten waren solche Zeiten, wenn es beim Nachbarn einen

Feiertag gab, denn dann standen die Autokolonnen am Grenzübergang bis zum Dorfausgang.

Auch die letzte große Veränderung an der ESA wurde im Raum Rábafüzes durchgeführt. 1986 verlegte man die Signalanlage entlang der Straße nach Szentgotthárd um 150 m in Richtung Grenze. Natürlich ließ sich damals nur ahnen, dass dies die letzte große Veränderung an der ESA war.

Die elektrische S-100-Anlage war zu der Zeit schon seit zwei Jahrzehnten in Betrieb. Die Grenzschrützer haben mehrere Hunderttausend Signale untersucht, viele schlaflose Nächte verbracht und sind mehrere Millionen Kilometer gefahren. Laut Bericht vom 10. Dezember 1986⁸⁶ wurde vorher die gesamte Strecke der ESA in Augenschein genommen. Den Zaun zur Wildabhaltung fand man auf 260 km Länge in Ordnung. Im geprüften Zeitraum 1986 gab es um 14% weniger Signale wegen Wild.

In dem Bericht werden folgende Ursachen für ein Signal erwähnt:

- Signale durch Wild verursacht: 5252 (Rehe, Hasen, Wildschweine, Vögel, usw.)
- Signale technischer Art: 2519
- Signale durch Stürme verursacht: 332
- Signale durch Grenzverletzer ausgelöst: 44
- sonstige Signale: 1266
- insgesamt: 9413
- Die durchführenden Untereinheiten führen mit ihren Fahrzeugen 1 Million Kilometer.

Der Bericht ging auch darauf ein, dass der Nachschub an Ersatzteilen für die ESA⁸⁷, die Beschaffung neuer Geräte, von der sowjetischen Seite nicht gesichert sei. Die jährliche Instandhaltung kostete 1 Million Forint.

Es wurde deutlich, dass die meisten Signale an der ESA von Wild ausgelöst wurden oder technische Ursachen hatten. Der Anteil der von Grenzverletzern verursachten Signale war verschwindend gering. Das lag sicherlich auch daran, dass die Funktionsweise der Anlage vielen bekannt war, und dass infolge der Veränderungen in der ungarischen Gesellschaft fast alle einen „blauen“ Pass bekommen konnten, sowie dass für eine Reise nach Österreich kein Visum mehr erforderlich war. Durch den regen Reiseverkehr über die Grenzübergangsstellen wurde es für beide Seiten möglich, sich ein realistisches Bild über das Leben diesseits und jenseits des Eisernen Vorhangs zu machen, und dieses Bild entsprach in vielen Fällen überhaupt nicht dem, was von der Propaganda verbreitet

86 MOL hatarorsegi iratok 1986. XIX-B-10. 23. doboz [ULA, Kiste 23]

87 Damals war schon geplant, dass die S-Einhunderter durch ein anderes sowjetisches Fabrikat, dem Typ Szkala, einer modernen Version der S-100, abgelöst wird, doch zur Lieferung im Jahre 1986 kam es nicht.

worden war. Die ehemalige Strenge gegenüber Angehörigen bewaffneter Einheiten ließ auch etwas nach, so dass auf persönlichen Antrag hin sogar Mitglieder des Berufsstands von IM und VM in westliche Länder reisen durften. Hinzu kam, dass die Verbreitung von Parabolantennen eine maßgebliche Veränderung des Informationsflusses mit sich brachte. Es hatte keinen Sinn mehr, die Nachrichten in Ungarn zu manipulieren, die Mehrheit der Bevölkerung konnte westliche Fernseh- und Rundfunkkanale empfangen, und sich selbst vom „sterbenden Kapitalismus“ überzeugen. Auch die im Westen Ungarns Dienst verrichtenden Grenzsoldaten und Fachleute des Grenzschutzes stellten Überlegungen über die Notwendigkeit der ESA an. Die häufigen Signale bedeuteten eine starke physische und psychische Belastung für den Personalstand dar, das Betreiben der Anlage war mit hohen Kosten verbunden, und nur selten gelang es, Grenzverletzer tatsächlich festzunehmen.

Im Hinblick auf die ESA war 1987 das Jahr der beginnenden Veränderung, das Jahr der Öffnung. Beim Grenzschutz wurde für die technischen Arbeiten jedes Jahr ein Plan erstellt, so hat man 1987 und auch 1988 die Instandhaltung der ESA geplant und wahrscheinlich sogar durchgeführt (so. z. B. Austausch von Drahnten, Verbesserungen am Wildfangzaun und an der Absicherung gegen Untergrabung). Gleichzeitig war das Gesetz über die Einführung des sog. „Weltpasses“ 1987 bereits in Vorbereitung, und als es am 1. Januar 1988 in Kraft trat, kam es zum nie zuvor gewesenen Andrang in den Passstellen der Polizei und später an den Grenzen.

Der Landeskommandant des Grenzschutzes berichtete in einem Schreiben vom 9. Februar 1987 an den stellvertretenden Innenminister darüber, dass im vergangenen Zeitraum (wahrscheinlich aufgrund der Erfahrungen der Inspektion im Dezember 1986) die Zahl der Signale an der ESA bzw. die der Fehler stark zugenommen habe. Im Bericht steht auch, dass die erhöhete Zahl der durch technisches Zubehör ausgelösten Signale damit zusammenhänge, dass das imprägnierte Holz an Isolierfähigkeit eingebüßt hätte, und die Latten aus Bulgarien abgenutzt, die Holzuberdachungen nicht fachgerecht anmontiert gewesen wären. Nach Beseitigung der genannten Mangels und der vorbeugenden Instandhaltungsarbeiten könne man bei relativ geringem Aufwand die mittelfristige Erhaltung der ESA und ein Rückgang der Zahl der Signale gewährleistet werden.⁸⁸

Auf der Sitzung der Befehlshaber des Grenzschutzes am 13. März 1987 veranschaulichte Jeno Földesi, stellvertretender Innenminister, mit folgenden symbolischen Sätzen die damalige und die mögliche Situation in der Zukunft: „Genossen, jetzt können wir generell feststellen, dass es aus dem Norden, aus einem Teil des Ostens und aus dem Süden ruhige Briesen wehen. Es gibt keine Winde, welche die Tätigkeit des Grenzschutzes in andere Bahnen lenken wür-

88 MOL Hatarorsegi iratok 1987. XIX-B-10. 23. doboz [ULA, Kiste 23]

den, nichts, was sie wesentlich beeinflussen würde oder könnte. Wovon sie aber beeinflusst wird, Genossen, das ist der im vergangenen Zeitraum entstandene Prozess, eine Tendenz, die Zunahme des Grenzverkehrs.“ Obwohl Jenő Földesi zu diesem Zeitpunkt die Probleme der ESA bereits ausführlich kannte, sprach er diese nicht an, und auch nicht einen Abbau der Anlage. Er betonte nur das starke Aufkommen an der Grenze.

Dass an der Grenze zum Westen etwas im Gange ist, wurde in der Bevölkerung und auch unter den Grenzsoldaten zum täglichen Gesprächsthema. Häufig fragte man sich, ob die ESA in dieser Form noch überhaupt erforderlich sei. Ungarische Touristen berichteten von ihrer Reise aus westlichen Staaten zurückgekehrt darüber, dass in den kapitalistischen Ländern nirgendwo in ihren Pass gestempelt worden war, und dass sie z. B. in den Benelux-Ländern nicht einmal einer Grenzkontrolle begegnet waren.

Ein neuer Meilenstein auf dem Weg zur Öffnung war, als für die Bewohner von Sopron, Fertőrákos und Sopronkőhida mit ständigem Wohnsitz dort, ab 15. Juni 1987 der Besuch von Fertő tó üdülőtelep [Neusiedlersee-Wochenendsiedlung] ohne eine Sondergenehmigung für das Sperrgebiet ermöglicht wurde.⁸⁹

Wahrscheinlich spielten die internationale politische Situation, die Einführung des weltweit gültigen Passes und die Überlegungen zur Sanierung der ESA eine Rolle dabei, als im Herbst 1987 im Innenministerium das Thema der Signalanlage auf die Tagesordnung der Ministersitzung gesetzt wurde.

Vorher aber wies der Landeskommandant die betroffenen Grenzbezirke an, folgende Fragen zu beantworten:

1. Wie bewerten Sie den Zustand der ESA, wie lange kann das weitere Bestehen durch Instandhaltung und Reparatur gewährleistet sein, ist ein Neubau erforderlich?
2. Welche Wirkung übt die ESA auf das Personal aus?
3. Welche Wirkung übt die ESA auf die Anwohner des Grenzsperrgebiets aus?
4. Welche Auswirkung hätte ein Abbau der ESA auf die Grenzbewachung?
5. Was halten Sie davon, wenn die ESA nur dort erhalten bliebe, wo Bewegung wahrscheinlich ist, auf hügeligem, bewaldetem Gebiet?
6. Wie viele Grenzpatrouillen würden durch Abschaffung der Signalanlage freigesetzt?⁹⁰
7. Wie viel Zeit würde es in Anspruch nehmen, wenn die ESA dort abgebaut würde, wo sie von den VKP und den internationalen Straßen aus sichtbar ist?

Die eingegangenen Antworten wurden für die Unterlagen der Ministersitzung bearbeitet. Man unterrichtete Jenő Földesi über die Erfahrungen⁹¹ einer

⁸⁹ Befehl des LK des IM-GS Nr. 08/1987 vom 15. Juni

⁹⁰ Schreiben des LK GS an die Bezirke vom 29. Juni 1987

⁹¹ MOL Határőrségi iratok 1987. XIX-B-10. 23. doboz [ULA, Kiste 23]

Delegation aus ungarischen Grenzsoldaten, die im August 1987 die DDR aufgesucht hatte. Dem Bericht nach würde sich lohnen, die Signalanlage des Typs PSZG-85 auszuprobieren. Ich fand keine schriftliche Antwort auf dieses Schreiben, doch ich gehe davon aus, dass die DDR-Alternative vom späteren Bericht des Landeskommandanten im Oktober 1987 überschrieben wurde.

Im Zusammenhang mit der Beibehaltung, der Ablösung oder dem Abbau der ESA war der Bericht vom 5. Oktober 1987 des Generals János Székely, Landeskommandant des Grenzschutzes im Innenministerium, an den Innenminister⁹² von besonderer Bedeutung. Deshalb wird dieser in voller Länge zitiert:

„Die Grenzbewachung im Westen zielte bis zur Errichtung der elektrischen Signalanlage des Typs S-100 (nachfolgend: ESA) grundsätzlich auf eine Verteidigung ab. Sie beinhaltete das System der technischen Grenzsperrren in der Nähe der Grenzlinie, den Grenzzaun innen und außen, das zusammenhängende Minenfeld, einen Spurensicherungsstreifen und sonstige Hindernisse bzw. die Bewegung einschränkende Barrieren.

Gegen Mitte der 1960-er Jahre führten die Entspannung der internationalen Lage und die Festigkeit unserer innenpolitischen Lage dazu, dass eine Überprüfung der technischen Grenzsperrre und des Systems der Grenzzone, sowie die Steigerung des Erfolgs der Grenzbewachung durch Anwendung einer neuen, modernen technischen Anlage ermöglicht wurden.

Gemäß Beschluss des Politbüros vom 11. Mai 1965 wurde mit der Räumung des Minenfelds und dem Ausbau der elektrischen Signalanlage begonnen; dieser wurde 1971 abgeschlossen.

Wir haben das Minenfeld in 318 km Länge geräumt, die 246 km lange ESA wurde errichtet, mit 600 Tausend Forint Kosten pro Kilometer. Die dafür entsandte Pioniereinheit der Ungarischen Volksarmee führte diese Arbeiten durch.

Für die Strecke des Verlaufs der Signalanlage mussten große Agrargebiete enteignet werden, für die das IM jährlich 15-18 Millionen Forint, der Grenzschutz zusätzlich 5-7 Millionen Forint Schadenersatz zahlt.

In das Sperrgebiet zwischen Grenzlinie und der elektrischen Signalanlage gelangten durch die Errichtung 33 bewohnte Siedlungen.

In der Anfangsphase, nach dem Bau der elektrischen Signalanlage, erzielte man bedeutende Ergebnisse, die Erfolgsquote der Grenzbewachung war aus folgenden Gründen höher als 96%:

- die ESA signalisierte mit großer Genauigkeit, wenn Grenzverletzer durchgingen, das machte schnelle und geeignete Maßnahmen der Truppe möglich;
- den Grenzverletzern waren die Methoden der Überwindung der ESA ohne ein Signal nicht bekannt, sie hatten Angst vor dem Zaun, weil sie davon ausgingen, dass darin Strom mit Hochspannung ist;

⁹² Bericht des LK des IM-GS Nr. 0022/431987, Budapest, 5. Oktober 1987

Ab Mitte der 70-er Jahre wurde der Personalstand der Grenzbewachung stark reduziert, weil die Zahl der Mitarbeiter an den VKP-en erhöht, technische Pionier-Kompanien aufgestellt und die Fachabteilungen geringfügig erweitert worden waren. Gleichzeitig wurden in westlicher Richtung 7 Grenzwatchen geschlossen.

Damit der erstarkte Tourismus störungsfrei, schnell, kultiviert und sicher kontrolliert werden kann, müssen wir in den Stoßzeiten bedeutende Kräfte auf die Grenzübergangsstellen abkommandieren, meistens aus den Grenzschutzwachen. Es kommt auch vor, dass einige Wachen ihre Aufgaben mit einer Kapazität von nur noch 60% versehen, doch auch für die Wachen ist der Sommer die aktivste Zeit, da würden sie das reguläre Personal am dringendsten benötigen.

An der ursprünglichen ESA haben wir verschiedene Veränderungen vorgenommen, damit sie erfolgreicher funktioniert. So haben wir Latten aus Bulgarien gegen Kleinwild anmontiert, eine Barriere gegen Untergrabung gebaut, den Zaun zur Wildabwehr auf beiden Seiten zusammenhängend verbunden, Schlaufen für die Holzüberdachung angebracht, usw. Trotz unserer Anstrengungen wurde die entscheidende Mehrheit der an der ESA ausgelösten Signale nicht durch Grenzverletzer verursacht, sondern durch Wild, Wetter oder technische Fehler. Der häufige Alarm, die mehrfach unterbrochene Ruhezeit wirken negativ auf das Personal aus, ihre physische und psychische Belastung steigt, ihre Gesundheit wird indirekt geschädigt.

An Stellen, wo der Grenzstreifen schmal ist, oder von der Wache aus nicht rechtzeitig erreicht werden kann, haben wir für die Patrouille Häuschen gebaut, denn nur mit Hilfe des für die Nacht dahin abkommandierten Personals ist zu gewährleisten, dass im Falle eines Signals die Grenzschließung rechtzeitig erfolgt. An manchen Orten verbringt ein Grenzsoldat von 10 Tagen 5-7 Tage in diesen Häuschen, unter unwürdigen, schlechten Bedingungen.

Für die Bewachung der Wirtschaftseingänge und Unterbrechungen der ESA werden im Durchschnitt 260 Streifen aus je 2 Grenzsoldaten täglich abkommandiert. Meistens führen 95 Streifen aus je 2 Personen die Instandhaltung und die Kontrolle des Spurstreifens täglich durch. Je ein Zug der technischen Kompanien ist das ganze Jahr über damit beschäftigt, die Kolonnenwege zu reparieren, Draht auszutauschen, Unkraut zu jäten, den Spurstreifen zu pflegen, die wetterbedingten Schäden zu beseitigen, die Durchlässe zu erneuern und auszubessern, usw.

Die kontinuierliche Gewährleistung der Betriebsfähigkeit geht mit einer beachtlichen Belastung personeller, technischer, materieller und finanzieller Art einher. Für die Erhaltung der elektrischen Signalanlage geben wir jährlich 22-25 Millionen Forint aus.

Der rostfreie Draht für den Austausch wird aus dem westlichen Import, für Fremdwährung gekauft.

Die elektrische Signalanlage unterstützt die Sicherung der Staatsgrenze wirksam,

doch der ununterbrochene Betrieb seit ihrer Errichtung brachte auch ihre technischen Defizite ans Licht. Diese wären:

- die festen Aufbauten auf dem Gelände machen die ESA von weitem erkennbar,
- infolge des ununterbrochenen Einsatzes seit 20 Jahren ist sie moralisch veraltet,
- ihr Funktionsprinzip ist inzwischen durchschaubar, die Grenzverletzer überwinden sie häufig, ohne dass es ein Signal gibt,
- die überwiegende Mehrheit der Signale wird nicht von Grenzverletzern ausgelöst,
- das Betreiben und die Gewährleistung der ständigen Funktionstüchtigkeit werden immer kostspieliger,
- der Nachschub an Ersatzteilen kostet beachtliche Mengen an Fremdwährungen,
- die ESA reagiert immer empfindlicher auf die Veränderungen des Wetters,
- wo der Grenzstreifen schmal ist, ist ihre Effizienz sehr niedrig.

Wegen der ESA wurden Aufenthalt und Arbeitsverrichtung im Grenzsperrgebiet umständlicher, die Administration wegen der Erteilung von Genehmigungen nahm zu. Die Partei- und Staatsgremien der Siedlungen behaupten auf immer mehr Foren, dass das größte Hindernis für die Entwicklung des Fremdenverkehrs im westlichen Transdanubien der Grenzschutz wäre, darunter verstehen sie die elektrische Signalanlage. Die Tourismusverbände, die Patriotische Volksfront und die Umweltschutzorganisationen erklärten mehrmals in der Presse oder bei Gelegenheiten anderer Art, dass sie wegen des Bestehens der elektrischen Signalanlage und des Grenzstreifens Bedenken hätten.

Ab 30. Mai 1985 haben wir, wo sich Wege zu Grenzübergangsstellen und die ESA kreuzen, die Einreise der Passagiere vereinfacht. Gruppen wird gestattet, das Befreiungsdenkmal in Nemesmedves ohne eine Sondergenehmigung für das Sperrgebiet aufzusuchen. 1987 haben wir die Einreise nach Fertő tó vereinfacht.

Die operative Lage der Grenzbewachung hat sich in letzter Zeit stark verändert. Die Zahl der Grenzverletzungsversuche stieg an (1987 um 71%), der Zuwachs zeigt sich bei den Ausländern, 81% der Gesamtbewegung.

Daher:

- a) Bei der momentanen Personalstärke halten wir die Erhaltung der ESA als ein einziges zusammenhängendes technisches Grenzschutzmittel bis zum Anfang der 1990-er Jahre im Interesse der Sicherheit der Grenzbewachung für notwendig. Die Bedingung dafür ist, dass jährlich 25-30 Millionen Forint Erhaltungskosten gewährleistet werden, und dass wir auch die Kritik und Bedenken der Staats- und Parteiorgane sowie der Bevölkerung hinnehmen müssen.
- b) Wegen der geeigneten Vorbereitung der Veränderungen und zur Sicherung der passenden finanziellen Deckung muss die Frage nach der Erhaltung der ESA nach 1990 noch geprüft werden. Es gibt zwei Alternativen:

1. Wegen des überholungsbedürftigen und abgenutzten Zustands wird die ESA durch ein völlig neues, völlig umgebautes System abgelöst, wie in der Sowjetunion und DDR bereits nach und nach durchgeführt. Die genauen Kosten sind wegen der Komplexität der jetzigen wirtschaftlichen Lage und in Unkenntnis der konkreten Beschaffungsmöglichkeiten für die erforderlichen technischen Mittel schwer abzuschätzen. Das in der DDR ausgebaute System hat ohne Importmaterial pro Kilometer 190-210 Tausend Mark gekostet (bei uns würde es nach Schätzungen 1,3-1,5 Millionen Forint/km kosten).

Im Falle von Sanierung und Neuaufbau müssen wir damit rechnen, dass:

- es hohe personelle und materielle Aufwendungen gibt (zum heutigen Preis ca. 1 Milliarde Forint);
- öffentliche und politische Meinung negativ sein werden;
- der Fremdenverkehr in West-Transdanubien weiterhin gehindert wird;
- die Bewegungsmöglichkeiten der Bevölkerung eingeschränkt bleiben und die administrative Belastung zunimmt.

2. Wir schaffen die ESA bei Beachtung der gesellschaftlichen Veränderungen und der Entwicklung der internationalen Situation ab. In diesem Fall müssen wir ein neues System für die Bewachung der Grenzen ausarbeiten, welches auch mit finanziellen, materiellen und technischen Folgen einhergeht, und eine Qualifizierung des Berufsstands auf hohem Niveau erfordert. Tatsache ist, dass wir die neue Technik und den Preis dafür noch nicht kennen, so dass wir die Kosten noch nicht beziffern können. Voraussichtlich wird die Zahl der illegalen Grenzübertritte im Westen steigen. Eine Neuregelung der Bestimmungen für den Grenzstreifen wird erforderlich sein.

Die Führung des IM-Grenzschutzes hält aufgrund der Analyse der gesellschaftlichen und politischen Situation, und nach mehrseitigen fachlichen Überlegungen die Abschaffung der ESA, doch im Interesse einer sicheren Bewachung der Staatsgrenzen der UVR die Gewährleistung der erforderlichen Bedingungen, die Einführung von technischen Mitteln zur Unterstützung des Streifendienstes und die Verbesserung unserer Manövriermöglichkeiten für die Lösung.“

Im Nachhinein scheint sonderbar, dass man für den Austausch der Drähte an der ESA und das Material für die Ersatzteile mit westlichen Währungen zahlte, und dass auch zur Deckung der Sanierung Fremdwährungen erforderlich gewesen wären. Anders ausgedrückt: Die Instandhaltung der gegen den Kapitalismus errichteten ESA war nur mit Hilfe kapitalistischer Währungen möglich.

Das historische Verdienst des Berichts und des damaligen Landeskommandanten des Grenzschutzes bestand darin, dass ein Abbau der ESA im Jah-

re 1987 ernsthaft in Erwägung gezogen,⁹³ und dadurch eine Lawine losgetreten wurde. Damals konnte man noch nicht wissen, wo diese aufhört und was sie in der Sowjetunion und in den anderen sozialistischen, noch befreundeten Ländern bewirkt. Der Bericht ging auf die Grenzsicherung im Westen durch ein Minenfeld bzw. durch die ESA ein. Es wurde jedoch nicht analysiert, welche Auswirkungen auf das sozialistische Lager hätte, wenn wir zum Tor zum Westen werden, wodurch die Möglichkeit zur Umgehung der Berliner Mauer, und dadurch ein Weg für die freie Ausreise aus der DDR sich eröffnen würde.

Dem Bericht an den Minister wurde am 23. Oktober 1987 (damals noch kein Feiertag) von Stabschef Oberst Balázs Nováky eine Zusammenstellung über die Beantwortung der zur ESA gestellten Fragen beigefügt. Daraus erfuhr man u. a.:

- wie viel Personal in der Zeit 1965-1987 an der Grenze zum Westen bei den Grenzwachern, Reservewachern, in den Gruppen für die Zugkontrollen sowie in den Reservekompanien Dienst verrichtete;
- dass wegen der ESA 649,64 Hektar Land der Kultivierung entzogen waren, und dass das IM 1986 für den unmittelbaren Schaden 7,9 Millionen Forint, für den indirekten Schaden 16,6 Millionen Forint zahlte;
- dass die ESA und der Grenzstreifen 33 bewohnte Siedlungen abriegelten, von denen im Lauf der Jahre mehrere Gehöfte und Meierhöfe ausgestorben sind, bzw. dass von denen Szentpéterfa seit 1981 und Brennbergbánya ab 1986 nicht mehr eingeschlossen waren;
- dass im vergangenen Zeitraum im Westen 7 Grenzschutzwachposten geschlossen wurden;
- dass die Grenzschilder der westlichen Grenzbezirke 1985 und auch 1986 mehr als eine Million Kilometer mit ihren Fahrzeugen gefahren sind, um auf die Signale der ESA reagieren zu können;
- dass um die Effizienz der ESA steigern zu können, Latten aus Bulgarien gegen Kleinwild anmontiert, ein Schutz gegen Untergrabung errichtet, Schlaufen für die Sicherung der Holzüberdachung angebracht, sowie auf der Grenzseite der ESA ein 180 cm hoher Zaun zur Abhaltung des Wilds errichtet wurden;
- dass entlang der ESA auf 9 Wachen 13 Patrouillenhäuschen betrieben werden, deren Wirksamkeit sehr gering war.
- dass die Anzahl der Tore und Unterbrechungen an der ESA 179 ist, von denen 51 ständig geöffnet sind;
- dass 1987 6 Wachen über eine sog. „Szkála“ Zentrale verfügten, von denen bis 1988 15 Anlagen, bis 1989 30 Anlagen bestätigt wurden.

⁹³ Später erinnerte sich daran János Székely so: Die damals mehr als 20 Jahre alte Anlage gab völlig wirkungslos Signale. Vögel, Wildtiere und Windstöße alarmierten manchmal sogar 3-4 Mal am Tag den dadurch recht demoralisierten Grenzbestand, so dass es offenkundig wurde, dass der eiserne Vorhang die Aufgabe, die ihm zugedacht war, immer weniger erfüllte.

Aus der Beantwortung der Fragen für den Minister und z. B. aus der Bestellung des „Szkála“-Systems wird ersichtlich, dass alles seinen gewohnten Gang weitergegangen wäre, wenn es in der Sache der ESA keine Entscheidung gegeben hätte. Sprich: Erneuerung, Modernisierung und die Ablösung der K-55-Blöcke. In jenen Jahren war die Sanierung der Wachen ständig auf der Tagesordnung, die moderne Wache in Hermes bei Brennbergbánya z. B. wurde damals fertiggestellt.

Doch die Ministerkonferenz, für die diese Unterlagen ausgearbeitet worden waren, gab eine klare Antwort auf die strittigen Fragen im Zusammenhang mit der ESA. Die damalige Führung des Innenministeriums, mit Innenminister János Kamara und dem Staatssekretär Jenő Földesi an der Spitze, war eindeutig für den Abbau und die Beseitigung des Eisernen Vorhangs.⁹⁴ Das Dilemma allerdings lautete: Wie wird die politische Führung im sozialistischen Lager reagieren, und auf welche Weise, auf welcher Ebene soll der Beschluss über die Abschaffung gefasst werden? Schließlich wurde damals, 1965, die Entscheidung vom Politbüro getroffen! Von dieser Ministerkonferenz an, in der die Variante B, d. h. der Abbau unterstützt wurde, verlief der Prozess der Entscheidung in zwei Bahnen. Die Frage wurde auf IM-Ebene in einer erneuten Sitzung diskutiert, doch diesmal nur die Variante B. Auch die Regierung war im weiteren Verlauf dafür und traf zu einem späteren Zeitpunkt eine Entscheidung darüber. Auf der anderen Seite unterbreitete der Innenminister dem Politbüro ein Arbeitspapier über die langfristigen Aufgaben des Grenzschutzes, in dem auch das weitere Schicksal des Eisernen Vorhangs angesprochen wurde. Doch weil Gottes Mühlen langsam mahlen, kam es zu dieser Sitzung des Politbüros erst in den letzten Tagen im Februar 1989.

In dieser Epoche war bereits spürbar, dass die ungarisch-österreichische Grenze nicht mehr wie bis dahin bewacht werden durfte. Doch das „Wie weiter?“ zeichnete sich noch nicht eindeutig ab. Alle warteten darauf, wie die politische Führung auf den Wandel in der Gesellschaft, dessen Auslöser Gorbatschows Perestroika und Glasnost waren, reagieren wird.

Ein Zeichen für die weitere Verbesserung der Grenzbeziehungen zwischen Österreich und Ungarn war, als am 23. Oktober 1987 eine Verhandlungsrunde über neue Themen wie die Sache der Kirche St. Emmerich in Rönök,⁹⁵ und die Möglichkeit, den Neusiedlersee zu umrunden, begonnen wurde.

94 Grenzschutz und Gesellschaft, Schlusskonferenz, am 11. März 1994. Vortrag von József Jenő Szabó.

95 Die Kirche St. Emmerich von Rönök wurde 1902 erbaut, und befand sich nach der Grenzziehung von Trianon unmittelbar am Rande Ungarns, wobei die Kirchgemeinde selbst auf österreichischem Gebiet lebte. Zu Zeiten des kleinen Grenzverkehrs konnten sie noch frei zur Messe gehen, doch nach Errichtung des Eisernen Vorhangs war die Kirche für sie nicht mehr erreichbar. Ab den 1950-er Jahren war die Kirche der Zerstörung überlassen und sollte später abgerissen werden, weil ihr baulicher Zustand immer schlechter wurde. Zum Abriss kam es doch nicht, weil sich niemand dafür fand.

Der vorher abgeschaffte Visumzwang bewirkte bereits ein höheres Verkehrsaufkommen an der Grenze. Doch dieses war mit dem Zuwachs, der nach der Einführung des weltweit gültigen Passes in Erscheinung trat, nicht einmal zu vergleichen. Ab dem 1. Januar 1988 durften auch wir Ungarn frei in alle Länder der Erde reisen, doch Millionen unserer Landsleute waren nur auf Österreich neugierig; innerhalb Österreichs wiederum hauptsächlich auf Wien und die Mariahilfer Straße, bzw. auf alle grenznahen Ortschaften, in denen sie Geld aus ihrem Fremdwährungsbudget ausgeben konnten – in erster Linie für elektronische Haushaltsgeräte. Nach Eintreffen des schönen Wetters konnte man in Budapest nicht früh genug Richtung Hegyeshalom losfahren, ohne dass man in der Nähe von Győr in eine Autokolonne geriet, die natürlich nach Wien unterwegs war. Farbfernseher, Gorenje-Gefrierschränke, Videos, Parfums, Bananen und so weiter standen auf der Einkaufsliste der Ungarn auf ihrem „zweiten Streifzug“ in dem Westen. Dieses immens große Verkehrsaufkommen wurde v. a. an den Grenzübergangsstellen Hegyeshalom, Sopron und Rábafüzes spürbar, denn die Zahl derer, die sich am Vormittag für die Ausreise, und gegen Abend für die Einreise meldeten, war um ein Mehrfaches höher als früher. Nach der Stoßzeit am Morgen hätte man in Richtung Österreich wahrscheinlich ein Hinweisschild mit „voll besetzt“ aufstellen können. Dagegen staute es Tag für Tag auch auf der Heimreise wegen der Zollabfertigung und der Rückerstattung der Mehrwertsteuer⁹⁶ am Übergang Hegyeshalom. Wegen des großen Andrangs wurde die Passabfertigung auf beiden Seiten immer mehr zur Formsache. Auf einer meiner Reisen erlebte ich, dass der früher strenge österreichische Zollbeamte meinen Pass nur entgegennahm, ihn nicht einmal aufschlug, sondern nach der knappen Frage „Nach Wien?“ sofort zurückgab. Die Antwort hat ihn nicht mehr interessierte, und die „Gute Fahrt“ oder ein „Viel Spaß in Österreich“ blieben auch aus, denn das nächste Auto voller einkaufswilliger Touristen stand schon eng hinter mir. Die vielen Ungarn fuhren mit ihren Fahrzeugen an der Unterbrechung der ESA einfach vorbei, und dachten beim Anblick der Grenzbeamten, die nur noch einen rein formellen Dienst verrichteten, sicherlich nicht an die Minenfelder oder den Eisernen Vorhang. Man interessierte sich nur dafür, dass die Einreise nach Österreich schnell genug erfolgt.

96 Eines der wichtigsten Momente bei einem Streifzug nach Österreich war die Rückerstattung der österreichischen Mehrwertsteuer an der Grenze. Die „mervertstájer“, wie sie von den Ungarn genannt wurde, war bei uns damals noch ein unbekannter Begriff. Die erforderlichen Formulare mussten auf der österreichischen Seite des Grenzübergangs ausgefüllt werden, die Zollbeamten drückten dann den Stempel drauf. Man musste die Einkäufe natürlich mit Rechnungen belegen. Bei der nächsten Einkaufstour konnte man in den Geschäften, wo man die Waren vorher erworben hatte, die allgemeine Umsatzsteuer zurückerstattet bekommen. Wenn man vorher etwas Wertvolles gekauft hatte, bekam man u. U. mehrere Hundert Schillinge zurück. Später konnte man auch in grenznah gelegenen ungarischen Städten in den IBUSZ-Reisebüros, gegen Abzug einer Provision, die „mervertstájer“ in Schilling bekommen.

Der Beschluss des Politbüros⁹⁷ im Jahre 1987 darüber, dass die ungarischen Staatsbürger einen Weltpass erhalten,⁹⁸ rückte den Eisernen Vorhang und die Grenzsicherung im Westen Ungarns in ein völlig anderes Licht. Die Mehrheit der Menschen nutzte diese Möglichkeit sofort, und machte sich mit dem neuen Pass auf den Weg nach Österreich, wo er nicht anhielt, bis er ein Elektrofachgeschäft fand. Diese Menschen fragten sich natürlich, dass wenn man sich in der Welt frei bewegen kann, warum nicht im Sperrgebiet? Außerdem machten zu der Zeit hauptsächlich Ausländer die Mehrheit der Grenzverletzer aus, bis zu 96,5%, in erster Linie Menschen aus der DDR und aus Rumänien.

Von 1985 an kamen immer mehr Bürger aus Rumänien zu uns, v. a. Angehörige der ungarischer Nation, die sich teilweise hier niederließen, teilweise aber weiter wollten in den Westen. Die Situation zu managen wurde es immer schwieriger, denn Ungarn war damals noch vertraglich dazu verpflichtet, die Grenzverletzer nach Rumänien zurückzuführen. Ungarn hielt sich schon lange nicht mehr an diese Verpflichtung, und eigentlich galt bereits der geheime Befehl, welcher den rumänischen Staatsbürgern die Ausreise nach Österreich ermöglichte. Laut Statistik stieg die Zahl der Grenzverletzer aus Rumänien in Richtung Ungarn auf das 16,5-fache. Parallel dazu nahmen die Grenzverletzungen landauswärts am westlichen und südlichen Grenzabschnitt auch zu. Unter diesen fluchtwilligen Personen war auch ein Teil der Ungarn aus Rumänien dabei, die im Osten über die Grenze gekommen waren. Ebenso stieg die Zahl der Grenzüberwindungen ohne ein ausgelöstes Signal der ESA an – die Methoden waren Untergraben, Drähte Auseinander-Spannen oder Gebrauch von Hilfsmitteln.

Obwohl für den Grenzschutz die Abfertigung an den Grenzübergangsstellen die größte Herausforderung darstellte und eine besondere Belastung bedeutete, kam das Thema des Eisernen Vorhangs auch nicht vom Tisch, wenn auch die Einstellung sich nach und nach änderte. Die Konferenz der Führung am 4. Juni 1988 wurde in dem Bewusstsein abgehalten, dass die Betriebsbedingungen der ESA auf allen Gebieten gewährleistet werden müssen. Doch in der darauf folgenden Sitzung der Grenzschutzkommission am 29. Juni galten bereits Abbau und Ablösung der ESA als Haupttagesordnungspunkte. Die höchste Führung des Grenzschutzes diskutierte konkret über den Zustand der Anlage und die Erfahrungen im Umgang damit, sowie über die Möglichkeiten der Sanierung, der Abschaffung und des Ersetzens der ESA. Oberst

97 Das Spannende daran ist, dass Miklós Németh, damals noch Sekretär der ZK, die Einführung des Weltpasses mit der Bedingung unterstützt hatte, dass die Sache so gelöst wird, dass die Schulden des Landes nicht steigen. Diese Hausaufgabe musste schließlich von ihm gemacht werden, als er zum Ministerpräsidenten gewählt wurde. Quelle: Interview mit Miklós Németh

98 Im Jahre 1988 reisten unter Kontrolle des Grenzschutzes 40,5 Millionen Personen, und 11,5 Millionen Fahrzeuge nach Ungarn ein.

Kálmán Kiss informierte über die historischen Umstände des Baus der ESA, über die Erfahrungen seit ihrem Bestehen und über ihren Zustand, sowie darüber, dass ihre Existenz immer häufiger in der Kritik steht. Er sprach auch über die Alternativen und wies eindeutig darauf hin, dass der Grenzschutz die Abschaffung vorgeschlagen hatte. Bei der Besprechung der Fragen in diesem Zusammenhang war die Mehrheit der Führungskräfte dafür, dass die ESA überall gleichzeitig abgeschaltet werden sollte. In der Grenzschutzkommission argumentierte (vielleicht) allein Oberst András Máday im früheren Geist, als er anmerkte, dass die Sicherung der Grenze im Westen zu den Koalitionsaufgaben gehöre. Doch weder das Innenministerium noch der Grenzschutz haben sich 1988 für diese Frage interessiert, und man votierte für den Abbau der ESA. Später meldete Oberst István Németh, Bezirkskommandant von Szombathely, dass weder der Berufsstand noch die Bevölkerung etwas gegen die Beseitigung der ESA hätte. Am Ende dieser Sitzung gab Sándor Zakor die Stellungnahme der *Abteilung zur Aufsicht der administrativen und bewaffneten Kräfte im Zentralrat der Sozialistischen Partei Ungarns* (Ungarisch: MSZMP KB KAO) bekannt. Darin wurde erklärt, dass man mit dem Abbau der ESA und der Einführung eines neuen Systems für die Grenzbewachung einverstanden sei. Am Ende der Verhandlung dieser TOP gab General Székely eine Zusammenfassung: „Existenz oder Abbau der ESA ist eine politische Frage. Für die Entscheidungsfindung ist das Gesagte bei der Zusammenstellung der geplanten Vorlage im 12. Monat 1988 zu berücksichtigen.“⁹⁹

Neben den höchsten Entscheidungsträgern in der Politik und im Innenministerium beschäftigte im Sommer 1988 das Schicksal der ESA auch Grenzsoldaten und einfache Bürger. Die an den Grenzen dienten, dachten v. a. darüber nach, wie es wohl nach der ESA weitergehen würde. Auch die neue Maßnahme beschäftigte sie, wonach die Streife auch am westlichen Grenzabschnitt nur noch aus einem Grenzsoldaten bestand. Der Kommandant des 2. Bezirks berichtete über die Stimmung in der Bevölkerung am 23. September 1988 folgendermaßen: „Die meistdiskutierte Frage unter den Anwohnern des Grenzgebietes ist die des weiteren Schicksals der ESA. Die Bewohner des Grenzstreifens haben die ESA akzeptiert, doch heutzutage ist der Abbau der Anlage im Bewusstsein der Menschen fest verankert. Das führt tagtäglich zu Konflikten bei der Dienstverrichtung der Patrouille.“¹⁰⁰

Diese Ausführungen unterstreichen auch die Tatsache, dass das Schicksal der ESA zu diesem Zeitpunkt bereits besiegelt war. Doch die Aussage der politischen Führung darüber, dass sie abgebaut wird, ließ auf sich warten. 1965 beschloss des Politbüros, dass statt einer Minensperre die Signalanlage

99 MOL Határőrségi iratok 1988. XIX-B-10. 62. fsz [ULA, INr. 62]

100 MOL Határőrségi iratok 1988. XIX-B-10. 12. doboz [ULA, Kiste 12]

errichtet wird, nun musste es das Politbüro sein, welches erklärt, dass die ESA beseitigt wird. Doch dieses schwieg noch.

Die Branche wiederum schwieg nicht – für die Fachleute war es eine beschlossene Sache, dass die ESA weg muss. Der Leiter der Finanzabteilung beim Grenzschutz schrieb im Mai 1988 an den stellvertretenden Stabschef des Grenzschutzes im IM über die Möglichkeiten und über die finanziellen Folgen dieser:

- Variante I., wenn die ESA bis 31. Dezember 1990 erhalten bleibt: 25-30 Millionen Forint/Jahr für die Entschädigung der Landwirtschaft.
- Variante II., wenn die ESA mit den momentanen technischen Geräten auf unbestimmte Zeit erhalten bleibt: Enteignung 292 Millionen Forint, die durch ein Kostenfaktor um 70 Millionen Forint verringert werden können.
- Variante III., die ESA wird abgebaut, die nutzbar gemachten Gebiete werden den Eigentümern zurückgegeben, der 15 km breite Streifen wird nicht mehr gebraucht:
Abbau des ESA: 128 Millionen Forint,
Kosten für Nutzbarmachung: 86,6 Millionen Forint
Mindernder Kostenfaktor: 13 Millionen Forint.
- Variante IV., die ESA wird abgebaut, ihr jetziges Gebiet wird in einem Zustand zurückgegeben, dass es wieder nutzbar gemacht werden kann, der 15 km breite Streifen wird noch gebraucht. Kosten: 279 Millionen Forint.
- Varianten V. VI. VII., die ESA wird abgebaut, ihr jetziges Gebiet wird in einem Zustand zurückgegeben, dass es wieder nutzbar gemacht werden kann, doch es werden bestimmte Gebiete in Grenznähe benötigt.
- Variante VIII., Ablösung der ESA S-100 durch andere technische Gerätschaft.
Enteignung 262 Millionen Forint, Abbau 128 Millionen Forint, Beschaffung neuer technischer Geräte nicht bekannt, daher Kosten nicht zu beziffern.“

Das Schreiben beweist, dass sich die Vorgesetzten der Finanzbereiche beim Grenzschutz mit ihrem Apparat bereits auf den Abbau der ESA und auf die Zeit danach vorbereiteten, doch weil keine Entscheidung vorlag, arbeiteten sie jede Lösungsmöglichkeit aus.

1988 war der IM-Grenzschutz mehreren Angriffen ausgesetzt. Der Aufbau und die Aufgaben wurden aus unterschiedlichen Richtungen kritisiert. Das Verteidigungsministerium hätte die Bewachung der grünen Grenze, die Polizei wiederum die Kontrolle des Grenzverkehrs gern übernommen, zusam-

men mit dem entsprechenden Budget. Zuletzt hielt auch die Zollbehörde um die Hand des Grenzschutzes an, diese wollte gleich die Kontrolle des Grenzverkehrs mit einverleiben. Um diese Angriffe abwehren zu können, dachte die Führung der Grenztruppen über verschiedene Alternativen nach. Eine dieser, die Idee des Übergangs zu einer Grenzüberwachung mit Berufsgrenzsoldaten, wurde dann von Oberst Kálmán Kiss dem Ministerpräsidenten Miklós Németh nach der offiziellen Feier am 7. November 1988 präsentiert. Die Argumente wurden an zuständiger Stelle akzeptiert und als Ergebnis einer schnellen Gesetzgebung wurde durchgesetzt, dass in den darauf folgenden Jahren der Grenzschutz Ungarns seine Aufgaben nicht mit Wehrpflichtigen, sondern mit Berufsgrenzsoldaten, mit Profis bewältigen wird. Im Interview mit dem Innenminister in der Tageszeitung *Népszabadság* am 6. August 1988 wurde diese Änderung bereits angedeutet.¹⁰¹

Das Schreiben des Leiters für Finanzen und Materielles beim IM-Grenzschutz an den stellvertretenden 1. Hauptgruppenchef des Innenministeriums handelt auch von diesem Thema. Hier wird behauptet, dass die Existenzberechtigung der ESA heute (1988) keine Frage mehr sei. *„Die weitere Erhaltung der Signalanlage und des Grenzstreifens, sowie die Aufrechterhaltung der Beschränkungen auf den Grenzgewässern wird weder durch die internationale, noch durch die innenpolitische Lage begründet...“*

„Die Erhaltung der elektrischen Signalanlage wird auch aus Grenzsicherungsgründen nicht befürwortet. [...]“

„Das Betreiben der elektrischen Signalanlage ist nicht wirtschaftlich, in andert-halb bis zwei Jahren muss sie völlig erneuert werden...“¹⁰²

Im oben zitierten Brief werden auch die drei wichtigsten Gedanken zur ESA genannt, dass nämlich der Eiserne Vorhang „politisch, technisch und moralisch“ überholt sei, und dass jetzt nur noch jemand dies aussprechen sollte. Einer, der sowohl in der Politik, als auch in den Medien Gewicht hat. Ein baldiges Ereignis machte das möglich: Der Besuch von Imre Pozsgay in

¹⁰¹ Die jetzige Situation ist Ergebnis eines langen Reifeprozesses, der Ansicht bin ich auch. Doch grundsätzlich anders ist sie erst seit Anfang des Jahres. [...] Andererseits wurde die Organisation des Grenzschutzes zur Zeit des Kalten Krieges unter solchen Bedingungen ausgebaut, als über Grenzbewachung, Grenzpolizei, Grenzabfertigung noch ganz anders gedacht wurde. Wer an der Grenze wohnt oder öfter über Grenzübergangsstellen fährt, wird gemerkt haben, dass sich beim Grenzschutz sehr viel verändert hat. Doch keine Frage, auch in unserer offenen Welt, mit einem fast völlig freien Reiseverkehr ist einem bewusst, dass der Grenzschutz ein Grenzsicherungsorgan ist. An bestimmten Abschnitten der Staatsgrenze sind die Überbleibsel und Anlagen der alten Zeiten auch präsent. Und was die personelle Zusammensetzung des Grenzschutzes betrifft, die Passabfertigung wird meistens von 18-20 Jahre alten Wehrpflichtigen durchgeführt, die vorher eine kurze Ausbildung bekommen haben. Menschen, die viel in der Welt unterwegs sind wissen, dass in Ländern mit einem intensiven Fremdenverkehr diese Arbeit von Profis, von Fachleuten erledigt wird. Nun, Sie werden sicherlich gemerkt haben, dass wir nicht oberflächliche Maßnahmen, sondern maßgebliche Entscheidungen brauchen, und die Vorbereitung dieser beschäftigt uns“.

¹⁰² MOL határőrségi iratok 1988 XIX-B-10. 22. doboz [ULA, Kiste 12]

Győr, im Tor des westlichen Grenzabschnitts, und die Pressekonferenz danach. Bezeichnend war, dass auf dem Weg zum Ort des Besuchs die Delegation den langen Kolonnen der Autos begegnet war, alle wollten nach Österreich. Die Passabfertigung auf dem 16-spurigen, betonierten Bereich des VKP wird auf die Delegationsmitglieder eine ebenso starke Wirkung ausgeübt haben. Imre Pozsgay war damals Staatsminister, und als solcher Mitglied der Regierung und des Politbüros. Er sah sich zunächst die Arbeit am VKP an, danach die Tätigkeit der Wache in Hegyeshalom an der grünen Grenze, und nahm zuletzt auf einer Sitzung des Bezirkskommandos in Győr teil. Hier bewertete er die Arbeit des Grenzschutzes folgendermaßen: „*Nach stürmischen Ereignissen und widersprüchlichen Zeiten wurde der Öffentlichkeit erst jetzt bewusst, dass der Grenzschutz als Teil der bewaffneten Kräfte an der Nation einen Dienst auf hohem Niveau leistet, dass er seine Pflichten erfüllt, wobei er sich politisch und moralisch mit den ihm aufgetragenen Aufgaben identifiziert.*“¹⁰³ Während seines Besuchs machte er aufgrund dessen, was er sah und hörte, folgende wichtige, später von den Medien übernommene Feststellungen im Zusammenhang mit dem Eisernen Vorhang:¹⁰⁴ „*Es ist offenkundig, dass diese technische Anlage, die ESA, technisch wie moralisch und politisch überholt ist, und ihr Abbau, wenn die Entscheidung darüber auf geeigneter Ebene gefällt wird, das Wohlbefinden der ungarischen Staatsbürger verbessert, ebenso unsere sich entfaltenden Beziehungen mit anderen Staaten.*“¹⁰⁵ Das Tüpfelchen auf das i wurde dadurch gesetzt, dass Pozsgays Erklärung in der feierlichen Ausgabe der Zeitschrift Grenzschutz vom 7. November 1988 gedruckt wurde.¹⁰⁶

Was den Beschluss betraf, darauf musste man immer noch warten. Der Ministerpräsident Miklós Németh¹⁰⁷ bereitete sich nach Absprachen mit dem Innenminister bereits darauf vor, indem er die Kosten für die Sanierung der ESA bei der Planung des Staatshaushalts für 1989 nicht mehr eingestellt hatte. Ich bin der Ansicht, dass das Schicksal des Eisernen Vorhangs an diesem Punkt endgültig besiegelt wurde. Die Vorbereitung des Abbaus lief auf zwei

103 Határőr. XLIII. évfolyam 45. sz. 1988. nov. 4. p.5

104 Vor dem Pozsgay-Besuch gab es noch einen anderen, als am Vormittag des 26. September 1988 die Mitglieder des Parlamentarischen Verteidigungsausschusses, das Kommando des Grenzbezirks Sopron aufsuchten. Dieser Besuch fand nicht so einen landesweiten Widerhall, nur die Tageszeitung Kisalföld berichtete am 27. September 1988 darüber: „Der Landeskommandant teilte dem Verteidigungsausschuss mit, dass die elektrische Signalanlage an der Grenze politisch, moralisch, aber auch technisch veraltet sei, und dass der IM-Grenzschutz deshalb dem Ministerrat den Vorschlag unterbreitet, sie gänzlich abzuschaffen.“ Der zitierte Satz hätte allerdings verdient, dass dadurch alle vom damaligen Kommandanten des Grenzschutzes, General Székely erfahren, dass der Eiserne Vorhang bald abgebaut wird.

105 Határőr. XLIII. évfolyam 45. sz. 1988. nov. 4. p.5

106 Der 7. November war der Feiertag der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution.

107 Interview mit Miklós Németh

Schienen: Einmal im Innenministerium und beim Grenzschutz, geleitet vom Ministerpräsidenten. Hier wurden während der Vorbereitung des Beschlusses die Hintergrunddokumente über eine Grenzbewachung nach dem Abbau der ESA ausgearbeitet,¹⁰⁸ und hier wurde über die finanziellen Folgen eines solchen Schritts nachgedacht. Der Innenminister und der Ministerpräsident wurden über die Lage an den Grenzen und den Grenzübergangsstellen laufend unterrichtet. Miklós Németh¹⁰⁹ verlangte nach Statistiken. Aus diesen war abzulesen, dass mehr als 95 % der Grenzverletzer keine ungarischen Staatsbürger waren. Die Informationen bestärkten den Ministerpräsidenten in der Überzeugung, dass die ESA abgebaut werden muss.

Auf der anderen Entscheidungsschiene agierte das Politbüro der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei (MSZMP), und dieses erhielt auch Diskussionspapiere zum Abbau der ESA. Doch damals lag die letzte Entscheidung bereits beim Ministerpräsidenten, er bestimmte auch in Bezug auf die ESA Richtung und Geschwindigkeit eines Beschlusses. Unterstützung fand er beim General János Székely, beim stellvertretenden Innenminister Jenő Földesi und beim Innenminister István Horváth, alle Befürworter des Abbaus der Signalanlage.

In den Mitteilungen über die politischen Informationskanäle des Grenzschutzes¹¹⁰ hieß es u. a.: „*In den Dörfern des westlichen Grenzgebiets warten viele darauf, dass die ESA in kurzer Zeit abgebaut wird. Man hört aber auch davon, dass es ein Anliegen der DDR sei, diese nicht zu beseitigen, und dass sie bereit wäre, zu den Erhaltungskosten einen Beitrag zu leisten.*“

Damit die ESA abgebaut werden kann, benötigte man den Beschluss vom bereits geschwächten Politbüro, wenn auch eher aus formalen Gründen. Der Innenminister war es, der die Vorlage dafür ausarbeitete. Das Politbüro sollte erst am 28. Februar tagen, davor gab es noch ein wichtiges Forum, die Jahreskonferenz der Befehlshaber des Grenzschutzes.¹¹¹ Jenő Földesi vertrat auf dieser Sitzung das Innenministerium, als János Székely mit einem Überblick über die aktuelle Lage startete. Er erklärte, dass die Zusammenarbeit mit den Österreichern gut sei, die Beziehungen mit der DDR steif, und die Lage an der rumänischen Grenze kompliziert. Er behauptete: „*Wir müssen uns mit solchen neuen Maßnahmen der Regierung anfreunden, wie die der Inanspruchnahme der Möglichkeit, der Internationalen Flüchtlingskonvention von 1951 beizutreten.*“¹¹²

108 Am 31. Okt. 1988 Leitersitzung IM-GSLK. Der Abbau der ESA hat zur Folge, dass [nachgedacht wird] mit welchen Mitteln und Methoden die Staatsgrenze ohne die ESA bewacht wird.

109 Interview mit Miklós Németh

110 8. Dezember 1988. Zusammenfassung über die politischen Informationen des IM-Grenzschutzes

111 31. Januar 1989. Jahreskonferenz der Grenzschutzkommandanten

112 MOL Határőrségi iratok 1989 évi XIX-B-10 23 fsz. [ULA]

General Székely sprach auch von der komplizierten Situation in der politischen Führung Ungarns, und auch über die Schwierigkeiten auf Regierungsebene, als er sagte: „In der komplizierten Situation müssen wir für Klarheit sorgen – Gen. Földesi und Gen. Kun. haben das auch gesagt – nun, das möchte ich auch. Doch zuerst müssen wir klar sehen, dann können wir dem Personalstand diese Klarheit vermitteln. Wir sollten für die Politik der Partei eintreten, damit bin ich auch einverstanden, aber wie? Wie ist die Politik der Partei, ist sie das, was Gen. Grósz sagte, oder was Gen. Miklós Németh sagte, oder was Gen. Pozsgay sagte? Wie lautet die Politik der Partei, [schließlich] sind alle Genossen Mitglieder des Politbüros und – nun, daran haben wir uns gewöhnen können – ein jeder sagt etwas anderes, aber hinter wen sollen wir uns aufstellen, das muss auch entschieden werden. Es ist sehr schwer, wir sollen in die eine Richtung, weil die Fahne da lang getragen wird, sollen wir da lang.“¹¹³

Jenő Földesi erklärte in seinem Wortbeitrag zum Eisernen Vorhang Folgendes:

„Die technischen Mittel, die wir in der Grenzbewachung nutzen, allen voran die S-100-Anlage, irritieren sowohl die heimische, als auch die internationale Öffentlichkeit. Hinzu kommt, dass unser System mit den S-100 dermaßen veraltet ist, dass die Sanierung in keinem Verhältnis mit dem Aufwand für die Investition stünde. Daher haben wir uns, Genossen, eindeutig für die Abschaffung der S-100 als Signalanlage ausgesprochen. [...]

Wir planen, dass der Abbau der S-Einhunderter-Anlage bis zum 1. Januar 1991 abgeschlossen wird. Man muss jedoch davon ausgehen, dass in Anbetracht der heutigen, rasanten Entwicklung in Gesellschaft und Politik, und unter Erstarren des Drucks, ein Erlass mit In-Kraft-Treten im Jahr 1991 nicht herausgegeben werden kann.“

Der Beitrag des stellvertretenden Ministerpräsidenten deckt sich eindeutig mit dem Standpunkt des Ministerpräsidenten. Es ist Schluss mit dem Eisernen Vorhang, er soll abgebaut werden, die ESA wird beseitigt. Auch die folgende, damals vielleicht noch überraschende, ehrliche Aussage zu Rumänien stammt von ihm: „Rumänien verwandelte sich in ein nicht-befreundetes Land.“ Damit deutete er die abgekühlten Beziehungen zwischen Ungarn und Rumänien sowie die Flüchtlinge an, die massenweise zu uns kamen (und zum Großteil Arbeiter und Bauern waren, sowie zu 90% nicht weiter wollten in den Westen).

Zu diesem Zeitpunkt warteten alle auf den Beschluss des Politbüros. Innenminister István Horváth arbeitete die Vorlage über die langfristigen Aufgaben des Grenzschutzes für die Sitzung vor.¹¹⁴ Darin wurde die aktuelle Lage des Grenzschutzes bzw. die Vorgeschichte dieser geschildert. Die Besonder-

113 MOL Határőrségi iratok 1989 évi XIX-B-10 23 fsz. [ULA, INr. 23]

114 Vorlage für das Politbüro der MSZMP über die langfristigen Aufgaben der Grenzsicherung

heiten der Grenzbewachung am westlichen Grenzabschnitt in letzter Zeit wurden in den Mittelpunkt gestellt. Statistiken wurden herangezogen, so z.B. die Zahl über die Grenzverletzer, die 1987 zu 97% aus Ausländern bestanden. Die Mehrheit derer, die landeinwärts die Grenze überwand, kam als Staatsbürger Rumäniens über die ungarisch-rumänische Grenze¹¹⁵, und die Mehrheit nach Außen bestand aus Staatsbürgern der DDR. Am westlichen Grenzabschnitt wurden mit Hilfe der ESA 93-95 % der Grenzverletzer gefasst. Wo es keine ESA gab, wurden auch bis zu 85-92 Prozent gefasst. Im Diskussionspapier wurde auch festgestellt, dass die ESA in den vergangenen 20 Jahren einen Beitrag zur sicheren Bewachung der Grenzen geleistet hatte, doch „ihre Existenzberechtigung heute bereits fraglich ist. Die weitere Erhaltung der Signalanlage und des Grenzstreifens, sowie die Aufrechterhaltung der Beschränkungen auf den Grenzgewässern wird weder durch die internationale, noch durch die innenpolitische Lage begründet.“ Des Weiteren stand in der Vorlage, dass das Sperrgebiet negativ auf den Fremdenverkehr auswirke und auch die Bewirtschaftung störe. Darüber hinaus „wird die Erhaltung der Signalanlage heute auch durch Aspekte der Grenzbewachung nicht mehr begründet. Der Grenzschutz nimmt 80-90 Prozent der Grenzverletzer, die in Richtung Westen unterwegs sind, bereits vor der elektronischen Signalanlage, im grenznahen Gebiet im Landesinneren fest. Mit der elektronischen Signalanlage werden jährlich 100-120 Grenzverletzer gefasst. Doch die Signalanlage reagiert auch auf Kontakt mit Tieren. [...] Die etwa 10 Tausend durch Tiere ausgelösten Signale jährlich zermürben den Personalstand. Die elektronische Signalanlage ist auch technisch veraltet, ihr Betreiben nicht wirtschaftlich, in anderthalb bis zwei Jahren muss sie völlig erneuert werden. [...] Unter den geprüften Alternativen erwies sich – sowohl in politischer als auch in wirtschaftlicher Hinsicht – die der Beseitigung der elektronischen Signalanlage als die sinnvollste.“¹¹⁶

Das Politbüro beriet auf seiner Sitzung am 28. Februar 1989 über die Vorlage und nahm diese zur Kenntnis. Laut Sitzungsprotokoll ist das Politbüro „damit einverstanden, dass in Richtung Süden und Westen der Grenzschutz die erfolgreiche Bewachung der Staatsgrenzen durch Abschaffung der Maßnahmen zur Einschränkung der Staatsbürger umsetzen wird. Er hält die Aufhebung der Beschränkungen bezüglich des Grenzstreifens und der Grenzgewässer, sowie die Abschaffung der elektronischen Signalanlage und ihren Abbau bis 1. Januar 1991 für erforderlich, hält die Erhaltung des Spurstreifens in südlicher und in westlicher Richtung für nicht begründet.“¹¹⁷ Aus dem Protokoll geht hervor, dass das Politbüro keinen Beschluss fasste, über den schnellen Abbau der ESA keine

115 Ab 1987 war ein Geheimbefehl in Kraft, der zuließ, dass bestimmte rumänische Staatsbürger über die VKP in den Westen ausreisen.

116 Vorlage für das Politbüro der MSZMP über die langfristigen Aufgaben der Grenzsicherung.

117 MOL 288.f5/1054. öe. 5-7 [ULA]

Entscheidung traf. In dieser Form passte das weder dem Innenminister noch dem Ministerpräsidenten.¹¹⁸ Die Verzögerung bei der Beschlussfassung hing wahrscheinlich auch damit zusammen, dass Károly Grósz in seinem Wortbeitrag nicht auf den Abbau drängte, unter Berufung auf die Pflicht, als Mitglied im Warschauer Pakt die anderen zu informieren. Möglicherweise motivierte wiederum diese Tatsache Miklós Németh¹¹⁹ dazu, den Abbau des Eisernen Vorhangs in die 5 Hauptthemen des geplanten Treffens mit Gorbatschow aufzunehmen. Das Treffen fand am 3. März 1989 in Moskau statt.¹²⁰ Doch über die Tatsache des Falls des Eisernen Vorhangs hat Miklós Németh Gorbatschow nur unterrichtet, um eine Erlaubnis hat er nicht gebeten. Gorbatschow quittierte die Erklärung nur kurz: „Ehrlich gesagt sehe ich kein Problem darin.“

Aus folgenden Aufzeichnungen konnte man erfahren, dass die Führung des sowjetischen Grenzschutzes sich für diese Frage interessierte:

„Nicht ganz zwei Wochen später erklärte der sowjetische Verhandlungspartner Sislow beim Erfahrungsaustausch der Leiter des Grenzschutzes in der Sowjetunion, dass in Kürze zu erwarten sei, dass an den Grenzen der sozialistischen Staaten an bestimmten Abschnitten oder in voller Länge die elektrische Signalanlage und das Sperrgebiet abgeschafft, und die Reisemöglichkeiten der Bürger, die in Siedlungen an der Grenze wohnen, erweitert werden.¹²¹ Die Lage wurde dadurch erschwert, dass Ungarn damals noch Mitglied im Warschauer Pakt und im RGW war, sowie dass die damalige politische Führung (mit Károly Grósz an der Spitze) sich nur nach einem längeren Zeitraum einen Austritt aus den mit den sozialistischen Ländern zusammen gebildeten wirtschaftlichen, politischen und militärischen Bündnissen vorstellen konnte.¹²²

118 Interview mit Miklós Németh

119 Zu der Zeit bereite sich Budapest mit Wien zusammen auf die Weltausstellung vor. Aus diesem Anlass beriet sich Miklós Németh mehrmals mit dem Oberbürgermeister von Wien und auch mit dem österreichischen Bundeskanzler. Die Ausrichtung der Weltausstellung trug sicherlich auch dazu bei, dass der Ministerpräsident der Überzeugung war, dass der Eiserne Vorhang so bald wie möglich fallen muss.

120 1988-89 wehte auch in Moskau ein neuer Wind. Nach dem gescheiterten Einmarsch in Afghanistan, bei immer schlechteren Bedingungen der heimischen Wirtschaft traten die nationalen Konflikte der Völker der Sowjetunion immer mehr in den Vordergrund. Im November 1988 erklärte Estland die Unabhängigkeit, Litauen im Mai 1989, Lettland im Juli. Gorbatschow brauchte im Warschauer Pakt nach dem Einmarsch nach Ungarn 1956 und in die Tschechoslowakei 1968 sicherlich keinen neuen Militärkonflikt.

121 Katona Klára: *A határország a rendszerváltás időszakában (1987-1990) Levéltári közlemények 82. évfolyam 1. sz. p. 88* [Der Grenzschutz zur Zeit der Wende]

122 Vizi László Tamás: *Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt. Kézirat Székesfehérvár 2012. p.7.* [Herausforderungen und Alternativen vor der ungarischen Außenpolitik der Wende]

Ab der Zeit nach dem Treffen mit Gorbatschow ließ Miklós Németh¹²³ die Entscheidung des Politbüros außer Acht, und wies István Horváth an, dass sobald das Wetter es zulässt, der Abbau der elektrischen Signalanlage begonnen wird.¹²⁴ Zum Regierungsbeschluss darüber kam es erst am 18. Mai. Eigentlich fing der IM-Grenzschutz mit der Planung des Abbaus auf eine mündliche Anweisung an. Man kann nur vermuten, wann diese Anweisung mündlich erteilt wurde. Der Vorgesetzte einer militärischen Gewalt oder Einheit kann nur auf Befehl eine Aufgabe dieses Ausmaßes wie die des Abbaus der ESA durchführen. Dieses Prinzip galt auch für den Kommandanten des Grenzschutzes. Mit Rücksicht auf den ersten Absatz des Aufgabenplans zur Beseitigung der elektrischen Signalanlage und des Spurstreifens, sowie zur Ausarbeitung einer neuen Ordnung für die Bewachung der Grenzen kann die Vermutung bestätigt werden, dass die Führung des Grenzschutzes diese Aufgabe bereits vor dem Beschluss des Politbüros, und noch vor dem Treffen mit Gorbatschow erhalten hatte. Hier ein Beleg dafür:

„Auf der Sitzung des Politbüros der MSZMP am 28. Februar und auf der Sitzung des Ministerrats im April ist damit zu rechnen, dass im Zusammenhang mit der Tätigkeit des Grenzschutzes ein Beschluss gefasst wird, in dessen Sinne mit dem Folgenden zu rechnen ist.“

Daraus geht hervor, dass die Beschlüsse des Politbüros nur noch Formalitäten waren, denn die Bestimmung der Aufgaben erfolgte vor den Entscheidungen über sie. Danach definierte der vom Stabschef des Grenzschutzes, Oberst Balázs Nováky ausgearbeitete Aufgabenplan die Art und Weise der Durchführung in der Organisation. Ein Ausschuss für die Ausarbeitung eines neuen Systems der Grenzbewachung wurde unter Leitung von Oberst Kálmán Kiss gebildet. Die Aufgaben des Landeskommandos und der Grenzbezirke wurden ausführlich aufgezählt, ebenso die Verantwortlichen und die Fristen für die Durchführung. In der Einleitung des Aufgabenplans wird geschildert, womit der Grenzschutz rechnen sollte:

- Nach Abbau der elektrischen Signalanlage wird es keine technischen Hindernisse mehr geben, wenn man sich der Grenze nähern möchte. Mit einer Zunahme der Aktivitäten in westliche Richtung ist zu rechnen.

123 Am Montag, den 13. Februar 1989 traf sich Miklós Németh in Sopron, im Hotel Lővér mit dem österreichischen Bundeskanzler Franz Vranitzky. Beim Gespräch am Nachmittag erklärte Miklós Németh, dass Ungarn die technische Grenzsperranlage an der österreichischen Grenze bis 1991 abbauen möchte. Die Regierungschefs kamen überein, dass sie Maßnahmen einleiten zur Beschleunigung der Grenzabfertigung an der gemeinsamen Grenze. In diesem Zusammenhang wurde über die Errichtung von 5 neuen Übergängen bzw. von Erweiterungen gesprochen. Quelle: MTI 1989.

124 Interview mit Miklós Németh

- In Ermangelung einer zusammenhängenden technischen Signalanlage kann man mit einem Informationssystem rechnen, welches die Basis für die vorläufigen Maßnahmenpläne der höheren Einheiten und Untereinheiten bildet.
- Durch die Beseitigung des Grenzstreifens im Westen und Süden wird es weder für ungarische noch für ausländische Staatsbürger gesetzliche Einschränkungen geben, bezogen auf ein Zubewegen auf die Grenze. Der Fremdenverkehr nimmt zu. Die Möglichkeit, jemanden rechtmäßig aufzuhalten oder festzunehmen, wird begrenzt sein. Das Beweisen eines beabsichtigten illegalen Grenzübertritts wird schwieriger.
- Aller Wahrscheinlichkeit nach wird das Grenzgebiet kleiner. Es wird nur in einem weniger weit von der Grenze liegenden Bereich möglich sein, offene Kräfte und Mittel der Grenztruppen einzusetzen.
- Der Spurensicherungsstreifen am österreichischen und jugoslawischen Grenzabschnitt wird beseitigt, die Vorfälle können nicht mehr registriert werden.
- Nachdem im Sperrgebiet und auf den Grenzgewässern die Beschränkungen völlig wegfallen, ist mit einem erstarkenden Tourismus, mit neuen Bade-, Ausflugs- und Kurorten zu rechnen, ebenso mit einer wachsenden Zahl an Anglern und Fischern, besonders am Neusiedlersee und im Raum der Flüsse Mur und Drau.
- Nach Aufhebung der verschiedenen Einschränkungen werden die Staatsbürger berechtigt sein, sich in Grenznähe aufzuhalten, sofern sie keine bösen Absichten haben. Daher ist damit zu rechnen, dass die Zahl der Verstöße gegen die Grenzordnung zunimmt, ebenso mit Schmutz an den Grenzen zu Jugoslawien und Österreich.
- Die neuartigen Aufgaben sind mit der aktuellen Personalstärke und den jetzt gewährten finanziellen und technischen Bedingungen zu erfüllen.

Die neue Situation erforderte neue Regelungen, und zwar in Form eines neuen Gesetzes bzw. der neuen Grenzbewachungsordnung. Doch möglich wurden diese erst nach dem Beschluss über die ESA. Auf das neue Gesetz über die Bewachung der Grenzen musste man – wie wir heute wissen – fast zehn Jahre warten, das Parlament verabschiedete es im Jahre 1997.

Das Engagement der Führung des Grenzschutzes für die Beseitigung der ESA und des Spurstreifens geht auch aus dem Protokoll über die Besprechung der Kommandanten der westlichen und südlichen Bezirke am 17. März 1989 hervor, denn hier bereitete man sich bereits auf die Zeit nach der ESA und dem Spurstreifen vor. So wurde z. B. die Aufgabe erteilt zu untersuchen, wel-

che finanziellen und technischen Möglichkeiten es gibt, den Abbau aus eigener Kraft durchzuführen.¹²⁵ Auf dieser Sitzung wurden die Bezirkskommandanten über folgende Beschlüsse informiert:

- Das Sperrgebiet darf solange nicht aufgehoben werden, bis die ESA abgebaut ist.
- Ab 1. Mai darf die Übernachtung der Personen, die sich mit Genehmigung im Sperrgebiet aufhalten, nicht eingeschränkt werden.
- Wo die ESA abmontiert wird, muss der Grenzstreifen mit einem Hinweisschild markiert werden.
- Der Bezirk Győr soll sich auf eine Präsentation über die Methode des Abbaus vorbereiten.

Aufgrund der mündlich erteilten Anweisung des Ministerpräsidenten, der inzwischen vom Politbüro ausgesprochenen Empfehlung und des voraussichtlichen Beschlusses der Ministerrats, wurde der Befehl 05/1989 des Landeskommandanten des Grenzschutzes über den Abbau der elektrischen Signalanlage und der damit verbundenen technischen Anlagen ausgearbeitet. Erteilt wurde der Befehl¹²⁶ erst am 27. April 1989, doch darin waren für den Bezirk Győr auch rückwirkend Aufgaben definiert, wie z. B.:

„Mit einer Sondereinheit ist versuchsweise ab 2. Mai 1989 an fünf Werk- und an einem Ausbildungs- und Instandhaltungstag auf dem Abschnitt gemäß Ziffer 9. Kapitel III. Aufgabenplan Nr. 076/461989 die ESA abzubauen. Die Aufgabe ist bei Berücksichtigung dessen durchzuführen, was auf der methodischen Weiterbildungsveranstaltung am Grenzabschnitt der Grenzwahe Rajka im Grenzbezirk Győr am 19. April 1989 präsentiert wurde.“

Diese Vorstellung bzw. methodische Anleitung wurde am Grenzabschnitt der Wache Rajka im Grenzbezirk Győr, im Dreiländereck Tschechoslowakei-Österreich-Ungarn, am 19. April 1989 durchgeführt. In seiner Einleitung erklärte General Székely: *„Ich halte das für eine wichtige Sache, es ist ein historischer Moment in unserem Leben, es bringt eine Veränderung in das Leben der Staatsbürger und in die außenpolitische Beurteilung. Die 1966-1970 errichtete elektrische Signalanlage ist technisch überholt, sie ist reif für den Abriss.“*¹²⁷

125 Protokoll 076/5/1989

126 Die Soproner Gruppe der Oppositionspartei MDF war bereits vor Erteilung des Befehls gut informiert. Sie bat am 14. April 1989 in der Tageszeitung Soproni Hírlap in einem offenen Brief den Innenminister, mit dem Abbau der ESA aus historischen (Sopron, Stadt der Treue) und touristischen Gründen in Sopron zu beginnen.

127 Zeitschrift Határőr

Nach einer kurzen Einleitung des LK informierte Oberstleutnant Imre Fülep, Abteilungsleiter für technische Angelegenheiten, über Wissenswertes bezüglich des Probeabbaus.¹²⁸ Danach begann die Abrissgruppe aus Győr mit der Präsentation. Die Gruppe an der Spitze befreite die Säulen von den Drähten, die zweite Gruppe montierte die Drähte zur Wildabwehr ab. Nun kam der Kran, mit dem die Betonsäulen ausgehoben wurden, dann die Gruppe, welche aufräumte und die Erde ebnete. Vor den Augen der Anwesenden verschwanden aus der Landschaft der Zaun der elektrischen Signalanlage und der Wildfangzaun. Ein Großteil der abmontierten Materialien wurde aufbereitet und wieder verwendet. Die Säulen und Drähte, die nach der Beseitigung der Anlage am gesamten Abschnitt verkauft wurden, dienen heute entlang der Westgrenze vielerorts in den Weingärten der Bürger weiter. Ein Journalist und Fotograf des Magazins Grenzschutz war beim Abbau dabei, die öffentlich-rechtlichen Medien blieben den Ereignissen damals fern. Mit wachsamen Augen wiederum verfolgten die Grenzsoldaten der Tschechoslowakei den Abriss. Sie waren wegen des Dreiländerecks auch direkt betroffen, und sie trauten ihren Augen nicht.¹²⁹

Nach diesem Versuchsabbriss wurde eine Fachberatung abgehalten, in der die Grenzsoldaten und das technische Personal viele Fragen stellten, und genauso viele Antworten bekamen. Man musste allerdings noch einige Tage darauf warten, bis dass nach der Mitteilung in der Öffentlichkeit am gesamten westlichen Abschnitt der Grenze mit der „großen Abrissaktion“ begonnen werden konnte. So wurde in den von Winston Churchill definierten Eisernen Vorhang eine Bresche geschlagen. Das führte indirekt zur Wiedervereinigung Deutschlands und später zur Vereinigung Europas. Als der Eisernen Vorhang „herunterging“, trennte er, jetzt, wo er „aufging“, einigte er Europa. Der Beginn dieser Einheit war eng mit dem österreichisch-ungarischen Grenzabschnitt verbunden, wo 1989 die elektrische Signalanlage abgebaut, und dadurch das Gemeinsame an einer Grenze wieder betont werden konnte.

128 Tibor Vidus, der ehemalige Bezirkskommandant, erinnert sich folgendermaßen: „Am tschechoslowakischen Abschnitt, in Rajka fingen wir mit dem Abbau der ESA an, um zu modellieren, womit wir rechnen müssen, welche Probleme auftreten können – Technologie, Ausrüstung, Zeitplan – schließlich gab es an der Dreiländergrenze auch noch eine 3,5 km lange technische Sperre. Dieser Abriss war noch nicht öffentlich“.

129 Interview Balázs Nováky

„Heute endet hier an dieser Stelle die vierzigjährige Teilung Europas in Ost und West. Dies wird unabsehbare Folgen haben – für Europa, für die Deutschen in der Bundesrepublik und insbesondere in der DDR.“

Joachim Jauer
in der ZDF-Sendung „heute“,
am 2. Mai 1989 um 19 Uhr

VOM ABBAU DER ESA BIS ZUR GRENZÖFFNUNG 1989

Weder die Journalisten, die zum Ereignis eilten, noch Balázs Nováky, der die Pressekonferenz hielt, hätten gedacht, dass die Nachricht über die öffentliche Grenzöffnung am 2. Mai 1989 und die Pressekonferenz davor von der Weltpresse dermaßen schnell verbreitet werden.¹³⁰ Wahrscheinlich wurde die Ankündigung des – auch an internationalen Maßstäben gemessen – bedeutenden politischen Schritts dem Stabschef aus Vorsicht überlassen,¹³¹ denn sollte etwas schiefgehen, hätte man jemanden, dem man die Schuld zuschieben kann. Unter diesen Umständen wurde die Pressekonferenz im großen Saal des Rathauses in Hegyeshalom einberufen: Oberst Nováky leitete sie mit folgenden Gedanken ein: „Die dritte technische Grenzsperrung, oder wie man sie westlich von uns häufig nannte, der Eisernen Vorhang, veraltete im Laufe der vergangenen vierzig Jahre technisch, moralisch und politisch.“¹³² Nach einigen allgemeinen Ausführungen zählte er Möglichkeiten auf, und verkündete schließlich die Lösung, den Abbau des Meldesystems und die Beseitigung des Spurstreifens.

Die Ankündigung stieß auf reges Interesse unter den zahlreich erschienenen ausländischen Journalisten. Der Korrespondent eines westdeutschen Senders war einer der ersten, der sich danach erkundigte, ob die politische Führung Ungarns diesen Schritt mit den Staaten des sozialistischen Lagers abgesprochen habe. Darauf antwortete Oberst Novák: „Nein, denn die Mittel und Methoden, wie man die Staatsgrenzen bewacht, zählen zu den internen Angelegenheiten unserer Heimat, und in diesem Sinne traf Ungarn eine souveräne

130 Am 2. Mai 1989 wurde aber mit dem Abbau der Grenzsperranlage begonnen. Die Nachrichten über die ungarische Grenze wurden auch in der DDR zum Thema, erinnerte sich auf der Konferenz Joachim Jauer, der damals im ZDF über den Abriss des Eisernen Vorhangs berichtete. Dieser Tag gehört zu den wichtigsten und spannendsten in meiner journalistischen Laufbahn, erzählte der Journalist, der selbst im geteilten Berlin aufwuchs. Die Mitarbeiter der Presse wurden am Abend des 1. Mai zu einer Informationsveranstaltung geladen in das Klassenzimmer einer Schule, später brachte man sie mit Bussen zur Grenze, wo sie mit Kesselgulasch empfangen wurden, danach kamen die LKW mit den Soldaten und fingen an, den Drahtzaun zu zerschneiden. „Der Schlüssel ist hier umgedreht worden, – sagt Jauer –, und damit ist es gelungen, auch das Brandenburger Tor zu öffnen“.

131 Interview Balázs Nováky

132 Határőr 1989. 19. sz. p 2

*Entscheidung.*¹³³ In einer anderen Antwort erklärte der Oberst, dass die ESA an der ganzen österreichisch-ungarischen Grenze abgebaut werde, doch die Staatsgrenze weiterhin bewacht bleibe. Die Frage, was wohl die Österreicher dazu sagen werden, beantwortete der Stabschef folgendermaßen: „*Damals, als wir die Anlage aufbauten, besprachen wir das auch nicht mit ihnen, warum sollten wir das jetzt tun?*“¹³⁴

Nach der Pressekonferenz schritt man zur Tat. Die Korrespondenten und die Abrisstruppe wurden auf dem Gelände von kaltem Wind und Matsch empfangen. Im Blitzgewitter der Fotoapparate und bei Surren der Kameras blickte man auf die für den Abbau vorgesehene Grenzanlage. Die Abrisstruppe allen voran, der Traktor mit der Maschine zum Aufwickeln des Drahtzauns hinterher, so machte man sich an die Arbeit. Aus dem Zaun der Signalanlage schnitten die Pioniere des Grenzschutzes kleine Stücke ab und verteilten diese zur Erinnerung an die Anwesenden. Nun war der Traktor mit dem Kran dran, er fuhr zur Säule und hob sie aus der Erde. Dann kamen alle anderen Säulen dieses Abschnittes nach und nach dran.

Dank den Korrespondenten, vor allem aus westlichen Ländern, liefen die Bilder über den Abriss in Hegyeshalom bald in zahlreichen Nachrichtensendungen der Welt. Joachim Jauer, Berichterstatter des ZDF begriff die Tragweite der Meldung sofort. Später erzählte er, dass er zu Beginn der Pressekonferenz im Rathaus beinahe wieder gegangen sei. Doch nach der Ankündigung von Oberst Nováky wurde ihm schlagartig bewusst, dass es hier um mehr geht, als nur um die österreichisch-ungarische Grenze. Gleich nach diesem Ereignis berichtete er der ZDF-Zentrale, und die Bilder liefen schon am selben Abend in den Nachrichten¹³⁵. Diesen Bericht sah auch Dr. Axel Hartmann¹³⁶, stellvertretender Leiter des Ministerbüros beim Chef des Bundeskanzleramts. Er wusste sofort, dass ihnen in der danach folgenden Zeit etliche schwere Aufgaben bevorstehen, denn durch den Abriss des Eisernen Vorhangs bekam die Berliner Mauer auch einen Riss. Massen von DDR-Bürgern könnten sich auf den Weg machen. Die

133 *Határőr* 1989. 19. sz. p 3

134 *Határőr* 1989. 19. sz. p 3

135 „Heute endet hier an dieser Stelle die vierzigjährige Teilung Europas in Ost und West. Dies wird unabsehbare Folgen haben für Europa, für die Deutschen in der Bundesrepublik und insbesondere in der DDR.“ Joachim Jauer, in der ZDF-Sendung *heute*, am 2. Mai 1989 um 19. Uhr.

136 Hartmanns Erinnerungen auf der Konferenz in Sopron 2009: „Am Abend des 2. Mai 1989 saß ich um 19.00 Uhr vor dem Tisch meines Ministers, legte ihm Akten vor, als in der Nachrichtensendung heute irgendwann, recht spät der Fernseher lief im Hintergrund, ein Bericht aus Budapest ausgestrahlt wurde. Auf Nachrichten aus Budapest war ich immer gespannt, und überlegte mir gerade, was wohl jetzt kommt, als Joachim Jauer, ZDF-Korrespondent, von der ungarischen Grenze eine Einschpielung zeigte, in der ungarische Soldaten den Eisernen Vorhang mit Scheren durchschnitten. [...] Mein Minister fragte mich, warum das für uns Arbeit bedeutet. Ich antwortete: Herr Minister, wenn die Menschen in der DDR das sehen, werden sie loslaufen! Denn es gibt eine Sache, die sie suchen, ein Loch am Zaun“.

Medien der DDR haben über das Ereignis an der österreichisch-ungarischen Grenze nicht berichtet. Doch unter den Menschen verbreitete sich die Nachricht sehr schnell. Die „Flüsterpropaganda“ erwies sich auch diesmal stärker, als die offizielle Informationsvermittlung. Völlig umsonst hüllten sich Rundfunk- und Fernsehanstalt der DDR in Schweigen, es lebten damals, und auch in den Jahren davor, zahlreiche Ungarn in der DDR bzw. ostdeutsche Bürger in Ungarn (Studenten und Arbeiter, und viele Freundschaften, Liebschaften und Ehen sind daraus hervorgegangen). Diese haben einander über die Ereignisse und deren Auswirkungen sofort informiert.

Zur gleichen Zeit nahmen die Abbauarbeiten am westlichen Grenzschnitt ihren Anfang: In Jánossomorja, Wiener Straße, Kőszeg und Rábafüzes wurde die Anlage abgeschaltet, und der Abriss der ESA begann. Károly Kiss, Kommandant der Wache in Rábafüzes im Bezirk Zalaegerszeg, erinnert sich an den Abbau des Eisernen Vorhangs und an die regelrechte Invasion der DDR-Bürger folgendermaßen:

„Am 1. Mai 1989, um 10.00 Uhr habe ich als Kommandant der Grenzschutzwache von Rábafüzes im Bezirk Zalaegerszeg die ESA als erster abgeschaltet. Danach begann man mit dem Abbau der Sektoren der ESA auf beiden Seiten der Grenzübergangsstelle Rábafüzes.“

In den anderen Grenzschutzbezirken kam es nach diesem Ereignis zum Abschalten der Anlage. Der Spurensicherungsstreifen, der eng mit der Grenzüberwachung durch die ESA zusammenhing, wurde noch mehrere Monate gepflegt und kontrolliert.

Zu der Zeit lastete ein ungeheurer Druck auf uns, verursacht durch die Bürger der damaligen DDR. Sie kamen massenhaft, und wer gefasst wurde, wurde ins Landesinnere zurückgeschickt. Die DDR-Bürger ließen ihre Fahrzeuge auf dem Grenzgelände zurück, diese wurden von einem Teil der einheimischen Bevölkerung nur zu gern geplündert. Es kam manchmal sogar vor, dass Mitarbeiter von Behörden der Versuchung nicht widerstehen konnten. Um ein Beispiel zu nennen: Ein Konvoi aus ca. 16 Fahrzeugen blieb auf der befestigten Straße zwischen Rábafüzes und Szentgotthárd stehen, und 70 bis 80 Personen liefen auf das österreichische Gebiet hinüber – wobei sie die Grenzschutzstreife fast umgerannt hatten. Die Benutzung von Waffen war zu der Zeit bereits verboten. Die auf den Hof der Polizeiwache Szentgotthárd gebrachten PKW wurden von einigen Polizisten ausgeplündert, worauf mehrere Beamte aus dem Dienst entlassen wurden.

Über die Öffentlichkeit der DDR hinaus bekamen auch die Behörden des ostdeutschen Staates Kenntnis davon, dass wir an der ungarisch-österreichischen Grenze dem „Rübermachen“ ihrer Staatsbürger keine unüberwindbaren

Hindernisse in den Weg legen, wenn sie nach Österreich wollen. Um die Situation zu klären, wurde ein Besuch des Landeskommendanten der Grenztruppen der DDR nach Ungarn geplant. In seinem Reiseplan stand auch ein Besuch an der Grenzübergangsstelle Rábafüzes, wobei das Grenzüberwachungssystem der Grenzschutzwache, und die Effizienz dieser in Erfahrung gebracht werden sollten. Als Wachkommandant musste ich mich darauf vorbereiten, dass ich ihm einen Rapport erstatte. Mein Bericht sollte den Nachweis erbringen, dass wir weiterhin erfolgreich und mit der nötigen Wirksamkeit gegen die DDR-Bürger auftreten. Den beschönigenden Bericht konnte ich dann doch nicht vortragen, denn der Besuch wurde unter Berufung auf die gespannte innenpolitische Situation in der DDR abgeblasen.

Die schlimmsten Wochen erlebten wir Grenzschützer in der ersten Septemberwoche. Die ungarische Regierung erklärte nämlich, dass die Bürger der DDR das Land verlassen können – wir aber erhielten erst eine Woche später die Erlaubnis, sie durchzulassen. Daher waren unsere Grenzpolizisten in jenen Tagen mehrmals Angriffen ausgesetzt.

Nach Abmontieren der ESA wurde auf deren Spuren, entlang der befestigten Straße zwischen Rábafüzes und Szentgotthárd, unter Mitwirkung von Behörden, der lokalen Verwaltung, von Bürgerinitiativen und dem Grenzschutz sowie unter Einbeziehung der österreichischen Partnerorganisationen ein „Friedensallee“ gepflanzt. Diese Bäume setzen den Akteuren der Ereignisse vor zwei Jahrzehnten ein würdiges Denkmal“.

Vom Abbau des Eisernen Vorhangs berichteten Weltpresse und heimische Medien, und auf die Folgen musste man nicht lange warten. Der Sommer begann, Urlaubszeit und Schulferien brachen aus, und es kamen auch die Bürger der DDR. Zur gleichen Zeit waren die technischen Einheiten der Armee und die Mitarbeiter von Wirtschaftseinheiten emsig damit beschäftigt, die Reste der Signalanlage abzubauen und wegzutragen.

Für den Abriss des Meldesystems interessiert sich nicht nur die Presse, sondern auch die Führung der MSZMP. So kam es, dass der damalige Generalsekretär der Partei, Károly Grósz zusammen mit dem Innenminister, der gleichzeitig auch Mitglied des Zentralkomitees war, am 17. Mai 1989 im westlichen Grenzgebiet Sopron einen Besuch abstattete. Der Abbau war voll im Gange, obwohl an dem besagten Tag der Beschluss des Ministerrates darüber noch gar nicht vorlag. János Székely, Landeskommendant im IM, empfing den Generalsekretär der Sozialistischen Arbeiterpartei am Neusiedlersee (Fertő tó), in dem früher abgeriegelten Gebiet, und wie damals Vorschrift, machte Meldung über die Lage des Grenzschutzes und des Abbaus der ESA. General Székely sprach auch davon, dass in Richtung Westen die Staatsgren-

ze der Ungarischen Volksrepublik auch ohne technische Sperren¹³⁷ bewacht werde, und dass der Abriss an 8 Stellen begonnen wurde. Des Weiteren stellte er in Aussicht, dass bis Juli die Einrichtung des Grenzstreifens überall abgeschafft werde. Dieser Aussage widersprechen allerdings die Aufzeichnungen im Archiv, die von mithilfe der ESA vereitelten, oder trotz ESA erfolgreichen Grenzübertrettsversuchen im Juni und Juli berichten. In diesem Zeitraum spielte der Grenzschutz eine eindeutig positive und initiative Rolle in der politischen Wende, und durch den Abriss sogar im internationalen Leben. Die Führung des Grenzschutzes regte die Überprüfung der seit Jahren geltenden Bestimmungen und Vorschriften an, und schlug vor, neue auszuarbeiten. General Székely berichtete auch darüber, dass an den Grenzen trotz der Bautätigkeit Ordnung herrsche, und öffentliche Ordnung und Sicherheit stabil seien. Später, beim Ansturm der DDR-Bürger, traf diese Aussage allerdings nicht mehr zu. In dieser Situation überschlugen sich die Ereignisse im wahren Leben, und die Gesetzgebung kam nicht schnell genug nach. Man baute bereits den Eisernen Vorhang ab, man war dabei, die totale Überwachung der Grenzen abzuschaffen, doch der Beschluss des Ministerrats ließ immer noch auf sich warten. Die Grenzwächter mussten trotz aller Umstände für den Schutz der Grenzen sorgen, denn sie trugen weiterhin die Verantwortung für die Sicherheit dieser.

Károly Grósz sprach davon, dass er sich während seines Besuchs in Österreich davon überzeugen konnte, wie positiv die Bürger dort zu den Veränderungen in Ungarn stünden. Die Parteidelegation fuhr von Fertő tó zur Wache in Fertőrákos, unterwegs besichtigte sie die technischen Truppen des Grenzschutzes bei der Arbeit, die täglich bis zu 1,5 km ESA-Zaun abbauten. Später nahm der Generalsekretär in Sopron auf der Sitzung von Parteiaktivisten teil, wo er dem Grenzschutz, dem hier dienenden Personal aus Berufsstand, Wehrpflichtigen und Zivilisten, seine Anerkennung aussprach. Er erwähnte dabei, dass das Politbüro die Arbeit des Grenzschutzes unterstütze, ebenso die vom Innenminister vorgelegten Vorschläge, Empfehlungen und Ideen, die am 18. Mai im Ministerrat diskutiert würden.

Am nächsten Tag, am 18. Mai 1989 wurde die Regierungssitzung abgehalten. Auf der Tagesordnung stand auch der Beschluss über den Abbau des Eisernen Vorhangs, und auch der Ministerrat stimmte dem Beschluss zu. Der Grund für die Verzögerung lag wahrscheinlich am immer komplizierter gewordenen innenpolitischen Leben. In den Sitzungen des Ministerrats wurden immer sehr viele Vorlagen unterbreitet. Daher konnte man auf die mündliche

¹³⁷ In den Archivmaterialien steht, dass obwohl die Anlage abgebaut wird, sie in vielen Wachen weiter lebte und funktionierte. Einige Beispiele dafür:

23. Juni 1989: Grenzverletzer ohne ESA-Signal bei Jánossomorja

09. Juni 1989: in Magyarfalva Alarm wegen ESA-Signal

01. 07. 1989: Zsira, ESA-Signal

Anweisung von Miklós Németh¹³⁸ mit dem Abbau der ESA beginnen, obwohl der Beschluss darüber erst einen Monat nach dem Probeabriss gefasst wurde.

Welches Vermögen die ESA ehemals zur Abschreckung besaß, bekamen die Grenzschrützer erst ab Sommerbeginn zu spüren, als die Signalanlage bereits teilweise beseitigt war. Von da an stieg die Zahl derjenigen, die illegal über die Grenze wollten kontinuierlich an, die der DDR-Bürger auf ein Vielfaches. Hinzu kam, dass die Verfahrensordnung im Falle von Grenzverletzungen und die Beurteilung der illegalen Übertritte sich nicht verändert hatten. Schon wieder hinkte der Gesetzgeber den Problemen hinterher.

Unterdessen setzte man die Abrissarbeiten fort. Das Innenministerium schenkte diesem Ereignis besondere Aufmerksamkeit, wie das auch aus dem Bericht des Generals Székely vom 7. Juni an den stellvertretenden Innenminister Földesi hervorgeht. Inzwischen waren 32,5 km „weggeputzt“, samt Wildfangzaun. Der General war der Ansicht, dass die Arbeiten zeitgerecht durchgeführt werden. Nicht nur der Abbau, auch die Aufarbeitung der wiederverwendbaren Materialien zählte dazu. Er informierte das Ministerium auch darüber, „dass im Grenzbereich seit Beginn der Abrissarbeiten mit Versuchscharakter 15 zivile Wirtschaftsorganisationen auf einem Abschnitt von 80 km, 9 weitere heimische Unternehmen, 4 unterschiedliche Außenhandelsfirmen, das Verteidigungsministerium und mehrere Privatpersonen sich gemeldet, und für das Abreißen bzw. für den Kauf der vom Abriss stammenden Sachen ein Angebot gemacht haben, sowie auch für den kompletten Aufkauf bestimmter Abschnitte der ESA bzw. für die Belassung der ESA im jetzigen Zustand für touristische Zwecke oder für die Abwehr von Wild.“¹³⁹

Es gab auch welche, die Teile des Eisernen Vorhangs ausgesprochen für Werbungszwecke oder als Reliquien verwerten wollten. General Székely versprach, dass man sich an die Frist des Abbaus hält, damals Ende 1991. Er schlug vor, dass der Grenzschutz in eigener Zuständigkeit neben eigenen Mitarbeitern auch zivile Firmen in die Arbeit einbezieht, bzw. darüber befindet, wie Abrissmaterialien verwertet werden. Er bat um Stellungnahme darüber, ob auch ausländische Privatpersonen und Unternehmen mit politischen Absichten aus dem Abrissmaterial kaufen dürfen; bzw. ob zu touristischen Zwecken die ESA an bestimmten Abschnitten erhalten werden kann.

Der stellvertretende Minister leitete den Bericht an Innenminister István Horváth weiter. Seine Stellungnahme vermerkte er auf der rechten Ecke des Schreibens mit der Hand: „Den Bericht lege ich (dem Innenminister) vor. Ich bin dafür, dass der Grenzschutz den Abriss aus eigener Kraft durchführt, bei Berücksichtigung der Zivilisten und Organe im Grenzgebiet, usw. Den Verkauf von Abrissmaterial unterstütze ich nicht, ebenso nicht, dass sie als Sehenswürdigkeit

138 Interview mit Miklós Németh

139 Brief LK 076/13/1989

oder Wildfangzaun (etwas) erhalten bleibt. Es gibt andere Sehenswürdigkeiten für den Fremdenverkehr im Grenzstreifen.“ Diese Stellungnahme ist deshalb interessant, weil Jenő Földesi, der sonst beim Abbau des Eisernen Vorhangs sich immer wie ein Reformverhielt, diesmal nicht begriff, was die moderne Zeit verlangt hätte. So konnte es vorkommen, dass Jahre später die ESA nur noch in zwei Museen des Grenzschutzes (Győr und Körmend) zu besichtigen ist, und heute nur noch mit Hilfe dreier Privatmuseen (Felsőcsatár, Fertőrákos, Bildein) möglich ist, die ESA im betriebsstüchtigen Zustand zu präsentieren. Als die Berliner Mauer fiel, wurde wegen des Volkszorns der gleiche Fehler begangen, und heute gibt es nur noch kleinere, rekonstruierte Stücke davon, und es erinnern gerade noch einige Kontrollpunkte und die Grenzspur an die Vergangenheit. Der Inhalt des Schreibens und die handschriftliche Stellungnahme werden vom Innenminister mit einem Wort quittiert: „Einverstanden.“

Der Abbau war dermaßen erfolgreich, dass als auf den Vorschlag von Alois Mock der Drahtzaun vom österreichischen und ungarischen Außenminister feierlich durchgeschnitten werden sollte,¹⁴⁰ der Eiserne Vorhang praktisch nicht mehr vorhanden war, und deshalb „für das feierliche Durchschneiden durch die damaligen Außenminister Alois Mock und Gyula Horn an der vereinbarten Strecke anstelle des abmontierten ein neuer Stacheldraht gezogen werden musste.“¹⁴¹ Aus Oberst Novákys Vortrag erfuhren¹⁴² wir auch, dass die Scheren für das Durchschneiden dermaßen gefragt waren, dass als Gyula Horn¹⁴³ sich eine aussuchen wollte, auf dem Tisch nur noch eine einzige lag. Und obwohl die Presse in der Welt überall die Fotos zeigte, auf denen Horn und Mock den Eisernen Vorhang durchschneiden, die eigentliche Öffnung am 2. Mai gewesen ist, als der Grenzschutz in Hegyeshalom, im Rahmen einer Pressekonferenz den Abbau begann. Später, am 28. Juli, hielt Balázs Nováky eine erneute Pressekonferenz in Kőszeg ab, wo der Stabschef des Grenzschutzes über den Abbau der Signalanlage mitteilte, dass bis dahin bereits 117 km Zaun entfernt worden waren, und dass die Bauarbeiten schneller als geplant vorankommen.¹⁴⁴

140 Interview mit Miklós Németh. Gyula Horn informierte Miklós Németh über Alois Mocks Idee über den Abbau vor der Öffentlichkeit, Németh fand sie gut und merkte an, dass sie sich spüten sollten, damit noch was da ist, was man gemeinsam an der ESA durchschneiden könnte.

141 Interview mit János Székely.

142 Berichtet auf der Konferenz über den Eisernen Vorhang am 2. Mai 2009 in Győr.

143 Gyula Horns Erinnerung an das Durchschneiden des Drahts, in deinem Buch Cölöpök [Pfähle]: „Im Beisein mehrerer Hundert Journalisten aus dem In- und Ausland schnitten wir den Drahtzaun vor der technischen Grenzsperr durch, das Symbol des Eisernen Vorhangs zwischen Ost und West. Nachher haben mich einige damit gehänselt, dass ich mich mit der großen Drahtschere ungeschickt angestellt hätte. Noch heute bin ich davon überzeugt, dass mir aus lauter Jux eine besonders unscharfe Schere gegeben wurde, wogegen mein Kollege Mock sich überhaupt nicht abmühen musste.“

144 MTI Archiv 28. Juli 1989

Ein neuer Umgang mit den Flüchtlingen, ganz besonders mit denen aus Rumänien, spielte im Prozess der politischen Wende eine entscheidende Rolle. Diese waren zum Großteil Mitglieder der ungarischen Minderheit. Ab 1987 ließen die Grenzschrützer diejenigen, die in den Westen wollten, im Sinne eines geheimen Befehls bei Hegyeshalom die Grenze passieren, doch die Mehrheit blieb in Ungarn. Die Lage dieser Flüchtlinge zwang die Regierung zum Handeln. Am 13. Juni 1989 trat Ungarn der Genfer Flüchtlingskonvention bei. Dadurch wurde aber die Situation der DDR-Bürger, die zu dem Zeitpunkt sich schon massenhaft bei uns aufhielten und das Land in Richtung Westen verlassen wollten, nicht geklärt.

In den 80-er Jahren war der so genannte Schießbefehl im Grenzschrüt nicht mehr in Kraft. „*Der Grenzwächter darf seine Waffe nur im äußersten Fall¹⁴⁵ gebrauchen, wenn dies zur Erfüllung seiner Aufgabe unerlässlich ist.*“¹⁴⁶ Die Begriffe *äußerster Fall* und *unerlässlich* gehören eng zusammen, auch der Gesetzgeber war dieser Ansicht. In der Anweisung stand ebenso, dass „*das Auslöschten von Menschenleben zu vermeiden ist.*“ Punkt 11. der Anweisung des Innenministers 24/1984 in abgeänderter Fassung nach der Anweisung des IM 36/1988 formuliert noch deutlicher: Es ist verboten, auf Grensverletzer zu schießen, die landauswärts flüchten. Im Telegramm des Kommandanten des Grenzschrützes im Sommer 1989 wurde – bei Zustimmung des Innenministers – jeglicher Waffengebrauch untersagt, ausgenommen, wenn die Patrouille angegriffen wird.

Der Abbau der ESA und die Aufhebung des Schießbefehls bzw. die neuen Vorschriften für den Waffengebrauch wirkten wie ein Katalysator auf die DDR-Bürger, die über Ungarn in den Westen flüchten wollten. Ab Sommerbeginn 1989 ähnelte Ungarn einem einzigen Durchgangslager. Im Osten kam es zu Grensverletzungen landeinwärts (von rumänischen Bürgern begangen), im Westen wiederum landauswärts (DDR-Bürger nach Österreich), hauptsächlich über die grüne Grenze, oft in Gruppen. Auch in einem gewöhnlichen Fall hätte das Managen der Situation eine riesige Herausforderung für den Grenzschrüt bedeutet, doch die zusätzlichen Schwierigkeiten und Änderungen, wie die abgebaute ESA, die Verschärfung des Waffengebrauchs, das nachlassende Verständnis in der Bevölkerung, und die in Wandel befindliche Gesellschaft machten das Leben noch viel komplizierter. Die neue Situation könnte man mit einem Wort am besten so beschreiben: Toleranz. Darunter ist z. B. zu verstehen, dass die Grenzpatrouillen im Westen wie im Osten häu-

145 *Der äußerste Fall für den Grenzwächter ist, wenn er keine anderen, oder nicht ausreichend Zwangsmittel zur Verfügung für die Vereitelung einer Straftat hat.*

146 *Anweisung des Innenministers der Ungarischen Volksrepublik Nr. 20/1984, am 18. April 1984 Budapest*

fig geduldet hatten, dass man illegal über die Grenze ging. Das führte wegen des Verantwortungsbewusstseins der Grenzwächter und der geltenden Vorschriften oft zu Konflikten. Spannungen verursachte auch, dass die Führung des Grenzschrützes und der Staatsanwaltschaft nur verspätet reagierte, und die Anweisung über den Umgang mit Personen, die an der Grenze ertappt werden, erst im August herauskam und die einzelnen Vorfälle je nach Richtung unterschiedlich beurteilte.¹⁴⁷ (Ab dann musste man die Grensverletzer nicht mehr ins Landesinnere abschieben bzw. es wurde nun kein Verfahren gegen sie eingeleitet.)

Die Ankunft der DDR-Bürger und ihre Flucht in den Westen stellte auch das Außenministerium vor große Herausforderungen. „*Ende Juli gab es eine Besprechung bei Gyula Horn, in der die übliche Lageanalyse auf der Tagesordnung stand. Anwesend waren noch István Ósz, stellvertretender Minister für die sozialistischen Länder, sowie die Staatssekretäre Ferenc Somogyi und László Kovács. Gegen siebzehn Uhr bat István Horváth um sofortigen Rückruf. Horn stellte das Telefon laut. Der Innenminister berichtete, dass mehrere DDR-Bürger beim illegalen Grenzübertritt erwischt wurden, und einigen gelungen ist, die Grenze zu überwinden. Was soll mit ihnen geschehen? Solche Fälle nehmen zu, in den vergangenen Tagen versuchten zwanzig bis dreißig Personen, über die grüne Grenze nach Österreich zu gelangen.*“¹⁴⁸

Dieses Zitat veranschaulicht auch, dass die Führung des Innen- wie des Außenministeriums ein wenig ratlos vor der Situation stand, welche nach dem Abbau der ESA entstanden war, insbesondere angesichts des massenhaften Andrangs, Aufenthalts und Fluchtversuchs der Bürger aus der damals noch verbündeten DDR. Das Abkommen darüber, dass DDR-Bürger abgeschoben werden müssen, wenn sie illegal über die Grenze wollen, war noch in Kraft. In der Praxis bedeutete das einen Stempel in ihrem Pass über die Ausweisung, wodurch sie dann in der DDR „abgestempelt“ waren, und die Behörden ein Verfahren gegen sie einleiteten. Später entschied man sich dafür, dass in den Pass der gefassten und festgenommenen DDR-Bürger kein Stempel mehr gedrückt wurde. Diese Personen wurden wieder ins Landesinnere gebracht. Doch die Folge davon war, dass sie den Ort wieder verließen, und statt die Heimreise anzutreten, an einem anderen Grenzabschnitt die Flucht nach Österreich versuchten.

DDR-Bürger „zu Land, zu Wasser, zu Luft“ – so könnte man die Situation an der österreichisch-ungarischen Grenze im Sommer 1989 kurz beschrei-

147 *Erinnerung eines Bezirkskommandanten. In: Határőr 1999. 10. sz. pp. 10-11*

148 *Wir picknickten an der Grenze. In: Népszabadság, 19. August 1999. S. 8*

ben.¹⁴⁹ Im August waren die Umstände am westlichen Grenzabschnitt bereits völlig chaotisch. Es kamen immer neue DDR-Bürger nach Ungarn (oft über die Tschechoslowakei, weil sie dorthin nur einen Personalausweis brauchten) mit dem Ziel, nach Österreich auszureisen. Mehr als Hundert baten in der Botschaft der BRD um Asyl.

Damals war ich etliche Male an der Grenze im Westen und sah, dass am Rand von Straßen in Richtung Österreich zahlreiche verlassene Trabanten¹⁵⁰ und Wartburgs mit DDR-Kennzeichen standen. In der Nähe von Grenzübergangsstellen richteten die Zollbehörden extra für die DDR-Autos Sammelstellen ein. Oft kam es auch vor, dass bevor die Behörden benachrichtigt werden konnten, Unbefugte begannen, diese Fahrzeuge auseinanderzunehmen. Die gefragtesten Teile nahmen sie gleich mit, denn damals liefen in Ungarn noch mehrere Hunderttausend in der DDR hergestellte PKW, und so kamen sie sehr günstig an Original-Ersatzteile aus Zwickau und Eisenach heran. Keiner fragte sich, wohin die Insassen dieser Wagen verschwanden. Es war eindeutig, dass sie unterwegs nach Österreich waren. Andere schwammen durch die Donau, und ließen ihre Habseligkeiten am Ufer liegen.

Der Stabschef des Bezirkskommandos Sopron, Gyula Kovács beschrieb die Situation so: „Die Mehrheit versucht den illegalen Grenzübertritt. In diesem Jahr hatten wir mit insgesamt 1300 Grenzverletzern zu tun, und etwa 75 Prozent dieser waren DDR-Bürger. Seitdem die technische Grenzsperrung abgebaut ist, haben manche so ab, dass wir das nicht einmal merken. Wieweit die Zahl der

149 Dienstag, den 25. Juli 1989. In letzter Zeit nahm die Zahl der DDR-Bürger zu, die auf illegaler Weise die Staatsgrenze der Ungarischen Volksrepublik zu überwinden versucht hatten. Nach Mitteilung der Presseabteilung des Innenministeriums gab es in der ersten Hälfte Jahres 1989 insgesamt 550 solche Fälle. Im Sinne des geltenden Strafgesetzbuchs zählt auch der versuchte illegale Grenzübertritt zu den Straftaten, deshalb ergreifen die ungarischen Behörden in solchen Fällen eine Maßnahme. Wenn diese Rechtsverletzung von einem Staatsbürger eines anderen Staates begangen wird, kann gemäß den Bestimmungen über den Aufenthalt von Ausländern in Ungarn gegen ihn eine fremdenpolizeiliche Zwangsmaßnahme eingeleitet werden, seine Aufenthaltserlaubnis kann widerrufen werden. Der Eintrag in das Reisedokument benennt die begangene Tat nicht, die Behörde macht nur die Aufenthaltserlaubnis ungültig. Sollte die genannte Maßnahme gegen einen Bürger der DDR zur Anwendung kommen, wird im Sinne des Visumsabkommens zwischen den beiden Staaten die Botschaft der DDR in Budapest über den Widerruf der Aufenthaltserlaubnis informiert. Die zuständigen Mitarbeiter des Innenministeriums betonen, dass die Unverletzlichkeit der Staatsgrenzen der Ungarischen Volksrepublik trotz Abbaus der elektrischen Signalanlage am westlichen Grenzabschnitt gewährleistet ist. Um unerwünschten Ereignissen vorzubeugen, werden die Bürger der DDR und anderer Staaten auf die Einhaltung der gesetzlichen Bestimmungen aufmerksam gemacht. Die Grenzschutzorgane gewähren jeder Person mit gültigen Reisedokumenten an jeder Grenzübergangsstelle die kultivierte, schnelle Ein- und Ausreise.

150 Der Trabant war das erste Fahrzeug aus der Deutschen Demokratischen Volksrepublik, der zum Symbol des Verkehrs im Osten wurde. Ältere Fachliteratur nannte ich noch Zwergauto, denn nach Gerüchten war der Trabant ursprünglich nicht als Fahrzeug, sondern als ein abgedeckter Motor konzipiert.

Grenzverletzer aus der DDR in letzter Zeit gestiegen ist, belegen die folgenden Angaben. Während der ersten sieben Monate des Jahres haben wir insgesamt siebenhundert bei der Flucht gefasst. Im August wiederum innerhalb von zehn Tagen hundertfünfzig. An manchen Tagen haben wir so viele Festgenommene, dass ihre Anzahl den Bestand einer kleineren Grenzwaache erreicht, und wir müssen für sie auch sorgen, was uns nicht wenig Geld kostet.“¹⁵¹ Der Bestand des Grenzschutzes befand sich in einer sehr schweren Lage, das geht auch aus diesem Interview hervor.

Die Führung des Grenzschutzes meldete die Probleme regelmäßig an das Innenministerium, so war auch die Regierung laufend über die Ereignisse informiert. Es war klar, dass eine Abschiebung keine Lösung bedeutet, daher wurde dem Außenministerium die Aufgabe erteilt, die Methode der Grenzöffnung auszuarbeiten.¹⁵² Dabei fragte Gyula Horn vorsichtig in der sowjetischen Botschaft nach, und informierte auch darüber, dass Ungarn die Bürger der DDR und Rumäniens nicht abschiebt. Der Botschafter der Sowjetunion reagierte recht gleichgültig mit den Worten: „Sie müssen wissen, was sie tun.“¹⁵³

In dieser chaotischen Situation wurde die Idee des Paneuropäischen Picknicks geboren.¹⁵⁴

Nach dem ursprünglichen Plan sollte das Picknick am 20. August 1989 in Fertőrákos stattfinden. Die Veranstalter verlegten aber das Ereignis später nach Sopronpuszta und auf den 19. August. Die Oppositionspartei MDF gewann Imre Pozsgay für die Sache, er war bereit, die Rolle des einen Vorsitzenden zu übernehmen, ging aber auf Anraten von Miklós Németh doch nicht zu der Veranstaltung. Auch der andere Vorsitzende, Otto von Habsburg erschien nicht. Miklós Németh wurde von seinem Berater darüber informiert, dass er das Lager in Zugliget aufgesucht habe, und von dort eine in bester deutscher Sprache verfasste Beschreibung der Veranstaltung, sowie eine Landkarte mitgebracht habe. Darin würde über das gerade organisierte Paneuropäische Picknick informiert und über die Möglichkeiten wie man dorthin kommt. Miklós Németh unterrichtete den Innenminister István Horváth und András Túrós, den Leiter der Polizei darüber, dass am Veranstaltungsort wenn möglich, keine Polizisten sich aufhalten sollten (es waren tatsächlich keine da).¹⁵⁵ Doch aus irgendeinem Grund wurden die Führung des Grenzschutzes und die des Grenzbezirks Sopron nicht informiert.

151 Herrenlose Autos. In: Magyar Hírlap, 11. 8. 1989

152 Wir picknickten an der Grenze. In: Népszabadság, 19. August 1999. S. 8

153 Wir picknickten an der Grenze. In: Népszabadság, 19. August 1999. S. 8

154 Die Idee des Paneuropäischen Picknicks stammte von Ferenc Mészáros, wohnhaft damals in Debrecen, heute in Sopron, auf der Abendveranstaltung nach einem Vortrag von Otto von Habsburg in Debrecen am 20. Juni 1989.

155 Interview mit Miklós Németh

Die Soproner Oppositionsrunde hielt am 10. August mit den Leitern des Grenzschutzes eine Begehung vor Ort ab.¹⁵⁶ Die zivilen Veranstalter bereiten sich danach auf das Ereignis vor. Sie zeichneten Karten über den Veranstaltungsort und machten Flyer, um sowohl in Ungarn, als auch in Österreich für das Picknick zu werben. Besonders in den Reihen der DDR-Bürger war die Veranstaltung beliebt, sie kamen massenhaft nach Sopron.

Im Sinne der Besprechungen (an denen Hauptmann István Róka den Grenzschutz und István Magos die Veranstalter vertrat) war Aufgabe des Grenzschutzes, das Gebiet in Sopronpuszta zu räumen, den Verkehr zu leiten, und die Delegation am 19. August am vereinbarten Tor um 15.00 Uhr durchzulassen. Dafür musste man das mit einem verrosteten Schloss versehene Tor in einen öffnungsfähigen Zustand bringen. Das rostige Schloss wurde am 18. ausgetauscht, doch als man am Morgen des 19. August zur Kontrolle kam, war es nicht mehr da, so dass ein Grenzsoldat schnell nach Sopron fahren und ein neues kaufen musste.¹⁵⁷

Als Reaktion auf die aktuelle Situation und wegen der sehr großen Zahl von Gruppen aus DDR-Bürgern bekam der Grenzbezirk am 18. 8. 1989 eine methodische Anleitung per Fernschreiber. Den durchführenden Kommandanten wurden folgende Aufgaben für ein wirksames Auftreten definiert:

- die zur Grenze führenden Straßen nach Möglichkeit kontrollieren lassen;
- beim Auftauchen von Gruppen das Schließen der Richtung;
- Meldung an den diensthabenden Offizier des Bezirks, der Bereitschaftskompanie des Bezirks zum Gelände der Schließung Begleitung gewähren;
- Aufhalten der Gruppen persönlich oder durch Berufsoffiziere vor Ort;
- zur Abwehr eines Angriffs Hunde mit Beißkorb einsetzen;
- gegen Gruppen wird keine Waffe eingesetzt, ausgenommen die Patrouille wird angegriffen; je nach Situation, Warnschuss in die Luft, wenn der Einsatz des Hundes ohne Erfolg war; Warnschuss wird per-

¹⁵⁶ „Auf dieser Besichtigung wurden die Bedingungen besprochen, die von den Veranstaltern zu leisten waren. Die Idee, dass in der Nähe die Grenze provisorisch geöffnet werden könnte, um die Teilnahme der Gäste aus Österreich zu erleichtern, wurde genannt. Ursprünglich war die Grenzöffnung nicht Teil des Konzepts. László Magos schlug vor, dass wir das auf der früheren Landstraße nach Bratislava, Richtung Margitbánya (St. Margarethen) machen, wo es seit 1948 keinen Grenzübergang gibt. Dort fanden wir ein Holztor, abgesperrt mit Kette und Schloss. Der Schlüssel zum Schloss war nicht mehr auffindbar. Die provisorische Grenzöffnung musste in beiden Staaten durch die zuständigen Behörden genehmigt werden. Auf ungarischer Seite ging das sehr schnell, dank der Hilfe von Imre Pozsgay. Mária Filep bekam von ihm die Namen und Telefonnummern der zuständigen Stellen für diese Genehmigung. Schließlich wurde die Erlaubnis nach Absprache mit der Führung des Grenzschutzes erteilt. An der ausgewählten Stelle, auf der alten Straße nach Pressburg konnte am 19. August 1989 zwischen 15.00 und 18.00 Uhr die ungarische Grenze provisorisch geöffnet werden.“

Quelle: László Nagy (Veranstalter): *das Paneuropäische Picknick und die Grenzöffnung am 11. September 1989.*

¹⁵⁷ Interview mit István Róka

sönlich abgegeben im Beisein eines Berufsbeamten; Wehrpflichtige laden die Waffe nur im Beisein eines Berufsbeamten, in dessen Abwesenheit auf Befehl des Kommandanten der Schließgruppe oder der Alarmgruppe;

- sollten die Maßnahmen nicht greifen, und die Menge trotz entschiedenen Auftretens der Grenzwächter die Staatsgrenze erreichen, sind die Maßnahmen zu beenden und dem diensthabenden Einsatzoffizier zu melden, danach ist der Grenzübertritt zu untersuchen;
- wenn die Streife ohne vorherige Information einer größeren Gruppe begegnet, die einen illegalen Grenzübertritt versucht, soll sie versuchen, die Gruppe aufzuhalten, doch Zwangsmaßnahmen sind nur nach o.g. Bestimmungen erlaubt; Meldung und Untersuchung des Grenzübertritts ist Pflicht.¹⁵⁸

Dieser methodische Leitfaden ist wegen zwei Sachen ein sehr wichtiges Dokument. (Auch die Tatsache muss berücksichtigt werden, dass das Strafgesetzbuch den illegalen Grenzübertritt zu den Straftaten zählte). Einmal, weil der Gebrauch von Waffen eindeutig verboten wurde, ausgenommen die Notwehr. Andererseits wurde im Telegramm statt Grenzverletzung Grenzübertritt als Begriff verwendet. Zu der Zeit waren größere Gruppen an der Grenze keine Seltenheit mehr, Ausbruchversuche waren an der Tagesordnung. Zentrum dieser war der Raum Sopron.

Unter diesen Umständen brach der Tag des Paneuropäischen Picknicks, der 19. August an. Über die Veranstaltung waren Öffentlichkeit und Presse im Land bestens informiert, die Bürger der DDR nicht zu vergessen, die sich aus der Umgebung von Sopron nach Österreich absetzen wollten. Die Grenzwächter waren von den frühen Morgenstunden an vor Ort, und bereiteten sich auf die Sicherung der Veranstaltung vor. Damals haben sie noch nicht gewusst, warum die Kameras der Journalisten und Fernsehreporter nicht in Sopron oder am Ort des Picknicks positioniert waren, sondern vom österreichischen Gebiet aus das geschlossene Tor im Blickfeld hatten.

Über die Ereignisse können meiner Ansicht nach diejenigen glaubwürdig berichten, die auf dem Picknick gerade Dienst verrichteten¹⁵⁹, oder eine Funktion innehatten. Daher möchte ich zunächst aus den Berichten¹⁶⁰ drei zuständiger Offiziere¹⁶¹ vom 20. August zitieren:

¹⁵⁸ Methodische Anleitung für das Aufhalten einer größeren Gruppe von Grenzverletzern. Telegramm per Fernschreiber am 18. 8. 1989

¹⁵⁹ Später wurden die Offiziere, die an dieser Stelle Dienst verrichteten, vom Landeskommandanten belobigt und ausgezeichnet. Niemand wurde disziplinarisch belangt.

¹⁶⁰ Untersuchungsbericht für den Landeskommandanten, Sopron. 20. August 1989.

¹⁶¹ Mihály Gulyás vom Landeskommmando, Oberstleutnant Árpád Bella vom Bezirkskommmando Sopron, Hauptmann Róka István vom Bezirkskommmando Sopron

„Das Bezirkskommando öffnete auf Wunsch des Organisationskomitee des Paneuropäischen Picknicks mit der Burgenländischen Sicherheitsdirektion zusammen den sog. Pozsonyer (Preßburger) Weg auf dem Gebiet der Grenzschtzwache von Sopronpuszta am 19.8. 1989 von 15.00 bis 18.00 provisorisch Uhr für die Delegationen, welche die Grenze organisiert passieren wollten. Für den Grenzübertritt der vorher gemeldeten ungarischen Delegation aus 100 und der österreichischen Delegation aus 200 Personen wurden aus dem Personal des Bezirkskommandos 3, aus dem des VKP Sopron 5 Beamte zur Passabfertigung an den Veranstaltungsort abkommandiert.

Das für die Kontrollen abgeordnete Personal kam an der Staatsgrenze um 13.00 Uhr an, als auf der österreichischen Seite eine größere Menge aus 2-3000 Personen auf die Einreise bzw. die sog. Toröffnung wartete, ebenso mehrere Fernseh- und Presseteams.

Um 14.30 haben sie im Sinne der Maßnahme mit den 2 österreichischen bzw. ungarischen Zollbeamten den Grenzübertritt nochmal besprochen, und danach sich auf die Öffnung des Tores um 15.00 vorbereitet, welches den Weg versperrte. Die Veranstalter kündigten den feierlichen Grenzübertritt der ungarischen Delegation für 15.00 Uhr an.

Für den Empfang der ungarischen Delegation stellten sich die Beamten zur Passabfertigung auf der ungarischen Seite des geschlossenen Tores um 14.45 Uhr etwa 10 m von der Staatsgrenze entfernt in einer Reihe auf. Vor dem geplanten Austritt der ungarischen Delegation kamen Interessenten vom ungarischen Gebiet aus schon ab ca. 14.30 Uhr laufend an (ca. 30 Personen), und auch die Journalisten westlicher Fernsehanstalten, v. a. aus der BRD.

Um 14.55 Uhr erschien auf der Straße auf ungarischem Gebiet in etwa 60 m Sichtweite eine Gruppe aus ca. 50 Personen, die zu Fuß unterwegs in Richtung Tor war. Die Passabfertigungsbeamten hielten die Menge für einen Teil der ungarischen Delegation und machten sich für den Empfang bereit. Die friedliche Menge blieb in etwa 5 m Entfernung von der Linie der Beamten stehen, öffnete eine Sektflasche und winkte fröhlich der anderen Seite zu. Diese winkten ebenso fröhlich zurück und klatschten Beifall.

Danach rannte die Gruppe innerhalb von Sekunden plötzlich los, in Richtung der Passabfertigungsbeamten. Man schob diese wagemutig und gewaltsam zur Seite,¹⁶² danach wurde das Tor aus den Angeln gehoben, und mit einer neuen Gruppe aus 40 Personen strömten die Menschen in zwei Wellen, sich gegenseitig auch rempelnd, auf österreichisches Gebiet. Nach unseren Feststellungen wurden sie von einer größeren Gruppe BRD-Bürger erwartet, die auch gleich für ihre Verpflegung in einem nahen Dorf sorgten.“

162 Weitere Passabfertigungsbeamte an der Grenze Sopron waren: Leutnant Zoltán Gombás (Befehlshaber der Passabfertigungsbeamten), Stabsfeldwebel Csaba Körtvélyesi, Stabsfeldwebel Gábor Czab, Stabsfeldwebel József Nagy, Feldwebel Lajos Bujdosó.

Aus den Berichten, Pressenachrichten und später Konferenzreferaten kann eindeutig festgestellt werden, dass die Aktion vorher geplant wurde.¹⁶³ Wahrscheinlich war das Knallen des Sektorkens das Zeichen für den Durchbruch.¹⁶⁴ Auch die Ereignisse auf österreichischem Territorium lassen darauf schließen, dass der Durchbruch der DDR-Bürger erwartet wurde, denn die es geschafft hatten, wurden sofort mit Autos und Bussen weggebracht, und auch die Wiener Botschaft der BRD war auf das Ereignis vorbereitet.

Johann Götl, der auf der österreichischen Seite Dienst versah, erinnert sich folgendermaßen: „Wir kamen um 14.30 Uhr am Grenzstein B5 an, wo wir von den ungarischen Grenzwächtern erwartet wurden. Oberstleutnant Árpád Bella führte die Einheit der Ungarn an. Wir besprachen kurz den Ablauf zur Kontrolle der Besucher. Um 15.00 Uhr wurde von der ungarischen Seite aus das alte Drahtzaun mit Holzrahmen geöffnet. Sobald es offen stand, wurde der Übergang

163 Interview mit Dr. László Magas in Kisalföld: „Über die Veranstaltung wurden auch Flyer in deutscher Sprache gedruckt, auf denen die Grenze und der Ort des Picknicks ausführlich beschrieben wurden, doch diese waren in erster Linie für die Burgenländer gedacht. Es war uns natürlich auch bekannt, dass auch die Ostdeutschen an die Flyer herankommen werden, doch ehrlich gesagt haben wir bis zum letzten Moment nicht daran gedacht, dass diese vielen Menschen herkommen und hier versuchen, in die ersehnte freie Welt zu gelangen. Heute ist es bereits meine Überzeugung, dass viele ganz bewusst die Möglichkeit genutzt haben, ihre ostdeutschen Freunde und Verwandte über die Grenze zu bringen. Das deutsche Fernsehen begleitete das Ereignis die ganze Zeit mit besonderer Aufmerksamkeit. Paar Tage vor dem Picknick suchten sie mich auf und baten darum, den Veranstaltungsort genau zu zeigen. Sie wollten z. B. wissen, wie die Sonne um drei Uhr nachmittags steht, wo die Kameras stehen sollten, damit die Lichtverhältnisse stimmen. Im Nachhinein erfuhr ich, dass die in den Tagen vor dem Picknick gemachten Videoaufnahmen gezeigt wurden dort, wo sich Ostdeutsche massenweise aufhielten.“
In: Kisalföld exkluziv, 19. August 1997

164 Interview mit István Róka in Kisalföld: „Es gab Hinweise darauf, dass möglicherweise größere Menschenmengen zur Grenze kommen, doch man konnte nicht wissen, was für Menschen, Ungarn oder Deutsche. Außerdem kamen sie nicht als eine Masse, sondern von hier und da, zerstreut auf vom Waldgebiet. Die offizielle Delegation war für genau 15.00 Uhr erwartet, sie haben sich aber wegen der Pressekonferenz verspätet. Einige Minuten vor der geplanten Grenzöffnung haben wir wahrnehmen können, dass etwa 100 Meter vom Veranstaltungsort entfernt in geordneten Reihen fast in einer geschlossenen Formation die Menschen auf das Tor losmarschierten. Wir haben gespürt, dass irgendetwas nicht stimmt, denn sie kamen nicht mit weißem Hemd, gebügelter Hose gekleidet an, sondern schweißgebadet, verletzt, abgekämpft. Da wurde bereits sichtbar, dass eine entschlossene Gruppe von Menschen auf die Grenze zugeht. Innerhalb weniger Minuten gab es Unmengen auf beiden Seiten. Bei den Österreichern hingen die Menschen an Bäumen, Säulen, an Zäunen. Die Gendarmerie versuchte sie von dort herunterzuseuchen. Zur Wahrheit gehört auch, dass in diesem Moment, dort, der europäische Frieden nicht so wahnsinnig groß war. In der entschlossenen Gruppe kamen vorne harte, starke Männer, in der Mitte die Frauen und Kinder. Auf einmal hielten sie an, dann hörte man das Knallen eines Sektorkens, das muss wohl das Zeichen gewesen sein: Jetzt geht es los! Und richtig, auf unserer Seite wurden die Passbeamten wie von einem Schnellzug erfasst, binnen Sekunden zur Seite geschupst, und die Menschenmenge brach das Tor mit einem einzigen Schwung durch. Wir hatten zwar Waffen dabei, doch der Schießbefehl war bereits aufgehoben. Ich weiß nicht, ob jemand dort in dieser Situation was anderes hätte machen können. Ich war unfähig dazu. Weder die Kräfteverhältnisse, noch der Ort oder die Zeit haben es ermöglicht, Gegenmaßnahmen zu ergreifen.“
In: Kisalföld exkluziv, Dienstag, den 19. August 1997

aus allen Richtungen von etwa 200 DDR-Bürgern gestürmt. Sie rannten in einer geschlossenen Gruppe auf die österreichische Seite, ohne dass die Ungarn oder wir sie hätten kontrollieren können. Später folgten ihnen nochmal 250-300 Ostdeutsche. Einige unter ihnen besaßen bereits einen westdeutschen Pass, der ihnen in der Botschaft in Budapest ausgehändigt wurde.“¹⁶⁵

Von wem diese Aktion organisiert wurde, kann man heute noch nicht wissen, denn die Ermittlungen der Nachrichtendienste der Bundesrepublik und Österreichs sind noch geheim. Trotzdem belegen die Ereignisse, dass mit dem Durchbruch, mit der großen Menge DDR-Bürger auf der österreichischen Seite gerechnet wurde. Die deutschen Botschaften in Wien wie in Budapest waren beteiligt. Die Begegnung wurde auf ungarischer Seite geplant, die DDR-Bürger wurden zum Veranstaltungsort geleitet, und auf österreichischer Seite empfangen, die westliche Presse berichtete über den Durchbruch, danach wurden die auf österreichisches Territorium gelangten Ostdeutsche weggefahren. Während des Picknicks gingen die Bürger der DDR nicht nur beim Durchbruch, sondern auch rechts und links vom Tor massenhaft über die Grenze, denn dort gab es keine Grenzpatrouillen.

Dirk Mennenga zum Beispiel ging auch während der Veranstaltung nach Österreich. Auf der Soproner Konferenz 2009 erinnerte er sich so: „Wir fuhren mit dem Autozug von Dresden nach Budapest, weil wir die sehr strenge Grenzkontrolle bei den Tschechen umgehen wollten. Wir hatten alle notwendigen Papiere bei uns, das hätte für Aufsehen gesorgt. Wir kamen auf dem Campingplatz in Sopron an, wo schon am ersten Abend Flugblätter über das Paneuropäische Picknick verteilt wurden. Man kündigte den Abbau des Eisernen Vorhangs an, das haben wir auch mitbekommen. Wir fuhren auf den Parkplatz, ließen den Wagen dort stehen, und sind nicht direkt durch dieses Tor, sondern am Wald, an dem noch bruchstückhaft vorhandenen Grenzzaun vorbei nach Österreich gekommen.“¹⁶⁶

Andreas Waha, Bürgermeister der Gemeinde St. Margarethen, erinnert sich an die Euphorie: „Von der ungarischen Seite kamen von überall her Menschen, sie drückten das Tor völlig heraus und strömten nach Österreich. Die ungarischen Grenzwächter haben sie nicht daran gehindert. Die Volksmasse, die auf der österreichischen Seite wartete, rückte zurück und machte den Weg frei. Erst jetzt haben wir gemerkt, dass alle deutsch sprachen. Viele jubelten und weinten, manche umarmten sich, andere wiederum knieten hin und küssten die Erde.“

Die Bilder über das Paneuropäische Picknick wurden in der Welt schon am gleichen Abend ausgestrahlt. Bis zum heutigen Tag weiß man aber nicht,

165 Die erste Grenzöffnung. Budapest 2000. pp. 59-60

166 Határáttörés Sopronnál Út Európába 1989-2009. Konrad Adenauer Alapítvány Budapest, 2011. p. 81 [Grenzdurchbruch bei Sopron – Weg nach Europa]

wie viele während des Picknicks über die Grenze gingen, und wie viele auf beiden Seiten des Tors, wo es keine Grenzpatrouillen gab. Andererseits ist weniger die Zahl, vielmehr das Ereignis von Bedeutung. Zu diesem Zeitpunkt gerieten die Grenzsoldaten in einen historischen Konflikt.¹⁶⁷ Die Grenzwächter, die während des Durchbruchs auf dem Picknick im Dienst waren, haben richtig gehandelt, als sie auf den gewaltsamen Ausbruch der DDR-Bürger nicht mit Gewalt reagierten. Andererseits hätten sie meiner Ansicht nach gar nicht die Möglichkeit dazu gehabt, denn die Menge riss sie mit sich, selbst das Tor konnten sie nicht öffnen.

Nach dem Paneuropäische Picknick kam die Grenzordnung noch mehr durcheinander. Wegen der versuchten Grenzübertritte entstand an der Staatsgrenze eine äußerst komplizierte, teilweise unhaltbare Situation. Im Außenministerium wurde im Hintergrund das Treffen Helmut Kohl - Miklós Németh vorbereitet, gleichzeitig verschärfte man die Kontrollen an der österreichisch-ungarischen Grenze (Miklós Németh meinte, auf diese Weise wollte man die DDR „einlullen“).

Nach dem Paneuropäische Picknick, in der zugespitzten Situation an der westlichen Grenze kam es zu dem tödlichen Unfall, bei dem ein DDR-Grenzverletzer die Streife der Grenzwaache Zsira in den Kopf trat. Ein Schuss aus der Maschinenpistole des liegenden Grenzsoldaten ging los und traf den Grenzverletzer. Dieser starb. (Die Untersuchung des österreichisch-ungarischen Ausschusses stellte fest, dass es sich um einen Unfall handelte. Später stimmte auch die Lebensgefährtin des Opfers diesem Ergebnis zu.)

Die folgenden Fälle, die ich aus der Zeitschrift *Határőr*¹⁶⁸ [Grenzschutz] zitiere, veranschaulichen die damalige Lage und die große Zahl der Grenzverletzungen:

AN EINEM DER DENKWÜRDIGEN SPÄTSOMMERLICHEN TAGE kamen auf der Wiener Straße, die zur Soproner Grenzübergangsstelle führte, 74 DDR-Bürger mit 17 Autos in Grenznähe. Sie ließen die Fahrzeuge stehen, und versuchten als Gruppe die Grenze nach Österreich gewaltsam zu passieren. Den Grenzsoldaten der nahen Grenzwaache gelang es, den illegalen Grenzübertrittsversuch zu verhindern. Die aufgehaltenen DDR-Bürger wurden zurück ins Landesinnere geschickt.

EINE ANDERE GRUPPE AUS DDR-BÜRGERN fuhr mit 25 PKW in den Raum Kópháza. Die 52 Erwachsenen und 10 Kinder machten sich, ihre Autos stehen lassend, zu Fuß auf den Weg zur Staatsgrenze, um dort über die

167 Interview mit Gyula Kovács In: *Határőr*. 1999. 10. sz. pp. 9-10

168 *Határőr*, Septemberausgabe 1989

Grenze zu gehen und nach Österreich zu flüchten. Der massenhafte illegale Grenzübertritt konnte diesmal verhindert werden. Alle Mitglieder der Gruppe wurden zurück ins Landesinnere geschickt.

IM RAUM FERTŐRÁKOS kamen in der Nähe der ungarisch-österreichischen Staatsgrenze in vier Personenkraftfahrzeugen mit DDR-Kennzeichen 12 Personen an. Sie stellten die Autos ab und liefen los in Richtung Österreich. Der in der Gruppe durchgeführte illegale Grenzübertritt konnte selbst nach Warnschüssen nicht vereitelt werden.

ZUR STRASSENÜBERGANGSTELLE SOPRON kam ein Konvoi aus 42 Personenkraftfahrzeugen mit DDR-Kennzeichen. Damit der gewaltsame Ausbruch verhindert werden kann, hielten die Grenzwächter die Schranke geschlossen. Dann sprangen plötzlich die Insassen – etwa 120-130 Erwachsene und 30-40 Kinder – aus ihren PKW und liefen über den Abfertigungsbereich auf österreichisches Gebiet. Der massenhafte illegale Grenzübertritt konnte nicht verhindert werden.

AM GRENZABSCHNITT DER WACHE FERTŐRÁKOS begingen in den Abendstunden etwa dreißig DDR-Bürger einen illegalen Grenzübertritt auswärts. Die Ausländer fuhren mit Fahrzeugen an die Staatsgrenze, doch auf das Zeichen der Grenzpatrouille hielten sie nicht an. Zwei Fahrzeuge fuhren durch, acht wurden zurückgelassen. Die Untersuchung des Ereignisses wurde eingeleitet.

AM GRENZABSCHNITT DER WACHE VÁRBALOG gingen zwei unbekannte Personen gewaltsam über die Grenze auf österreichisches Territorium. Die Personen in dem PKW mit DDR-Kennzeichen fuhren mit großer Geschwindigkeit in Richtung Staatsgrenze. Die Alarmgruppe der Wache bemerkte den Ausbruch, doch weil sie von der Waffe nicht Gebrauch machen wollten, konnten sie den Ausbruch nicht verhindern.

BEI DER STRASSENÜBERGANGSTELLE SOPRON begingen drei bisher unbekannte Personen auf heimtückische und gewaltsame Weise einen illegalen Grenzübertritt landauswärts. Die Fluchtwilligen kamen mit Personenkraftfahrzeugen am Tatort an, doch sie stellten diese in Grenznähe ab und begingen den illegalen Übertritt zu Fuß. Die Grenzpatrouille im Dienst konnte durch Aufforderung und Warnschüsse zwei Personen stellen, doch die anderen am illegalen Grenzübertritt nicht verhindern.

IN DEN NACHTSTUNDEN kamen drei DDR-Bürger mit gefälschten ungarischen Kennzeichen beim Grenzübergang Sopron an. Sie fuhren unter dem ersten Schlagbaum durch, im Abfertigungsbereich hielten sie nicht an, sondern fuhren zum inneren Schlagbaum. Dieser aber war geschlossen, so fuhren sie dagegen. Die Insassen erlitten leichte Verletzungen.

GRENZWÄCHTER JÓZSEF PETRIK arbeitete gerade am Grenzabschnitt der Wache Hétforrás, unweit der Staatsgrenze. Da tauchte in der Nähe eine Person auf, die sich bis dahin im dichten Gebüsch aufhielt, und lief los. Grenzsoldat Petrik forderte den Fremden auf, sich auszuweisen, doch der junge Mann griff den Grenzwächter an, und sprühte ihm Tränengas ins Gesicht. Der wehrte sich natürlich, so kam es zu einem Handgemenge. Mit Hilfe eines anderen Grenzsoldaten, der sich in der Nähe aufhielt, gelang es ihm, den 27 Jahre alten DDR-Bürger, der an diesem Grenzabschnitt illegal über die Grenze wollte, zu bändigen und zu stellen. Nach der Festnahme wurde er der Polizeidirektion des Komitats Vas übergeben. Der Staatsanwalt des Komitats stimmte der Einleitung eines Verfahrens unter dem Titel Gewaltanwendung gegen einen Beamten durch einen Ausländer nicht zu, so wurde er freigelassen und in das Landesinnere zurückgeschickt.

Wegen der massenhaft und teilweise gewaltsam durchgeführten Versuche wurde die Situation an der österreichisch-ungarischen Grenze kritisch. „Die Mehrheit der Grenzpatrouillen nimmt den Dienst am westlichen Grenzabschnitt in einem angespannten nervlichen Zustand auf. In einigen unter ihnen steigt die Angst, dass sie Grenzverletzern begegnen, die in Gruppen auftreten oder Sachen zum Angriff bei sich führen.“¹⁶⁹ Da war es bereits abzusehen, dass die chaotische Situation nicht mehr lange haltbar ist. Auf der ungarischen Seite der Grenze¹⁷⁰ war es den Grenzwächtern durchaus bewusst, dass die vielen DDR-Bürger, die nach Österreich wollten, aus politischen Gründen handelten, und die Lösung für das Problem deshalb nur eine politische sein konnte: ein Abkommen zwischen der BRD und der DDR, oder dass die DDR-Bürger frei über die Grenze nach Österreich können. „Fast alle warten darauf, dass das Problem der DDR-Flüchtlinge endlich gelöst wird. Die Umgebung der Grenze ähnelt einem Schrottplatz oder Autofriedhof. Die verlassenen, herrenlosen Autos werden binnen weniger Stunden auseinandergenommen. Aus allen Teilen des Landes kommen Menschen wegen der Ersatzteile an. Der Parkplatz beim Grenzübergang Kópháza ist fast voll mit Trabbis, Wartburgs und Ladas. Wer es nicht geschafft hat, über die Grenze zu flüchten, bekommt sein verlassenes Fahrzeug zurück, doch die meisten können damit nicht mehr fahren.“¹⁷¹

169 MOL Határőrségi iratok 1989. XIX-B-10. 12 doboz. 51 f. sz. [ULA, Kiste 12, lNr.51]

170 In den Mitteilungen Nr. 228. (Nytsz. 0180/6/1989) äußerten die Grenzsoldaten folgende Meinung: „Für eine bestimmte Zeit sollten wir die Grenze öffnen, die DDR-Flüchtlinge sollten gehen, weil die momentane Situation unsere Soldaten in Gefahr bringt und unsere Bemühungen ins Lächerliche zieht.“

171 Grenzenloser Spießrutenlauf. Interview mit Gyula Kovács. In: Ötlet, 31. August 1989. S. 6-7.

Damals führte die ungarische Regierung mit der Bundesregierung seit längerer Zeit geheime Verhandlungen über die Regelung der Lage der DDR-Bürger. Die einzige Lösung wäre gewesen, die DDR-Bürger durch die Grenze zu lassen. Die Möglichkeit wurde von westdeutscher Seite begrüßt, von ostdeutscher Seite abgelehnt. Über die Entscheidung unterrichtete Miklós Németh Bundeskanzler Helmut Kohl am 25. August 1989 persönlich,¹⁷² während der Verhandlungen im Schloss Gymnich. *„Das Zurückschicken der Flüchtlinge in die DDR kommt überhaupt nicht in Frage, und wenn wir nicht durch eine fremde Gewalt daran gehindert werden, öffnen wir die Grenzen für die Bürger der DDR.“*¹⁷³ Über den Tag der Freilassung und die Verkündung der großen Nachricht sagte Ministerpräsident Németh Folgendes:¹⁷⁴

„Ursprünglich haben wir uns tatsächlich auf Anfang September geeinigt. Wir kamen auch überein, dass die beiden Außenminister, Genscher und Horn die Angelegenheit kommentieren werden. Doch dann kam alles anders, denn meine lieben Kollegen haben die Sache einem SPD-Politiker aus der BRD, der bei uns auf offiziellem Besuch war, ausgeplaudert. Er wiederum, kaum in Bonn gelandet, gab damit an, dass „wir Sozialdemokraten haben die Sache hinbekommen“. Sofort rief mich Horst Teltschik, Helmut Kohls Sicherheitsberater an und fragte, was los sei. Ich verhandelte unmittelbar mit ihm, weil wir auf Englisch ohne Dolmetscher miteinander sprechen konnten. Ich antwortete, „Gut, ich schau mal nach.“ Horn, László Kovács und Rezső Nyers gaben einzeln zu, dass sie es waren. Nun, Jungs, sagte ich, dann wird die Sache verschoben. Doch ich nannte ihnen kein Datum, das besprach ich nur mit Horst Teltschik. Gyula (Horn) war verzweifelt, dass jetzt nicht er die Sache verkünden wird. Doch ich beruhigte ihn, ich halte mein Wort. Die Deutschen haben was geändert, da machte es der Kohl öffentlich.“

Damals warteten alle auf die entscheidende Nachricht darüber, was mit den DDR-Bürgern, die in Massen darauf warteten, Ungarn in Richtung Österreich verlassen zu können, passieren wird. *„Die Lage an der Staatsgrenze der Ungarischen Volksrepublik ist als Folge der ständig wachsenden Zahl der DDR-Bürger, die beschlossen, nicht mehr in ihre Heimat zurückzukehren, unhaltbar geworden.“*¹⁷⁵ Außenminister Gyula Horn begründete u.a. mit diesen Worten die einseitige Entscheidung Ungarns, einige Punkte des Abkommens mit der DDR provisorisch außer Kraft zu setzen. Im Sinne des Beschlusses

¹⁷² Wir haben erst später erfahren (aus dem Buch: *Ich wollte Deutschland Einheit*), dass Kohl sich von der Information nochmal vergewissert hatte, und keine Ablehnung bemerkte.

¹⁷³ Horváth István-Németh István: *És a falak leomlanak*. Magvető. 1999. p 362. [Und es fallen die Mauern]

¹⁷⁴ Interview mit Miklós Németh

¹⁷⁵ Die Sendung HÉT am 10. September 1989 um 19.00 Uhr.

der ungarischen Regierung konnten die Staatsbürger der DDR, die sich in Ungarn aufhielten, ab 00.00 Uhr des 11. September 1989 Ungarn mit einem Reisedokument an den Übergangsstellen frei verlassen und in ein Land gehen, welches sie aufnimmt.

Vor der Erklärung hat sich der Grenzschutz an der westlichen Staatsgrenze auf die Freilassung der DDR-Bürger vorbereitet. Diejenigen, die vor Mitternacht des 10. September kamen, wurden zurück ins Landesinnere in Grenznähe, zu den Sammelplätzen geschickt, und ab 00.00 Uhr am 11. September wurden diejenigen, die ein geeignetes Dokument hatten, ohne Stempel auf österreichisches Gebiet durchgelassen. Die Tatsache, dass die Ausreise der DDR-Bürger nach Österreich an das Vorweisen eines Reisepasses oder eines anderen Dokuments gebunden war, bzw. dass die Ausreise über die Grenzübergänge gestattet wurde, bereitete den heillosen Zuständen an der grünen Grenze ein Ende.

Die letzte Stoßwelle der Grenzsperr im Westen legte sich, als die Bürger der DDR Ungarn über die Grenze nach Österreich verließen. Die Grenze büßte an Stellenwert ein, den sie in den Jahrzehnten davor hatte. Heute erinnern nur noch der schmale Streifen an der Stelle, wo die elektrische Signalanlage verlief, und der Touristenpfad daran, dass das Leben hier früher ganz anders war. In den Kasernen wuchert Unkraut, die Minenfelder existieren nur noch in den Stammbüchern, irgendwo in den Archiven, die Wachtürme wurden abgerissen. Nur noch die Erinnerungen der Wehrpflichtigen und Berufsgrenzsoldaten, die hier früher Dienst verrichtet haben, wahren die Ereignisse, die sich bereits aus der puren Existenz des Eisernen Vorhangs ergaben. Die irgendwann veraltete Grenzanlage war ein typisches Gebilde jener historischen Epoche, und sie hinterließ der Nachwelt einen Abdruck.

Der Ort des Paneuropäischen Picknicks ist heute eine Gedenkstätte, und zum Glück erinnert sie nicht an eine Tragödie, sondern an den Durchbruch, an das Streben Europas nach Einheit.

SCHLUSSWORT

Im vergangenen Zeitraum suchte ich das westliche Grenzgebiet mehrere Male auf – Hegyeshalom, Fertőrákos, Sopron, Pornóapáti, Rábafüzes – und sah, dass die Narben in der Landschaft, verursacht durch Grenzstreifen, Grenzzone und sonstige Grenzanlagen zwar langsam, doch inzwischen zugeheilt sind. Die Anwohner dieser Gebiete gehen oder fahren Tag für Tag ohne jegliche Kontrolle in das benachbarte Österreich, um dort zu arbeiten, zu lernen oder einzukaufen. Wer heute mit dem Auto nach Graz oder Wien will, sieht nicht mehr, wo früher die ESA stand, er muss am Grenzübergang nicht mehr anhalten, höchstens ein wenig das Tempo zurücknehmen, und schon ist er ohne Kontrolle auf österreichischem Territorium.

Die Wiesen, Äcker oder Wälder im früheren Grenzsperrgebiet sind wieder im Besitz der eigentlichen Eigentümer, man muss nicht mehr am Tor der elektrischen Signalanlage warten, um arbeiten oder Pilze suchen zu können. An Vasszentmihály oder Rönök vorbeifahrend sucht man wie selbstverständlich das Denkmal in Nemesmedves (den Panzer T-34), oder die Wallfahrtskirche St. Emmerich auf.

Sollten wir uns in den ehemaligen Grenzstreifen, in das Sperrgebiet also verirren, können wir an der Baumrinde der Eichen und Steineichen die Spuren der ehemaligen Grenzsoldaten entdecken: „*Hier habe ich die Grenze 1982-84 bewacht. SJ*“, oder in die Bäume geritzt Hinweise auf Träume und Wünsche so mancher Grenzwächter.

Die in der ersten Etappe der Geschichte des Eisernen Vorhangs verlegten Minen sorgten für unmenschliche Bedingungen an der westlichen Grenze. Oft fielen ihnen nicht nur Grenzverletzer, sondern auch Grenzschützer zum Opfer. Sowohl beim Verminen, als auch beim Entminen gab es etliche leichte Körperverletzungen oder schwere Unfälle. Die elektrische Signalanlage, der zweite Eisernen Vorhang, erwies sich als eine menschlichere Lösung. Trotz gegensätzlicher Behauptungen floss in den Drähten nur Schwachstrom, und dieser führte in keinem einzigen Fall zum tödlichen Unfall oder zu schlimmen Verletzungen. Gleichzeitig nahmen die häufig durch Wild oder technische Fehler ausgelösten Signale die diensthabenden Grenzsoldaten – ob aus dem Berufsstand oder aus Wehrpflichtigen – bis zur Grenze der körperlichen oder psychischen Belastbarkeit in Anspruch. Im Prozess, der zum Abbau der ESA führte, ergriff der IM-Grenzschutz Ungarns selbst die Initiative, und er rückte im Jahre 1989 in den Mittelpunkt des Interesses im In- und Ausland.

Während der politischen Wende legte der Grenzschutz ein rationales, reformorientiertes Handeln an den Tag, und vermied dadurch zahlreiche Konflikte. Es ist u. a. auch dem Grenzschutz zu verdanken, dass in jenen historischen Zeiten die Westgrenze nicht zum Schlachtfeld wurde.

Heute haben wir, scheint es, ein vereintes Europa, das nach dem Beitritt Kroatiens bald aus 28 Mitgliedstaaten besteht. Die Wurzeln der EU sind zwar auf die Montanunion zurückzuführen, doch sie ist auch eng mit dem Abbau des Eisernen Vorhangs und dem Fall der Berliner Mauer 1989 verwachsen. Auf dem Weg zur Vereinigung wurde in die Berliner Mauer die erste Bresche hier in Ungarn, in Hegyeshalom oder Rábafüzes geschlagen.

Die vollständige Erforschung jener Zeit ist noch nicht abgeschlossen. Noch sind nicht alle Dokumente in diesem Zusammenhang in den Archiven der Geheimdienste zugänglich. Deshalb möchte ich in einem Jahrzehnt, sofern die noch geschlossenen Akten geöffnet werden und ich die Möglichkeit bekomme, mich nochmal der Geschichte des Eisernen Vorhangs widmen.

Schließlich möchte ich mich bei meinen Helfern und Sponsoren bedanken, allen voran der Hanns-Seidel-Stiftung, den Mitarbeitern des Landesarchivs, den BibliothekarInnen der ORFK [Landespolizeidirektion], den Interviewpartnern, Dr. József Beregnyei und Tamás Magdus für die Fachberatung, sowie allen anderen Menschen, die mir zu meinen Forschungen Unterstützung gewährt haben.

VERWENDETE LITERATUR

1. 1971–1996 EMLÉKKÖNYV A Győri Határőr Igazgatóság és jogelődje negyedszázados fennállása alkalmából. Győr. 1996 p. 112.
Festschrift zum 25. Jahrestag des Bestehens der Grenzpolizeidirektion Győr
2. 2002/1969 (I. 28.) kormányrendelet a határövezet megszüntetésére nyugati viszonylatban
Regierungserlass, Abschaffung der Grenzzone in westliche Richtung
3. 87/1989 sz. MT rendelet a határsáv megszüntetésére
Verordnung zur Abschaffung des Grenzstreifens
4. 89 – 09 a rendszerváltás pillanatai Volt produkció. Budapest 2009. p. 140.
[Momente des Systemwechsels]
5. A HAZÁÉRT XI. évf. 39. szám 1956.
6. A magyar határőrség a rendszerváltás folyamatában. BM Kiadó 1993. p 178
Der ungarische Grenzschutz im Prozess der Wende
7. A magyar-osztrák államhatárral kapcsolatos szerződések gyűjteménye, BM Határőrség 1980. p. 211.
Sammlung der Verträge zur österreichisch-ungarischen Grenze
8. A vasfüggöny léte és vége (20 éves a határnyitás)
Hanns Seidel Alapítvány 2009. Budapest. p. 30.
Bau und Fall des Eisernen Vorhangs
9. Az első határnyitás, Sopron 1998. aug. 19.
Kortárs kiadó Budapest 2000. p 232.
Die erste Grenzöffnung
10. BM 0390/1952 sz. utasítása a déli és nyugati országhatár mentén határövezet létesítéséről
Anweisung des IM über die Errichtung der Grenzzone entlang der Süd- und Westgrenze
11. BM Történelmi Irattár: Honvéd Határőr Parancsnokság iratai.
A soproni határőrizeti razzia. Intézkedés. 7000/1/. IV.-4. 1946
IM Historisches Archiv, Grenzbeobachtungsrazzia in Sopron, Maßnahme
12. Gáspár László: A határőrség szervezeti változásai 1945–56 között.
In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz.
Veränderungen in der Organisation des Grenzschutzes
13. Határáttörés Sopronnál Út Európába 1989–2009.
Konrad Adenauer Alapítvány Budapest, 2011. p 176
Grenzdurchbruch bei Sopron Weg nach Europa
14. Határőr szakmai folyóirat I–XLIV évfolyam

- Fachzeitschrift**
15. Határőrizet szabályzata 1949.
Grenzbewachungsordnung 1949
  16. Határőrizeti speciális technikai rendszertana. Főiskolai jegyzet nyt. 185/249 sz. Szentendre, 1983. p. 52
Script, Spezielle technische Systematik der Grenzbewachung
  17. Határőrizeti Szabályzat (határőrizet általános elvei, alegységek tevékenysége) Budapest 1965. BM határőrség p 124
Grenzbewachungsordnung, allgemeine Prinzipien
  18. Határőrizeti szabályzat (határőrőrs, tartalékörs részére) BM Hőr. 1975 p 175
Grenzbewachungsordnung für Grenzschutzwachen
  19. Határőrizeti szabályzat BM Hőr. 1958. p 143
Grenzbewachungsordnung 1958
  20. Határőrizeti Utasítás. Budapest 1954.
Grenzsicherungsanweisung 1954
  21. Határőrség 40 éve. (előadások, visszaemlékezések) Budapest 1985. p 145
Vierzig Jahre Grenzschutz, Erinnerungen, Vorträge
  22. Határőrség és társadalom. Záró konferencia 1994. március 11.
BM kiadó 1994. p. 71
Grenzschutz und Gesellschaft, Schlusskonferenz
  23. História XXIII. évf. 9-10 sz. 2001. p 67.
Historische Zeitschrift
  24. Horváth István-Németh István: És a falak leomlanak.
Magvető. 1999. p 454.
Und es fallen die Mauern
  25. Ideiglenes Határőrizeti Utasítás. Budapest 1952
Provisorische Grenzsicherungsanweisung
  26. Katona Klára: A határőrség a rendszerváltás időszakában (1987-1990)
levéltári közlemények 82.évfolyam 1. sz. pp. 77-99
Der Grenzschutz zur Zeit der Wende
  27. KISALFÖLD EXKLUZÍV - 1997. augusztus 19., kedd
Tageszeitung
  28. Léka Gyula: A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989
HADTUDOMÁNY IX. évfolyam, 3-4. szám
Beseitigung des Systems aus technischen Sperren und Festungen (des Eisernen Vorhangs)
  29. MOL XIX-B-10 Határőrség iratok 1945-1989
Schriftstücke Grenzschutz
  30. MT 04/1974. sz. rendelete a MNK államhatáráról
Verordnung über die Staatsgrenze der UVR
  31. Nagy György: A magyar Állami határrendőrség 1945-46 évi újjászervezése.
In: Rendvédelem történeti füzetek XI. évf. (2005) 13. sz.

- Neuorganisation der ungarischen Staatlichen Grenzpolizei**
32. Oplátka András: Egy döntés története, Helikon Budapest 2008. p 337.
Andreas Oplátka: Die Geschichte einer Entscheidung
  33. Parancsnoki kísérőlevél. 1945. június 29.
Vasvármegyei levéltár 1945/149 Elnöki iratok XXI.1
Begleitbrief des Kommandanten
  34. Rendezett határ Jó szomszédság. 30 éves a magyar-osztrák határszerződés
BM határőrség Budapest 1994. p. 46
Geregelte Grenze gute Nachbarschaft
  35. Sallai János: Az államhatárok Budapest 2004 Változó világ p. 128
Die Staatsgrenzen
  36. Schmidt Andreas: Magyarország nyugati határrészének a megnyitása az NDK-állampolgárok számára 1989.
Német nyelvű tanulmány, magyar nyelvű kézírata, a szerző szíves közlése.
Die Öffnung der ungarischen Westgrenze für die DDR-Bürger im Sommer 1989
  37. Sz-100-as elektromos jelzőrendszer kezelési és karbantartási ideiglenes utasítás.
BM Hőr. 1968
Gebrauchs- und Instandhaltungsanweisung zur elektrischen Signalanlage S-100
  38. Szalontai János: Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből.
(A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig.
Budapest 1985. p 115
Studien aus der Geschichte der Grenzbewachung in Ungarn
  39. Tájékoztató a nyugati határszakaszon kialakult rendkívüli helyzetről,
Nytsz.: 160/4/1989 BM Hőr. 1989.
Mitteilung über die Außenhaltungssituation am westlichen Grenzabschnitt
  40. Volt egyszer egy EJR, Forrásgyűjtemény Győr 1999.
Szerk.: Teke András p 160.
Es gab einmal eine ESA, Quellensammlung
  41. Zsiga Tibor: A vasfüggöny és kora.
Hanns Seidel Alapítvány Budapest 1999.
Der Eiserner Vorhang und seine Zeit
  42. Vizi László Tamás:
Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt
Herausforderungen und Alternativen der ungarischen Außenpolitik vor der Wende
  43. MTI archívum 1948-1989
Archiv Ungarische Nachrichtenagentur

INTERVIEWS:

- MIKLÓS NÉMETH –1989 *Ministerpräsident*
 GYULA KOVÁCS –1989 *Stabschef Sopron Grenzbezirk*
 ISTVÁN RÓKA –1989 *Paneuropäisches Picknick, Befehlshaber für die Schließung*
 ÁRPÁD BELLA –1989 *Paneuropäisches Picknick, Befehlshaber des
 provisorischen Übergangs*
 MIHÁLY GULYÁS –1989 *Paneuropäisches Picknick, IM-GS stv. LK*
 ISTVÁN FRANKÓ –1989 *Grenzschutzbezirk Sopron, Kommandant*
 BALÁZS NOVÁKY –1989 *Stabschef IM-GS*
 OTTÓ ABINÉRI –1989 *Journalist des Magazins Határőr*
 ROBERT WENZEL – *Österreich, Teilnehmer am Paneuropäischen Picknick*

INHALTSVERZEICHNIS

VORWORT	111
EINLEITUNG	115
ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GRENZE	117
ÜBER DEN EISERNEN VORHANG	119
IM WESTEN UNGARNS NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG	121
DER ERSTE EISERNE VORHANG GEHT AM WESTLICHEN GRENZABSCHNITT HERUNTER	127
DER ERSTE EISERNE VORHANG SENKT SICH AN DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN GRENZE WIEDER HERAB	151
GLANZZEIT UND UNTERGANG DER ELEKTRISCHEN SIGNALANLAGE	159
VOM ABBAU DER ESA BIS ZUR GRENZÖFFNUNG	193
SCHLUSSWORT	215
VERWENDETE LITERATUR	217
ANLAGEN	333

János Sallai

An Impression of a Bygone Era
THE HISTORY OF THE IRON CURTAIN

János Sallai

An Impression of a Bygone Era

THE HISTORY
OF THE IRON CURTAIN

2012

FOREWORD

Modern history books often feature a comprehensive summary of the events of the autumn of 1989 that led to the opening of the borders. Most start with the words of former Federal Chancellor Helmut Kohl who said: “Hungary hit the first stone out of the Berlin Wall!”, a historical sentence of proven facts. With its brave steps, the Hungarian government, which was at that time still formally socialistic, but harboured different ideas within the Warsaw Pact, started a process that could not be stopped. The Hungarian opinion of not being responsible for the citizens of other countries, especially for the ones of the GDR, was, in the autumn of the year 1989, still dangerous. Threats from the Romanian dictator Ceausescu at the last Warsaw Pact Conference in Bucharest had been harsh. He even demanded a military intervention in the case of Hungary not responding to demands and in order to make sure that the “comrades in Budapest” fell back in with the political line. One of the main reasons of the rhetoric eruption of the self-proclaimed “Conducator” was the massive movement of refugees of Romanian citizenship towards Hungary. For several years, Hungarians had been able to travel almost with no restrictions abroad, and the word “Gorenje” in the late eighties meant more than a mere brand name for a Yugoslavian-made refrigerator. With his book, Colonel Sallai provides an impressive insight into the technical problems the Hungarian border protection forces had to deal with. The large number of false alerts due to the outdated technical system during its decades of operation led the authorities to increasingly doubt the reliability and effectiveness of the whole border protection concept. In addition to that came the political climate change in thinking amongst the leadership in Budapest, which either was not recognised by Gorbachev or he did not want to see it. The Romanian refugees had become a social and financial problem, but on the other hand they also meant a chance to join the Geneva Refugee Convention, which enabled Hungary to get international aid. The often praised “Genius of the Carpathians” or “Son of the Sun”, Ceausescu provided another good reason for the drastic end of the communist regime in Romania in 1989 with his Decree 770. Ceausescu wanted to create the new socialist human being and to increase the Romanian population by ten million people within 24 years. Labour and social policies were unable to follow the population growth programme. In no other socialist country of the Warsaw Pact were living conditions as bad as in Romania. It was the so-called “decree children” who formed

the revolutionaries who caused the downfall of the dictator almost precisely at the end of his 24-year programme – as stated by one of those children. Private Laurentiu Stefanescu was a member of the summary execution squad of Ceausescu and a “decree child” himself.

The GDR demanded that Hungary secures its borders and insisted that the provisions of the Warsaw Pact treaty of 1967 be fulfilled. In contrast to Romanian reasons, the motives for East Berlin were much more essential in nature. With the exception of the “Valley of the Clueless” around the city of Dresden, it was possible to receive West German TV programmes in East Germany. If the TV news programme in the east, “Aktuelle Kamera” (up-to-date camera) did not report about a certain topic, the news programme in the west “Tagesschau” (daily review) did at the same time. Within the competition of the political systems, the fate of the GDR had already been sealed in the mid-eighties, due to the massive cuts of the USSR in energy and raw material supplies. The lack of technical developments created an increased need for labour and especially well educated and trained people tried to find their way to the West. The decision makers of the Hungarian Government had a lot of factors to observe and assess during the summer of 1989. Although the GDR was distant, the threats of the southern neighbour of Hungary were more substantial due to the deployment of Condor type intermediate-range missile launching systems. The risk was hardly assessable. Neither was it known how the Soviet troops still deployed in Hungary would react. Times has changed the regimes and so the situation for the GDR went out of control in the summer of 1989. East Berlin could not prevent the sudden opening of a gate to the West for its citizens on the night of 11th November 1989. This opportunity was used in the following days by approximately 12,000 GDR citizens in Hungary waiting to find their way to West Germany via Austria. According to some estimates, a total of up to 50,000 people left the GDR in such manner until November 5th. Consensus between Hungary and the GDR on the disputed issue of returning East German citizens was no longer possible, and Erich Honecker’s regime was unable to realize the seriousness of the situation for the GDR. Hungary, by recognising the passports issued by West Germany for East German citizens and the “temporary suspension” of the bilateral treaty with the GDR, displayed a great portion of brave humaneness. These brave acts were not only performed by the men and women of the Hungarian government in those days, but also seen among the Hungarian population and charity or church organisations in helping the East Germans. Nobody could know exactly how General Burlakow and his Soviet Southern Army Group (60,000 troops) would react. Obviously, nobody in Moscow intended to repeat the events of 1956, despite the harsh words from Honecker and Ceausescu.

The events surrounding the Hungarian border opening became suddenly known to me, a 21-year-old member of the Federal Border Service, during the sunny Monday of September 11th 1989. The “new-born” citizens of the Federal Republic of Germany arrived at 3 o’clock in the morning at the border crossing point of Passau to Austria and continued on to friends or relatives. Those who did not have such an option were provided with shelter in the numerous barracks of the Federal Border Service or the Army. Soon, the camps near the border were crowded and the workers of the Red Cross and other charity organisations had a lot on their hands. The Federal Border Service tried to handle all formalities such as new ID cards and administrative bureaucracy as soon as possible, but by 12th September 1989, it had become clear that the capacities of all aid had to be increased. There were East German cars, Trabants and Wartburgs parked at the barracks of the cities of Weiden, Amberg, Oberviechtach or Bayreuth (and elsewhere). In the gyms and also on the floors of the barracks beds were placed for people from East Germany. Even after several weeks of anxiously waiting in Hungary their journey had not come to an end. Some were glad to receive the 50 Deutsch Mark “first aid money” (Friedlandhilfe) and 100 Deutsch Mark “welcome money” (Begrüßungsgeld), while others were already searching for a new job at the temporarily installed unemployment agency desks. I myself, the month before where marked by a military-like training, and served in order to protect my country at a very sensitive area: on the state line between the two German states. The Cold War had ended a long time ago and peaceful coexistence had marked the relations between East and West since the mid-eighties. But the Warsaw Pact was still conducting manoeuvres on GDR territory near the border with a general western line of attack. We young servicemen were committed in case of an emergency to defend our freedom at gunpoint. We saw every day with our own eyes what we wanted to avoid, a fence and armed forces who imprisoned their own people. None of our superiors would have believed in the spring of 1989 that in a matter of months the mission of the Federal Border Service at the interior German-German border would become obsolete. What started on 11th September 1989 in Hungary continued at a press conference organised by GDR political bureau member Günter Schabowski on November 9th in East Berlin: only two months had passed and the GDR opened its borders towards the West and started to abolish its border regime. Roughly three weeks before, on 16th October 1989, Erich Honecker was deposed by his own comrades at a session of the political bureau. Not even Honecker was able to prevent the advance of history, of which he, only ten days before, made an ironic joke involving a comparison about the unstoppable continuation of socialism. Luckily for Honecker, he was spared the destiny of Ceausescu who waited too long and was executed on Christmas Day 1989 by his own people.

The incidents and events of the time happened almost a quarter of a century before. The memories are evanescent as we speak. Younger generations do not remember border controls between most European states. Communism has also lost its power to scare people as form of oppressive regime – unfortunately! Forgetfulness is becoming increasingly prevalent in our fast moving times. People often only remember the good things and the nice moments. Therefore, it is necessary for posterity to reflect on the happenings and backgrounds of what has occurred, because nothing bechances without reason. This book has undertaken the task of informing us of events that led to an unnatural separation of Europe, which lasted for almost 45 years, and the border regime which separated generations of people. The victims who lost their lives at these artificial borders warn us never to forget! Today’s freedom and liberty can only be appreciated by those who still remember the restrictions of the past and never let them fade from their memories.

Ulrich Kleppmann

INTRODUCTION

Today when we drive towards Vienna and pass Győr, instead of the one-time watchtowers and the electric signal system (ESS), we are greeted by wind generators on the two sides of the motorway. Only a few abandoned watchtowers remain to stumble upon in some places to tell the tale of the “iron curtain” of the past era. Nowadays it seems perfectly normal to venture freely to Írottkö near Kőszeg, or to visit Saint Emeric’s Church directly on the border at Rönök, or to rest and go paddling on Lake Neusiedl.

However, if we go walking in the Sopron Mountains or other forests along the western border, we may find the signs left behind by border guards on the bark of the silent trees standing there. They carved signs and quotations in the trees while on duty as messages to their friends and posterity. Similarly, the archives have recorded the events and secrets of that era, the maps of the minefields, the stories of many border events...

I was in third grade at secondary school when I first met the electric signal system. One of the stops on our class excursion was Hétforrás (Seven Springs), which we could only visit by stepping through the signal system at an allocated gate and gain access into the border zone. We enjoyed the hospitality and the keen watchful eyes of the border guards throughout our stay. Later, as a border guard officer-candidate, during a company drill, I was introduced to the Dóridomb outpost of the Sopron Border Guard District where I performed patrol duty amidst very harsh conditions in a cold winter period. I got to know the electric signal system, the fearsome sound of the “LOULOU”, and the border zone’s milieu. Naturally, I could not have known then that I would start my professional career at a similar outpost at Rábafüzes in 1982 where, during the course of my two-year service, I learnt the characteristics of protecting the western border and the story of the “*iron curtain*” from the locals. I listened for hours to the stories of the then 80-year-old forester living in Rábafüzes about the minefield, the detonated mines, the small border traffic (within the framework of which he could freely cross the border daily) and the border guards performing service there. During my outpost service I could hear the horns of the ESS the soldiers called LOULOU any time of the day, and I took part in the alarm raids that followed the ESS alerts. I saw the faces of tired border guards after being through the third or fourth alert and the alarm raid that followed in a single night, and I saw the signal device technician patrols returning back to the outpost after a 10-12-km trip climbing 8-10 hills at the end of their shift.

While teaching at college, I had the opportunity to travel to and get acquainted with practically all border guard outposts on the western border. During my research, I studied over 100 border guard documents in the archives and books, publications and articles published so far in libraries. These, after digging deep in archive and literature sources of the topic, later served as ammunition to analyse and systematize the information that would enable the writing of the history of the “*iron curtain*”.

As for who should write the topic – a fellow serviceman, or perhaps a civilian historian – well, that is theoretically always food for debate. As a college student, practicing border guard officer and college professor, I have theoretically studied and experienced in practice the characteristics of the operation of the signal system and the border zone, and I believe that has been great help in researching and systematizing the topic. At the same time, I trust that I have succeeded in remaining objective in my writing, the judgement of which I shall place in the hands of the reader.

THE DEVELOPMENT OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN BORDER

The Austrian-Hungarian border was determined and designated in the field in the early 20th century following the signing of the Treaty of Versailles and the Treaty of Venice (1921), after a referendum held in Sopron.¹

The entire borderline was divided into three sections,² and separated by stones modelled specifically for the purpose. Section “A” spreads from the tri-border at Köpcsény to the border point in Lake Neusiedl of the villages Fertőrákos, Fertőmeggyes and Illmicz. From here, Section “B” spreads till Irottkő and from Irottkő, section “C” lasts until altitude point 380 at Tóka at the southern triple border. Within the sections the main stones are placed approximately 1 km from each other numbered continuously from 1, and between the regular border stones are found numbered also from 1, at an average distance of 100 metres from each other.

In order to settle the legal issues that had emerged during the designation of the Hungarian-Austrian border determined by the Treaty of Versailles, the Border Determining Committee prepared legal minutes. These minutes were stipulated in the form of a convention by the representatives of the two governments, together with the legal minutes they had prepared as supplements. The Convention, including a total of 22 legal minutes, was signed in Vienna on 11 March 1927. The Convention, with the exception of the legal minutes settling the water management issues of the border region, became effective on the day of the exchange of the confirming documents on 26 March 1928. The legal minutes settling the water management issues of the border region are to be considered effective as of 1 January 1923, according to the decision of the Austrian-Hungarian Border Determining Committee on 9 July 1924.

Since the new border cut previously connected areas and lands in half, the two countries started negotiations and reached an agreement on the institution system of small border traffic in the 1920s, which ensured somewhat more free mobility for those living along the border between 1926 and 1948 when the “*iron curtain*” descended. The population participating in small border traffic in the border district covered a 15-km-deep zone. Frontier road passes were given to border district residents and landowners (tenants), which

1 For more, see Sallai, János: *Az államhatárok (State Borders)*. Budapest 2004. Chapter *Változó világ, Trianoni határok (A Changing World The Versailles Borders)*.

2 As a result of the border determination, the length of the Austrian-Hungarian border is 375.517 km. As for the sections, section C is 140.544 km, section B is 126.366 km and section A is 108.607 km.

allowed an 8-day stay. Occasional road passes providing border crossing allowed a one-time return crossing and a maximum of 3 day stay. The border could be crossed from dawn till dusk on the customs routes whose list was included in decree of the Minister of Finance 111.070/P.Ü.M. It was forbidden to cross the border with or without goods on routes not stipulated in the aforementioned decree or other points. An exemption was provided to landowners who could cross the border anywhere within the estate boundary.

After World War II, the Austrian-Hungarian border only changed at the northern tri-border region, since three settlements at the Bratislava bridgehead were given to Czechoslovakia, which caused the tri-border sign to be moved from its original position in November 1947 to the new tri-border point, which is located at the Rajka border region to this day.

THE IRON CURTAIN

Many attribute the expression “*the iron curtain*” to Winston Churchill even today, although the expression was first used in theatre in 1889 – it referred to a structure built between the auditorium and the stage for fire-protection purposes. Later, during World War I, the fence fed with a voltage of 2000 V applied on the German-Belgian front became known as “lethal wire”, which prevented the movement of spies, reconnaissance and deserters between enemy lines, many of whom got a lethal electric shock when attempting to overcome the obstacle. Later, Wasily Rozanov used the expression during the political³ isolation of the Soviet Union.

The expression, however, became world famous in politics and public life after World War II, in 1946 due to Winston Churchill’s Fulton Speech. This was when he said the following: “*From Stettin (Szczecin, Poland) in the Baltic to Trieste in the Adriatic, an iron curtain has descended across the continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest and Sofia, all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and, in some cases, increasing measure of control from Moscow.*”

However, since it was only 1946, by iron curtain the British politician was referring to the boundary separating the two developing world systems. In later years, due to the processes taking place under the codename “*People’s democratic transformation*”, Poland⁴, Czechoslovakia, Hungary, Romania, and Bulgaria became a committed part of the Soviet zone. Yugoslavia, during the well-known historical circumstances, turned against the Soviet Union, and thereby the aforementioned countries, thus avoiding the veil of the iron curtain. The Soviet press was quick to react to the expression “*iron curtain*”. According to a Soviet press release on 26 Marc 1946, the „iron curtain” was not a novel expression; it was invented by Goebbels. Moscow did not under-

3 *Unter Rasseln, Knarren und Kreischen senkt sich ein eiserner Vorhang auf die russische Geschichte [...] herab.*

4 *The official newspaper of Poland protested against the expression iron curtain , since, according to Polish foreign policy ideas, relations with the west were to be maintained. MTI (Hungarian News Agency) 24 June 1946.*

stand why the capitalists had lost their temper. Could it have been because foreign capitalists had lost their interests in Eastern Europe?⁵

The iron curtain, initially only used as a political expression, assumed a significant separational role by the late 1940s, which, based upon the decision of the political leaders of the socialist countries⁶ along the iron curtain, was manifested by laying minefields and constructing other physical separation systems. Indeed, border protection and cross-border access was not only tightened between the two camps, but within the socialist block, too. According to a report: “in surrounding democratic states, e.g. Yugoslavia and Romania, not to mention the USSR, we witness hermetic closing of the borders everywhere.”⁷

The anti-personnel minefield and the tripwire obstacle system, that is, the iron curtain understandably was in the centre of attention in the east and west alike, which is verified by one of the issues of *Hadak Útján* (On the Milky Way), a Hungarian periodical published in 1953 in Canada. It says the following: “What is the iron curtain? None other than an obstacle belt hermetically closing the Hungarian border to the west. This obstacle belt is fragmented in the following manner: if one should cross the iron curtain from the inside, one would first come across the barren belt... that is followed by a series of signal-rockets... approximately 1 m from the rocket belt we find the so-called trace stripe... that is followed by another barren belt with an average width of 10 m... and only then comes the fearsome wire obstacle. That is usually double rowed... The mines are placed between the two wire rows... These mines were laid in 1949-50.”

The expression iron curtain according to the author in his study is the total border protection system implemented along the western border section, which was secured with a minefield, otherwise known as the technical barrier between 1948 and 1956 and 1957 and 1965, and with an electric signal system between 1965 and 1989. The iron curtain system, besides the technical barrier and the signal system, also included watchtowers and a significant number of patrols along the border and deeper in the country, and the tight control of passengers and goods, which was implemented at the border crossing points (or TCPs – Traffic Control Points, JS), and the protection of the airspace.

5 MTI, 25 March 1946.

6 It was a decisive factor in the development of the two camps that the USSR refused the Marshall Aid offered by the USA, which notion was taken up by the party leaders of the countries of the then developing socialist camp, following Soviet advice.

7 Hungarian National Archives (HNA) XIX.-B-10 HOP/year 1948 box 18, 006.

THE WESTERN FRONTIER AFTER WORLD WAR II

The changes to the borders played an important role in the 20th century history of Hungary, and had an impact on the political, economic, family and cultural relations along the border. Conditions in the region were especially difficult after World War II when Hungarian public and border management had to be reorganised and fundamental living conditions established once again in the neighbourhood of hostile countries.

During 1944-45, border guard troops took part in the fighting as an integral part of the Hungarian Defence Force. Border protection that was ordered for the purpose of closing the passes in the Carpathians collapsed on 23 August 1944 due to the successful military operations of Soviet and Romanian troops. After that, frontier “jaeger” troops steadily fell back, and in some cases, smaller groups switched sides.

As a result of the manoeuvres, life in the eastern part of the country normalised. That resulted in the Temporary National Assembly and then Government assuming power which, as one of its first actions, signed an armistice with Moscow and declared war on Germany. Simultaneously the organisation of a new army and police force became possible. According to traditions, the task of organising border protection fell upon the Hungarian Defence Force, in the territories freed from Nazi occupation and along the borders before 1 November 1938. In accordance, the first Ministry of Defence decree was passed on 22 February 1945 to establish border foray (BF) companies. According to the decree, 1 BF company was to be established per county (if the length of the border section in the county exceeded 50 km, 2 BF companies). Due to that, by March 1945, 5 BF companies were in service at the eastern and south-eastern border of Hungary.

As laid out in the decree of the Allied Control Commission (ACC) related to the Border Guard troops of the MoD, the strength of the Border Guard was limited to 5,000 troops. The ACC approved the concerning plan on 14 May 1945. At this time military operations were in progress permanently in the country from east to west, so the BF companies tasked with border protection were established gradually⁸. In accordance, by the second half of that year, 150 outposts of 27 border foray companies guarded the borders of the country

8 Gáspár, László: A határőrség szervezeti változásai 1945-56 között (Organisational Changes in the Border Guard between 1945 and 1956). In: *Rendvédelem-történeti füzetek* (Law-Enforcement History Journals) vol. XI (2005) issue 13, p 50.

(31 personnel could serve at each outpost – JS). The BF outposts performed their tasks on a border section of 14-15 km on average, patrolling along the border. Due to the war, their material-technical equipment and their communications abilities often did not even reach minimum level. The situation was further aggravated by the fact that there were no adequate regulations or any border service commands issued, so the commanders' staff could only rely on themselves. The difficulties were further enhanced due to a significant number of armed gangs, war criminals and smugglers attempting to cross the border. The neighbouring countries' hostile and malevolent behaviour towards Hungary did not improve the situation either.

In order to reinforce western green borders, the Temporary National Government filled the 4 western border foray companies⁹ with 957 troops out of the 5th and 7th Divisions of the MoD in June 1945. The supply of these border foray subunits, due to the known national difficulties was extremely poor. The recollection of the contemporary commander of the Ágfalva outpost belonging to the Sopron border foray company well illustrates the situation, according to which he arrived at the outpost with 3 rifles; he himself made a sketch of the operational territory, and their weapons were supplemented from discarded weapons while their clothing from material seized at houses.¹⁰

Besides the above, the Border Police was also reorganised, which, according to previous experience, was established to control border traffic. In the letter on the commencement of the organisation of frontier sub offices dated 2 July 1945 addressed to the MoD it was stipulated that *“Any official tasks in relation to border policing services are to be carried out by the state police headquarters operating at the border and the border sub offices to be established.”*¹¹

Both the Border Guard of the Hungarian Defence Force in charge of green border control and the Border Police performing passenger control started performing their service duties in very difficult financial conditions along the Hungarian borders.

Based upon previous border protection regulations and orders, a temporary order was issued on performing service tasks. It stated that in relation to Yugoslavia all armed conflicts, especially initiating any such action must be avoided. The same order drew attention to the fact that in relation to Austria, there was a significant risk of Nazi and other reactionary elements infiltrating

9 Stations of the border foray companies: Mosonmagyaróvár, Sopron, Szombathely, Szentgotthárd.

10 *Határőrség 40 éve (40 Years of the Border Guard)*. Budapest 1985, p 52.

11 Nagy, György: *A magyar Állami határrendőrség 1945-46 évi újjászervezése (Reorganisation of the Hungarian State Border Police in 1945-46)*. In: *Rendvédelem történeti füzetek (Law-Enforcement History Journals)* vol. XI, (2005) issue 13, p 67.

the border, and hostile propaganda activities and the appearance of fugitives must be counted upon.

Considering the aforementioned facts, everybody attempting to cross the border was to be identified and checked thoroughly, with the exception of Red Army personnel and vehicles.¹² The commander's accompanying letter issuing the order included measures on seizing material and equipment originating from the military (clothing, footwear, weapons, ammunition, horses, vehicles... – JS), with which the service providing organisations were to be reinforced. In both relations, *“the key is independent activity, which [was expected of] all officers, non-commissioned officers and the personnel performing border outpost services”* by the military command.

The commander's accompanying letter did not specify other relations. Therefore, during the autumn, the management of the Ministry of the Interior obligated the heads of the frontline subunits to prepare reports on the conditions at the border. That was how information was received on the events occurring at and beyond the border, and the difficulties of border service supplies. The reports provided a lot of information for the management, and, I believe, they also provided a comprehensive view of the conditions of those living along the border. What happened at the borders also reflected the conditions of the entire country, and its relationship with the neighbouring country, which is why I do not only find the reports written in the second half of 1945 kept by the archives for posterity interesting, but also essential.

The report of the Mosonmagyaróvár frontier captain included many important events on activities in both Austrian and Slovak territories from the direction of the western border. It was learnt from refugees coming from Slovakia to Hungary at the time *“that 10 people got across the Danube from Czechoslovakia who stated that the Hungarians in Czechoslovakia are collected at the village of Uszor with 20 kg of luggage, placed on wagons and, allegedly, deported to the Sudetenland.”*¹³

Apart from the above, the report gives a detailed account on the situation in the district of Mosonmagyaróvár, of which we can read the following: *“The soldiers who performed service during the Arrow Cross era and fled to Germany are gradually making their way back, but do not fulfil their reporting obligations, so the competent authority has the right to perform adequate procedures. 90% of train passengers are Russian soldiers and only 10% are civilians. Concerning the behaviour of Russian soldiers, I report the following: at 19:00 on 30 October F [year], Russian soldiers disembarked from a Russian military*

12 Commander's accompanying letter. 29 June 1945. Vasvár county archives 1945/149 Presidential documents XXI, 1.

13 *ibid.*

carriage standing at Hegyeshalom station and ransacked the railway warehouse where they kept 20,000,000 Hungarian Pengős. Some Russian soldiers aid smuggling. Among foreigners, it is mostly Greeks and Yugoslavians who are involved in smuggling.”¹⁴

The report adequately reflects that public safety in Mosonmagyaróvár was afflicted with the looting of passing Soviet soldiers and smuggling committed by Greek and Yugoslav citizens. In this period, a few months after the war, Hungarian soldiers were arriving home in significant numbers, whom the border guard entity providing the report mentions as displaying “*legitimate conduct*”.

The aforementioned border report, I believe, illustrates the general conditions along the border, where great problems were caused by shortages of food and other goods after the war and, as a consequence, the flourishing of smuggling. Other great problems brought about by the troubled times included human smuggling, desertion and war criminals and escaped convicts hiding in the borderlands. The situation was further aggravated by the fact that post-war conditions did not render the collection of weapons possible, so criminals and smugglers had an abundance of submachine guns, pistols, hand-grenades available to them, which (if necessary) they were willing to use. Many cases attested to that when servicemen were attacked at the border and gun fights broke out. The management of the Ministry of the Interior regarded the activities of the unnaturally large number of probably smuggler, fugitive gangs as one of the main reasons why public safety deteriorated. In order to restore public safety, The Minister of the Interior issued the following order to the head of the Rural Headquarters of the Hungarian State Police: “*In order to dismantle smuggling, which imposes an increasing danger upon the national economy, I regard it necessary to clear the border zone from any unwanted persons dwelling there for the reasons mentioned above. For that purpose, I order the execution of raids.*”

The “*Sopron raid*” stands out from among the raids ordered. It was executed following the visit of the Chief Commissioner in 1946, in December of that year. During the raid, the groups formed in Sopron and in its surroundings had the following tasks:

- Border closing group /task: perform intense border service, escort apprehended persons to Sopron/.
- Sopron group /task: close the territory of Sopron, execute house-searches at the residence of criminally registered individuals, collect illegally infiltrated persons, comb the forest south-west of Sopron/.

14 *ibid.*

Fertőrákos group /task: Execute house-searches at the residence of criminally registered smugglers in Fertőrákos, collect infiltrated aliens located in the village, search forest south of Fertőrákos/.

- Ágfalva group /task: Execute house-searches at the residence of criminally registered smugglers in Ágfalva, collect infiltrated aliens located in the village, comb the forest south-west of Sopron/.
- Brennbergbánya group /task: same as the Ágfalva group in Brennbergbánya/.
- Harka group /task: same as the Ágfalva group in Harka, plus provide one platoon to reinforce the Nagycenk outpost/.
- Closing line group /task: close the territory on the line of Balf, St. Mary’s Chapel battle position 174 triangulation point 184, thoroughly check anyone crossing there, escort smugglers and suspected criminal personnel to Sopron./¹⁵

The training companies of battalions 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 and 11 of the Border Guard were transferred to Sopron to ensure the success of the raid. The personnel of the companies were transported on rail in winter equipment and full marching order, equipped with a mobile kitchen. The battalion commanders took part in the raid in their own official military vehicles. During the raid, between 02-12-1946 and 05-12-1946 thousands of identity checks and hundreds of house searches were executed. As a result, approximately 1,500 persons were apprehended, 38 arrested and a significant amount of contraband was seized (cigarettes, currency, vehicles, military equipment, meat, lard... etc.).

No detailed notes or reports were made on the raid. The surviving manuscripts prepared by the investigators and inspectors probably only cover partial information. The Sopron and national papers gave a detailed account on the raid with a slight time-lag, due to which people then could and we can get a picture of the execution and results of the raid.

After Winston Churchill’s Fulton speech in 1946, the Hungarian borders were closed first in the west and then, due to the known Yugoslav behaviour, also in the south¹⁶. In the same period, especially in the late 1940s and the 1950s, border provocation and incidents had become everyday phenomena along the western and southern borders. Border protection authorities re-grouped and transferred significant forces and assets to these border sections.

15 MoI Historical Archives: Documents of the Hungarian Defense Force Border Guard Command. The Sopron Border Protection Raid. Measure. 7000/1/. 04-04-1946.

16 Simultaneously, a similar process occurred in the neighbouring friendly countries too: ... in surrounding democratic states, e.g. Yugoslavia and Romania, not to mention the USSR, we witness a hermetic closing of the borders everywhere... Source: HNA: XIX.-B-10 HOP/year 1948 box 18, 006.

The western, Austrian border was the first to become the focus of attention where initially proposals were only made on technical reinforcement to decrease the illegal border traffic to the west. Within the framework of technical reinforcement¹⁷ the following border protection devices were planted and technical tasks executed:

- „... 60 watchtowers. (every 5 km on average)
- The complete mowing of grass and felling of plants in a 50-metre strip along the border, out of which deforestation amounts to 3.7 km².
- Erecting 60 road blocks on roads crossing the border but not opened for border traffic...”¹⁸

The technical work was followed by laying minefields from 1949, due to which the ideas related to the iron curtain were implemented in practice and the borders became “impenetrable”.

THE FIRST IRON CURTAIN DESCENDS ON THE WESTERN BORDER 1949-1956

“The constant and rather large-scale illegal border traffic¹⁹ (illegal border crossing JS) observed both in a political and economic context at the western border must cease, so that thereby we may promote the democratic strengthening of Hungary and the successful implementation of the 3-year plan.”²⁰ The construction of the “iron curtain” started in 1948 in the spirit of the above sentence at the western border section with the erection of watchtowers and the reinforcement of the technical barrier. The clear objective of the proposal²¹ was to perfectly close the western border section and terminate illegal border traffic. Since the Border Guard had requested an increase in personnel in vain many times, the planting of technical obstacles was seen as a solution enabling the fulfilment of its tasks according to the expectations of the contemporary party leadership.

The reason according to the Border Guard for the technical development was that between 1 January 1947 and 31 December 1947 it had apprehended and rendered harmless a total of 26,847 persons for breach of law. Along “...The western border section the personnel amounts to 11,668 border guard officers and soldiers only, although this relatively short 310-km section is only 1/7 of the length of the total border of Hungary. We see even more clearly, if we consider that 93% of detrimental political activities along the border take place at the western border section. The apprehension of smugglers is rendered possible by the comradely cooperation of border guards from friendly countries. The western neighbour often aids smuggling. In October 1947, 273 illegal border crossers were apprehended of which 52 were smugglers; in November 74 out of 529 were smugglers.”²²

//
 17 The reason for technical reinforcement: Between 1 January 1947 and 31 December 1947 the Border Guard apprehended and rendered harmless 26,847 persons.
 ... The western border section amounts to 11,668 persons alone, although this relatively short 310-km section is only 1/7 of the length of the total borders of Hungary. We see even more clearly, if we consider that 93% of detrimental political activities along the border take place at the western border section. The western neighbour often aids smuggling.
 Source: HNA XIX.-B-10 HOP/year 1948 box 18, 005.

18 HNA XIX.-B-10 HOP/ year 1948 box 18, 007.

//
 19 Illegal border traffic or illegal border crossing the technical terms used as official terminology varied in the various periods. Thus, for a long time, crossing the border at the green border or at a border crossing point without permission was called unpunished border violation (UBV), then forbidden border crossing (FBC).
 20 HNA XIX.-B-10 HOP/year 1948 box 18, 007.
 21 The Ministerial Committee accepted the proposal and published it under Gov t. Decree 810/1948 in the 2 April edition of the Hungarian Official Gazette.
 22 HNA XIX.-B-10 HOP/ year 1948 box 18, 005.

The money for the implementation of the plan was transferred to the Border Guard according to a note dated 21 June 1949, so the work was carried out as scheduled, starting with deforestation, then constructing the wooden watchtowers and guard houses, in the order of the district of Sopron, Kőszeg and Szentgotthárd. The works called for significant regroupings of the enlisted military personnel. It was mainly enlisted soldiers who were carpenters, joiners, blacksmiths and locksmiths that were transferred to the aforementioned locations. The construction of the watchtowers in the open field started on 5 July 1949 in Sopron. Contemporary conditions are well illustrated by the fact that the tools required for the technical work could not be acquired in the border region, so the purchase was made in Budapest at a lowered price and added to the inventory.

The inspectors found many faults during the technical inspection that followed the instalment, for instance, they found that the watchtowers were damaged in many places, and in many locations they were distributed unevenly, so measures were taken for their relocation. It was also found that the spotlights manufactured for the watchtowers had a great amount of faults, so measures were also taken for their substitution and repair.

As laid out in the 1949 regulations, a constant service patrol had to be stationed in the watchtowers erected as reinforcement, which service, supplemented by the hidden positions, constituted the backbone of border protection. Patrol partners changed position in the watchtower every hour. During storms and lightning, the position was to be abandoned immediately.

Parallel to the above, the Ministerial Committee ordered the reinforcement of the western and southern border sections in May 1948 against the armed gangs and smugglers along the western border and because of the hostile relation with Yugoslavia, according to the proposal of the MoD and MoI, which was performed in the same year with the instalment of technical barriers, wire obstacles and minefields.

The technical work was started by the 1st and 2nd engineer battalions of the engineer division along the complete 356-km length of the Austrian-Hungarian border; in 1or2 rows wire obstacles were laid.²³ *“In order to increase the obstacles along the border, minefields were laid in the western section from 1949 and the southern section from the summer of 1950. This was done by the 101st mine-sweeper engineer battalion of the MoD at the western border and eight reinforced engineer battalions of the army-corps at the southern section. By the end of 1950, 1000 km of wire obstacles had been constructed at the two sections, of which 871 km included mines, and 291 watchtowers had been built.*

23 Léka, Gyula: *A műszaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989 (Dismantling the Technical Barrier and Fort System (The Iron Curtain), 1948-1989).* HADTUDOMÁNY (MILITARY SCIENCE) vol. IX, issue 3-4.

*Armed security for this extremely difficult and dangerous technical task was provided by the border guards. This was necessary due to the frequent provocations and border violations from the other side, especially along the southern section. Occasionally, the wire obstacles were towed away, the mines were removed in many locations and there were also shootings. Because of that, the MoD, beyond supplementing the removed mines, ordered the increase of the efficiency of the technical barrier. For that purpose, the mines were laid more densely, and some of them included anti-tampering protection and contact cluster mines were also applied. Unfortunately, these were not only hazardous to the border violators, but also to the engineer. Many deaths and severe injuries occurred among the members of the personnel.”*²⁴

The laying of mines meant the start of a new period that lasted with slight intervals until 2 May 1989 and is known as the period of the iron curtain. Allow me to illustrate with the following description what the minefield actually looked like.

*“The backbone of the technical mine strip was formed by a single-row (often double-row) barbed wire fence (2 metres tall) mounted on wooden columns (3-metre columns). The columns were secured and fixed on two sides by wire. On the domestic side of the fence, wooden box pressure mines were laid at a distance of 1 m in 4 rows like a chessboard. Parallel to them, towards the domestic side, were contact mines in 2 or 3 rows. Beside the edge rows of the contact mines there was a thin empty strip indicated on the domestic side with a barbed wire line mounted on 60-cm stakes. This was followed by the 5-6-metre wide trace stripe, with a patrol path on its domestic side.”*²⁵

The minefield maps can be found at the archives to this day. All minefields were named and registered. A minefield registry contained the following items:

1. the name of officer, who ordered the installation
2. the person in charge of the installation and recording
3. the person, who armed and laid the mines
4. the date of creating the minefield
5. the persons, who were aware of the boundaries of the minefield on the given location
6. delivery of the minefield
7. notes on changes in the minefield
8. results of minefield examination²⁶

24 *ibid.*

25 Volt egyszer egy EJR, *Forrásgyűjtemény (Once Upon a Time There Was an ESS, Source Collection).* Győr 1999, p 7.

26 HNA XIX-B-10 1954, box 40.

The minefield's ground plan sketch must include the following:

1. the direction of North
2. at least two points of reference that can be found on the map
3. if these are distant from the minefield, then 2 local points
4. the reference direction of the main and local points
5. the initial point and the reference direction of the installation of the coordinate cord
6. the sketch of the used installed coordinate cord
7. the length and width of the minefield
8. 91 contact mines have been laid, unsecured against sweeping
9. method of laying
10. 16 m wide 250 m long

The installed technical barriers had to be constantly checked and monitored according to the regulation in effect. Any damages in the wire obstacles or the minefields, or any detonated mines had to be reported by the patrols. Apart from that, the 1949 Border Protection Regulation stipulated the following.

If the tech. obstacles are equipped with mines, the trace stripe inspection patrol must perform their duties 25 m from the tech. obstacle in general, so the patrol is not endangering its life in vain. Outpost Commanders must personally check the conditions of the technical obstacles every month and also after bad weather and, if necessary and no mines have been laid, then take measures for repair under their own competence. If larger scale maintenance becomes necessary, they must report that to the superior command. Hungarian territory excluded from constant control by the tech. obstacles (beyond tech. obstacles) must be checked at least once a week, but, if necessary, more frequently, so that the Hungarian estates there are not harmed by any person from the other side. If the area is water, it must be controlled periodically by boat, or it has to be crossed (Lake Neusiedl, territory beyond the river Drava).

Changes in the operational conditions of border protection had an impact on the minefield too, thus, according to an order issued on 6 December 1946, in the regions of Hegyeshalom, Olmód, Sopronkövesd and Peresznye "the deployed CMs (contact mine JS) are to be removed and replaced with pressure mines. Because these sections harbour the bulk of illegal border traffic."²⁷ The high command, however, did not approve of the removal of the CM mines and their substitution with anti-personnel pressure mines in the regions of Hegyeshalom and Olmód, due to the hazard involved in this type of action.

Apart from the regulation, damages to the technical obstacles and deto-

27 XIX.-B-10 HOP/year 1949 box 32, accession number (AN) 01-22.

nated mines had to be reported as contained in Presidential Cabinet order 41.428/Eln. kat. of 1949 of the Border Guard Supreme Command. Mine detonation was usually caused by animals such as dogs, rabbits, deer and badgers, but occasionally also by border violators.²⁸

After 17 December 1949, mine detonations only had to be reported if they were of extraordinary scale, or if they caused extraordinary incidents, e.g. injuries or death.²⁹

Significant organisational change took place after 1 January 1950 at the Border Guard, since it became part of the State Protection Authority (ÁVH), whose appointed head became Gábor Péter. Although the green insignia remained on the hat and the uniform, subordination to the new organisation indicated the compulsive adaptation to new times, which was worded by the head of the ÁVH in his order Nr. 3 as follows:

I expect all officers and subordinates in complete coalescence with the officers and subordinates of the Border Guard, in a comrade's cooperation with the People's Army and the Police, to indefatigably perform the task delegated to us by our Party and the working people.

The changes, however, did not concern the minefields where border incidents, mine detonations and injuries occurred frequently. Most detonations were still caused by animals (rabbits). The detonated mines were replaced. Interesting cases also happened, like when Austrian Gendarmerie detonated a mine in the Kőszeg region, or when an Austrian peasant mowed across to Hungarian territory on 3 July 1951, detonating a mine, but no injuries occurred. Accidents happened while performing duties.³⁰

During the inspections, it was found that the outposts did not always report mine detonations, so daily report obligations were reintroduced on mine explosions. The battalions compiled outpost reports and forwarded them and also took measures to replace the mines.³¹

According to order 075 of 8 September 1951, the ÁVH border guard districts were not always flawless in their measures, and did not fulfil the orders concerning the implementation and maintenance of a new trace stripe, repairing damaged wire obstacles and replacing detonated mines and CM (contact mine, JS) firing systems.³²

28 On 3-10-1949 Gyula Stefnako, Czechoslovakian citizen died (report of the Győr HDF Bn. Command).

29 XIX.-B-10 HOP/year 1949 box 32, AN 32 01-22.

30 20 July 1951, Kőszeg: János Kishont ÁVH border guard stumbled on the mine-wire causing the mine to detonate, due to which the patrolman was injured in 3 places.

31 HNA XIX-B-10 HOP 1950, box 58.

32 HNA Border Guard 1951 documents XIX-B-10, box 1, 1-126.

The introduction of the border zone³³ led to the further tightening of border protection. The border zone meant the public administrative area of towns and villages listed under the concerning resolutions (MoI decrees, JS). As set forth in § 1 of the decree, the border zone was an area 15 km wide parallel to the state border, in whose territory it was forbidden to hunt within 1 km and to stay within 50 m. The following measures were introduced in the border zone:

- Only residents or those holding a police authority permit could stay there.
- Temporarily, one could only stay with a permit at the indicated location. Upon arrival and departure, everyone was obliged to report at the police.
- Only those with a permit could be hired for any jobs or provided with night accommodation.
- The official MoI staff, ÁVH and police personnel, on-duty railway and boat crew members could enter without a separate permit, with overt orders.
- Performing work in the border zone was only possible with a permit and security clearing.

Knowing what happened after that, it is clear that the introduction of stringent administrative rules greatly hindered the opportunities of the population living along the western border and encumbered development.

Party and state leaders followed the protection of the western and, similarly, the southern border with great interest. Perhaps due to that, the head of the ÁVH Border Guard summoned the leaders of the western and southern frontiers between 21 and 24 May 1952³⁴ to deliver presentations, methodological exercises and briefings for them. The presentations covered the following items:

“General situation:

The southern and western directions, due to the significance of the Yugoslav and Austrian border sections constitute an important border section of the People’s Republic of Hungary (PRH) from the aspect of border protection, which requires grave responsibility.

In the west, our People’s Republic borders Marshallised Austria, whose reactionary leaders, factory owners, bankers and the traitorous right-wing social democrats helping them are selling Austria’s fate to increasingly serve the sinister aims of the American imperialists. Not far from our western border we find Austria’s zone occupied by British and American troops, which is the centre of various British-American espionage agencies.

33 MoI Order Nr. 0390/1952 on establishing border zones along the southern and western borders.

34 HNA Border Guard documents, year 1952 XIX-B-10, box 8.

The tasks of the border guard outpost:

The task of the outpost is to protect for a certain time the PRH, the foothold of our beloved homeland. When discussing the role of the outpost in border protection, I must, first of all, tell my comrades that our Party and our wise and beloved Leader and Educator, Comrade Rákosi deals a lot with the work of the Border Guard, and provides invaluable help for us day by day so that we can successfully fulfil the honourable task of border protection.

Conclusions:

We openly face the issues and, should this emerge elsewhere, you must face them similarly.

And we clearly articulate that anyone we assign to a commanding position at the southern or western border, that officer is capable of development there and can become an excellent outpost commander.”

I believe that the excerpts above provide an adequately deep and authentic view of what characterised the country and the Border Guard in the early 1950s.

Initially, the ÁVH Border Guard employed civilians for the maintenance of the border zone, but practical experience proved that the civilian population employed for technical maintenance and cutting bushes at the border caused more harm than good. Moreover, during maintenance, civilians could study the border protection system, and later escape in larger numbers. Therefore, the leaders of the Border Guard banned weeding and bush cutting as laid out in an order of 23 July 1952, and had border guard soldiers perform the clearing of the border trench.

In 1952, a Temporary Border Protection Order³⁵ was issued for the ÁVH Border Guard (based on the Soviet pattern). The most interesting fact about this publication was that it did not contain a single sentence on the minefield, technical barrier, its protection or control.

The minefield at the western border section raised many issues and problems during the years that had passed. Since the minefields were not constantly maintained, 90% of them had eroded and were not trouble proof. The average lifespan of a mine was 1-2 years. During the inspection of the technical barriers, the following statement was made.

“Since the deployment system of 1949 placed between the wire obstacles has proved inadequate, the essence of which was that 0.5-1.5 mines were placed every metre in two rows and which is easy to overcome, in 1952 we shall turn to laying mines in more problem areas.

35 HNA Border Guard documents 1954 XIX-B-10, box 14, AN 2.

This deployment means that certain problem areas of the district will be equipped with multiple minefields... This measure will decrease the current system of minefields to 25%. /We have not touched the old system./”

According to the above, the Border Guard requested type 51 M mines instead of the poor quality 49 M ones concerning the year 1954, which amounted to ordering 300 thousand anti-personnel pressure mines and 15 thousand CMs.

In the autumn of 1953, proposals were requested from the troops³⁶ on the condition and application of the technical barrier. The troops provided different opinions, but unanimously proposed the construction of new wire obstacles and the amended application of mine barriers.

Most probably motivated by experiences of the minefield and its effects, an innovator developed and in 1953 submitted as a novelty an electric signal system. The system was based upon the electric phenomenon according to which the device emitted non-lethal electric voltage of a certain size on the technical barrier mounted on the insulator. If the voltage increased due to the border violator touching the barbed wire barehanded, or cutting it barehanded with scissors, or putting wires into contact in a way that due to the penetration they touched the pulled-out and grounded barbed wire, the voltage changed, which was amplified and transformed into a signal by the indicator at the outpost. The system was based upon a principle similar to the ESS that we later purchased from the Soviets.

As an experiment, the border Guard built a 9.2-km long electric gauging system in the operational area of the Ágfalva outpost, parallel to the border at a distance of 1-1.5 km with a six-metre trace stripe. The experimental section was equipped with a gate at every intersecting road and then tested at Ágfalva in clear, windless weather. The equipment alerted every time it was touched with bare hands, or if an attempt to penetrate it was made, or if it was cut or pronged apart. It was noted as a disadvantage that it did not work in bad, rainy, snowy weather and that its production, operational and maintenance costs were high, which could place an undue burden on the People's economy. The jury panel rejected the device and advised that it should be cheaper and safer to operate!!!³⁷

36 From the requested reports, the Commander of the 1st District worded the following proposals: The existing minefield does not meet the requirements and does not aid border protection. Therefore, we propose the termination of the existing minefield.

- 30% has been detonated by wild animals.
- 30% has become inactive.
- Regular replacement is not possible.

Instead, we propose planting two rows of CMs and pressure mines.

37 The handwritten comment of Major General Piros: that's old, I know it well, its practical application is ineffective, pointless to experiment with it.

The dangers of the minefield did not discourage border violators, agents or smugglers from their intentions of somehow crossing the Austrian-Hungarian border illegally. The success ratio on the western border was as follows in months 1-6 in the years 1952-53:

1952 outbound: 213; inbound: 333, out of which agents represented 5.7%; human smugglers: 4.2%.

1953 outbound: 178; inbound: 293, out of which agents represented 6.8%; human smugglers: 3.4%.

The available statistics clearly indicate that a significant number of those attempting illegal border crossing became known in the first 6 months of the years 1952-53.

The next year, a flood was a major phenomenon along the frontier. One of its impacts was that many technical barriers were flooded, e.g. at Rönök the technical barrier moved and many mines detonated. Due to the flood damages, probably many mines floated over to Austria.

In the same year, numerous ideas for technical innovation were submitted to replace the minefield, or for the sake of a more efficient performance of border protection tasks. These innovations in a short list were as follows: signal device mounted on wire obstacles, high-frequency border protection barrier (similar to the one in Ágfalva!!) involving radio waves into border protection, portable watchtowers, mechanic devices for minesweeping, a new type of contact mine, strengthening the technical barrier with an electric signal device and a ringing signal device.

The most interesting innovation was probably the proposal of planting a live hedge made of oleaster, hedge-rose or blackberry from plant or seed to replace the technical barrier. The proposal must have been worth considering, since it harboured advantages such as minimal maintenance and cheap planting. In the summer, the blackberry would have meant a fruit supplement for soldiers.

By 1953, due to the changes in internal politics, the ÁVH was placed under the MoI, the objective of which was to strengthen lawfulness. The Border Guard remained under the same command as the internal special police, but that was only a formal community. The change for the Border Guard meant that they split with previous traditions, put aside any acquired experience and, in a servitudal manner, created a Soviet-type Border Guard. The will of the dictatorship of the proletariat was asserted in every field of the activities of the new Border Guard. The regulation of the use of firearms was no exception. The head of the ÁVH, in concurrence with that, issued order 013³⁸ on 12 March 1953, stipulating that the ÁVH re-regulate the use of firearms at the

38 TOP SECRET! Order Nr. 013 was later literally adopted by the Border Protection Order of 1954 in the part concerning use of firearms.

Border Guard and a more strict order on the use of firearms came into effect. The spirit of the period is adequately illustrated by the fact that the head of the ÁVH annulled previous government and ministerial decrees.

On 19 November 1953, a proposal was prepared on the technical reconstruction of the western border section that made observations on the degradation of the minefield. According to the description, it did not meet contemporary requirements. The technical barrier no longer formed adequate obstacles against border violators and agents. The area of the technical barrier had become overgrown with shrubs and bushes that hindered maintenance and also provided concealment opportunities for border violators. During maintenance, 34 soldiers were injured and 4 died. /See Appendix for illustrations of the old and the proposed new technical barrier./

The economic conditions of the country at the time were not encouraging, so the stringency at the border section had to be eased. As a result, due to the fact that Lake Neusiedl was determined to be utilised by the People's Economy, border protection was reorganised and, as a consequence, the employees working in the region could step into the area protected by the technical barrier. In exchange, the MoA³⁹ donated watchtowers and ships to the Border Guard, deepened navigable canals and built a boat house at Lake Neusiedl.

The 1950s were about the ideological fight of the bipolar world. As presented in the statistics concerning illegal border violators, in many cases, agents also attempted to cross the border in both directions, often successfully. This ideological fight had a spectacular manifestation in the airspace when propaganda material, or other important information, or even aid packages entered Hungary carried by balloons. According to the Border Protection Order at the time, these balloons were to be shot down by the border guards. The fact that the patrol sometimes "shot over" the state border and the bullet fired into the airspace landed in Austria had its consequences.

That is how it occurred that that the 2 rifle shots fired by the patrolman of the Szentpéterfa outpost of the Zalaegerszeg District at 14:00 on 14 March 1955 landed in Austrian territory endangering the safety of two civilians. Such and similar cases are inconsistent with the foreign policy of the Government of our People's Republic /and endanger the establishment of normal relationships with neighbouring countries/.

After that, the border guard patrolman could only use his weapon against balloons, once he had ascertained that the balloon had entered Hungarian territory and the fired shot could not land in Austria, and did not endanger human lives.⁴⁰

39 Ministry of Agriculture

40 Order 0039/1955 of the MoI Border Guard and the Internal Special Police.

In 1954, the legal minutes related to the Austrian-Hungarian border written in 1928 were reviewed at the Border Guard National Command. A significant part of the minutes had become obsolete, due to the "iron curtain", but some parts, related to everyday life, such as water management relations (Legal Minutes on the Water Management Relations of the Border Region⁴¹) remained in effect, or awaited renewal. According to the legal minutes on the Brennborg coal mines, the 1954 notes stated that "in 1938, approximately 160 people commuted from Austria to work in the Hungarian mine. Currently, the entire mine is closed down and the shafts are flooded with water. Therefore, it is unlikely that the People's economy should require any mining there in the future. The same declaration was given by the delegate of the Minister of Heavy Industries. The legal minutes on the Brennborg mine are therefore absolutely out-of-date, and terminating the minutes is advantageous and justifiable from a border protection aspect."

The following was included in the 1954 minutes on the traffic regulation in the Pinka valley: "The said small border region traffic treaty signed by the two states in 1926 was terminated by Hungary through the Hungarian Embassy in Vienna as of 1 December 1948. After that all local border traffic ceased in Austrian relation. Based upon the above, keeping the legal minutes effective is completely futile. According to our border protection interests, our legal obligations included in the minutes must be terminated." The border between Austria and Hungary passes through the hill of Írótkő. The two states undertook the obligation of allowing the population at all times and without any formalities (that is, without travel documents) to approach the look-out tower built on the hill. Since the 883-metre hill was an important triangulation point, the two states' surveying authorities could perform geodetical activities there unhindered.

This legal agreement was also overwritten by the "iron curtain": "The look-out tower, since a borderline crosses it, is outside the tech. barrier. Therefore, it has no visitors from the Hungarian side. It occurs rarely that the tower is approached from the Austrian side. According to our information, the tower is in rather neglected condition. Since the right to use the tower stipulated in the minutes is significant from a surveying aspect, based upon the professional opinion of the competent parties, the mutual use of the 883 datum point could be provided. On our side, naturally, the look-out tower could only be approached in considera-

41 According to the statements of the 1954 minutes: These minutes impose obligations on Austria that are definitely advantageous to us. Hungarian territories usually lie lower than Austrian lands, so from a flood protection aspect, it is very important that water management issues be resolved. Keeping flood protection rules definitely has an impact on border protection. At the Austrian border there are 12 water border locations and in many other places streams or drain water ditches cross the line of the border. Any flood occurring during the elevation in water levels in the spring would severely weaken border protection.

tion of the strict measures related to the order of the border zone. From a border protection perspective, however, the termination of the use of the tower would be much more beneficial.” Changes in ownership after World War II and the termination of small border traffic largely overwrote these legal minutes, or made them pointless.

1954 and 1955 were very important periods in east-west relations and the escalation of the Cold War. The acknowledgement of the Federal Republic of Germany in October 1954, followed by its arming and NATO accession, constituted a serious challenge to the socialist camp. The response followed rapidly with the creation of the Warsaw Pact. The preparation and signing of the Austrian State Treaty took place parallel to those events, and was followed by the withdrawal of Soviet troops from Austria. People living on the two sides of the border had high expectations for the Austrian State Treaty. They counted on the reopening of small border traffic (which was established after the Treaty of Versailles, so families stuck on the two sides of the border could maintain family and economic relations), which would have allowed those living on the two sides of the border to cross the border more easily to cultivate their estates on the other side. Reports made by intelligence organisations indicated heightened correspondence between the two countries, which led them to believe that those who had escaped to Austria earlier had established contact with their families in the hope of a reunion in the near future. Experience showed that in these years the number of outbound border violations was constantly growing.

A Border Protection Order classified as top secret was issued in 1954, which included all elements of the iron curtain among the technical equipment: ploughed trace stripe, wire obstacle, minefield, knife-rest, porcupine wire reel, wooden barricade, and watchtower. However, detailed orders on guarding the technical barrier were not stipulated in this document either.

The “intensification of the international situation” and the fight against imperialism necessitated the perfection of border protection and the termination of all border violations by the end of 1955. (!?) One of the solutions to that was seen in technical renovations, maintenance and the continuation of wide scale technical work. The implementation of these on the state border was planned in the following areas:

- Repair and replacement of wire obstacles
- Closing rivers leading across the border with obstacles
- Repairing existing water barriers
- Building new watchtowers (12 per district)⁴²
- Building patrol footbridges, repairing existing ones
- Building hidden lookouts on trees or in the ground

42 The embedded legs of the ones built in 1949 had rotted.

- Ploughing and harrowing the trace stripe in the spring and autumn
- Renovating border marks
- Maintaining border gates
- Implementing patrol paths
- Felling shrubbery between the trace stripe and the technical barrier

The political atmosphere of the time is deftly characterised by the task the outposts had to carry out as set forth in Chapter X in the Border Protection Order, namely, constructing the outpost protection bound, according to the construction principles of a “nuclear bound”.

The renovation of the minefields⁴³ was also always in the centre of attention during technical work, which was confirmed by the report of the Csorna Border Guard District Command.⁴⁴ According to that, 30% of the total amount of mines in the minefield had detonated. The outposts did not report detonated mines, thus they remained unregistered.

Taking into consideration the proposal of district commanders, the following technical reinforcements were performed on the western border section in 1955:

- Placing a single-line wire obstacle instead of a double-line wire
- Placing pressure mines and acoustic enhancers between the obstacle and trace stripe
- Removing watchtowers and building lookouts on trees and buildings
- Introducing electric signal and alert systems in in-depth areas

In order to implement even more successful border protection, the MoI – with the approval of the Political Committee – ordered the reinforcement of the intelligence service of the 1st and 2nd District Commands.

A MoI command was issued on 8 July 1955, according to which “*The western section of our state borders is the main direction of the border protection of our People’s Republic. Upon evaluation of the conditions at the western border section, it was found that the section is becoming increasingly active from the aspect of the activities of internal and external enemies alike. Successful border violations and the large number of attempted border violations towards the western border section have been on the increase month by month, especially this year.*”⁴⁵ In accordance with that, the western frontier was reinforced with 11 new outposts, 6 reserve companies and the required 1011 troops necessary for that.

43 The following amounts were featured in the second 5-year plan according to the technical development plan of 15 July 1955:

5000 pressure mines annually,
5000 CMs,
20000 kg explosives + blasting cap fuses.

44 HNA Border Guard documents 1955 XIX-B-10, box 44, AN 2.

45 HNA Border Guard documents 1955 XIX-B-10, box 15.

The fight against imperialism and border violators and also against agents and smugglers required great efforts from the country and placed a serious burden on the front line of the Border Guard. This was especially true for the western border section, the reinforcement of which was constantly in the centre of the attention of the heads of the Party, the MoI and the Border Guard at the time. As a result, the next great reorganisation took place in early 1956, after which there were 4 district commands guarding the western state border.

According to the command of the First Deputy of the Minister of the Interior issued on 24 February 1956, the protection of our western border section was implemented under the following organisational structure.

As of 19:00 hrs, 15-3-1956 the border on the western border section is to be guarded by the following districts:

1st Border Guard District - Győr

Subordinate units:

8 direct control outposts,

1 Bn. - Mosonmagyaróvár - with 9 outposts,

2 Traffic control points (TCP) /:Komárom, Gönyü:/

2nd Border Guard District - Csorna

Subordinate units:

8 direct control outposts

1 Bn. - Sopron - with 10 outposts,

1 TCP /:Sopron:/

3rd Border Guard District - Szombathely

Subordinate units:

17 direct control outposts

1 TCP /:Kőszeg:/

4th Border Guard District - Zalaegerszeg

Subordinate units:

10 direct control outposts

1 Bn. - Szentgotthárd - with 7 outposts,

1 TCP /:Szentgotthárd:/

Focusing on the western border section manifested every day in all fields, but mainly in propaganda. On 26 January 1956 the following call was issued for border guards in service in the west: *“The imperialist agents and other hostile entities in Austrian territory regularly provoke us and shout across the border and want to convince our troops and non-commissioned officers to commit treason. In order to deceive border guards they freely distribute an abundance of lying promises and do not even shy away from the most dastardly defamation of our People’s democracy.”*⁴⁶

46 HNA Border Guard documents 1956 XIX-B10, box 8.

In complete contradiction to that, a measure was issued a few months later, on 19 May 1956, which explained the political reasons of terminating the technical barrier.⁴⁷

- Thanks to the Soviet Union and the peace camp, the international situation is alleviating.
- The relation with Yugoslavia has changed and improved.
- Austria has become neutral and thus Austrian-Hungarian relations are significantly improving.
- The improvement and deepening of trust with Austria was not aided by the technical barrier, which was a remnant of the Cold War.
- We shall strike a blow at imperialist propaganda.
- Lifting the technical barrier is also enabled by our internal conditions, because the forces of our motherland and socialism are strengthening.
- The population is increasingly helping border protection.
- The reinforcement of the Border Guard has provided beneficial conditions for terminating the technical barrier. The border is guarded by experienced officers and non-commissioned officers.

According to an official source, order Nr. 45 of the Minister of the Interior of the People’s Republic of Hungary issued on 11 June 1956 stated the following:

The Council of Ministers of the People’s Republic of Hungary has issued an order to lift the technical barrier on the Hungarian-Austrian border section. The resolution of the Council of Ministers is in concurrence with the foreign policy of our Party and Government and the Soviet Union and the other countries of the socialist camp, the basis of which is the peaceful coexistence of states of different social systems and the alleviation of international tension. The removal of the technical barrier also serves the further improvement of the relation between the People’s Republic of Hungary and the Republic of Austria. The resolution of the Council of Ministers was welcome by the population.

According to a handwritten note related to the removal of the technical barrier: “We must ensure that this engineer battalion is provided for and that they suffer no need. The other main issue is that we must prevent any accidents or provocation from occurring during the work. We must know every day what the conditions are at the engineer battalion, and what measures those necessitate.” The deputy Minister of the Interior at the time added only the following comment to the handwritten note: “Acknowledged – it must not drag on!”⁴⁸

47 HNA Border Guard documents 1956. XIX-B10, box 8, AN 128.

48 Mihály Gábri 10-5-1956.

Parallel to that, the experts of the Border Guard were preparing for the period after the mine barrier. The preparation for the introduction of new devices and methods was constantly on-going. Among others, the following actions were planned to replace the minefields:

- Installing a single-line wire barrier, concealed
- Concentrating patrols in-depth
- Establishing a mounted group at Kemenestaródfa
- Applying 8 bicycles at each outpost
- Installing hidden lookouts
- Mass production and instalment of electric signal devices (Is it in progress?!!)
- Concentrate patrols in important times at the burden of daytime and trace stripe control
- Forming protective rings around and guarding border villages
- Patriotic groups should be formed from those living at the edge of villages
- The police must involve civilians in certain activities
- Providing in-depth patrols with service documents
- Besides officers, non-commissioned officers should also perform briefing services, so officers can inspect patrols covertly.

It is quite clear from the above that although the minefields were removed, the protection of the green border remained stringent. That is confirmed by the proposals and ideas, such as keeping the minefield in certain directions, which, however, was not permitted by the national leadership.

The National Defence Council resolution 28/033-56 on lifting the minefield was executed on 18 September 1956.

According to the plan, the MoI Border Guard removed the mines along the sections of Fertőrákos-Tőzeggyár, Tőzeggyár-Rajka and Nagycenk-Peresznye in the first phase, then between 9 and 21 May 1956, along the river Pinka. At the same time preparations took place in Sopron. This was followed by Fertőrákos and in the Sopron loop. Besides the Border Guard engineers, the 6th army-corps of the Hungarian Defense Force (HDF) also participated in sweeping the mines with four battalions, (82nd, 67th, 68th and 30th). They were transferred from the south on 1 July and removed the mines from the Yugoslav border to Pinka.⁴⁹

Thus, in 1956, the 413,844-metre technical barrier was successfully removed in a few months.

Unfortunately, besides the physical difficulties, the executing personnel paid a great price. During the minesweeping 2 people died and 17 serious and

49 HNA Border Guard documents 1956 XIX-B-10, box 23.

20 light injuries were sustained. The border guards serving at the engineer units of the Border Guard who participated in the removal of the technical barrier, were transferred to non-active staff, that is, they were discharged on 17 October 1956.

The professional newspaper discussing the life of the Border Guard at the time only reported on the minesweeping in a very short article with 2 photos.

“Not even 6 months have passed since the Council of Ministers passed a resolution on removing the technical and mine barrier at the southern and western borders.”⁵⁰

Naturally, the Austrian Gendarmerie permanently monitored the removal of the technical barrier from the other side of the border, shouted across and filmed the events.

The minefields were removed along the southern border too, in fact, the institution of the border zone was also abolished, however, that latter did not apply to the western border section.

A great amount of balloons entered the country from the west in 1956 too; however, they did not carry flyers, but radio transmitters and aerial cameras, which led to believe that the neighbours were becoming increasingly interested in the internal political conditions of Hungary.

Besides the inbound balloons, outbound attempts of escape also occurred in the air. On 13 July 1956 the Budapest-Szombathely-Zalaegerszeg domestic flight was hijacked, and landed in Bavarian territory. The hijacking group of 7 and two other persons remained in Germany, while the crew and the other passengers returned home.⁵¹

The heads of the Border Guard also constantly experienced an increase of attempts to escape to the west across the green border due to domestic political tension. The phenomenon was most probably enhanced by the news on the removal of the minefields. So the watchtowers at the western border section were moved deeper into the country, away from the border and the trace stripe, in order to detect and apprehend outbound border violators.

In 1956, outbound movement increased at the western border section, and domestic political tension could be felt also in the ranks of the Border Guard however the heads of the Border Guard did not take any explicit measures to counter that and left frontline personnel to their own devices. Following such antecedents, the personnel and leadership of outposts and TCPs learnt of the developing situation from the radio and from refugees. The unreadiness, negative approach and cowardice of certain officers led to tragedies in many cases (e.g. Mosonmagyaróvár). The various Border Guard subunits left

50 A HAZÁÉRT (FOR HOMELAND). Vol. XI, issue 39, 22 September 1956.

51 Zsiga, Tibor: *A vasfüggöny és kora (The Iron Curtain and Its Era)*. Hanns Seidel Foundation Budapest 1999, pp 34-41.

without adequate control responded very differently to the domestic political events. The situation was further aggravated by the Soviet attack launched on 4 November and the gradual invasion of the country. The number of those fleeing the country across the western border section multiplied. Border protection lost its significance for this period, since people could cross the border virtually unchecked. The situation was exploited by those living on the two sides of the border without an iron curtain and visited Hungary from Austria and Austria from Hungary on multiple occasions in late October and early November.

What might have been happening on the Border Guard outposts on the Hungarian side of the border was clearly depicted by a contemporary report written in Hegyeshalom, the gateway of the western border section.

“The following events have occurred in the area of the Hegyeshalom outpost and Hegyeshalom during the days after 23 October.

In the early morning hours of 23 October 1956, I received the order from comrade Captain P. that I should not guard the section of the outpost with the patrol types defined in the Border Guard Order, but certain sections with squads.

In accordance with the command, I briefed the outpost personnel and had the section of the outpost guarded by squads.

In the afternoon of 24 October, I was informed that there was also a demonstration in Mosonmagyaróvár and prior to that, railroad employees in the territory of Hegyeshalom had posted a 16-point series of demands and were gathering in high numbers.

During that time, comrade Lt. V. was out there and he was called to the scene and asked if he agreed with the demands. By then, the railwaymen had removed the insignia from their hats replacing it with a rosette of the national colours. The leaders of the demonstrating railwaymen were L. Cs. and L. M.

In the afternoon hours of 24 October, I learned from the OPSO that weapons were used at the Bn. in Mosonmagyaróvár. I called back the patrols from the border section and used the larger part of the personnel to strengthen the protection of the outpost barracks.

During that time, I received the order from the Bn. political deputy to remove the stars from the hats, and have all personnel do the same, which I performed.

Communications were lost with the Bn., the district and neighbouring outposts. Thus I established contact with the comrade Capt. TCP commander in relation to further action.

The Capt. asked the command via telegraph what behaviour we should pursue in the case of a demonstration, to which, as far as I know, he received the answer that we must hold out as befit for border guards.

After receiving the command I deployed the entire personnel for the protection of the outpost barracks.

Later, in the evening, telegraph communications also ceased. Comrade Capt. told me that a group of physicians entered the TCP and asked him to let them cross to Vienna for medicine for the people injured at Óvár. The TCP Commander agreed with the group to support their work and told me to act similarly.

At that time, the Military and Workers' Council was established in Hegyeshalom, providing seats for officers of the TCP.

In the night-time, a young man wearing a white apron arrived at the outpost, brought by motor bicycle from the crossing point. He was also a member of the aforementioned group of physicians, and spent approximately one hour at the outpost. After that, Lt. D. transported him to Mosonmagyaróvár on the motorbike of the TCP.

Nobody came to the outpost to guard the border on 25 October.

At midday on October 26, a small group of 6 arrived at the outpost, one of whom talked to the personnel concerning the events, after which they scraped off the red paint from the military monument and DISZ (Alliance of Working Youth - a communist youth association) badge in the yard of the outpost and cut out the coat-of-arms of the People's Republic of Hungary from the national flag.

I was not present at the talk there; I was out at the Bécsi út (Vienna Road) crossing point.

In the afternoon of the same day, a group of 15 arrived at the outpost comprised mainly of children of 15-20 years of age - each individual carried a submachine gun.

The group was led to the outpost by railwayman L. Cs. and they said they were brought to the outpost to ensure that the border guards were not afraid and said that one civilian one border guard should assume service at the section of the outpost.

The commander of the group was an 18-20-year-old male dressed in railway clothes.

That day an artillery group of 60 arrived at the outpost with the purpose of reinforcing the outpost, sent by comrade Lt. Col. F. The border guards refused to go out and assume duty with the civilians or the artillerymen, because they feared that the aforementioned individuals would turn their weapons against the border guards.

Thus, a group of civilians went out without border guards to assume service at the area of the railway. The artillerymen provided service at the Bécsi út crossing point.

In late afternoon, another unknown individual arrived at the outpost asking the commander of the group who had sent them there.

He answered that the Border Guard sent L. Cs. to Mosonmagyaróvár requesting help, because we were afraid. Then the individual asked

the soldiers if their presence was requested, to which many soldiers and Sgt. F. replied that there were enough of us there and that we had a commander, too, and had no need for any civilians coming to the outpost as reinforcement, upon which the civilian individual who had arrived later, sent the group away from the outpost.

Two persons came back in the night, who had been out somewhere armed and from whom we took away the submachine guns and sent them home in the morning.

Later there was an individual from Levél with these individuals, who also had a submachine gun hanging from his neck, and whom they took with them. He was the only person we knew, the rest were unknown. His name was P. P. and his address was Levél, Sztálin tér 1.

In the evening of October 27, former border police officer under the Horthy-regime Dr G. N. and I. N., the newly elected council secretary arrived at the outpost and delivered a speech to the outpost personnel accompanied by Comrade (Cde.) Lt. V. The speech was related to current border protection. At the same time Cde. 1st Lt. K. also arrived at the outpost from the district and brought food to the outpost and had the workers' council elected.

During these days, border protection was carried out; apprehended individuals were to be handed over to the military and workers' council.

I participated in one of the meetings of the military and workers' council where Cde. Capt. Zs. was present, and members of the council and especially an individual named S. from Mosonmagyaróvár and L. Cs. and Gy. N. were demanding that the outposts from Rajka to the Hanság should be attached to (sic!) former Major G. N. and that they should only receive orders through him. The installation of the telephone was undertaken by Gy. N., a telephone mechanic from the postal service.

Cde. Capt. Zs. Did not agree with this action, nonetheless it was still achieved in a way that although we were not informed, it turned out from what they said that they tapped all conversations.

In the following period, until the arrival of the Soviet troops, border protection proceeded to some extent; apprehended individuals were handed over at the municipal council who then let them go on their way.

In the next period no event occurred other than whenever the soldiers went out to the village, they were always asked why they were still there, and why they did not go home yet, and it also occurred that they were threatened.

On 4 November, Soviet armoured vehicles closed the road, and did not allow anyone in from Austria, only outward.

In the morning of 5 November, they came to the outpost at dawn and demanded that I hand over all weapons and ammunition in possession of the outpost.

I fulfilled the demand, and the weapons and ammunition were transported to Mosonmagyaróvár.

In the evening of 6 November, we got the weapons back from the Soviets. Prior to that a colonel from the Soviet armoured division talked to us asking if we were willing to cooperate.

When we got the weapons back, we only guarded the border deeper in the country and participated in organising the protection of the barracks together with the Soviets.

On 8 November the commander of the Soviet armoured division demanded that we remove the armed group at the customs house and whether we were willing to do so.

In the afternoon, the Capt. and 7-8 officers of the TCP arrived at the outpost and we discussed the removal of the aforementioned group, after which I lined up the personnel and drew their attention to the task and asked for volunteers. The 40-45 comrades at the outpost unanimously volunteered for executing the task.

We executed the task with the help of the three armoured vehicles.

In the next period, border service went on as usual, organised according to the Border Guard Order.

We handed out no weapons from the outpost except for the ones taken by the Soviet comrades, in exchange of which we received from them not our own old weapons, but the weapons requested.

As far as I know, nobody left the country to the west among the outpost personnel, one of the soldiers of the outpost, Sgt. E. left when the Soviet comrades arrived, but as far as I know he went home to the village of Dunaharaszti.

Apart from that, 8 border guards, who arrived at the outpost from the southern border on October 24 left the outpost and they went home too."

Although the report was only written in January 1957, I believe it adequately illustrates the events occurring at an outpost amidst the upheaval of the revolution of 1956. It clearly shows how the frontline subunit was left on its own, with the catchphrase of holding out as befit for border guards. The report makes it clear that the Soviets took over the initiative in border protection and the command over the outpost in the given period.

A very slight progress was made in 1956 in the area of Austrian-Hungarian water management relations. The agreement containing the regulation of the water management issues of the border region approved by the two states was signed in Vienna on April 9, which, however was only enacted in 1959. As laid out in the treaty, the two parties were to mutually inform one another on ice, flood and all other dangers they learned of.

THE IRON CURTAIN RE-DESCENDS ON THE AUSTRIAN-HUNGARIAN BORDER (ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT) 1957-1965

Following the events of the revolution, due to the known international circumstances, the Hungarian Government had become totally isolated. The leadership that rose to power after the fightings during the revolution of 1956 placed special focus on the reorganisation of armed organisations. The Ministry of Armed Forces was established, of which the Border Guard became a subordinate body. As of 3 December 1956, the Supreme Minister of the Armed Forces requested daily reports on individuals leaving Hungary for Austria and those staying there. The reports of this first day of service contained the following main data:

Apprehended towards Austria between 08:00 hrs, 3 December and 08:00 hrs, 4 December 1956: 388 persons; number of unpunished border violations: 45. There are 29 thousand escaped persons staying in Vienna and 8-10 thousand in the Eisenstadt camp.

Illegal border crossers left Hungary in similar numbers in the following days too.

The importance of the western border was indicated by the fact that it was targeted by the first order of the minister of the Interior in 1957. It criticized the cooperation between the Border Guard and the Police serving at the western border. The following tasks to be executed were listed in the order serving the purposes of the protection of the western border:

- Győr and Vas county Political departments of the MoI and the Border Guard district intelligence departments are to plan tasks to be jointly executed in each quarter.
- MoI Department II/2 and the Border Guard Intelligence Department must agree who has jurisdiction over which spy and smuggler case.
- Győr and Vas county Political departments are to establish an analytical group and inform the Border Guard on their findings.
- The heads of the Győr and Vas County Police and the heads of the Border Guard District should jointly develop plans on the execution of special policing tasks.
- 8-lesson counter-espionage presentations are to be held for police officers and border guards assigned for the protection of the western border.
- MoI Division II is to compile a list of the names of those escaped to the west, because agents will probably be recruited from among them.

- Inbound border violators apprehended in the area of the western district commands must immediately be covertly transported to district internal intelligence and MoI Division II/2 is to be notified immediately.

The contemporary party leadership probably regarded the removal of the minefield a rash decision and, due to the 150-200,000 Hungarians escaping to the west during and in the period following the revolution, re-evaluated the role of the technical barrier and opted for re-installment, that is, re-establishing the minefield. This was presented under item 3 on the agenda of the meeting of the Revolutionary Workers' and Peasants' Government on 24 January 1957 and the members of the government gave unconditional support for redeploying the minefield.⁵²

János Szalva, Border Guard commander proposed the deployment of a double-line barbed wire in two phases in his letter written to István Tömpe, Deputy Minister on 6 February 1957,⁵³ and he also attached a plan for a detailed budget. He also proposed that *“besides the construction of the technical barrier it is also necessary that the districts in charge of protecting the western border section possess materials that, in given cases, cannot only apprehend hostile elements, but also annihilate them.*

Therefore, I propose that districts 1-4 be equipped with 500 contact mines and 2000 anti-personnel pressure mines each.”

The proposal was accepted and the resolution of the National Defense Council of 12 March 1957 ordered the Minister of the Interior to execute the technical closing of the Austrian-Hungarian border in 2 phases, and ordered the Minister of Finance to provide the necessary HUF 2 million, which only covered the performance of the initial works.

In the first phase of closing the western border⁵⁴ lasting till 30 April 1957, the more dangerous directions and sections were closed down, while the remaining ones were completed by 30 June. The border barrier was implemented with a double-line barbed wire and a triple-line wire reel and an anti-personnel minefield along the entire length. Although engineer troops had acquired experiences in laying mines, problems did occur. For instance, “the

52 HNA XIX-A-83.

53 *Due to the counter-revolutionary events of the past, the number of border violations and the provocational activities of hostile elements at the western border section of Hungary are increasing. My evaluation indicates that the activities of hostile elements will further increase in the upcoming period, which will render border protection more difficult. Considering these facts, I believe that the reestablishment of the technical barrier is required.*

54 *Report to the Deputy Minister of 21 May 1957:
On 2 April 1957, 6 battalions started the deployment of the minefield at the western border. Karcag, Bicske, Lipcse, Ilona, Parád, Záhony... minefields
Type of mines: PMD 7/C trotyl*

enemy spied” and removed 70 mines in the regions of Márialiget and Hegyeshalom. It also occurred that in some cases the minefield was laid in Austrian territory.⁵⁵ New tasks awaited Border Guard leaders after implementing the technical barrier, namely, the reorganisation of border protection.⁵⁶ The implementation of the technical barrier system brought about a new situation, which necessitated a change in local conditions. The minefield and the barbed wire rendered border violation difficult but not impossible to commit. According to contemporary evaluations, adventurers stopped their activities, but agents, criminals and hostile (then referred to as counter-revolutionary) elements did not give up on border violation. The contemporary leadership of the Border Guard therefore counted on the following changes concerning border protection, based upon the experiences of the previous decade:

- New main border violation directions will be established
- Border violating agents will open gates
- The technical barrier will be damaged
- Surveillance will be performed on patrols

In order to prevent the events listed above, border guards serving in the west had to act as follows:

- Close down the sections where the technical barrier was damaged
- Crossing lanes (on the technical barrier) could only be opened by the Nat. Cmdr. of the Border Guard
- The local population was to be informed on the necessity of the technical barrier
- Multistage patrol services were to be ordered
- The patrols were to be briefed on the safety regulations concerning the minefield
- The patrols were to check the technical barrier beside the trace stripe
- The patrols were to be prepared for what to do in the case of an explosion
- Camouflage and concealment were to be demanded
- Agitation work was to be enhanced

Covert operations and deploying agents continued in the new situation at the western border section. The irresponsible behaviour of the agents, or the fact that they did not comply with orders led to their exposure before the frontline personnel of the Border Guard. Therefore, in the future, such actions, according to an order of the Minister of the Interior issued in 1957,⁵⁷

55 HNA Border Guard National Command documents 1957 XIX-B-10, box 29.

56 HNA Border Guard National Command documents 1957 XIX-B-10, box 15, AN 4.

57 PRH MoI order 11, 19 April 1957.

could only be executed with the knowledge of the Border Guard Commander and the head of the Intelligence Department, and also the competent district commander at the border and their head of intelligence.

Many changes were also applied for the sake of a successful execution of border protection services. Watchtowers were erected in many new places and the technical barriers placed at the western border were changed, e.g. the minefields were moved in the regions of Narda, Szentpéterfa, Olmód, Peresznye, and Zsira.

Contemporary professional and political leaders wished to achieve a strong Border Guard presence at the western border section, which was clearly shown by the construction of a series of the "Dóridomb" type outposts (Márialiget puszta, Erzsébet puszta, Rohrerföld, Dóridomb, Sopron puszta, Horvátlovő, Felsőcsatár, Nemesmedves, Rábafüzes, Szakonyfalu, Felsőszőlők...). The single-storey barracks and the accompanying 4 officers' flats (for the outpost Cmdr. deputy Cmdr.'s. and outpost supply officer) were constructed according to the same design in the late 1950s and early 1960s.

Serious problems emerged as early as 1958, in the first year of the newly established technical barrier. The National Commander informed the commanders of the districts of these problems. "*The technical barrier installed at the western border section does not provide adequate security in its current state, and, considering the material of the barrier, we must count upon its gradual degradation. Depending on degradation, its gradual replacement and modernization shall become necessary. Thus, the technical barrier must be completely replaced within a few years. The works must be started this year. I have taken measures concerning the manufacturing of reinforced concrete columns.*"⁵⁸ The Staff Commander of the Border Guard took measures concerning the implementation of the technical works, and designated 1 October 1958 as the starting date of the works.

According to the original proposal and plan a 2-metre tall, 20-line, double-row obstacle system mounted on reinforced concrete columns was to be built 2.5 km inward from the border. No landmines were to be placed between the obstacle systems. Later, on 16 October 1958, the Nat. Cmdr. amended that to a single-row obstacle. Apart from that, one line of wire was also placed at the ground, so as to avoid being able to duck under the obstacle.⁵⁹

Upon examining the 1958/59 border protection results⁶⁰, it becomes clear

58 Nat. Cdr's letter to the commanders of Border Guard Districts 1-3, 14 June 1958.

59 Results of the installation: 370 km single-row wire fence, 1,850,000 pressure mines. Cost of the instalment between 1959 and 1962: HUF 36, 299,560.

60 In 1957 there were 740 border violations, in 1958, 797 border violations, of which 131 became unpunished violations, Only 137 were border zone residents out of the total.

that the technical obstacle system placed at the western border did not fulfil the hopes attached to it. Perhaps due to the lack of success, the Minister of the Interior unexpectedly held a border survey in April 1959, then on 8-4-1959 ordered the instalment of a 2-row wire obstacle in Order of the Deputy Minister of the Interior 2-452/1/1959.

The border provocations from Austria to Hungary that were usual in the 1950s continued also in this period. Since the Hungarian side was closed down once again, and it was difficult to enter the border zone, incidents rarely occurred on the Hungarian side.

In 1960, gradual changes took place in the Austrian-Hungarian border relations. For the first time in years, the Austrians proposed a joint investigation and measures to be taken to stop Austrian border violations.⁶¹ The Austrian-Hungarian border negotiations displayed improving relations, but the removal of the technical barrier was not proposed by the Hungarian party.

Meanwhile, removing Sopron from the border zone was mentioned, but it was disapproved by the Border Guard, since the activities of border violators had become extensive.

A 1963 report on the minefields reveals that due to bad weather, the following amount detonated:

- In the area of the Csorna District Command: 542
- In the area of the Szombathely District Command: 287
- In the area of the Zalaegerszeg District Command: 2168
- Due to the spring floodings, mine drifts also occurred (approximately 328 mines) so, for instance, in the Kemenestaródfa area the minefield was moved due to the flooded Pinka

Final report on the reconstruction of the minefield until 1 October 1963:

- 1st District Command: 133.2km
- 2nd District Command: 85.5km
- 3rd District Command: 62.4km
- Total: 281.1 km

According to the report, due to shortages in plastic mines in 1958-60, wooden box mines were installed that had to be replaced. The replacement was executed between April and September 1964! Even then, it was noted that the continuous replacement of the mines would have to start in 1965, due to degradation, in order to maintain activeness.

While the isolation of Hungary was constantly decreasing in the first half of the 1960s and the Hungarian issue was removed from the UN agenda, the technical barrier at the western frontier remained untouchable. So much, in

61 HNA Border Guard documents 1960 XIX-B-10, box 15.

fact that in 1964, the National Commander of the Border Guard had a report⁶² made on the necessity of maintaining the technical barrier. The report included the following observations and arguments:

- 1 As of 1949, with the exception of the year 1956, the technical barrier has performed the following dual task:
  - Providing protection from the incidents from Austria and against other hostile acts.
  - It is a deterrent against border violators.
- 2 The Austrian government has built groups of fortifications with a military aim at Bruck, and Eisenstadt-Mannersdorf. The 30-50 fortified facilities with a 1m thick concrete wall at a depth of two stories can house 40-50 persons. They are equipped with a water pipe system, electric generator, central heating, radio centre and hospital.
- 3 The Austrian Government had been organising border protection units since 1961 and currently has 12 companies.
- 4 The Austrian Gendarmerie and Customs Guard often organise provocations.
- 5 The WFHV⁶³ is free to pursue its activities in Austria.
- 6 In Austria, there are a large number of defectors in camps who often escape and we must take them into account.
- 7 Burgenland carries traditions of neighbourly and family relations, so we must count upon many border violations.
- 8 The Austrian Government tolerates the activities of western, imperialist spies and intelligence agencies in its territory.
- 9 In the years 1963/64, despite the fact that legitimate traffic could increase to western countries, illegal border crossing is also on a significant rise.
- 10 Citizens of friendly countries arriving in Hungary want to escape to the west through the country.
- 11 Since the Austrians have not yet ratified the treaty on the renewal of border marks, a large number of them cannot be precisely designated, thus the technical barrier prevents straying over.

62 HNA Border Guard documents 1964. XIX-B-10, box 23.

63 At the end of World War II, alongside many East- and Central European countries, Hungary also became a victim of Soviet occupation. Among the hundreds of thousands of refugees, fighting Hungarian soldiers also got across the border Leventes (Levente Associations paramilitary youth organisations in Hungary in the interwar period translator's note.), armed volunteers, the Szent László (Saint Ladislav) infantry division and other military formations. There were also many veteran soldiers, who did not wish to continue armed service. That is how the military organisation known as the World Federation of Hungarian Veterans (abbreviated as WFHV) was established. The associations of the WFHV were in existence for decades on the Austrian side of the Austrian-Hungarian border.

- 12 The technical barrier is a deterrent against border violations and smuggling.⁶⁴
- 13 The technical barrier provides help in protecting the assets of the local population.
- 14 It provides security to patrols.

The report is very interesting, because in previous years Border Guard officers had been to the Soviet Union⁶⁵ and observed the S-100 electric signal system. In fact, at the same time, in June 1964 an experimental S-100 electric signal system was constructed in Adyliget⁶⁶ and observed by Border Guard heads and western district commanders. In knowledge of that and the degradation of the western minefield⁶⁷, not to mention the significant number of accidents⁶⁸ that occurred during the establishment of the technical barrier, the arguments of the National Commander in favour of maintaining the technical barrier are hard to understand.

Besides the experiment of the S-100 electric signal system, in 1964, contemplations started on putting the H-63 signal system into service at the Border Guard. A few experimental specimens were taken over from the Institute of Military Technology and later 10,000 complete H-63s were ordered.

All that indicated that the brutal minefield presented above had its days numbered. Only a serious and decisive decision was required to initiate the removal.

A proposal for introducing the new system⁶⁹ was prepared and presented before the Ministry of the Interior on 12 December 1964.

According to the proposal, the S-100 system was planned to be constructed at 8 western Border Guard outposts.

- In the Csorna District: at the Márialiget, Hegyeshalom and Pusztasomorja outposts.
- In the Sopron District: at the Bécsi-út and, Ágfalva outposts.
- In the Szombathely District: at the Kőszeg, Ják and Bucsu outposts.

64 At the western border, in 1963/64, total movement was 1025 persons, 17% more than in the previous period.

65 The Report of 1st Lt. Kálmán Mergel from 1960 on studying the Soviet-type signal equipment.

66 The Soviet advisors proposed the application of the S-100 Electric Signal System in the western border after 12 days of survey. This amounted to HUF 140,000 + the Kiparis telecommunications centre/km. Following ministerial approval, the planning started for 6-8 outposts.

67 The operability of minefields in 1964 was 30-40%!

68 44 engineer soldiers sustained injuries in the period.

69 MoI Border Guard Nat. Cmdr. Proposal Nr. 03113/1964.

The costs of the S-100 were compared with the technical barrier's, whose installation and maintenance costs were higher than the construction costs of the S-100. The implementation of the proposal became one of the main tasks of the year 1965. (*Illustration in the Appendix.*)

THE GLORY AND DECLINE OF THE ELECTRIC SIGNAL SYSTEM 1965-1989

It did matter as a very important event in Hungarian and International politics alike that Bruno Kreisky, Austrian Foreign Minister met with Hungarian officials between 29 October and 1 November 1964. During the talks, many issues emerged concerning the common state border, the resolution of which took place in the following years. The issue of the minefields was not avoided, although the Hungarian and the Austrian parties had very different positions on this issue. It became clear that the technical barrier could be an obstacle of future good relations. The Hungarian party took it seriously that the minefield could indeed prove to be a significant obstacle before Austrian-Hungarian relations moving towards a better direction,⁷⁰ so the political leadership decided to have it removed.

The political and internal (Border Guard) leadership both actively searched for solutions to replace the minefield. One of the most significant moments in this professional search was a presentation on the technical obstacles installed at the borders of the Soviet Union. Hungarian competent individuals received information about the following technical devices at the presentation:

- Klon 55 wire obstacle and signal device, which showed whether the border violation was outbound, or inbound.
- Tantál 2 electric signal system
- trace stripe
- minefield
- obstacle wire
- H-es signal device
- signal-rockets
- patrol footbridges
- closing down rivers
- patrol steps, patrol paths
- S-100 electric signal system (ESS)
- infrared radiation device

Two technical experts from the Hungarian Border Guard studied the S-100 from among the aforementioned devices at two outposts of the Soviet border district of Mukachevo on 12 and 13 February 1965, and gave a detailed report

70 //
The floods starting on 22 April 1965 drifted 5000 mines over into Austria, of which the Austrian Security Chief was informed.

on their experiences. The National High Commander of the Soviet Border Guard was also present at the demonstration, and promised all help for installing the S-100.⁷¹

According to the contemporary political structure, a resolution was passed at top level, the 11 May 1965 meeting of the Political Committee on removing the minefield and constructing the S-100 electric signal system⁷². A detailed description of the technical device was provided in the material compiled for the Pol. Com. meeting: *“The S-100 technical signal technology is a low current system applied in the Soviet Union and Czechoslovakia, which, depending on the terrain, is installed 500-1500 metres from the state border. The signal system indicates all movement at the border in time and the closing of the border can be provided swiftly and successfully. No live resources can be saved with its introduction and its cost effect is equal to the cost effect of the current mine barrier. Securing personnel working in the territory between the signal system and the border will become more difficult.”*

The practical implementation of the newly introduced border protection device, the S-100 was ordered on 10 July 1965, the most important task of which was designating the layout line, which was followed by marking on the map the layout line designated in the field and the expropriation of the area necessary for construction, the preparation and grading of the layout line and preparing the materials necessary for the S-100. The construction personnel were assembled to dismantle the still existing wire obstacle, remove the minefield and execute technical and communications tasks.

The installation of the ESS attracted great interest, as a report dated 30 August 1965 clearly shows. Even in the first period, many apprehensions were made with the use of the ESS. The population was very interested in the S-100; in many places they thought it carried high voltage. Not everyone was happy for the new system, in fact, many stated that the state could have used the money invested in the work for raising living standards, and it was in Vaskeresztes that the following statement was made: *“we Swabians are closed in ghettos, and later we might even be relocated.”*

The construction of the S-100 and the simultaneous sweeping of the minefield was an enormous challenge for both the personnel performing the technical task and the capacity of the people's economy, as depicted in the reports presenting the following difficulties.

71 HNA Border Guard documents 1965 XIX-B-10, box 20.

72 The Electric Signal System is technical equipment constructed in the operational territory of the outpost, implemented at a distance from the border for aiding border protection and discovering and alerting on border violators in time and space. The engineer group of the outpost performed the inspection and maintenance of the signal system.

Construction difficulties of the S-100 in the Mosonmagyaróvár district:

- Due to orders issued late, preparations were delayed.
- Bad accommodation in unheated tents in the cold weather; damp clothes and bed-clothes.
- The barracks had not been completed.
- Water provided with water waggons.
- Battery operated lamps would have been necessary.
- More rubber boots and rain coats were needed.
- One more truck and UAZ type vehicle were required.
- In dry weather, watering carts would have been necessary, the water cannon provided by the special police was inoperable.
- Who was to pay the electricity bill? ÉMÁSZ (North Hungarian Electricity Company) billed the local units of the Border Guard.

The construction-related difficulties of the S-100 in the Szombathely-Kőszeg district were as follows:

- Despite the fact that a special police regiment was performing the work, there were much more problems in this district.
- The terrain was worse and extra construction tasks emerged.
- Accommodation of officers was not solved.
- Shortages in water supply.
- Placement of removed mines and mines awaiting removal was not solved.
- 50 mine sweepers would require wadded clothing.
- Problems occurred also in the area of washing.
- Food supply was a problem; there were too few cooks...

The start-up of the S-100 electric signal system (ESS) built in the first phase took place at 17:00, on 15 December 1965. The Border Protection Regulation (HSZ) was amended for the ESS outposts. According to the amendments, item 328 of the HSZ was supplemented with the establishment of the alarm group and with a reporting obligation. ESS outposts had to report what had occurred along the ESS, how many alerts the system had emitted by 20:00 every day. In 1966, the first experiences of the ESS confirmed that constructing the system was appropriate.

- The first experiences⁷³ were as follows:
- The ESS operated in the most critical winter period too.
- There were many alerts, especially from wild animals (even then?!).
- The personnel had confidence in the S-100 ESS.

73 Initial experiences concern the 50-km section of the Csorna and Szobathely districts where the system was started up as of 15 December 1965.

- The entry and exit of residents excluded due to the installation of the ESS was flawless.
- The S-100 had a great ethical [sic!] deterring effect, since many believed it carried high voltage.
- An 11% decrease was seen in the movement of border violators, due to the ESS.
- During the minesweeping in the S-100 ESS area 5 persons fled abroad, of which 3 returned.
- Altogether, the ESS served border protection and its continuation was proposed.⁷⁴

As a result of many years of preparation, during his visit in 1964, Bruno Kreisky signed two important agreements (concerning the common state border),⁷⁵ which came into effect in 1965. One agreement, the treaty on regulating the ensuring of the visibility of the state border and related issues⁷⁶ stipulated the following.

- The route of the state border
- Protecting the border marks and ensuring the visibility of the route of the state border
- Surveying and marking the state border
- Forming a Joint Committee for organising and executing the tasks
- Border roads border waters and deposits

According to the stipulations of the treaty, the route of the state border determined by the Border Determining Committee could not be changed due to any changes occurring in geographical or other conditions.

The second agreement, the treaty on the procedure concerning the investigation of events occurring on the common state border⁷⁷ was closely related to the above. This agreement focused on practical execution and contained the following items:

- Establishing an Investigating Committee
- The organisation and activities of the Investigating Committee
- The legal status of the members of the Investigating Committee.

The treaty clearly resulted in an improvement of border relations, since from then on, a joint institution system started working, which, despite the opposing political background, could perform joint work. In spite of adverse

⁷⁴ HNA Border Guard documents 1966 XIX-B10, box 24.

⁷⁵ The PRH had already handed over the draft agreement to the Austrian party in 1961.

⁷⁶ Act 10 of 1965.

⁷⁷ Act 11 of 1965.

geopolitical conditions, the border treaties proved that constructive cooperation was possible between countries on opposite sides of the “iron curtain”.

The agreement on passport and customs control⁷⁸ between the two countries that came into effect in 1967 led to the further reinforcement of the trust and relations between the two countries and made crossing the border easier and faster.

The removal of the mines and the installation of the ESS continued throughout the last years of the 1960s. Since the route ran through forests and hills in many locations, based upon previous experience, the construction was reorganised. The length of the ESS was 120 km by 1967.

The construction of the ESS was still in progress when the regulation concerning the organisation of outposts possessing the ESS appeared in the 1967 Border Protection Regulations, including the following ideas and tasks.

- Flawless operation of the signal system and constant monitoring of the alarm devices ensures the successful apprehension of border violators.
- Well organised communications between patrol and outpost.
- If the ESS alerts, the tasks stipulated in the Preliminary Action Plan (PAP) must be executed swiftly and precisely. Close the state border and investigate the reason of the alert. If the alert was caused by a border violator the Alarm group transforms into a Pursuit group and starts the pursuit and apprehension of the violator.
- The ESS, during maintenance, can only be de-activated with the approval of the outpost commander and supplementary patrols must be deployed during deactivation.
- In cases of rain and storms accompanied by lightning, or extreme winter weather, the ESS is to be deactivated.
- Commercial and patrol gates, or openings must not be left open unguarded.⁷⁹

According to a command issued on 22 June 1968, the S-100 signal system was to be equipped against undercutting. This was performed by placing two lines of barbed wire or, if possible, by packing stone rubble in the ground at the columns of the signal fence.

Subunit commanders increasingly saw the efficiency of the ESS and the service organisation opportunities this entailed, which had a positive impact on the border protection situation and the load on personnel.

As of 1967, the ESS was constructed with a roof beam to minimise the defeat of the system by ladder.

⁷⁸ Act 21 of 1967.

⁷⁹ Item 120 in the 1967 Border Protection Regulations.

No ESS construction was advised in a 7.5 km length of the Austrian-Hungarian Yugoslav tri-border (in the region of Felsőszölnök), because border protection operational conditions did not justify it (The minority villages were scattered, the terrain cragged and construction costs high).⁸⁰ By 1968, the ESS was completed fully in the Csorna and Sopron Districts, and also in the Szombathely region, with the exception of 2 outposts (Hétforrás and Hörmanforrás).

In August 1968, due to her membership in the Warsaw Pact, Hungary participated in the invasion of Czechoslovakia. In Austria, the gendarmerie was put on high alert, and prepared for receiving refugees from Czechoslovakia.

According to Government Resolution 2002/1969/I.28, as of 1 May 1969, the western border zone was terminated and instead a 2-km border strip was introduced. The border strip usually meant the 2-km strip between the ESS and the state border where, except for residents, entry was only granted with a permit.

The construction of the ESS continued in 1970, mainly at the Zalaegerszeg Border Guard District Command. By then the engineers had completed the following significant work:

- Total length of the ESS : 248.7 km
- Signal fence: 251,186 m
- Game trap: 254,527 m
- Number of commercial gates: 123
- Culverts: 515/9,719 pieces/linear metre

August 20 1971 was a significant date from the aspect of Hungarian border protection. That was when the last minefield section was removed (16.5 km) on the Rábafüzes-Rönök border section. Besides putting an end to explosion risk, this was also significant for a different reason, since after this, surveying and making border marks visible became possible at the Austrian-Hungarian border. The coherent control of border marks was last possible in the 1930s.

By 1971, the construction of the ESS was completed along the entire Austrian-Hungarian border section. 33 settlements “got stuck” in the area between the newly installed electric signal system and the line of the border. The movement of their population and their visitors became significantly limited. Visitors could only enter the closed border strip with a (green or red) border strip permit.⁸¹

⁸⁰ HNA Border Guard documents 1968 XIX-B10, box 25.

⁸¹ By then, border violations on water had stopped on Lake Neusiedl, but the number of aerial border violations increased, and at the same time the number of border incidents decreased. Probably the termination of the technical barrier also played a role in the increase of damages caused to border marks.

Due to the ESS being installed on the entire Austrian-Hungarian border, the border protection system of higher Border Guard units and subunits also changed. The ESS and the trace stripe running parallel to it had to be inspected many times a day, and preliminary action plans (PAP) were drawn up by Border Guard troops to be executed upon ESS alerts. Alarm and closing groups had to be on constant alert.

The border protection of the district was regulated by order 01 issued at the beginning of each year, upon which the outposts prepared their resolutions. The Sopron District Commander counted on the following facts in his order 01:

I count on an intensive level of outbound border violation attempts, depending on international conditions, provocations, agents' activities, inbound border violations, violations of border regulations initiated on the other side; human and commodity smuggling by individuals or international organisations and an increase in passenger and vehicle traffic along the border section of the district.

Order 01 prescribed the following tasks due to the ESS and the border strip:

The controlling of the passengers of local buses regularly entering the border strip must be performed by the patrols on duty at the commercial gates of the electric signal system.

The apprehension of border violators turning back from the electric signal system is to be executed by the closing and search groups formed from the direct subunits of the district and the forces of the reserve outpost. An alarm group is to be applied in weekly shifts from District Command and direct subunit personnel for the sake of a swift investigation of border events.

Interruptions in the electric signal system caused by railway or roads are to be guarded by patrols. Canine units are to be deployed during night-time near the sectors of the electric signal system most actively frequented by border violators.

Coherent control of the trace stripe and the electric signal system after dawn and prior to sunset in the evening is to be performed by engineer patrols, and, in other cases, especially where defeat without an alert is expected, by patrols going out or coming in, or specially assigned for the purpose, reinforced with motor vehicles.

Professional personnel is to check the line of the electric signal system once weekly and the external wire fence and the border marks once monthly. Smaller damages on the external wire fence are to be constantly repaired.

Operability of the electric signal system is to be ensured, regular maintenance and repairs are to be organised. In the case of snow, a snow trace stripe is to be established. The trace stripe reading ability of personnel is to be developed through trace stripe reading exercises 2-3 times a week.

Beyond the above, the order stipulated detailed tasks for Border Guard outposts concerning the ESS, regarding entry at interruptions, commercial gates and cooperation at connections.

A professional delegation of the Border Guard visited Bulgaria in 1975, where they studied the operation of the ESS. Since by that time Hungarian border guards also had experiences, and also problems because of wildlife alerts, they were mainly interested in preventing those problems. They adopted insulating and wildlife trapping bars, which they applied as an experiment at the following Border Guard outposts: Várbalog, Pornóapáti, Nemesmedves, Ágfalva, Bécsi út, Tózeggyármajor, Miklós major.

The experiences of the innovation showed that although the number of alerts decreased by 60-90%, service life improved, and fuel could be saved, it was inefficient against large game.⁸² Later an internal game trap was also built, and game repellent was applied.

Compliance with the regulations of the border strip had a very detrimental effect on villages and small communities closed off by the ESS. It had a negative impact on their development. Szentpéterfa managed to break out of that situation in 1981. The population of this community lived in relatively good circumstances, and successfully crossed the border illegally on many occasions. The request of the village was supported by contemporary party organisations, and the fence was lifted. The next village to be unfenced was Brennbergbánya,⁸³ which was justified by tourism and implemented in 1986.

The 1970s were the years of détente in Europe. The peaceful settlement of debates came into focus. The FRG settled its relations with neighbouring Czechoslovakia, the GDR and Poland and the Soviet Union. The Four Powers signed an Agreement on Berlin. In Helsinki the countries of Europe agreed on the following basic principles:

- 1 Sovereign equality, respect for the rights inherent in sovereignty.
- 2 Refraining from the threat or use of force.
- 3 Inviolability of frontiers.
- 4 Territorial integrity of States.
- 5 Peaceful settlement of disputes.

⁸² HNA Border Guard documents 1976 XIX-B-10, box 17.

⁸³ The reason: tourism and the number of tourists and hikers increased in the region of Brennbergbánya, but the existing border strip constraints resulted in increasingly serious problems.

- 6 Non-intervention in internal affairs.
- 7 Respect for human rights, and fundamental freedoms, including the freedom of thought, conscience, religion or belief.
- 8 Equal rights and self-determination of peoples.
- 9 Co-operation among states.
- 10 Fulfilment in good faith of obligations under international law.

All the above had an impact on Austrian-Hungarian relations, which counted as exemplary in Europe by then. The main stations of developing good relations were the following treaties and agreements.

- On 28 April 1971 the treaty on passport and customs processing was signed, where it was determined in which facilities the Austrian passport processing and customs officials could perform their tasks and it was stipulated where Austrian border processing could take place in Hungarian territory. (I believe that this was a milestone in the relations after World War II.)
- On 29 March 1973 the two parties signed an agreement on the use of a 1300-metre section of the Mörbisch-Sigendorf earth road in the Fertőrákos region by Austrian citizens.
- On 14 September 1979 an agreement was made on the railway traffic crossing the common border.
- On 5 July 1978 the visa requirement between the two countries was abolished. This was the agreement that clearly improved the relations between the two countries and their citizens. It also had a significant impact on the Austrian-Hungarian border traffic, which constantly increased from then on.
- On 6 February the two countries signed a treaty on the regulation of border crossings necessary for fulfilling water management tasks.
- On 13 September an agreement was signed on the regulation of railway traffic passing through the city of Sopron and its surroundings.⁸⁴

These agreements had a positive impact on Austrian-Hungarian cultural, economic, water management and other border relations. This is proven by the fact that in 1979, 814,024 Austrian citizens travelled to Hungary, 50.2% more than in the previous year. In 1979 the number of travellers to Austria increased by 60.7% compared to the previous year (1978). At the time, the opportunity of the 3-day group trip was still in effect, which showed a 135.2% increase in the period.

⁸⁴ Szalontai, János: *Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből. (A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig)* (Studies from the History of Hungarian Border Protection. (A History of the Development of the Common Hungarian-Austrian State Border and Border Relations from the Post-WWI Period to 1980)). Budapest 1985, pp 92-95.

The first half of the 1980s passed without any special events concerning the ESS (Except for the removal of the fence at Brennbergbánya⁸⁵ in 1985-86). Service days went on, patrols made hundreds of kilometres day by day between the ESS and the trace stripe. The alarm and closing groups responded to thousands of alerts night and day, regardless of whether they were caused by game, wind, snow or border violators. However, the weather had a detrimental impact on the ESS fence. Therefore, the engineer experts of the district and the engineer patrols of the outposts performed constant maintenance. They replaced wires and certain technical main parts (e.g. UD blocks) and treated insulation bars and game protection rails with anthracene oil.

Border violators continued to attempt to defeat the ESS in many ways. Double ladders and insulating occurred similarly to undercutting. In the early 1980s, the construction of a concrete strip was applied under the wire lines of the ESS.

I myself personally experienced the positive changes in the atmosphere of the 1980s at the western frontier. I started my officer's career at the Rábafüzes outpost in 1982, the first step of which was walking the "live" border and checking the border stones. The Rábafüzes border section was mainly situated in forested and rolling terrain along a common Austrian-Hungarian road. I started checking the border stones at the Rönök connection and got as far as Borosgödör where, during the designation of the Versailles borders, the line of the state border went past the wall of an Austrian pub. The Austrian residents in the bar noticed my presence, and most probably indicated it to the gendarmerie on border protection duty. By the time I emerged from a gulch to the common road, an Austrian gendarmerie officer was already there beside his official VW. After greeting me, he offered me cigarettes and was ready to give me a lift on the common road in his car. Since that was forbidden to us, I respectfully declined, but he was not discouraged. He assembled all his Hungarian knowledge and said: "*Te lenni új hadnagy. A C 94/1 határköre fa dőlt.*" (You new lieutenant. Tree fell on border stone C 94/1.) And then we bid farewell to each other. For a while he followed me by car and then we parted. The next day I checked border stone C 94/1 and saw that a tree really must have fallen on it, since it was slanting. This convinced me of the sincerity and goodwill of my Austrian colleague. Since Rábafüzes was also a border crossing point, we witnessed the increase in border traffic day by day. It was quite natural in the early 1980s for Austrians to pop over for the sake of a good lunch or for shopping. The most frequent times for that were Austrian holidays when the columns of cars would reach as far as the end of the village.

⁸⁵ With that, the amendment of PRH Deputy Minister of the Interior Order Nr. 017/1970 became necessary, namely removing Brennbergbánya, Újhermes and Óhermes from the settlements from the border strip.

The last major transformation concerning the ESS is also related to the operational area of Rábafüzes. In 1986 the ESS was moved 150 m in the direction of the border beside the road leading from Rábafüzes to Szentgotthárd. However, it could only be suspected and not known then that this would be the last great change.

The ESS had been in operation for two decades by then. Border guards had investigated hundreds of thousands of alerts costing them sleepless nights and millions of kilometres of vehicle use. According to a report dated 10 December 1986,⁸⁶ an on-sight survey was performed on the entire ESS line. The animal deflector along the ESS was found sound on 260 km. There were 14% fewer game alerts in the examined 1986 period.

The details of the report contained the following data related to the reasons for alerts:

- Alerts by animals: 5,252 (deer, rabbit, boar, bird ...)
- Technical alerts: 2,519
- Storm-induced alerts: 332
- Alerts due to border violators: 44
- Other alerts (?): 1,266
- Total: 9,413
- For all that, the frontline subunits' vehicles covered 1 million km.

The report also mentioned that the ESS supplies⁸⁷ and acquisition of new equipment was not provided by the Soviets. Annual cost of maintenance was HUF 1 million.

It had become clear that the vast majority of ESS alerts were caused by wildlife and technical reasons. The alerts caused by border violators were infinitesimal compared to all alerts. This was probably caused by the fact that by then, many had learned the operation of the signal system, and due to the changes in society, nearly everybody could acquire a "blue" passport, and that no visa was required for Austria. Due to the increased border traffic, people living on the two sides of the iron curtain could mutually experience reality, which in many cases did not resemble the image depicted by the propaganda of the previous period. Previous stringency had deteriorated even towards personnel of armed organisations and, based upon individual requests, even professional staff members of the MoI and MoD could travel to the west. Added to that was the spread of dish aerials that brought about decisive changes in the flow of information. It was pointless to manipulate domestic news programmes, since a significant part of the population could watch and listen to

⁸⁶ HNA Border Guard documents 1986 XIX-B-10, box 23.

⁸⁷ By then, plans were made to replace the S-100 with the Soviet Scala type, but the 1986 delivery of the system did not take place. The Scala was a more modern form of the S-100.

the news provided by western TV and radio channels and thus receive direct information on the “dying” of capitalism. Therefore, the border guards serving in the western frontier and professional circles started contemplating on the necessity of the ESS. The abundance of alerts constituted a significant load on the personnel, had a significant cost and only in a few cases were border violators successfully discovered and apprehended.

1987 was the year of the beginning of changes and of opening from the aspect of the ESS.

The Border Guard had a plan concerning technical work prepared every year, so a plan on technical tasks related to the maintenance of the ESS was prepared and probably executed too in the years 1987 and 1988 (wire replacements, repairing game traps, prevention of undercutting). At the same time, in 1987, the legal regulation on the introduction of the type of passport valid for all countries in the world was already under preparation, which as of 1 January 1988 sparked a rush that had been unprecedented before to both the police as the body issuing the passport and, following that, also to the crossing points along the western border section.

In his report sent to the Deputy Minister of the Interior on 9 February 1987, the National Commander of the Border Guard, (probably based upon his on-sight survey performed in December 1986) reported on an increase in ESS alerts and malfunctions in the previous period. According to the document, the increase of alerts induced by technical devices was caused by a decrease in the insulation capabilities of impregnated wooden materials and the wearing of rods and the unprofessional mounting of roof beam supporters. Following the repair of the aforementioned faults and performing preventive maintenance at a relatively small cost, mid-term sustainability of the ess could be provided.⁸⁸

At the Commanders’ Meeting of the Border Guard on 13 March 1987, Deputy Minister of the Interior, Jenő Földesi characterised the existing and expected situation symbolically with the following sentences: *“Altogether comrades, it is safe to say that from the north, part of the east and from the south the winds are calm. There are no winds that would or could significantly change the course of or influence the activities of the Border Guard. What does influence them, comrades, is the process and trend started in the past period, the growth of border traffic.”* And although Jenő Földesi had detailed knowledge of the problems of the ESS, he did not mention them, nor did he mention the dismantling; he and only highlighted the increase in border traffic.

The fact that something had started along the western border was a topic of discussion among both the population and border guards day after day. The ESS and whether it was needed in this form often cropped up. Hungar-

88 HNA Border Guard documents 1987 XIX-B-10, box 23.

ian tourists returning from Western Europe reported on their visits to many capitalist countries, but no stamps were put in their passports and indeed, in many places, like the Benelux states, they never even came across border control.

As an important step of the opening process, as of 15 June 1987, the holiday area of Lake Neusiedl could be visited without a border strip permit by permanent residents of Sopron, Fertőrákos and Sopronkőhida.⁸⁹

It was probably the international situation, the introduction of the passport valid for the whole world and the reasons related to the renovation and application of the ESS that played a role in the fact that the topic was placed on the agenda of the Ministerial Meeting in autumn 1987 at the Ministry of the Interior.

For that, the National Commander ordered that representatives from the concerned districts provide answers to the following questions:

- 1 How do you evaluate the conditions of the ESS; how long can it be sustained with repairs and maintenance; is reconstruction necessary?
- 2 What impact does the ESS have on personnel?
- 3 What impact does the ESS have on residents of the border strip?
- 4 What impact would dismantling the ESS have on border protection?
- 5 How would you evaluate it, if the ESS was only sustained in the direction of strong movement, in forest and hill terrain?
- 6 How many patrols would be made redundant upon termination of the ESS?⁹⁰
- 7 What forces would be required if the ESS visible from roads leading to T(raffic) C(ontrol) P(oints) and international roads was dismantled?

The responses received from the district representatives were incorporated into the material of the Ministerial Meeting.

Jenő Földesi was also informed on the experiences of a Hungarian Border Guard delegation visiting the GDR in August 1987,⁹¹ which stated that the troop testing of signal device PSG-85 would prove worthwhile. I found no written response to the letter. Probably, the October 1987 Nat. Cmdr. Report swept away the GDR version.

From the aspect of the maintenance, replacement or dismantling of the ESS, the report of General János Székely, National Commander of the MoI Border Guard dated 5 October 1987 addressed to the Minister of the Interior⁹² was decisive, and due to its determining role I shall present it in its entirety.

89 MoI Border Guard Nat. Cmdr. Order 08/1987, 15 June 1987.

90 Letter of Border Guard Nat. Cmdr. to the districts on 29 July 1987.

91 HNA Border Guard documents 1987 XIX-B-10, box 23.

92 Report Nr. 0022/431987 of the MoI Border Guard Nat. Cmdr. on 5 October 1987, Budapest.

“The border protection system of the Border Guard in the West, until the construction of the S-100 type electric signal system (hereinafter referred to as ESS), was fundamentally of a defensive nature. This included the technical barrier system installed near the line of the border; the external and internal wire fence, the uninterrupted minefield, the trace stripe and other movement hindering obstacles.

The easing of the international situation by the mid-1960s, the stability of our domestic political conditions enabled the review of the technical barrier and border zone system and the increase of the success of border protection with the application of new, up-to-date technical equipment.

According to the 11 May 1965 Resolution of the Political Committee, the removal of the minefield and the construction of the electric signal system started in August 1965, and were completed in 1971.

The 318-km long minefield was removed and the 246-km long ESS was constructed at a cost of HUF 600 thousand per kilometre. The construction was conducted by the designated engineer corps of the H[ungarian] P[eople's] A[rmy].

The designation of the route of the signal system necessitated the expropriation of agricultural territories, after which the M[inistry] o[f the] I[nterior] pays HUF 15-18 million and the Border Guard HUF 5-7 million annually to this day.

33 inhabited settlements were included in the border strip between the borderline and the electric signal system.

After its construction, the electric signal system yielded significant results in the initial period and the success of border protection was 96%, because:

- the ESS very precisely indicated the movement of border violators, which enabled swift and adequate mobilisation of troops.*
- border violators were unaware of methods of defeating the ESS without an alert; and they feared the fence, since they believed it conducted high voltage electric current.*

The number of personnel performing border protection significantly decreased from the mid-1970s due to the large-scale increase of T[raffic] C[ontrol] P[oints], the establishment of the engineer-construction battalion and the small-scale increase of professional subunits. Simultaneously, 7 western outposts were terminated.

In the active period, we have to transfer significant forces to the border crossing points for the sake of the flawless, swift, decent and secure control of the increased tourist flow, largely at the cost of the outposts. It occurs that the outposts solve their tasks at 60% capacity, although the summer period is the most active at the outposts too, and that is when we would most require the regular personnel.

Various changes have been made in the original ESS in order to render its application more successful: a Bulgarian rail was mounted against small animals; we

constructed an obstacle against undercutting; we connected the game deterring fence on both sides; mounted roof beam securing loops, etc. Despite our efforts, a vast majority of ESS alerts were not caused by border violators (but animal movement, weather conditions, technical faults, etc.). Frequent alerts and disturbed resting times have a negative impact on personnel, increase their physical and mental load and indirectly damage their health condition.

Where the border strip is narrow, or cannot be reached in time from the outpost, we constructed patrol houses, because we can only ensure a timely closing of the border with personnel transferred there for the night. In some locations a border guard may spend up to 5-7 days out of 10 in a patrol house under deprived and adverse conditions.

We assign 260 two-man patrols on average per day to guard the commercial gates and openings. Maintenance and trace stripe inspection is performed by 95 two-man patrols on average per day. A platoon each of the engineer companies is occupied in the whole year with repairing manoeuvre roads, wire replacement, weeding, trace stripe ploughing, repairing weather damage and renovating and repairing culverts.

Significant personnel, material, technical and financial budgets are tied down because operability must be ensured permanently. Currently, we spend an annual amount of HUF 22-25 million on sustaining the signal system.

Stainless wire material for the wire replacement is acquired from the west for foreign currency.

The electric signal system effectively helps border protection, but its non-stop operation since construction, has also revealed its technical weaknesses.

These are:

- permanent structures make it easy to recognise in the field from a large distance,*
- due to the 20 years of operation, it has become ethically obsolete,*
- its operational principles have become known, border violators more frequently defeat it without an alert,*
- a vast majority of alerts are not caused by violators,*
- its operation and ensuring permanent operability is increasingly costly,*
- spare part supply ties down significant foreign currency amounts,*
- it is increasingly susceptible to changes in the weather,*
- where the border strip is narrow, its efficiency is extremely weak.*

The ESS has made it more difficult to stay and work in the border strip, and administration has also increased due to issuing permits. The party and state organisations of the settlements at an increasing rate and frequently suggest at various forums that the greatest obstacle in the way of the development of the tourism industry in Wesernt Trans-Danubia is the Border Guard: by that they

mean the application of the electric signal system. Tourist organisations, the Patriotic People's Front, environment protection bodies have, on many occasion, posted objections against the existence of the electric signal system and the border strip in the press or other forums. [...]

As of 30 May 1985 we have simplified the entry of travellers at intersections of roads leading to border crossing points and the ESS. We provide access for groups to visit the Nemesmedves Liberation Monument without a border strip pass. In 1987, we simplified access to Lake Neusiedl. [...]

The operational conditions of border protection have significantly changed in recent times. The number of border violation attempts has increased (by 71% in 1987) where the increase is seen among foreigners adding up to 81% of total human movement.

Therefore:

- a) considering our current headcount, for the sake of the security of border protection, we regard it necessary to sustain the ESS as the only coherent technical device until the early 1990s. The condition of that is to provide an annual HUF 25-30 million maintenance cost, and we must admit to the objections and proposals of state organisations and the population related to the ESS.
- b) due to an adequate preparation for change and providing proper financial cover, we must examine the issue of applying the ESS after 1990. We have two options:
  1. due to its obsolescence and amortization, we shall replace it with a new, completely reconstructed system that has already been continuously executed by the Soviet Union and the GDR. The precise costs of that, due to the complexities of the current economic conditions and in lack of knowledge of the purchasing opportunities of the technical devices necessary for the replacement are difficult to determine. The system constructed in the GDR without imported materials cost 190-210 thousand Marks per kilometre (this in our case, as an estimate would be HUF 1.3-1.5 million/ km).
In the case of renovation or reconstruction we must account for:
    - the high personnel and material expenditure (at present prices approx. HUF 1 billion);
    - the emergence of negative social and political opinions;
    - the further hindrance of the tourism of West Trans-Danubia;
    - the unchanged constraints on the movement of the population and the growth of the administrative burdens that entails.
  2. we terminate the ESS, taking into consideration social changes and the development of the international situation. In that case, a new border protection system must be developed, which also entails financial, material and technical impacts, and requires the high level preparation of personnel. Due

to the fact that the new technical device and its price are unknown, the cost effect cannot be determined. The number of border violations in the west is expected to increase. A new regulation of the order of the border strip will become necessary.

The leadership of the MoI Border Guard, based upon the analysis of the social and political circumstances and diverse professional contemplation, sees the solution in terminating the ESS, but, for the sake of a secure protection of the border of the PRH, the introduction of new devices helping the service of patrols and the enhancement of our manoeuvring capabilities through providing the necessary conditions is also necessary.”

After the events it seems strange that the material required for spare part supply for the replacement of the wires of the ESS was purchased with western currency, and that foreign currency was also required for covering the costs necessary for renovation. That is, the maintenance of the ESS previously constructed against the capitalist system was only possible with western currency.

The historical significance of the report and, therefore, the contemporary National Commander of the Border Guard was that they undertook the dismantling of the ESS in 1987,⁹³ thereby starting a landslide, of which it was impossible to tell where it would stop and what it would spark off in the Soviet Union and the other, then friendly socialist countries. The report mentioned protecting the western border with a minefield and then the ESS, but it never analysed what impact it could have on the socialist camp, or that we could become a gateway to the west, providing a route round the Berlin Wall, thereby opening the road for a free passage out of the GDR.

Later, a compilation of answers to the questions related to the ESS was prepared by Chief of Staff Colonel Balázs Nováky on October 23 1987. From that we learned the following information:

- The headcount of outposts, reserve outposts, train control platoons and reserve companies providing border protection at the western border between 1965 and 1987.
- 649.64 hectares of land was removed from cultivation due to the ESS application. The MoI in 1986 paid HUF 7.9 million for direct and 16.6 million for indirect damages.
- The ESS and the border strip closed off 33 inhabited settlements where, during the years, many cottages and manors ceased to exist, and from under which Szentpéterfa was released in 1981 and Brennbergbánya in 1986.
- 7 western border outposts were shut down in the previous period.

⁹³ Later, János Székely recalled the events as follows: The then over 20-year-old structure alerted erratically. Birds, animals, wind blasts alerted personnel 3-4 times a day, which naturally demoralised them, so it became obvious that the iron curtain increasingly fails in fulfilling the task it was designed for.

- The western districts covered over a million kilometres in responding to ESS alerts even in 1985 and 1986.
- During the operation of the ESS, in order to increase efficiency, Bulgarian rails were mounted (against small animals), protection against undercutting was provided, roof beam supporting loops were mounted and a 180-cm animal deterring fence was constructed on the border side of the ESS.
- 13 patrol houses were in operation at 9 outposts along the ESS whose efficiency, however, was low.
- The number of ESS gates and openings was 179, of which 51 were constantly open.
- 6 outposts had the “Scala” centre in 1987, of which by 1988 15 and by 1989 30 kits were confirmed.

The responses given to the Minister’s report, especially ordering the “Scala” system, clearly indicate that if no decision was made on the ESS issue, everything would continue as usual. That is, renovation, modernisation and the replacement of the K 55 blocks. Renovations of the outposts were constantly on the agenda in those years. The modern outpost at Hermes near Brennbergbánya was constructed in that period too.

The Ministerial Meeting the materials were prepared for, however, provided a clear answer to the debate around the ESS. The contemporary internal leadership led by Minister of the Interior János Kamara and State Secretary Jenő Földesi, were clearly in favour of dismantling the iron curtain and termination.⁹⁴ The only dilemma was what the political leaders of the socialist camp would say to that, and in what manner should the decision on termination be made, since back in the past, in 1965, the Political Committee formulated the decision. From that Ministerial Meeting, which supported version “B”, that is, the termination version, the decision process bisected. It was negotiated again at MoI level at a new meeting, but this time only version B. In the following, the Government supported that too, and made a decision on it at a later date. On the other side, the Minister of the Interior presented to the Pol. Com. a document on the long-term tasks of the Border Guard, part of which discussed the fate of the iron curtain, but since “*God’s mill grinds slow*”, this Pol. Com. Meeting only took place in the last days of February 1989.

This was the period when it was felt that the Austrian-Hungarian state border could not be protected in the old way any longer, but it was unclear how to continue. Everybody was waiting how political leaders would respond to the changes in the country, the initiator of which was Gorbachev’s Perestroika and Glasnost.

⁹⁴ *Határőrség és társadalom. Záró konferencia (Border Guard and Society. Closing Conference.)*, 11 March 1994, presentation by József Jenő Szabó.

A further improvement in Austrian-Hungarian border relations was marked by new negotiations starting with the Austrians on the situation of Saint Imre’s Church in Rönök⁹⁵ and all-round access to Lake Neusiedl on 23 October 1987.

The previously lifted visa obligation already resulted in a significant increase of border traffic, but was not even close to what was caused by the world passport introduced in Hungary. As of 1 January 1988, we Hungarians could also freely travel to any country in the world, but millions of our fellow citizens were only interested in Austria, and within Austria, mainly Vienna and *Mariahilfer Strasse*, or any Austrian settlement near the border, where we could spend our foreign currency allowance, especially on electronic household utensils. Upon the arrival of good weather, it was impossible to leave Budapest early enough towards Hegyeshalom without running into long lines of cars near Győr, all of which, naturally, were headed to Austria. Colour televisions, Gorenje freezers, VCRs, perfume, bananas... etc. were all on the shopping list during the “*second marauding*” of our fellow Hungarians travelling west. The first impact of the huge border traffic fell on the crossing points of Hegyeshalom, Sopron and Rábafüzes where the number of outbound travellers in the morning and inbound travellers in the evening was multi-fold of what it used to be. After the morning peak, the “no vacancies” sign could have been placed on the road to Austria, while on the way back, due to customs control and the payments of the *merwersteier*,⁹⁶ the crossing point of Hegyeshalom clogged up day after day. Due to the huge masses, passport processing was often reduced to a formality on both sides. On one of my trips I saw a previously strict Austrian customs officer simply taking my passport and after the short question of “To Vienna?” simply handing it back without even looking into it. He was not even interested in the answer and did not bother to say “*Have a nice trip*”, or “*Have a nice time in Austria*”, since the next car full of shopping tourists was already behind me. While many Hungarians passed beside the ESS opening and saw the border guards formally in service there, they never even thought of the minefield, or the “iron curtain”. They were only interested in getting to Austria as soon as possible.

⁹⁵ *Saint Imre’s Church in Rönök, built in 1902 got to the very edge of the country after the Versailles borders were designated, while its congregation was left in Austria. During small border traffic, the Church could be visited at times of worship, but after the descent of the iron curtain, access was denied. As of the 1950s it was destined to ruin and was nearly torn down, only no one dared to undertake that, and was constantly degrading.*

⁹⁶ *One of the most important moments in the Austrian maraudings was the merwersteier, the refund of Austrian value added tax at the Austrian border, which was then an unknown concept in Hungary. The necessary documentation had to be filled in on the Austrian side of the border crossing point, which was then stamped by Austrian authorities. The purchase had to be certified with an invoice. During the next trip, upon presenting the document, the value added tax was refunded in the same shop that the merchandise had been bought, which, in the case of a higher value commodity, could add up to hundreds of schillings. Later against a commission fee the merwersteier was also paid back in the IBUSZ (The Hungarian Tourist Agency) offices in towns close to the border in schillings.*

By providing a world passport⁹⁷ to Hungarian citizens with its 1987 decision, the Political Committee⁹⁸ placed the iron curtain and the protection of the western border in a totally different dimension. The masses of people quickly utilised the world passport and instantly set off for Austria where they only stopped at the first technical, electronics store and asked if they could travel freely in the world, why could they not do the same in the border strip? By then the majority of border violators were not Hungarian but, to the extent of 96.5% (!) foreign citizens, mainly from the GDR and Romania. Since 1985, there had been a constant increase in the number of travellers from Romania, mainly ethnic Hungarians, some of whom settled in Hungary, and some who wished to travel on to the west. The management of the situation became increasingly stressed, since back then, a treaty with Romania bound Hungary to deport border violators back, which had not been kept for a long time by the Hungarian party, and in fact a secret order was already in effect that enabled free pass for Romanian citizens across the Austrian-Hungarian border. According to statistics, the number of border violations from Romania to Hungary increased by 16.5 fold. Simultaneously, the number of outbound border violations also increased on the southern and western border sections, among which we could find some of the Romanian citizens of Hungarian ethnicity entering the country through the eastern border. The ESS was more often defeated without an alert: undercutting and pulling the wire lines apart, or using a tool were favoured methods.

While the greatest burden on the Border Guard was the increased border traffic, the “iron curtain” still remained a topic, yet attitudes were gradually changing. The leadership meeting on 4 June 1988 was still conducted in the spirit that the operational conditions of the ESS must be provided in every area, but at the subsequent Border Guard Committee Meeting on 29 June, the main item on the agenda was the termination and replacement of the ESS, more specifically, the chief Border Guard leaders discussed ESS conditions, experiences of application, possibilities of renovation, termination and replacement. Colonel Kálmán Kiss introduced the historical circumstances of constructing the ESS, the experiences since its existence, its condition and that its existence was frequently the topic of political critique. He presented possible solutions in an alternative way, clearly hinting on the proposal of termination on behalf of the Border Guard. Later, in relation to the emerg-

97 In 1988, 40.5 million persons and 11.5 million vehicles crossed Hungarian borders controlled by the Border Guard.

98 An interesting part of the story is that the then Central Committee Secretary Miklós Németh also supported the introduction of the world passport with the condition that It must be done in a way that it does not increase the debt of the country this homework assignment had to be solved by the subsequently elected Prime Minister, Miklós Németh.
Source: Interview with Miklós Németh.

ing questions a vast majority of leaders favoured the simultaneous switching down of the ESS. Colonel András Máday (perhaps) alone in the Border Guard Committee intervened in the spirit of older times and mentioned that the protection of the western border is a coalition task. (Did this aspect not appear at the instalment of any technical barriers!?) That, however, in 1988 did not influence the leaders of the MoI and the Border Guard who voted in favour of dismantling the ESS. Later, Colonel István Németh, Szombathely District Commander indicated that there were no objections against dismantling the ESS on behalf of the personnel or the population. At the end of the meeting, Sándor Zakor presented the opinion of the MSZMP KB KAO (Hungarian Socialist Workers' Party, Central Committee, Public Administration and Administrative Department – this department supervised administrative and armed organisations), according to which they agreed with dismantling the ESS and switching to a new border protection system. At the end of the agenda, General Székely's summary was as follows: “*The existence or termination of the ESS is a political issue; the statements heard must be taken into consideration in preparation for the decision, in order to compile the material of the proposal planned for December 1988.*”⁹⁹

Beyond the top political and MoI decision makers, by the summer of 1988, the border guards serving along the western border section and the population were increasingly intrigued by the fate of the ESS. Border guards mainly by what would happen after the ESS and by the introduction of the new measure, the one-man patrol in the west too. The commander of the 2nd Border Guard District gave the following account of the situation among the population on 23 September 1988: “*The most burning issue for the population along the border is the fate of the ESS. Those living in the border strip have accepted the ESS, but by today, its dismantling has become common knowledge. It creates a daily conflict among patrols in providing service.*”¹⁰⁰

The aforementioned facts confirm that the fate of the ESS was sealed, but the political leadership still postponed its dismantling and the statement on dismantling. Since the ESS was established instead of the mine barrier according to the decision of the Political Committee in 1965, its termination also awaited the Political Committee, which however remained silent at the time...

Border Guard professionals however thought that the necessity of dismantling the ESS was no longer an issue. The head of the financial service of the Border Guard, in a letter wrote to the Deputy Chief of Staff of the MoI Border Guard in May 1988 outlined the possibilities and their financial costs. The following was stated:

99 HNA Border Guard documents 1988 XIX-B-10, AN 62.

100 HNA Border Guard documents 1988 XIX-B-10, box 12.

- Version I, if the ESS remains until 31 December 1990 (!??): HUF 25-30 million annually on paying compensation for agricultural damages.
- Version II, if the ESS remains for an undetermined period with its current technical devices:
Expropriation: HUF 292 million, which can be mitigated by a HUF 70 million cost reduction factor.
- Version III, if the ESS is terminated and the re-cultivated areas handed back to the owners and there is no need for the 15-km strip along the border.
ESS dismantling: HUF 128 million.
Re-cultivation costs: HUF 86.6 million.
Reduction cost: HUF -13 million.
- Version IV: the ESS is terminated; its current area is handed back in a condition adequate for re-cultivation. The 15-km strip is needed.
Cost: HUF 279 million.
- Version V, VI, VII: the ESS is terminated, its current area is handed back in a condition adequate for re-cultivation, but the area along the border is needed.
- Version VIII: Replacement of the S-100 ESS signal system with another technical device.
Expropriation: HUF 262 million.
Dismantling: HUF 128 million.

The acquisition of a new technical device is not known of, so its costs cannot be listed.

The letter indicates that the financial-material heads of the Border Guard were preparing for the dismantling of the ESS and the conditions after the ESS with their apparatus, but since no political decision had yet been made on dismantling the ESS, they prepared all possible versions.

The MoI Border Guard was prone to other attacks too in 1988 – its organisation and system of tasks was under offence from many directions. The MoD wanted to take over green border protection and the Police the border traffic control together with the respective budgets. Among those standing in line was the Customs and Finance Guard, which also wanted to take over border traffic control. The heads of the Border Guard had various alternatives available to fend off these attacks. One of these was the idea of converting to professional border protection presented by Colonel Kálmán Kiss following the 7 November celebration in 1988 to Prime Minister Miklós Németh. The concerned parties accepted the arguments and as a result of a swift legislative process, the decision was made, according to which the Border Guard

would continue its tasks with professional border guards as opposed to the conscripted personnel in upcoming years. The Interview with the Minister of the Interior of 6 August 1988¹⁰¹ published in the daily *Népszabadság* already indicated that.

The letter written by the Financial and Material Chief of the MoI Border Guard to the Deputy Head of Main Group 1 of the MoI follows the same lines and indicated that the *raison d'être* of the ESS is beyond question today (1988). *“Further maintenance of the signal system or the border strip and the constraints on border waters are required neither by the international situation, nor domestic political conditions...”*

...The maintenance of the electric signal system is not justified by border protection aspects either...

*The operation of the electric signal system is not economic; it will require total renovation in 18 months...”*¹⁰²

The aforementioned letter contains the three important thoughts according to which the “iron curtain“, that is, the ESS is *“politically, technically and ethically obsolete”*. All that was required was that somebody whose voice carried weight both in politics and the media actually say that. The opportunity for that arose soon and the role was assumed by Mr Pozsgay during his visit to the gate of the western border section and his press conference in Győr. The situation was clearly illustrated by the fact that on the way to the venue of the visit, the motorcade met the column of vehicles on the way to Austria, and the passport processing work that took place on the 16-lane concrete TCP at Hegyeshalom made a great impression on the members of the delegation. Imre Pozsgay, who was a member of the Political Committee and the Government at the rank of state minister at the time, learning about the work of the TCP and the Hegyeshalom outpost guarding the green border in Győr at the District Command, took part in an activists’ meeting. He made the following statement on the work of the Border Guard: *“After tumultuous and controversial periods, it has become clear to the general public that the Border*

¹⁰¹ *The current situation as I also see it has matured gradually during long years. But has fundamentally changed at the beginning of this year... However, the organisation of the Border Guard developed in the period of the Cold War amidst conditions when border protection, border policing and enabling border traffic were thought of utterly differently. Those living along the border, or visiting a crossing point may experience how much the world has changed at the Border Guard. But it cannot be denied that in our wide open world and in our cross-border traffic made practically unlimited, the Border Guard remains the agency of border protection. At certain sections of the state border we still can see the mementos and equipment of bygone times. As for the personnel composition of the Border Guard, passport control is mostly handled by 18-20-year-old conscripted youngsters who have received only brief training. Travelling people can see in countries with a high rate of tourism that this work is usually done by real pros, professional experts. Well, I believe that may tell you that we do not require superficial measures, but essential decisions and it is the preparation of those that we are dealing with.*

¹⁰² HNA Border Guard documents 1988 XIX-B-10, box 22.

*Guard as part of the armed forces performs a national service at a high level, and performs its obligations by politically and ethically identifying with its tasks.”*¹⁰³ Based upon what he saw and heard during his visit, in relation to the “iron curtain”¹⁰⁴, he made the following important observations that were adopted by the media afterwards: *“It is obvious that this technical equipment (ESS) has become obsolete technically, ethically and politically and its dismantling, if a decision at adequate level is made on it, will improve the condition of Hungarian citizens and our developing relations with other countries.”*¹⁰⁵ It was the absolute cherry on the ice-cream sundae that all this appeared in the 7 November 1988 special edition of *Határőr újság* (Border Guard magazine).¹⁰⁶

As for the decision however it was still delayed, but Prime Minister Miklós Németh,¹⁰⁷ who consulted his Minister of the Interior, was of the intention of omitting the costs of renovating the ESS from expenses during the preparation of the upcoming year’s (1989) budget, the debate of which took place at the time. I believe that from here on, the fate of the iron curtain was sealed. The implementation of the dismantling moved on along two courses. One decision course was the Ministry of the Interior and the Border Guard controlled by the Prime Minister where, in the following period, during the decision preparation work, background material was prepared on the border protection for the period after the dismantling of the ESS¹⁰⁸, and its financial/material consequences. The Minister of the Interior and the Prime Minister were constantly informed on the situation on the border and the border crossing points. Miklós Németh requested¹⁰⁹ the statistical data, which clearly showed that over 95% of border violators were not Hungarian citizens. This, naturally further reinforced the Prime Minister in his commitment to dismantling the ESS.

The other decision course was the Political Committee of the MSZMP,

103 *Határőr* (Border Guard). Volume XLIII, edition 45, 4 November 1988, p. 5.

104 Pozsgay’s visit was preceded by a previous visit of the members of the National Defense Committee of Parliament in the morning of 26 September 1988 to The Border Guard District Command in Sopron, but that did not receive national attention, only the September 27 (Tuesday) edition of the daily *Kisalföld* reported on it: *The National Commander told the National Defense Committee that the electric signal system operating on the border section was politically, ethically and even technically obsolete, so the MoI Border Guard will submit a proposal to the Council of Ministers on its complete termination. The cited sentence would indeed have deserved attention and everyone could have learned from the contemporary commander of the Border Guard, General Székely of the dismantling of the iron curtain soon to come about.*

105 *Határőr* (Border Guard). Volume XLIII, edition 45, 4 November 1988, p 5

106 *On the celebration of the Great October Socialist Revolution on 7 November.*

107 *Interview with Miklós Németh.*

108 *MoI Border Guard Nat. Cmdr. Meeting, 31 October 1988. The termination of the ESS entails how and what way and method we shall protect the borders without the ESS.*

109 *Interview with Miklós Németh.*

where material related to the dismantling of the ESS was also prepared. But by that time the centre for decisions was the Prime Minister, so it was his decisions that defined the speed and direction in relation to the ESS. Support for that was provided by General János Székely, Deputy Minister of the Interior Jenő Földesi and Minister of the Interior István Horváth all in favour of dismantling the ESS.

According to the statements coming through the political information channels of the Border Guard¹¹⁰ *“Many people in the villages on the western border are expecting the ESS to be dismantled very soon. At the same time, we also hear occasionally that the GDR requests it not to be dismantled and that it would be willing to provide financial support for the maintenance costs”*.

The dismantling of the ESS still, although only formally, required the decision of the Political Committee, which by then had lost its powers. The Minister of the Interior prepared the proposal for the decision. The Pol. Com. Meeting only took place on 28 February, but in the meantime, an important forum, the Annual Commander’s Meeting of the Border Guard¹¹¹ was still to be held where the Ministry of the Interior was represented by Jenő Földesi. The meeting started with János Székely’s overview of the situation, according to which: cooperation was good with the Austrians, the relations with the GDR were rigid, the Romanian border conditions were complicated and *“we must get used to new government measures like the utilisation of our opportunities of accession to the 1951 International Refugee Convention.”*¹¹²

General Székely referred to the complicated situation that had arisen in the political leadership of the country and the difficulties of the national government when stating that *“In the complicated situation – as Cde. Földesi and Cde. Kun has also said – we need to ensure that we see clearly. That is what I would like too. First we have to see clearly and then we must provide for the personnel to see clearly as well. Let us stand by the policy of the party – I agree, but how? What is the policy of the party; what Cde. Grósz said, or what Cde. Miklós Németh said, or what Cde. Pozsgay said? Which is the party policy? All comrades are members of the Pol. Com. – of course you may say that we are used to this – and everybody says something different, but who shall we stand behind; that is what we must decide. It is very difficult to say that we should go this way, because that is where the flag is, or that way.”*¹¹³

In relation to the iron curtain, Jenő Földesi made the following statement in his intervention:

“Domestic and western public opinion is irritated by the technical devices

110 SUMMARY of the political information of the MoI Border Guard, 8 December 1988.

111 Annual Commanders Meeting of the Border Guard, 31 January 1989.

112 HNA Border Guard documents 1989 XIX-B-10, AN 23.

113 HNA Border Guard documents 1989 XIX-B-10, AN 23.

used in border protection, especially the S-100. On top of that, our S-100 system has grown so old that its renovation would not be proportionate to the money to be used for the investment. Thus, comrades we have clearly voted in favour of the termination of the S-100 as a signal system.”

“We plan to end the dismantling of the S-100 system by 1 January 1991.” But! ... “we must start out from the fact that beside today’s rapid social and political development, considering the increase of pressure, we cannot pass a decree with an effective date of 1991.”

The speech delivered by the Deputy Minister of the Interior clearly indicates the same approach as the Prime Minister’s. The iron curtain has come to an end, it must be dismantled, and the ESS shall be dismantled. The intervention also contained a then perhaps surprising, sincere sentence: “Romania has turned into a non-friendly country” That was a reference to the cold Hungarian-Romanian relations, and the masses of refugees arriving from there, most of whom were workers and peasants in descent and only some 10% of them went on to the west.

At the time, everyone was waiting for the Pol. Com. resolution, or decision, for which Minister of the Interior István Horváth prepared the material to be submitted¹¹⁴, on the long-term tasks of the Border Guard. The proposal outlined the current conditions of the Border Guard and the road that led there. It highlighted the characteristics of protecting the western border section in the previous period. It underlined with statistical data that in previous years, e.g. in 1987, 97% of border violators were foreign citizens. The vast majority of them were Romanian citizens entering the Country at the Romanian-Hungarian border,¹¹⁵ while the vast majority of outbound people were citizens of the GDR. 93-95% of all border violators were apprehended on the western border with the help of the ESS. Even where there was no ESS, the apprehension rate was 85-92%. Following that, it was stated in the document that in the past 20 years, the ESS fostered secure protection of the western border, but “its *raison d’être* is doubtful. Further maintenance of the signal system and the border strip and the constraint on border waters is not justified by the international or domestic political situation.” Furthermore, it was also observed in the proposal that the border strip had a detrimental effect on tourism and disturbed farming. Besides all that, “the maintenance of the electric signal system is not justified by border protection aspects either: the Border Guard had apprehended 80-90% of border violators along the western border before the electric signal system, inside

114 PROPOSAL for the Political Committee of the MSZMP on the long-term tasks of border protection.

115 A secret internal order was in effect since 1987 enabling Romanian citizens in certain traveller categories to travel to the west through the TCP.

the country. 100-120 border violators are apprehended annually with the help of the electric signal system. However, the system also responds to animals. The annual amount of some 10 thousand alerts caused by animals makes personnel weary and lethargic.

The electric signal system is technically obsolete, its operation uneconomic and would require total renovation in one and a half or two years.

Among the examined alternatives – both from a political and an economic aspect – the best version is the termination of the electric signal system.”¹¹⁶

The Pol. Com discussed the proposal and acknowledged the aforementioned arguments at its meeting on 28 February 1989. According to the minutes prepared at the meeting, the Pol. Com. “Agrees with the Border Guard performing successful protection of the state border in the west and the south on the termination of the constraining measures concerning citizens. It regards necessary the abolishment of the border strip and the constraints related to border waters and the dismantling of the electric signal system by 1 January 1991, and does not regard necessary the maintenance of the trace stripe in the west and the south.”¹¹⁷ The minutes clearly indicate that the Pol. Com. did not pass a distinct decision on the swift dismantling of the ESS, which in this form was unwelcome by both the Minister of the Interior and the Prime Minister.¹¹⁸ The procrastinating resolution was probably largely influenced by the fact that Károly Grósz, referring to our obligation of information due to our membership in the Warsaw Pact in his intervention, did not press the dismantling as urgent. Perhaps that motivated¹¹⁹ Miklós Németh in including the dismantling of the iron curtain in the 5 main topics of the upcoming meeting with Gorbachev. The meeting took place in Moscow on 3 March 1989.¹²⁰ However, Miklós Németh merely informed Gorbachev on dismantling the “iron curtain” and did not ask for permission. Gorbachev briefly commented on the announcement: “to be honest, I see no problem in that”.

116 PROPOSAL for the Political Committee of the MSZMP on the long-term tasks of border protection.

117 HNA 288.f5/1054, custodial unit 5-7

118 Interview with Miklós Németh.

119 Vienna was preparing for the World Exhibition with Budapest at the time, in relation to which Miklós Németh met the Mayor of Vienna and the Austrian Chancellor on multiple occasions. The organisation of the World Exhibition reinforced the Prime Minister concerning the necessity of dismantling the iron curtain as soon as possible.

120 Times had changed also in Moscow by 1988-89. Following the previous unsuccessful invasion of Afghanistan, alongside the deteriorating domestic economic conditions, ethnic conflicts within the Soviet Union started increasingly to emerge. In November 1988, Estonia declared its independence, which was followed by Lithuania in May and Latvia in June 1989. Gorbachev did not need another military conflict within the Warsaw pact after the 1956 invasion of Hungary and the 1968 invasion of Czechoslovakia.

The fact that the Soviet Border Guard leaders were also interested in the issue turned out from the following statement: *“Less than two weeks later, at a meeting in the Soviet Union with the aim to exchange experiences of Border Guard leaders representing the socialist countries, the Soviet partner Mr Shishlov stated that in the near future we could expect the termination of the electric signal system and the border strip and the travel opportunities of citizens living in settlements along the border would be expanded at the borders of socialist countries in some sections or even altogether.”*¹²¹ The situation was made difficult by the fact that we were still members of the WP and the COMECON, and the contemporary political leadership (especially Károly Grósz) could only imagine leaving the economic, political and military organisations formed with socialist countries over a longer period.¹²²

After the meeting with Gorbachev and stepping beyond the decision of the Pol. Com., Miklós Németh¹²³ issued an order to István Horváth, to start the dismantling of the electric signal system as soon as the weather permitted.¹²⁴ However, the concerning Government Decision only came on May 18. Actually, the MoI Border Guard started planning the dismantling upon an oral command. We can only presume when the oral command was issued. The head of an armed force or body can only take measures to perform a task of a volume the size of dismantling the ESS upon command. That is what probably happened in the case of the head of the Border Guard. According to the first paragraph of the action plan devised for the termination of the electric signal system and the trace stripe, and the development of a new border protection system, it is clear that the leadership of the Border Guard had received the task before the decision of the Pol. Com or the meeting with Gorbachev. That is confirmed by the following introduction: *“It is expected that the February 28 meeting of the Political Committee of the MSZMP (Hungarian Socialist Workers’ Party) and the April meeting of the Ministerial Council will result in a decision in relation to the activities of the Border Guard according to which we*

121 Katona, Klára: *A határőrség a rendszerváltás időszakában (1987-1990) (The Border Guard in the Period of Political Change (1987-1990))*. Archives announcements vol. 82, issue 1, p 88.

122 Vizi, László Tamás: *Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt (Challenges and Alternatives of Hungarian Foreign Policy during the Political Change)*. Manuscript. Székesfehérvár 2012, p 7.

123 *At noon on Monday, 13 February 1989 Miklós Németh met Franz Vranitzky Austrian Chancellor in the Löwér Hotel in Sopron. Miklós Németh announced that Hungary wished to terminate the technical barrier along the Austrian-Hungarian border solving the necessary technical and organisational tasks by 1991. The heads of governments agreed to take steps to expedite Hungarian-Austrian border traffic and the establishment and enlargement of five new border crossing points was mentioned. Source: MTI 1989.*

124 *Interview with Miklós Németh.*

shall have to count upon the following.” It is quite visible here that the decisions of the Pol. Com. are only a formality, since the definition of the task came before the decision. Following that, the action plan issued by Chief of Staff of the Border Guard, Colonel Balázs Nováky defined the organisational order of execution. A committee was formed headed by Colonel Kálmán Kiss to develop the new border protection system. The action plan listed in detail the tasks and responsible persons of the National Command and the higher units (districts) and the deadline for execution. According to the preamble of the *“Action plan”*, the Border Guard could count on the following facts:

- *“With the termination of the electric signal system, access to the border will have no technical obstacles. The activity in the westernly direction is expected to increase.*
- *Without a coherent technical signal system, we can count upon an information system establishing the basis of the preliminary tactical plans of higher units and subunits.*
- *With the termination of the border strip in the west and the south, there will be no limiting legal regulations for Hungarians or foreigners regarding the approach of the border, and tourism will grow. The possibility for legitimate stops and arrests will diminish. It will be more difficult to prove the intention of border violation of arrestees.*
- *In all probability, the territorial depth of the border will decrease, the application of the overt forces and devices of the Border Guard will be possible within a smaller distance from the border than today.*
- *The trace stripe will be terminated along the Austrian and Yugoslavian borders; there will be no opportunity to register events.*
- *With the total termination of the border strip and water border constraints, we must account for the growth of tourism, the development of new bathing areas, excursion destinations and holiday spots, the increase in the number of anglers and fishers, especially in the regions of Lake Neusiedl and the rivers Mura and Drava.*
- *After the termination of external constraints, citizens will be entitled to stay in close proximity to the border without any criminal intentions. Thus, we must count on an increase in the number of border order violations, the development of smuggling commodities at the Austrian and Yugoslavian borders.*
- *The tasks appearing in their new form must be solved with the current personnel and material and technical conditions.”*

The new situation demanded a new regulation, which could be made after the decision concerning the ESS and which was the new Act on Border Protection, and the subsequent new Border Guard Regulation. Since then, we

have learnt that we had to wait almost 10 years for the new Act on Border Protection, which was adopted by Parliament in 1997.

The commitment of the leaders of the Border Guard to terminate the ESS and the trace stripe is confirmed by a meeting held for southern and western district commanders on 17 March 1989, according to whose memorandum, they were already preparing for the conditions after the ESS line. Thus, for instance, they received the task of surveying the technical and financial opportunities performing the dismantling at their own discretion.¹²⁵ The district commanders were informed of the following decisions at the meeting:

- The border strip is not to be terminated until the ESS has been dismantled.
- As of May 1, no limitations are to be imposed on permit holders staying in the border strip during the night.
- The border strip is to be marked where the ESS has been removed.

The Győr District is to prepare for the methodological demonstration of dismantling the ESS.

Based upon the oral order of the Prime Minister and the Pol. Com. recommendation and the expected decision of the Ministerial Committee, order 05/1989 of the Border Guard National Commander was prepared for dismantling the electric signal system and the attached technical facilities. The command¹²⁶ was issued on 27 April 1989, but its contents retroactively defined a task for the Győr District. According to that:

“The ESS installed in field sections defined under item 9 Chapter III of Action Plan Nr. 076/461989 is to be dismantled as of 2 May 1989, in an experimental fashion – with separated personnel – during 5 workdays and 1 training and maintenance day. The task is to be performed based upon what was demonstrated at the methodological training held at the border section of the Rajka outpost on 19 April 1989.”

The demonstration or methodological training was held at the border section of the Rajka outpost of Győr District, in the region of the tri-border of Czechoslovakia Austria and Hungary on 19 April 1989. General Székely started his methodological opening speech with the following:

“I regard it important, since it is a historical moment of our lives and it will bring about significant changes in the life of citizens and in foreign policy opin-

125 Memorandum 076/5/1989.

126 The command issued was superseded by the well informed Sopron organisation of the MDF (Hungarian Democratic Forum), which wrote an open letter to the Minister of the Interior in the newspaper *Soproni Hírlap*, asking him to start the dismantling of the ESS in Sopron for historical (Sopron was the city of loyalty) and touristic reasons.

*ions. The electric signal system installed between 1966 and 1970 has technologically and technically worn itself out and is ready for dismantling.”*¹²⁷

After the brief introduction of the National Command, Lieutenant-Colonel Imre Fülep, head of the engineer and technological department outlined what had to be known for the test dismantling.¹²⁸ Then the dismantling team from Győr started the demonstration of the “great dismantling”. The group at the front removed the wire from the columns, and the second group removed the animal deterrent wires. That was followed by a crane, which pulled out the columns and then came the wrecker and re-grading group. The fence and animal deterrent of the electric signal system disappeared from the landscape before the very eyes of spectators. Most of the material removed got recycled. The columns and wire sold after complete dismantling continue serving in the vineyards of many citizens living along the western border today. A photographer and journalist from the Border Guard magazine were at the event, but the public media was not present yet. Czechoslovakian border guards directly involved due to the tri-border watched the dismantling intently and could hardly believe their eyes.¹²⁹

The test dismantling was followed by a professional discussion where border guards and engineer corps members searched for and received answers to innumerable questions. However they had to wait a few days for that so that the “great dismantling” could start on the entire western border section following the national announcement, which resulted in a huge gap in Winston Churchill’s iron curtain indirectly leading to the unification of Germany and Europe. Just as the iron curtain separated east and west Europe from each other, its removal could reunite Europe! The unification started at the Hungarian-Austrian state border section where in 1989 the electric signal system was dismantled resulting in the domination of the connecting character of the joint state border once again.

127 *Határőr* 5/1989. (Border Guard magazine).

128 Former District Commander Tibor Vidus remembers as follows: *The dismantling of the ESS started at Rajka on the Czechoslovakian section serving as a model what we had to count on, what problems could emerge; technological, schedule, equipment - since the technical barrier was also operated along the tri-border at a length of 3.5 kilometres. This dismantling was not public.*

129 Balázs Nováky interview.

“Today, on this spot, the 40 years
of east-west division of Europe has come to an end.
This may have unforeseeable consequences for Europe,
the FRG and especially the GDR.”

Joachim Jauer
ZDF

FROM ESS DISMANTLING TO OPENING THE BORDER 1989

Neither the journalists¹³⁰ making their way to the venue, nor Balázs Nováky, who held the press conference thought that the public dismantling of the border and the press conference on 2 May 1989 would be featured in the world press so soon. The step that was significant in international politics was probably delegated to the Chief of Staff out of caution,¹³¹ since if it had come off badly, there would have been someone to blame. The press conference was held amidst such circumstances in the grand hall of the municipal council building in Hegyeshalom, which Colonel Nováky introduced with the following thoughts: “*In the past forty years, the third technical border barrier, or as they so often called it in the west, the iron curtain has become obsolete technically, ethically and politically.*”¹³² Then, following further general historical introductions, he listed the possibilities, and stated the solution – dismantling the signal system and terminating the trace stripe.

The announcement sparked huge excitement among the significant number of foreign journalists and TV and radio reporters, and the first to ask a question was a reporter from the West German television, who wanted to know if the Hungarian political leaders had discussed the matter with the leaders of the socialist camp. Colonel Novak answered as follows: “*no, because the methods of protecting and selecting the tools for state border protection are regarded as internal affairs of Hungary, and the decision was made in that spirit by Hungary as a sovereign state.*”¹³³ In another response, the colonel stated that the ESS would be dismantled along the entire length of the Austrian-Hungarian border; nonetheless the state border shall remain guarded. A further question related to what the Austrians would have to say to that got the fol-

---

130 However, on 2 May 1989, they started dismantling the border barrier. News from the Hungarian border became a topic in the GDR too, as recalled at the conference by Joachim Jauer who back then reported to German television channel ZDF on the dismantling of the iron curtain. This was one of the most important and exciting days in my journalist career, said the reporter who himself grew up in a divided Berlin. Members of the press were invited for a briefing in the evening of 1 May to the classroom of a school in Hegyeshalom and then taken to the border by bus where they were fed goulash soup, after which soldiers arrived and started cutting the wire fence. The key was turned here, said the reporter, but it also successfully opened the Brandenburg Gate.

131 Interview with Balázs Nováky.

132 *Határőr* (Border Guard magazine) 1989, issue 19, p 2.

133 *Határőr* (Border Guard magazine) 1989, issue 19, p 3.

lowing answer from the Chief of Staff: “we did not discuss the issue back when we installed it, why would we do so now?”¹³⁴

The press conference was followed by action. The large number of reporters and the dismantling team was received by a cold wind and mud in the field. (Border Guards have a saying that in Hegyeshalom it is either windy, or there is heavy traffic. JS) Photographers and cameramen’s devices started constantly clicking and working when they saw the still standing fence of the ESS designated for dismantling. Then the dismantling group and a tractor towing a wire reel started to do the job. Border Guard engineer troops cut out souvenirs from the wire fence and handed them out to those present. Then it was time for a crane truck, which pulled up against a column and pulled it out. Then the second, third, fourth, etc. column was pulled out of the ground.

Images on news programmes throughout the world were showing the dismantling at Hegyeshalom, mainly due to the western journalists’ quick reports. Joachim Jauera a ZDF reporter also sensed the significance of the event and he later said that at the beginning of the press conference in Hegyeshalom at the council house that he wanted to turn back, but after the announcement of Colonel Nováky, he instantly realised that this meant something far bigger than the Austrian-Hungarian border. After the press conference, he immediately sent his report to ZDF headquarters, due to which it was featured in the evening news.¹³⁵ The report was seen by Dr. Axel Hartmann,¹³⁶ head of the ministerial office controlling the Chancellery of the Federal Republic of Germany. Hartmann immediately realised that they would be facing extremely difficult tasks in the upcoming period, since the Berlin Wall could be circumvented due to the dismantling of the iron curtain. All that might start off masses of people from the GDR to leave their country, which we actually got to experience ourselves later. Naturally, news programmes in the GDR did not regard the dismantling of the “iron curtain” at Hegyeshalom worth

134 *Határőr* (Border Guard magazine) 1989, issue 19, p 3.

135 *Heute endet hier an dieser Stelle die vierzigjährige Teilung Europas in Ost und West. Dies wird unabsehbare Folgen haben für Europa, für die Deutschen in der Bundesrepublik und insbesondere in der DDR.*

Joachim Jauer in der ZDF-Sendung heute, 2. Mai 1989, 19 Uhr
Today, on this spot, the 40 years of east-west division of Europe has come to an end. This may have unforeseeable consequences for Europe, the FRG and especially the GDR.”

136 *His recollections at a conference in Sopron in 2009: At 19:00 on 2 May 1989, I was sitting in front of my minister’s desk, presenting folders, and at one point in the news programme Heute, rather late the TV was on at the background there came a report from Budapest. I naturally always paid attention to news from Budapest, and I was thinking of what could come next, when Joachim Jauer, ZDF’s reporter from the Hungarian border showed a film where Hungarian soldiers were cutting the iron curtain with huge clippers...*

My minister asked me why that would mean more work. I said: Mr Minister, if people in the GDR see this, they will start fleeing! There is only one thing they are looking for: a hole in the fence.

reporting on. However, news quickly spread and became a popular topic. The whispering propaganda proved to be stronger in the GDR than official information. It was completely pointless to listen to East German radio and TV, since previously many Hungarian and East German students had studied and guest workers worked respectively in the two countries – which often led to friendship, love and marriage – who instantly informed each other of the Hegyeshalom events and their impact.

At the same time the system was deactivated in Jánossomorja, Bécsi út, Kőszeg and Rábafüzes, and dismantling started. Károly Kiss, commander of the Rábafüzes outpost of the Zalaegerszeg District Command remembers the dismantling of the iron curtain and the subsequent East German invasion as follows:

“I deactivated the ESS first at the Zalaegerszeg Border Guard District, as the commander of the Rábafüzes outpost at 10:00 on 2 May 1989.

That was followed by dismantling the ESS sectors on the two sides of the Rábafüzes border crossing point.

Deactivation took place subsequently at the other outposts. Tilling and inspecting the trace stripe, which was closely connected to border protection with the ESS took place for months.

In that period, huge pressure was laid on us by citizens of the GDR. They arrived by the masses and if apprehended, they were redirected back into the country.

East German citizens abandoned their vehicles at the border region, which were inclined to be raided by certain groups of local inhabitants. Besides the inhabitants, occasionally officials were also ‘tempted’ to do so.

E.g. a convoy of 16 vehicles stopped on the road connecting Rábafüzes and Szentgotthárd and 70-80 people, practically sweeping away the border guard patrol – the use of firearms was forbidden by then – rushed across to Austrian territory. The cars towed into the yard of the Szentgotthárd Police precinct were looted by a few police officers, due to which many officers were later discharged.

Besides the public, the authorities of the GDR also learned of the fact that no insurmountable obstacles were in the way of their citizens entering Austria on the Hungarian-Austrian border any longer. In order to clarify the situation, the National Commander of the Border Guard of the GDR planned a visit to Hungary. His itinerary included a visit to get to know the system and efficiency of the Rábafüzes border crossing point and outpost. As commander of the outpost I was supposed to prepare to report to him. That was supposed to prove that we were still capable of successfully and efficiently taking measures against their citizens. In the end, I had no opportunity to deliver this “sunshine-view” report, because the visit was cancelled due to domestic political tensions in the GDR.

As border guards, we experienced the worst days in relation to them in the first week of September when the Hungarian Government announced that it

would provide free passage to the citizens of the GDR, however it only gave us permission to do so a week later. Due to that, our border guards were subject to many atrocities in those days.

Following the dismantling of the ESS, we planted rows of trees in the name of peace on the ESS track along the road connecting Rábafüzes and Szentgottárd with the help of official bodies, local public administration, civilian and non-governmental organisations, and the Border Guard and also involving our Austrian partners.

These trees provide a worthy commemoration of the participants of the events two decades earlier.”

The dismantling of the iron curtain became an integral part of the world press, domestic newspapers and reports, and we did not have to wait long for the consequences. Summer arrived, the period of vacation, the summer school break, and the East Germans came. Meanwhile engineer troops and employees of other economic entities kept dismantling and taking away the remnants of the signal system.

The removal of the ESS was not only interesting for the domestic and international press, but also for the leadership of the MSZMP. Due to that, the current Party Secretary General Károly Grósz visited the western frontier at Sopron on 17 May 1989 with the Minister of the Interior who was also a member of the Central Committee (KB). The dismantling was well on way, although there was no resolution on dismantling passed by the Ministerial Committee on the aforementioned day. The MSZMP Secretary General was received by MoI Border Guard National Commander János Székely at the previously closed Lake Neusiedl. The Commander, according to contemporary custom, delivered a report on the conditions of the Border Guard and the progress of the dismantling of the ESS. General Székely mentioned that the state border of the People’s Republic of Hungary was protected without technical equipment¹³⁷ in the west, that ESS dismantling had started on 8 locations and that the institution of the border strip will be terminated by July. Although certain archive notes contradict that and mention border violators that were apprehended with the help of the ESS or that were successful in the course of June and July. In that period, the Border Guard had clearly assumed a positive and initiating role in the political change, and also in international opinion due to the dismantling. Leaders of the border Guard initiated the review of regulations and resolutions and new legislation in effect for years. General Székely also mentioned that despite ESS dismantling there was firm order,

¹³⁷ According to the archives, while the system was being dismantled, it still survived and operated at some outposts. A few examples:

23 June 1989: a border violator crossed at Jánossomorja without an ESS alert.

09 June 1989: Alarm due to an ESS alert at Magyarfalva.

01-07-1989: ESS alert at Zsira.

public peace and security at the border. That could not be said later during the rush from the GDR. It was a situation, where practical application preceded legislators. The termination of the iron curtain and total border protection was well under way, but the resolution of the ministerial Committee was not yet prepared. In the meantime frontline personnel still had to guard the border, since they had total responsibility over the security of borders.

Károly Grósz mentioned that during his visit to Austria he saw how positively the Austrians looked upon changes in Hungary. On its way from Lake Neusiedl to the Fertőrákos outpost, the party delegation observed the Border Guard Engineers dismantling the ESS, who removed 1.5 km of fence a day. Later the Party Secretary General took part in an activists meeting where he commended the Border Guard and the work performed by its professional, conscripted and civilian personnel. He also mentioned that the Pol. Com. supported the work at the Border Guard and the proposals, recommendations and ideas submitted by the Minister of the Interior, which the Ministerial Committee would discuss on 18 May.

That is how we arrived at the next day and the cabinet meeting on 18 May where one of the items on the agenda was the resolution on dismantling the iron curtain, which was adopted by the Ministerial Committee. The reason why the decision-making process lasted so long was probably the increasing complexity of domestic politics. A great abundance of agenda items to be discussed were submitted at Ministerial Committee Meetings. Thus dismantling the ESS could be started upon the oral order of Miklós Németh,¹³⁸ and the resolution thereon was only adopted a month after the test dismantling.

The deterring power of the iron curtain and the ESS was experienced especially in the summer by border guards, when it was partly dismantled. From that time, the number of border violators, especially those from the GDR, increased multi-fold. Added to that was the anomaly that procedural regulations related to border violators and the illegal border crossing had not changed. Legislation was once again at least three steps behind.

Meanwhile, the dismantling continued and received special attention also from the leaders of the Ministry of the Interior, as confirmed by General Székely’s report to Deputy Minister Földesi on June 7. By then, the engineers had taken apart 32.5 km of fence, including the game traps, and the general evaluated the progress so far as positive from a time-proportionate aspect. Apart from the dismantling, the work also included processing useful materials. The general also reported “since the test start of dismantling the ESS 15 civilian entities (farms) in the border area along an 80-km section; 9 other domestic companies and enterprises, 4 foreign trade companies with various foreign interests, the Ministry of Defense and private persons have also submitted quotes for

¹³⁸ Interview with Miklós Németh.

dismantling, purchasing material coming from the dismantling and the purchase of total ESS sections or for maintaining sections in their current state for purposes of wildlife protection, tourism, etc."¹³⁹

There were some, who wanted to utilise the material coming from the iron curtain as political propaganda, or as relics. General Székely also indicated that the Border Guard would keep the deadline, which was the end of 1991 (?) back then. He proposed that besides the application of the forces of the Border Guard, he himself should be able to decide upon involving civilian companies, and on the possibility of utilising the material coming from the dismantling. He also asked for a position on whether foreign private persons and companies could purchase dismantled material with a political intent, and whether certain sections of the ESS could be kept for the purposes of tourism.

The Deputy Minister of the Interior forwarded the report to Minister of the Interior István Horváth and attached his handwritten opinion at the top right corner of the letter. *"I have submitted the report (to the Minister of the Interior). I agree that the dismantling should be performed by the Border Guard, taking into consideration the demands, help, etc. of the civilian entities living and working in the border region. I do not advise selling dismantled material or maintaining sections for purposes of tourism or animal deterring fences. There are other tourism attractions in the border strip."* This position is interesting, because Jenő Földesi, who always appeared as a reformer in dismantling the iron curtain did not understand the new ideas on this occasion. Perhaps it is for that reason that years later, besides the operational ESS devices erected and later terminated at two Border Guard Troop museums (Győr and Körmend), by today, it caused serious difficulties to illustrate the ESS along the border in its original operational condition in three private museums (Felsőcsatár, Fertőrákos and Bildein). In the case of the Berlin Wall, because of the people's anger the same mistake was made, so today there are no remnants left of the wall, and only a few reconstructed checkpoints and its track remind us of the past. The contents of the letter and the handwritten opinion were briefly commented by Minister of the Interior István Horváth with a mere *"I agree"* written on it.

The dismantling went so well that by the time the Austrian and Hungarian Ministers of foreign Affairs were supposed to ceremonially cut the wire according to Alois Mock's idea,¹⁴⁰ the *"iron curtain"* had disappeared, so *"new barbed wire had to be installed instead of the removed wire at the section designated for the ceremonial cutting of the wire by current foreign ministers Alois*

139 Letter of the Nat. Cmdr. Nr. 076/13/1989.

140 Interview with Miklós Németh. Gyula Horn informed Miklós Németh of Alois Mock's idea on the public dismantling and Miklós Németh thought it was a good idea too, noting that they should hurry so as there still is a place where they could jointly cut the ESS fence.

*Mock and Gyula Horn."*¹⁴¹ Indeed, from the presentation of Colonel Nováky,¹⁴² we learned that the clippers necessary for wire cutting became so popular that by the time Gyula Horn¹⁴³ was to choose one from the table where they were displayed, only one remained. And although the world press featured the picture of Horn and Mock cutting the iron curtain, the original date of the dismantling was May 2 when the Border Guard started the dismantling work at Hegyeshalom during the press conference. Later, there was another press conference held by Balázs Nováky on 28 July in Kőszeg where the Chief of Staff of the Border Guard announced that by then 117 km had been dismantled of the electric signal system, which indicated that the process was going much faster than scheduled.¹⁴⁴

The new handling of refugees was a decisive issue in the process of the political change, especially that of ethnic Hungarians from Romania. Those travelling on to the west were allowed free passage by border guards at Hegyeshalom since 1987 according to a secret order, but a significant number stayed in Hungary. The clarification of their status was urgent for the Government. As a solution, on 13 June 1989, Hungary joined the Geneva Refugee Convention. That, however did not provide an opportunity for East German citizens wishing to travel to the west and who, by then were in Hungary in masses, which called for GDR-FRG talks.

It is important to know that in the 1980s there was no *"fire order"* in border protection. *"Border guards could only use their weapons as a final resort,¹⁴⁵ if it was unavoidably necessary to perform their tasks."*¹⁴⁶ The concepts of *"final resort"* and *"unavoidably necessary"* belonged together, and were regarded as necessary to be featured by the legislator. Added closely to that was that according to the order *"the use of deadly force should be avoided"*. This was further constricted by item 11 of MoI Order Nr. 24/1984 amended by order of the Minister of the Interior 36/1988, according to which use of firearms against outbound border violators was forbidden!! All that was further intensified by

141 Interview with János Székely.

142 Stated at the iron curtain conference in Győr on 2 May 2009.

143 Gyula Horn's recollection of cutting the wire in his book *Cölöpök (Stakes): In the presence of hundreds of journalists from the national and international press, we cut the wire line installed in front of the technical barrier, and which symbolised the east-west iron curtain. Many teased me afterwards how hard it was for me to cut the wire with the huge clippers. I am certain to this day that, as a practical joke, I received a pair of especially blunt clippers, while my friend Mock did not have to break a sweat.*

144 MTI archives, 28 July 1989.

145 A final resort is a situation when no other coercive measures are adequate or available for the border guard for preventing the crime from occurring.

146 ORDER Nr. 20/1984 of THE MINISTER OF THE INTERIOR OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF HUNGARY, Budapest, 18 April 1984.

the telex message of the Commander of the Border Guard sent with the consent of the Minister of the Interior in the summer of 1989, which banned all use of firearms except if the patrol was attacked.

The removal of the ESS and the ban on the use of firearms acted as a catalyst in the GDR for people to leave their country through Hungary. From the early summer of 1989, Hungary started to resemble a passage-way, where a large number of violators, often in groups, occurred especially along the green border inbound in the east from Romania and outbound in the west, the latter being East German citizens. Controlling the situation would have been a great difficulty for border guard patrols even under normal circumstances, but with the dismantled ESS, the ban on the use of firearms, the decrease in the negative public opinion on illegal border crossing and changing society further complicated tasks. The new situation could be summed up in one word such as tolerance. Border guards along both the eastern and the western frontier turned a blind eye to border violators crossing the border. All that, due to responsibility and the existence of old rules, led to serious tensions among the frontline personnel. The tension was largely aggravated by the fact that the prosecutor's office and the leadership of the Border Guard only responded late, and only passed the order dealing with persons apprehended along the border in August (from then on, border violators did not have to be deported back, and no proceedings were started against them) and regarded these acts in a differentiated manner.¹⁴⁷

The presence of GDR citizens in Hungary and their movement to the west constituted a serious situation for the Ministry of Foreign Affairs. *"We held a meeting in Gyula Horn's office at the end of July with the usual analysis of the political situation on the agenda. Those present included István Ósz, Deputy Minister responsible for socialist countries and state secretaries Ferenc Somogyi and László Kovács. Around 17:00, István Horváth asked to be called back immediately. Mr Horn put the telephone on speaker. The Minister of the Interior indicated that many East German citizens were caught as border violators, some, however, successfully got across the border line. What should happen to them? The cases are growing in number: in the past days twenty-thirty people have attempted to get to Austria across the green border."*¹⁴⁸

The aforementioned quote illustrates that both the leaders of the Ministries of Foreign Affairs and the Interior were perplexed by the situation developed after the dismantling of the ESS, especially in the field of handling the mass inflow of the citizens of the then allied GDR, their presence in Hungary and

147 Egy kerületparancsnok visszaemlékezése (Memoirs of a District Commander). *Határőr* (Border Guard magazine) 1999, issue 10, pp 10-11.

148 *Csináltunk egy határmenti pikniket* (We Had a Picnic at the Border). *Népszabadság*, 19 August 1999, p 8

their escape to the west. According to the effective agreement then, if committing border violation, citizens of the GDR were to be deported. That meant that their passport got a "stamp", which made them stigmatised in the GDR and entailed proceedings against them by GDR authorities. Later, the solution was that the apprehended and arrested GDR border violators did not get a stamp in their passport; they were only directed back into the country. The result of that was that a GDR citizen left the settlement he or she was sent to, and instead of going home, selected a different border section to get to Austria.

GDR citizens *"on land, water and in the air"*. That could be a brief summary of what happened along the Austrian-Hungarian border in the summer of 1989.¹⁴⁹ By August, the situation at the western border had become completely chaotic. To make matters worse, people, who wanted to get to Austria from here were constantly pouring into Hungary from the GDR (via Czechoslovakia, which they could enter with identity cards). Over 100 people had sought asylum by then at the Embassy of the FRG. I travelled to the western border on many occasions in the period where I came across abandoned Trabants¹⁵⁰ and Wartburgs with East German license plates along the road leading to the border. Customs offices established special collection locations for storing vehicles from the GDR. Often, by the time the authorities were informed, unauthorised individuals had started dismantling the vehicles and relieving them of their sought after parts, since back then, hundreds of thousands of cars made in the GDR ran in Hungary and this way, looters could acquire genuine Zwickau and Eisenach parts *"at a low expense"*. Where the passengers had disappeared from the cars was obvious. They left for Austria. Chief of Staff of the Sopron District Command Gyula Kovács made the following statement on the

149 Tuesday, 25 July 1989 Recently the number of GDR citizens attempting to cross the state border of the People's Republic of Hungary illegally has increased. According to the information received from the press department of the Ministry of the Interior, 550 such cases occurred in the first half of 1989. The Penal Code in effect qualifies attempted illegal border crossing as an act of crime, so Hungarian authorities shall start procedures in such cases. If the violation is committed by a foreign citizen, based upon the act on residence of foreigners in Hungary, immigration-related coercive measures can be applied against them and their residence permit can be revoked. The remark made in the travel document will not contain information on the act committed; the authorities merely annul the residence permit. If the aforementioned measures are taken against a citizen of the GDR, then, according to the visa waiver agreement in effect between the two countries, the proceeding Hungarian authorities will inform the East German Embassy in Budapest on revoking the residence permit. Competent persons at the Ministry of the Interior have emphasized that despite the dismantling of the electric signal system at the western border, the integrity of the state borders of the People's Republic of Hungary shall be maintained. In order to prevent unwanted consequences, the attention of all GDR and other foreign citizens is drawn to the importance of keeping all legal regulations. Border protection organisations shall provide proper and expedient exit and entry to all foreign persons with valid travel documents at all border crossings.

150 The Trabant was the first vehicle from the German Democratic Republic that became the symbol of eastern transportation. Old editions of books on cars called it a mini car, since according to certain misbeliefs it was not originally designed as a car, but a covered motorbike.

situation along the border: “The majority attempts to cross the border illegally. This year we have dealt with a total of 1,300 border violators, and approximately 75 percent of them were GDR citizens. Since we have dismantled the technical barrier, there have been some, who escaped without us even noticing. The extent of recent growth in the number of border violators from the GDR is represented by the following figures. In the first seven months of the year, we apprehended a total of seven hundred individuals escaping. In August, in ten days, we caught a hundred and fifty. There are days, when we have so many detainees that their number rivals that of a smaller outpost’s, and we must provide for them, which costs a lot of money.”¹⁵¹ The interview clearly shows what a difficult situation the Border Guard personnel was in. The number of border violators from the GDR and their groups was constantly rising, presenting new challenges for frontline personnel day by day. Many GDR citizens coming from Czechoslovakia swam across the Danube leaving all their belongings on the other side.

Border Guard heads regularly indicated their problems to the heads of the Ministry of the Interior, so the government was constantly informed about the events. It had become clear that deportation was not the solution, so the ministry of Foreign Affairs received the task of developing a method for opening the borders.¹⁵² During that work, Gyula Horn tentatively approached the Soviet Embassy of the time where he gave information on the fact that Hungary was not forcefully deporting citizens of the GDR and Romania. The Soviet Ambassador gave the following indifferent response: “You know what you are doing.”¹⁵³

In that chaotic situation, the idea of the Pan-European Picnic emerged.¹⁵⁴ According to the original plan, the picnic was to take place at Fertőrákos on 20 August 1989, but later the organisers amended that to Sopronpuszta and 19 August. The opposition group MDF won Imre Pozsgay for the cause, who accepted the role of co-chair, but, following the advice of Miklós Németh, did not attend the event. The other co-chair, Otto von Habsburg, also stayed away from the event. At the time, Miklós Németh was informed by his advisor that he had been to the Zugliget camp, from where he brought an information brochure written in flawless German and a map providing information on and access routes to the Pan-European Picnic under organisation. Miklós Németh informed Minister of the Interior István Horváth and Police Chief Commis-

151 *Gazdátlan gépkocsik (Abandoned Vehicles)*. *Magyar Hírlap*, 11-8-1989.

152 *Csináltunk egy határmenti pikniket (We Had a Picnic at the Border)*. *Népszabadság*, 19 August 1999, p 8.

153 *Csináltunk egy határmenti pikniket (We Had a Picnic at the Border)*. *Népszabadság*, 19 August 1999, p 8.

154 *The idea of the Pan-European Picnic occurred to Ferenc Mészáros, a former resident of Debrecen, now of Sopron, in Debrecen on 20 June 1989 at the dinner following Otto von Habsburg’s presentation.*

sioner András Túrós to make sure that policemen were not present at the location.¹⁵⁵ (There were none!) However for some reason, the heads of the Border Guard and especially the heads of the Sopron District were not informed.

The Sopron Opposition Round Table, in co-operation with the heads of the Border Guard held an on-site inspection¹⁵⁶ on 10 August. The non-governmental organisers started preparing for the event after that. Maps were made of the location and brochures prepared. The picnic was advertised in Austria and Hungary. The event became especially popular among GDR citizens in Hungary, who travelled to Sopron and its surroundings in great numbers during the picnic.

According to the common discussion (attended by Captain István Róka on behalf of the Border Guard, and the non-governmental organisers were represented by István Magos) the task of the Border Guard was to prepare the Sopronpuszta area, maintain traffic order and provide entry to the delegation at the designated gate at 15:00 on 19 August. For that, the Border Guard had to render the gate with a rusted padlock ready to be opened. The rusty padlock was replaced on 18 August and checked in the morning on August 19 to make sure it was okay, but to general dismay, the padlock had disappeared, so a border guard had to hurry to Sopron to buy a new one.¹⁵⁷

Due to the situation and the appearance of large groups of GDR citizens, a phenomenon that had become normal by then, methodological guidelines were issued by telegraph on 18 August 1989 at the Sopron District. The methodological guidelines, in order to ensure efficient action, stipulated the following main tasks for the commanders responsible for implementation:

- If possible, check the roads leading to the border.
- Upon their arrival, close the given direction.
- Report to the operational duty officer and lead up the district special company to the field section of the closing.

155 *Interview with Miklós Németh.*

156 *During the inspection, the conditions the organisers had to fulfil were defined. The idea of opening a temporary border crossing point nearby emerged in order to help the participation of Austrian guests. That was not part of the original concept. László Magas proposed that the border should be opened at the old Bratislava road towards Margitbánya, where there had been no border crossing point since 1948. We found a wooden gate locked with a chain and a padlock there. There was no key to the padlock! The temporary border crossing point had to be requested in both countries at the competent authorities. That went fast on the Hungarian side, due to the efficient support of Imre Pozsgay. He provided Mária Filep with the names and telephone numbers of the competent persons who could issue the permit. Finally, according to the discussion with the highest level heads of the Border Guard, the permit was granted. The Hungarian border was temporarily opened at the selected location on the old Bratislava road from 15:00 to 18:00 on 19 August 1989.*

Source: László Nagy (Organiser) A Páneurópai Piknik és az 1989. szept. 11 határnyitás (The Pan-European Picnic and the Opening of the Border on 11 September 1989).

157 *Interview with István Róka.*

- Lead the interception of the group(s) on site personally, or through professional personnel.
- Deploy muzzled canine units to avert attacks.
- There is no place for use of firearms against groups, except against attacks, depending on the situation, if the patrol is attacked, if warning shots and canine deployment proves futile. Warning shots are to be fired personally in the presence of professional personnel. The conscripted personnel can only chamber rounds upon specific order issued by professional personnel if latter is present, and if absent, upon the order of the patrol Cmdr., Closing Group Cdr. or Alarm Group Cmdr.) in the case of threatening behaviour.
- If measures are unsuccessful, and the crowd reaches the state border despite the firm action of the border guards, all measures are to be terminated, a report has to be filed to the duty officer in the district, and the investigation of the crossing has to be performed.
- If the patrol meets a large group attempting border violation without preliminary information, it should try and close the area leading to the border, intercept the group but only apply coercive measures as stipulated above. It is obligatory to report and investigate the crossing.¹⁵⁸

The document of the methodological guides is an important document for two reasons, not forgetting that the Penal Code still qualified illegal border crossing as a felony. One is that it clearly prohibited the use of firearms against border violators, except for justified self-defence. The other is that instead of border violation, the author of the telegraph, Gyula Kovács Chief of Staff spoke of crossing. At the time, the appearance and breaking through (in some cases even violently) of large groups along the western border had become quite natural, and the main centre of such activities was the Sopron region.

19 August 1989, the day of the Pan-European picnic arrived amidst such circumstances. By then, the entire country knew of the Pan-European Picnic through the press, brochures and maps, especially GDR citizens wishing to get to Austria in the Sopron region. The border guards had been out at the location since early morning and were prepared for securing the event. They did not know why the cameras of the journalists and TV reporters were not installed in Sopron or at the venue of the picnic, and why they were looking on the gate closed from Austrian territory.

I believe that those on duty or fulfilling a position at the event¹⁵⁹ are best qualified to give an account of the main events of the picnic. So first let us see

158 *Methodological Guide on intercepting larger groups attempting illegal border crossing. Telegraph, 18-08-1989.*

159 *Later, the National Commander commended and awarded the officers on duty here. There were no disciplinary proceedings against anyone.*

what happened at the picnic according to the report¹⁶⁰ of three competent officers¹⁶¹ present there. They wrote their reports on 20 August:

“Upon the request of the organisation committee of the Pan-European Picnic, the District Command, together with the Burgenland Security Directorate temporarily opened the so-called Bratislava road in the operational territory of the Sopronpuszta outpost for the delegations crossing the border in an organised manner between 15:00 and 18:00 on 19-08-1989. The District Command transferred to the location 3 professional passport processors from the District Command and 5 from the Sopron TCP to provide entry for the Hungarian delegation of 100 persons and the Austrian of 200 persons announced in advance. The personnel designated for control arrived at the state border at 13:00 hours, and found a large group of 2-3000 and many TV and press crews waiting for entry and the opening of the gate on Austrian territory.

According to the measure, the implementation of entry was discussed with the 2 Hungarian and 2 Austrian Customs Officers arriving at 14:30 and preparations were made for opening the gate closing the road at 15:00. (The organisers preliminarily indicated 15:00 as the time for the ceremonial crossing of the Hungarian Delegation.)

The passport control personnel lined up on the Hungarian side of the closed gate (10 m from the state border) to receive the Hungarian delegation at 14:45. Prior to the planned exit of the Hungarian delegation, from around 14:30, people started gathering (approximately 30 people) and western TV company crews and photographers primarily from the FRG also started arriving.

At 14:55 a group of 50 on foot appeared on the road visible to the extent of approx. 60 metres from the direction of Hungary, and slowly advanced towards the gate. The passport control personnel thought that the group was part of the Hungarian delegation, and prepared for their reception. The crowd, arriving peacefully, stopped about 5 m from the line of the passport controllers, opened champagne and happily waved at the other side from where they got waved back to, and received a standing ovation.

In a matter of a few seconds, they started moving in the direction of the passport controllers. They shoved and swept the passport controllers¹⁶² aside audaciously and violently, and after ripping the gate from its place, they broke through, and flooded into Austria in two large waves after being joined by another group of

160 *Investigative Report for the National Command. Sopron, 20 August 1989.*

161 *Lieutenant-Colonel Mihály Gulyás from the National Command, Lieutenant-Colonel Árpád Bella from the Sopron District Command, Captain Róka István from the Sopron District Command.*

162 *Other passport controllers on duty at the border from Sopron: 1st Lieutenant Zoltán Gombás (commander of the passport controllers), Sergeant-Major Csaba Körtvélyesi, Sergeant-Major Gábor Czap, Sergeant-Major József Nagy, Sergeant Lajos Bujdosó.*

about 40 individuals shoving at each other, too. As we could see, those that got through were expected by a large group of probably FRG citizens who, according to the report of locals, instantly took care of their catering in the nearby village.”

Reports, and subsequent press reports and presentations at academic conferences clearly show that it was a premeditated action.¹⁶³ Most probably, the bang of the champagne cork¹⁶⁴ gave the cue on behalf of the organisers for the breakthrough. What happened in Austrian territory also leads us to believe that that the breakthrough and the crossing of the East Germans was expected, since they were picked up by cars and buses immediately, and even the West German Embassy in Vienna was prepared for the event. Johann Götl, who was on duty on the Austrian side, remembers the events as follows:

“We arrived at (Border) stone B5 at 14:30, where the Hungarian border guards were already expecting us. The Hungarian unit was headed by Lieutenant-Colonel Árpád Bella. We briefly discussed with them how to control the visitors. At 15:00 hours, the old wood-frame fence gate was opened from the Hungarian side. As soon as it opened, approximately 200 East German citizens stormed the crossing point from every direction. They rushed to the Austrian side in a closed

163 Dr. László Magas interview in Kisalföld: German language brochures were also made for the event, providing a detailed position of the border and the location of the picnic, but these were primarily meant for the Burgenlanders. We knew, naturally, that they would make their way to the East Germans, but quite honestly, not until the last minute did we think that all those people would come and try to get across to the desired free world here. Today, I firmly believe that they consciously exploited the opportunity to get their East German friends and relatives out. German television displayed great interest in the event from the very beginning. Interestingly, they approached me a few days before the picnic and asked me to show them the location. They were interested in the angle of the sun at 3 pm, where to stand with the camera in order to have good lighting. Subsequently I learned that the videos shot at the location a few days prior to the picnic walked through the places where the East Germans crowded.

KISALFÖLD EXCLUSIVE Tuesday, 19 August 1997.

164 István Róka s interview in Kisalföld: There were indications that a larger group may arrive at the border, but it was impossible to say who they really were Hungarians or Germans. What is more, they did not arrive in one crowd, but from all over the place, scattered from the forest area. We expected the official delegation at exactly 15:00, but they, however due to the press conference being behind schedule, were late. A few minutes prior to the planned opening of the border we saw that people started advancing on the gate in orderly rows practically in a closed formation from 100 metres. We sensed that something was wrong, since they were not wearing white shirts or pressed trousers, but had matted hair and were injured and worn out. By then we could tell that a determined and resolved group of people was advancing towards the border. In no time, there were masses on both sides. At the Austrians, people were clinging to columns, fences and trees. The gendarmerie could hardly get them down. The truth is that there, at that moment, European peace was not so amazing. At the front of the determined people went hard, athletic men, and women and children went in the middle. Suddenly the crowd stopped, and we heard a champagne bottle opening, which most probably meant that the time for running had arrived. Indeed, on our side, the crowd swept away the passport controllers in no time, and tore through the gate in one big charge. We did have firearms, but there was no valid firing order by then. I do not know if anyone else could have done anything then and there. I could not. Neither our numbers, nor the place, nor the length of time allowed us to take counter-measures.

KISALFÖLD EXCLUSIVE Tuesday, 19 August 1997.

group without the Hungarians or us being able to control them. Later they were followed by a further 250-300 East Germans. Some of them had FRG passports, which they acquired at the embassy in Budapest.”¹⁶⁵

We can only guess at who organised this action, because the classification of intelligence organisations does not allow us access to the activities of the intelligence organisations of the FRG and Austria. However it is clear that many events indicate that they had been preparing for the breakthrough and an appearance of masses of GDR citizens on the Austrian side. Both the German Embassy in Vienna and in Budapest had a role in the event. The meeting was organised on the Hungarian side, and the East Germans were given directions, and on the Austrian side they were received and the western media reported on the breakthrough, after which the East Germans, who had successfully crossed the border were picked up. During the picnic, the border was crossed not only at the breakthrough by masses of East Germans left and right of the gate, due to the fact that there were no border guard patrols there. So, for instance Dirk Mennenga also got to Austria during the picnic, of which he made the following statement at a 2009 conference in Sopron:

*“We travelled on a car transporter train from Dresden to Budapest, because we wanted to avoid Czech border control, which was very strict. We had all necessary documents, and that would have raised suspicions. We arrived at the camp site in Sopron, where the brochures of the Pan-European picnic were being distributed in the evening. They announced the fall of the iron curtain, which we could sense, so we went to the car park, left the car, and went over to Austria not directly through the gate, but passing along the forest, beside the border fence line still partially standing.”*¹⁶⁶

Andreas Waha, Mayor of St Margarethen remembers the euphoric atmosphere of the breakthrough as follows: *“People were approaching from every direction on the Hungarian side; they completely dislocated the gate and were pouring over into Austria. The Hungarian border guards did not stop them from doing so. The masses of people waiting on the Austrian side gave way, and made the road free. Only then did we notice that everyone spoke German. Many were cheering, crying or hugging each other; others kneeled and kissed the ground.”*

The world’s television viewers got to see the images of the Pan-European picnic the same evening. We do not however know to this day how many people broke through at the event of the picnic, and how many got across on the two sides of the gate where there were no border guards. But I believe that it is not the headcount, but the significance of the event that matters. In this pe-

165 Az első határnyitás (The First Border Opening). Budapest 2000, pp 59-60.

166 Határáttörés Sopronnál Út Európába 1989-2009 (Border Breach at Sopron A Road to Europe 1989-2009). Konrad Adenauer Foundation Budapest 2011, p 81.

riod, the border guards were in a historical clash point.¹⁶⁷ The border guards on duty acted as required, when they did not respond to the activities of the violently advancing East Germans with violence, however I believe that they could not have anyway, because the crowd would have overwhelmed them, and would not even have allowed time for opening the gate.

After the Pan-European Picnic, border regulations along the western border became even more upset. Due to the mass border violation attempts, an extremely complicated and occasionally unacceptable situation developed at the state border. While the Ministry of Foreign Affairs was making preparations for the meeting of Miklós Németh and Helmut Kohl in the background, tight new regulations were introduced along the Austrian-Hungarian border (the main reason for that – according to Miklós Németh – was to “delude” the East Germans). It was after the Pan-European Picnic, amidst this strained situation along the western border that a lethal accident happened, during which a patrolman of the Zsira outpost was kicked in the head by an East German border violator, after which a shot was fired from the submachine gun at the border guard hitting the East German violator who died as a consequence (during the investigation, the Austrian-Hungarian committee and later the common-law spouse also qualified the event as an accident). Groups of East German border violators repeatedly appeared at the state border often prone to violence. Due to that, many border guards were kicked or bitten. The following events selected from the large number of border violations and taken from *Határőr*¹⁶⁸ (Border Guard magazine) provide good insight into the situation:

ON ONE OF THE MEMORABLE LATE SUMMER DAYS, 74 East German citizens arrived in 17 vehicles near the state border along the Vienna road leading to the Sopron border crossing point. They attempted to cross to Austria violently, in one group, abandoning their cars. The border guards of the nearby outpost successfully foiled the illegal border crossing attempt. The intercepted GDR citizens were sent back inside the country.

ANOTHER GROUP OF GDR citizens travelled to the region of Kópháza in 25 vehicles. The 52 adults and 10 children approached the state border on foot, abandoning their vehicles, to escape to Austria. The attempted mass illegal border crossing was prevented this time. All members of the group were redirected to Hungary.

IN THE REGION OF FERTŐRÁKOS, 12 individuals arrived near the Hungarian-Austrian state border in four vehicles with East German number

167 Gyula Kovács interview for *Határőr* (Border Guard magazine) 1999, issue 10, pp 9-10.

168 *Határőr* (Border Guard magazine) September 1989.

plates. The vehicles were abandoned, and the occupants started running towards Austria. The illegal group border crossing was not prevented even after firing a warning shot.

A CONVOY OF 42 VEHICLES with East German number plates arrived at the Sopron public road border crossing point. In order to prevent the violent breakthrough, the border guards on duty left the barriers down. The occupants of the vehicles, some 120-130 adults and 30-40 children jumped out and ran across the processing area to Austrian territory. The mass illegal border crossing could not be prevented.

AT THE FERTŐRÁKOS OUTPOST'S border section, in the evening, some 30 GDR citizens committed illegal border crossing to Austria. The foreigners approached the state border by car, and did not stop upon the signal of the patrol. Two vehicles crossed the border, and eight were left behind. The event is currently under investigation.

TWO UNKNOWN INDIVIDUALS crossed over to Austria at the border section of the Várbalog outpost in a violent manner. The individuals approached the state border at high speed in a vehicle with East German number plates. The radio group of the outpost saw the event, but since they did not wish to use firearms, they were unable to prevent the breakthrough.

AT THE SOPRON PUBLIC ROAD BORDER CROSSING POINT three, so far unknown individuals committed outbound illegal border crossing in a deceitful and violent manner. The escapees arrived at the location in vehicles, which they abandoned near the state border, and committed illegal border crossing on foot. The patrol on duty near the event gave verbal commands and fired a warning shot, and apprehended two individuals, but was unable to prevent the illegal border crossing of the others.

IN THE NIGHT, three GDR citizens arrived at the Sopron border crossing point in a vehicle with fake Hungarian number plates. They passed under the internal barrier, did not stop in the processing area, but drove on towards the external barrier, which, however, was down, so they crashed into it. The occupants sustained injuries healing within eight days.

BORDER GUARD JÓZSEF PETRIK was performing farming activities not far from the state border at the border section of the Hétforrás outpost. A stranger appeared nearby, who had been hiding in a dense bush until then, and started running. Border Guard Petrik commanded the person to stop and identify himself, but the young male attacked him, and sprayed tear gas into his face.

The border guard defended himself, and they started fighting. With the help of another border guard nearby, the 27-year-old GDR citizen attempting illegal border crossing at the border section was subdued and apprehended. He was arrested and handed over to the Vas County Police. The County Prosecutor refused to press charges against the foreigner for violence against official personnel. Thus the individual was set free, and redirected to Hungary.

The Austrian-Hungarian border had become critical due to the aforementioned group and occasionally violent attempts.

*“Most border guards assume duty in a more tense state of mind at the western border section. Some have an increased sense of fear that they might meet a group of border violators that may be equipped with an assault device.”*¹⁶⁹ By then it had become clear that the chaotic situation could not last for long. It was also sensed¹⁷⁰ on the Hungarian side of the border that the appearance of large numbers of East Germans, and their exit to Austria, the fact that they had left their country was due to political reasons and hence the solution could only be political, too. The solution could be an agreement between the FRG and the GDR, or by letting the East Germans through the Austrian border.

*“Practically everyone is waiting for a solution to the issue of East German refugees. The border region looks like a scrap-yard. Abandoned and ownerless vehicles are dismantled within hours. People come from all over the country for parts. The car park at the Kópháza border crossing point is almost full of Trabants, Wartburgs and Ladas. Those, who did not succeed in getting across get their abandoned cars back, but most cannot start them anymore...”*¹⁷¹

The Hungarian Government by then had been conducting talks for a long time with the West German Government on resolving the issue of East Germans. The only possibility for resolving the situation was to let East Germans through, which was obviously welcome by the West German Government, and disapproved by the East German Government. Miklós Németh personally informed Helmut Kohl on that decision on 25 August 1989¹⁷² during their talks conducted in Gymnich castle.

“Sending the refugees back to the GDR is out of the question, and unless some external power prevents us from doing so, we shall open the borders for citizens

169 HNA Border Guard documents 1989 XIX-B-10 box 12, AN 51.

170 In Information Nr. 228 (Reg. Nr. 0180/6/1989) the opinion of the border guards was as follows: The border should be opened for a designated period, so that East German refugees can get through, because the current situation endangers our soldiers and makes our efforts ridiculous.

171 *Határtalan vészőfutás (Borderless Gauntlet)*. Interview with Gyula Kovács. ÖTLET, 31 August 1989, pp 6-7.

172 We only learnt later (from his memoir *I Wanted German Unity*) that Kohl checked the information with Gorbachev, but did not experience rejection.

*of the GDR.”*¹⁷³ Prime Minister Németh made the following statement on the day of opening the border and announcing the news:¹⁷⁴

“Originally we did agree upon 1 September. We had even discussed that the two Foreign Ministers Genscher and Horn (German and Hungarian Foreign Ministers) would comment on the matter. But that is not what happened, because my dear colleagues babbled it to a social democrat politician from the FRG who happened to pay us a visit. He had hardly landed in Bonn, and instantly started bragging, saying that us Social Democrats had taken care of it. I was instantly called by Horst Teltschik, Helmut Kohl’s national security advisor, asking what had happened. I talked to him directly, because we could do so in English without an interpreter. I said okay, I would look into it. Mr Horn, László Kovács and Rezső Nyers all acknowledged individually that they had done it. Well, I said, then we should postpone it, boys. But I did not give them a date; I only discussed it with Horst Teltschik. Gyula got desperate that it would not be him to announce it. I calmed him down, and said I would keep my promise. The Germans made a change in the end, and it was Kohl, who announced it to the public.”

At the time, everyone was waiting for the big news of what would become of the East Germans who were waiting in masses to be able to leave Hungary towards Austria.

*“The situation at the state border of the People’s Republic of Hungary has become unbearable because of the rapid increase of East German citizens in the country, who have decided not to return to their home.”*¹⁷⁵ This was also mentioned by Gyula Horn, among others, as the reasons for the unilateral Hungarian decision according to which certain items of the intergovernmental agreement with the GDR had become temporarily suspended. In accordance with that, as of 00:00 hours, 11 September 1989, GDR citizens in Hungary, upon presenting their travel documents, were allowed to leave freely to any country that received them.

Prior to the announcement, preparations were made at the western border crossing points of the Border Guard for allowing passage to the East Germans. The East Germans who arrived until midnight on September 10, were sent back into Hungary to the designated rallying points, and as of 00:00, 11 September anyone with proper travel documents were allowed to cross into Austria without any stamps. Due to the fact that free passage for East Germans was subjected to holding a passport or another document and that those wishing to leave the country towards Austria were guided to the crossing points, the adverse conditions at the green border were terminated.

173 Horváth, István-Németh, István: *És a falak leomlanak (And the Walls Collapse)*. Magvető 1999, p 362.

174 Interview with Miklós Németh.

175 HÉT (weekly television news programme) 19:00, 10 September 1989.

After allowing passage to the East Germans, the last pressure wave of the western technical barrier subsided, and it lost its important role and significance of previous decades. Today, all that reminds us of life being different in those parts is a narrow earth lane indicating the track of the ESS and the tourist path. The barracks are mostly covered in weeds, the minefields only exist in the entries in the archives and the watchtowers have been dismantled. In reality, it is the memories of conscripted and professional soldiers, who had served here, and who have kept alive the events that were induced by the mere existence of the so-called iron curtain. The construction system that later became obsolete, but which had fulfilled its role in a constructive manner constituted and characterized the given historical period, whose impression lingers on as a memento.

The location of the Pan-European Picnic is a memorial today, and thankfully it commemorates not a tragedy, but a breakthrough, the efforts made to unite Europe.

CONCLUSION

In the past period, I have travelled frequently to the western frontier region, to Hegyeshalom, Fertőrákos, Sopron, Pornóapáti, Rábafüzes, and I have seen that the scars caused by the border strip and the border zone in all aspects, albeit slowly, seem to be healing. The population living here cross over to neighbouring Austria day by day, without passport control to shop, work or study. Anyone travelling to Graz or Vienna cannot even see where the ESS was, and does not even have to stop at the border crossing point, but only slow down and enter Austria without passport control.

The lands in the border strip have been returned to their owners, and no one has to wait for access at the gates of the system to be able to go to work or pick mushrooms. Travelling past Vasszentmihály and Rönök, it is completely natural that we visit the Nemesmedves memorial, (a T-34 tank) or the Saint Imre Church.

But if we venture into the former border strip, we can still find the inscriptions of border guards on the bark of the oak trees. “*I guarded the border here 1982-84 JS*”, or the pictorial form of the dreams and wishes of other border guards.

The mine barriers laid down in the first part of the history of the iron curtain created inhuman conditions along the western border. Often not only border violators, but border guards also fell victim to them. Many accidents and injuries happened both during installation and removal. The electric signal system proved to be a much more humane device. Contrary to legends, the lines only carried low current, which caused not a single lethal accident or injury. Nonetheless, the many animal-induced and other unnecessary alerts put the physical and psychological endurance of the conscripted and professional personnel serving there to the test. The MoI Border Guard assumed an initiating role in dismantling the ESS, and got into the spotlight of the attention of domestic and international media in the year 1989. It behaved rationally and as a reformer in dismantling the system, avoiding a great amount of conflicts, and was recognised for preventing the western border from becoming a battlefield in those historical times.

Today, Europe seems united, and the EU will shortly have 28 Member States with the accession of Croatia. The deeper roots of this union lead to the ECSC, but following a shorter thread, they are attached to the termination of the iron curtain in 1989, and the demolition of the Berlin Wall. The Berlin

Wall, whose first brick was symbolically torn out here in Hungary at Hegyeshalom or Rábafüzes.

The exploration of the story has not come to an end. The archives of intelligence services have not yet been opened for researching the topic, so a decade later, should I have the opportunity to observe the currently classified files, I shall start again to present the history of the iron curtain in knowledge of the entire concerning material.

Last, but not least, I wish to express my gratitude to my supporters, primarily to the Hanns Seidel Foundation, the staff at the National Archives, the librarians of the Library of the Hungarian National Police, the persons, who gave me interviews, Dr. József Beregnyei, and Tamás Magdus for their professional advice, and to everyone who provided help in my research.

LITERATURE:

1. 1971-1996 EMLÉKKÖNYV A Győri Határőr Igazgatóság és jogelődje negyedszázados fennállása alkalmából (ALBUM on the Occasion of the Quarter Centennial Existence of the Győr Border Guard Directorate 1971-1996). Győr 1996, p 112
2. 89 09 a rendszerváltás pillanatai (1989-2009 Moments of the Political Change). Volt production. Budapest 2009, p 140
3. A HAZÁÉRT (FOR HOMELAND) vol. XI. issue 39 1956
4. A magyar határőrség a rendszerváltás folyamatában (The Hungarian Border Guard in the Process of the Political Change). BM Kiadó 1993, p 178
5. A magyar-osztrák államhatárral kapcsolatos szerződések GYPTJEMÉNYE, BM Határőrség (COLLECTION of Agreements Related to the Hungarian-Austrian State Border, Mol Border Guard). 1980, p 211
6. A vasfüggöny léte és vége (20 éves a határnyitás) (The Existence and End of the Iron Curtain (The Opening of the Borders is 20 Years Old)). Hanns Seidel Foundation Budapest 2009, p 30
7. Border Guard Order. Budapest, 1954
8. A Commander's Accompanying Letter. 29 June 1945. Vas County Archives 1945/149 Presidential Notes XXI 1
9. Gáspár, László: A határőrség szervezeti változásai 1945-56 között (Organisational Changes at the Border Guard). In: Rendvédelem történeti füzetek (Law-Enforcement History Journals) vol. XI (2005) issue 13
10. Government Decree 2002/1969 (I. 28.) on terminating the border zone in the west
11. Határáttörés Sopronnál Út Európába 1989-2009 (Border Breakthrough at Sopron A Road to Europe 1989-2009). Konrad Adenauer Foundation Budapest 2011, p 176
12. Határőr szakmai folyóirat (Border Guard professional periodical) vol. 51-XLIV
13. Határőrizet szabályzata (Border Guard Regulations). 1949
14. Határőrizeti speciális technikai rendszertana (Special Technical Taxology of Border Protection). Főiskolai jegyzet nyt. 185/249 sz (College Book Publication Nr. 185/249). Szentendre 1983, p 52
15. Határőrizeti Szabályzat (határőrizet általános elvei alegységek tevékenysége) (Border Guard Regulations (General Principles of Border Protection and the Activities of Subunits)). Budapest 1965. Mol Border Guard, p 124
16. Határőrizeti szabályzat (határőrőrs, tartalékőrs részére) (Border Guard Regulations (for Border Guard Outposts and Reserve Outposts)). Mol Border Guard 1975, p 175
17. Határőrizeti szabályzat (Border Guard Regulations). Mol Border Guard. 1958, p 143
18. Határőrség 40 éve. (előadások, visszaemlékezések) (40 Years of the Border Guard (presentations, memoirs)). Budapest 1985, p 145

19. Határőrség és társadalom. Záró konferencia, 1994. március 11. (Border Guard and Society. Closing Conference, 11 March 1994). BM kiadó 1994, p 71
20. História (History) vol. XXIII issues 9-10 2001, p 67
21. HNA XIX-B-10 Border Guard documents 1945-1989
22. Horváth, István-Németh, István: És a falak leomlanak (And the Walls Collapse). Magvető 1999, p 454
23. Ideiglenes Határőrizeti Utasítás (Temporary Border Protection Order). Budapest, 1952
24. Information on the extraordinary situation developed at the western border, Reg. Nr. 160/4/1989 Mol Border Guard, 1989
25. Katona, Klára: A határőrség a rendszerváltás időszakában (1987-1990) (The Border Guard in the Period of the Political Change (1987-1990)). levéltári közlemények (Archives Announcements) vol. 82 issue 1, pp 77-99
26. KISALFÖLD Exclusive Tuesday, 19 August 1997
27. Léka, Gyula: A mészaki zár- és erődrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989 (Terminating the Technical Barrier and Fort System (Iron Curtain), 1948-1989). HADTUDOMÁNY (Military Technology) volume IX issues 3-4
28. Ministerial Committee Resolution Nr. 04/1974 on the PRH state border
29. Ministerial Committee Resolution Nr. 87/1989 on terminating the border strip
30. Mol Order Nr. 0390/1952 on establishing a border zone at the southern and western borders
31. Mol Historical Archives: Documents of the Hungarian Defense Force Border Guard Command. The Sopron Border Protection Raid. Measure 7000/1/. 04-04-1946
32. MTI Archives 1948-1989
33. Nagy, György: A magyar Állami határrendőrség évi újjászervezése (Reorganising the Hungarian State Border Police in 1945-46). In: Rendvédelem történeti füzetek (Law-Enforcement History Journals) vol. XI (2005) issue 13
34. Oplatka, András: Egy döntés története (The History of a Decision). Helikon Budapest 2008, p 337
35. Rendezett határ Jó szomszédság. 30 éves a magyar-osztrák határszerződés (Orderly Border Good Neighbours). Mol Border Guard Budapest 1994, p 46
36. S-100 Electric Signal System Operational and Maintenance Temporary Order. Mol Border Guard 1968
37. Sallai, János: Az államhatárok (State Borders). Budapest 2004 Változó világ, p 128
38. Schmidt, Andreas: Magyarország nyugati határrészének a megnyitása az NDK-állampolgárok számára 1989 (Opening the Western Border of Hungary for GDR citizens in 1989). Hungarian translation of German essay, courtesy of the author.
39. Szalontai, János: Tanulmányok a magyar határőrizet történetéből. (A magyar-osztrák közös államhatár kialakulásának és a határkapcsolatok fejlődésének története az első világháborút követő évektől 1980-ig) (Essays on the History of Hungarian Border Protection (The History of the Development of the Common Hungarian-Austrian State Border and Border Relations from the Years after World War I to 1980)). Budapest 1985, p 115
40. The First Border Opening Conference, Sopron 19 August 1998. Kortárs kiadó Budapest 2000, p 232
41. Volt egyszer egy EJR, Forrásgyűjtemény (Once Upon a Time There Was an ESS, Source Collection) Győr 1999. ed.: Teke, András, p 160.
42. Zsiga, Tibor: A vasfüggöny és kora (The Iron Curtain and Its Age). Hanns Seidel Foundation Budapest, 1999.
43. Vizi, László Tamás: Kihívások és alternatívák a rendszerváltás magyar külpolitikája előtt (Challenges and Alternatives of Hungarian Foreign Policy during the Political Change)

INTERVIEWS:

MIKLÓS NÉMETH –1989 *Prime Minister*

GYULA KOVÁCS –1989 *Chief of Staff Sopron Border Guard District*

ISTVÁN RÓKA –1989 *Pan-European Picnic, Closing Commander*

ÁRPÁD BELLA –1989 *Pan-European Picnic Temporary Crossing Commander*

MIHÁLY GULYÁS –1989 *Pan-European Picnic MoI Border Guard Nat. Cmdr. representative*

ISTVÁN FRANKÓ –1989 *District Commander Sopron Border Guard District*

BALÁZS NOVÁKY –1989 *Mol Border Guard Chief of Staff*

OTTÓ ABINÉRI –1989 *Határőr (Border Guard) magazine journalist*

ROBERT WENZEL – *Austria, Pan-European Picnic participant* Interviews:

CONTENTS

FOREWORD	227
INTRODUCTION	231
THE DEVELOPMENT OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN BORDER	233
THE IRON CURTAIN	235
THE WESTERN FRONTIER AFTER WORLD WAR II	237
THE FIRST IRON CURTAIN DESCENDS ON THE WESTERN BORDER	243
THE IRON CURTAIN RE-DESCENDS ON THE AUSTRIAN-HUNGARIAN BORDER	265
THE GLORY AND DECLINE OF THE ELECTRIC SIGNAL SYSTEM FROM ESS DISMANTLING TO OPENING THE BORDER	273
CONCLUSION	305
SOURCES	325
APPENDIX	327
	333

MELLÉKLETEK
ANLAGEN
APPENDIX

*Határőr járőr a nyomsváv és az EJR között.
Grenzpatrouille zwischen Spurensicherungsstreifen und ESA
Border Guard patrol between the trace stripe and the ESS*

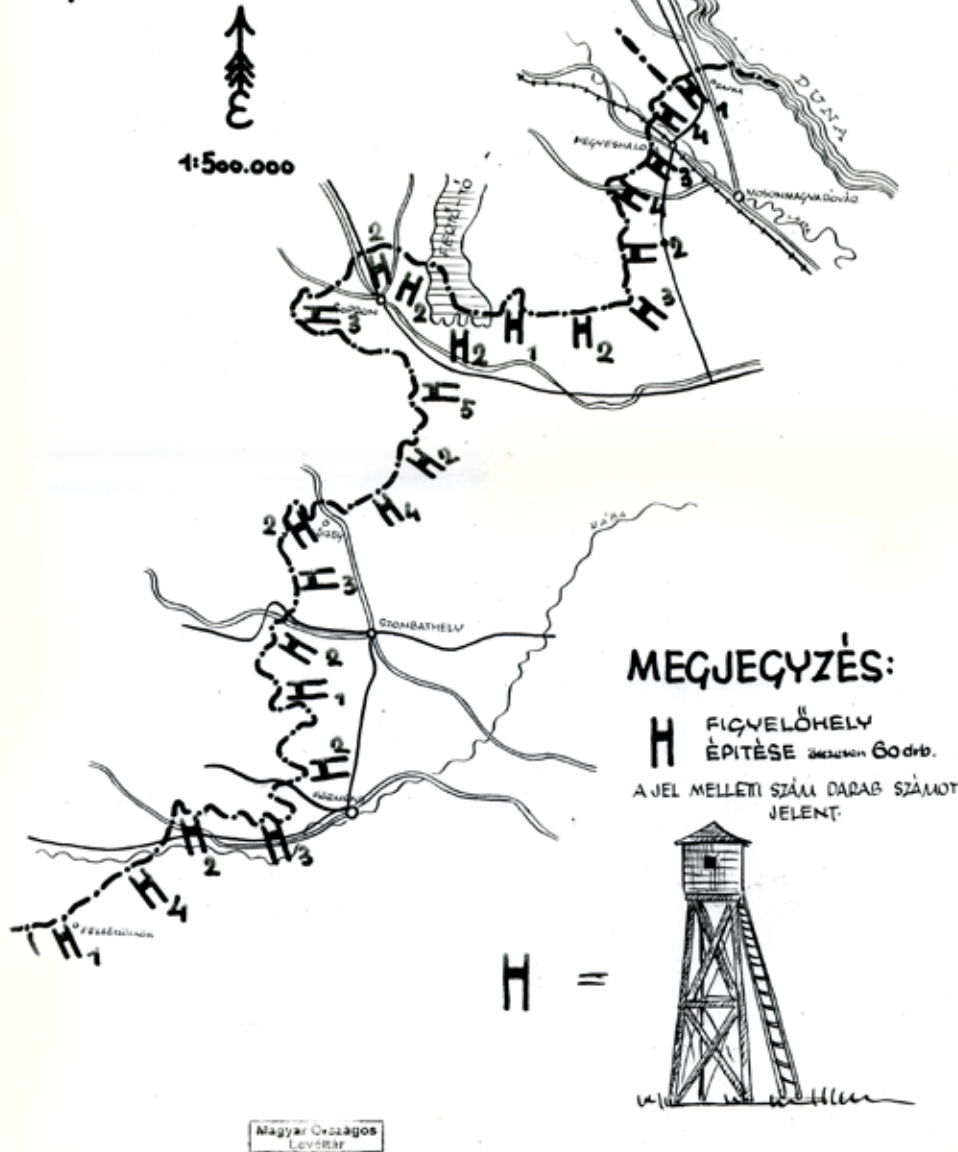

*Járőrök a nyugati határszakaszon a 70-es években.
Grenzsoldaten auf Streife am westlichen Grenzabschnitt in den 70-er Jahren
Patrolmen at the western border section in the 1970's*

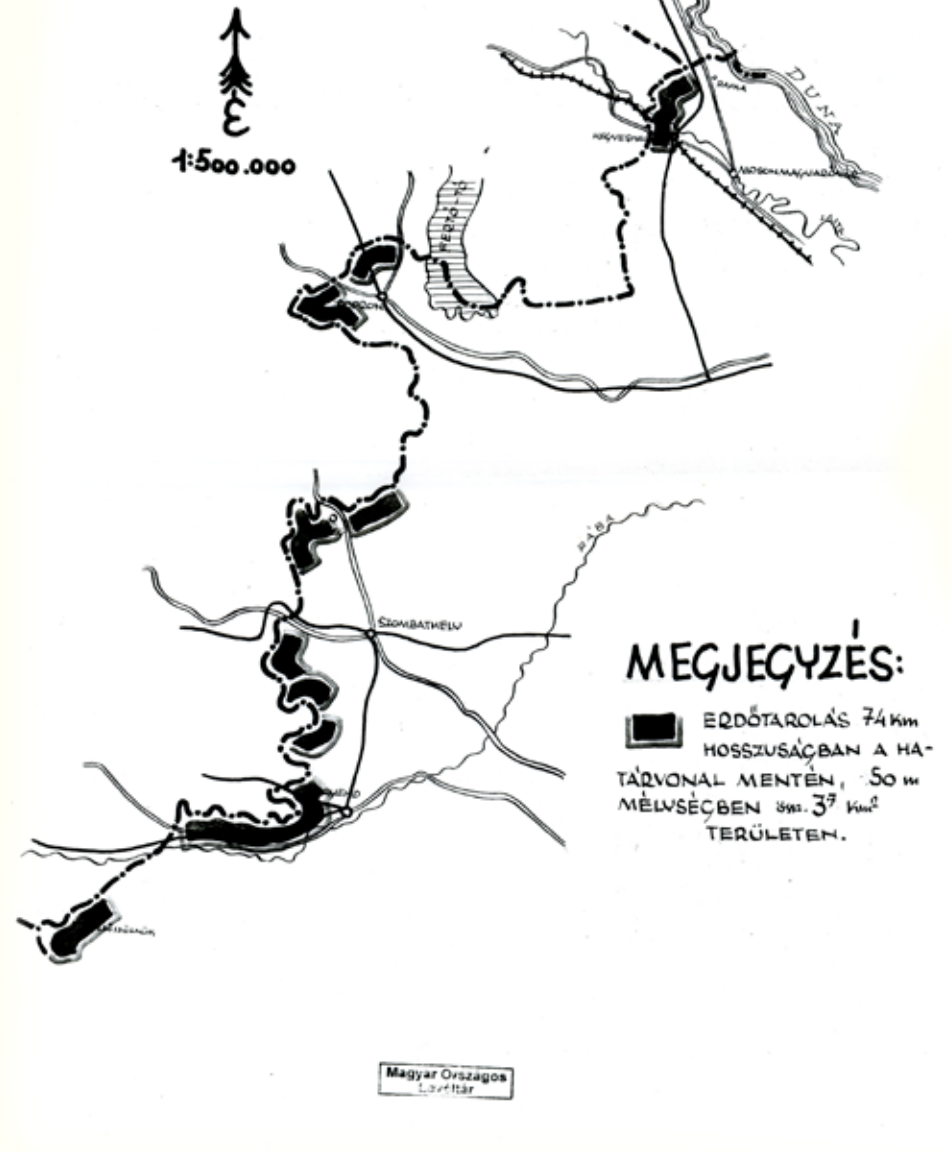
*Határsértő hátrahagyott létrája az EJR-nél.
Hinterlassene Leiter eines „Grenzverletzers“ an der ESA
Ladder left behind by border violator at the ESS*

1.sz.
VÁZLAT
FIGYELŐHELYEK LÉTESÍTÉSÉRŐL

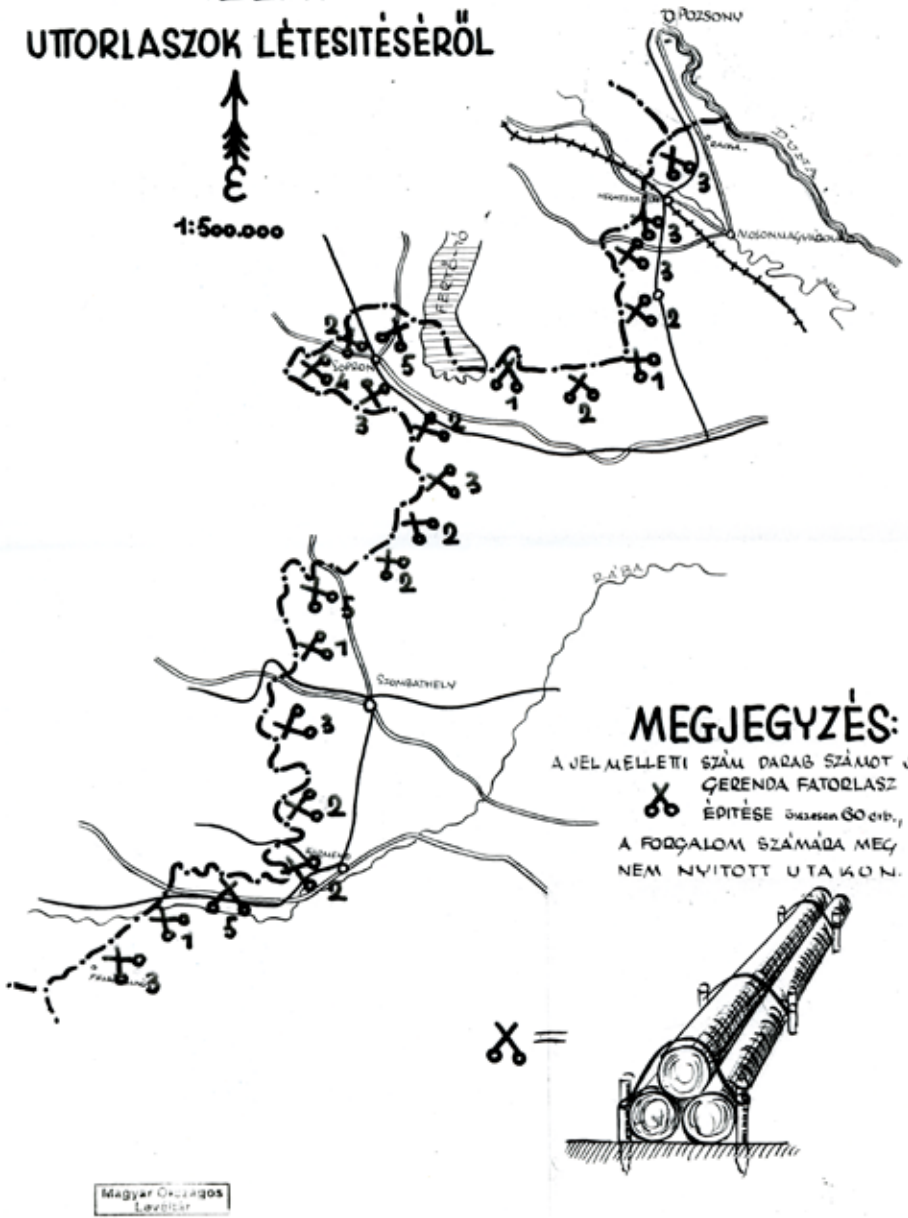
Vázlat a magasfigyelők telepítéséről 1948
Skizze über die Aufstellung von Beobachtungstürmen 1948
Sketch of the installation of watchtowers, 1948

2.sz.
VÁZLAT
ERDŐTAROLÁS RÓL

Vázlat az erdőtarolásokról az osztrák-magyar határon 1948
Skizze über Abholzung an der ungarisch-österreichischen Grenze 1948
Sketch of the deforestation on the Austrian-Hungarian border, 1948

3. sz.
VÁZLAT
ÚTTORLASZOK LÉTESÍTÉSÉRŐL

Vázlat az úttorlaszok létesítéséről 1948
Skizze über die Errichtung von Straßensperren 1948
Sketch on erecting road blocks, 1948

KÖLTSÉGVETÉS

AZ 1, 2. ÉS 3. SZÁMÚ MELLÉKLETHEZ

- 1. **60 db. FIGVELŐHELV ÉPÍTÉSI ÖSSZKÖLTSÉGE: 381.000.- Ft.**
 db-nként anyagára: 6150.- Ft
 db-nként munkadíja: 200.- Ft
- 2. **3.700.000 m² ERDŐ KITERMELES ÖSSZKÖLTSÉGE: 582.000.- Ft.**
 10.000 m²-nként munkadíja: 1500.- Ft
- 3. **60 db. GÖMBFA TORLASZ ÖSSZKÖLTSÉGE: 75.600.- Ft.**
 db-nként anyagára: 1200.- Ft
 db-nként munkadíja: 60.- Ft

KIADÁSOK ÖSSZESEN: 1.038.600

- 4. **3.700.000 m² ERDŐ TERÜLETÉRŐL KITERMELT FA ÁRA: 1.388.880.- Ft.**
 31.663 m³ nedves: m³-nként 40.- Ft 1.266.520.- Ft
 7.338 csomó galyfa: csomónként 20.- Ft 146.360.- Ft

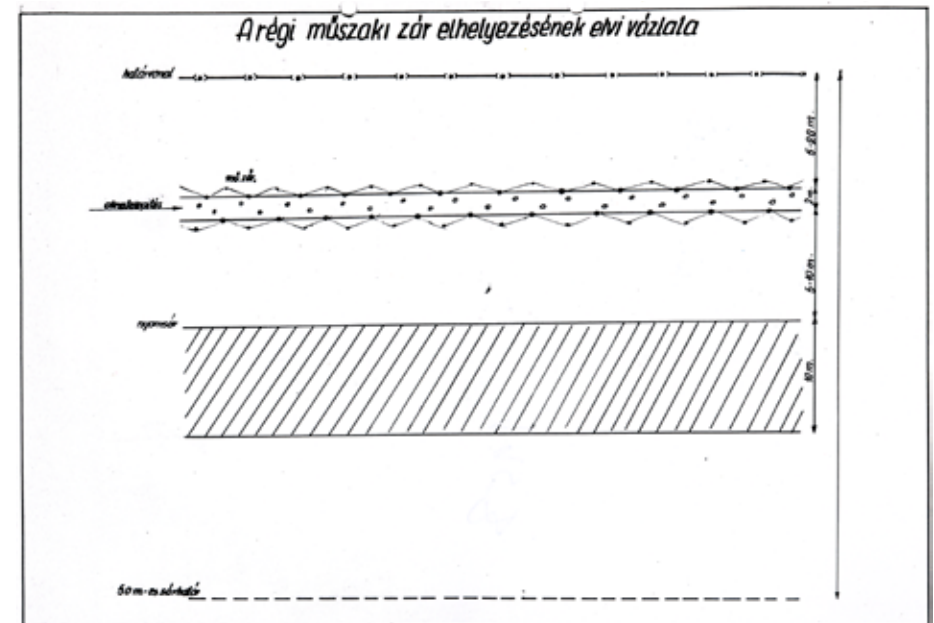
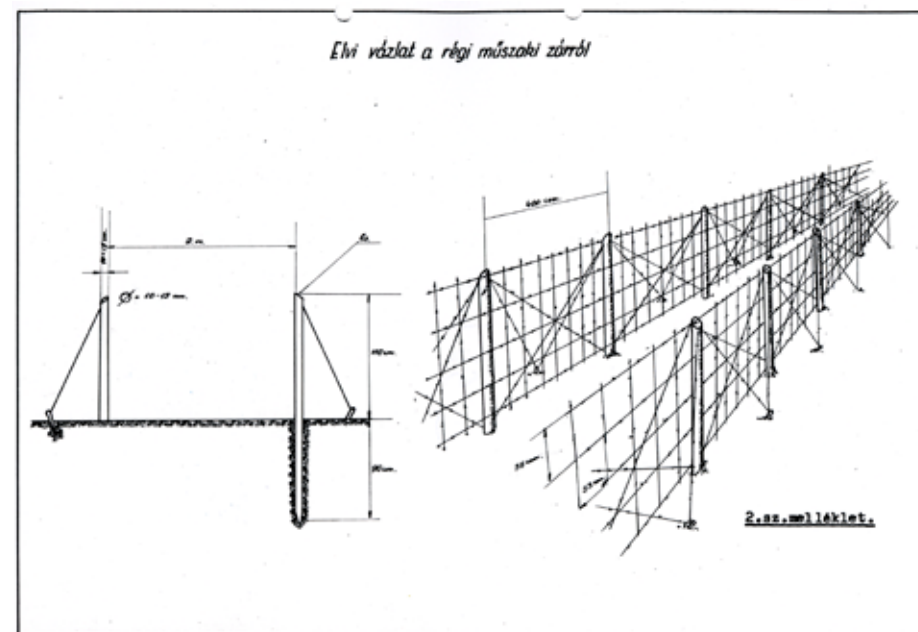
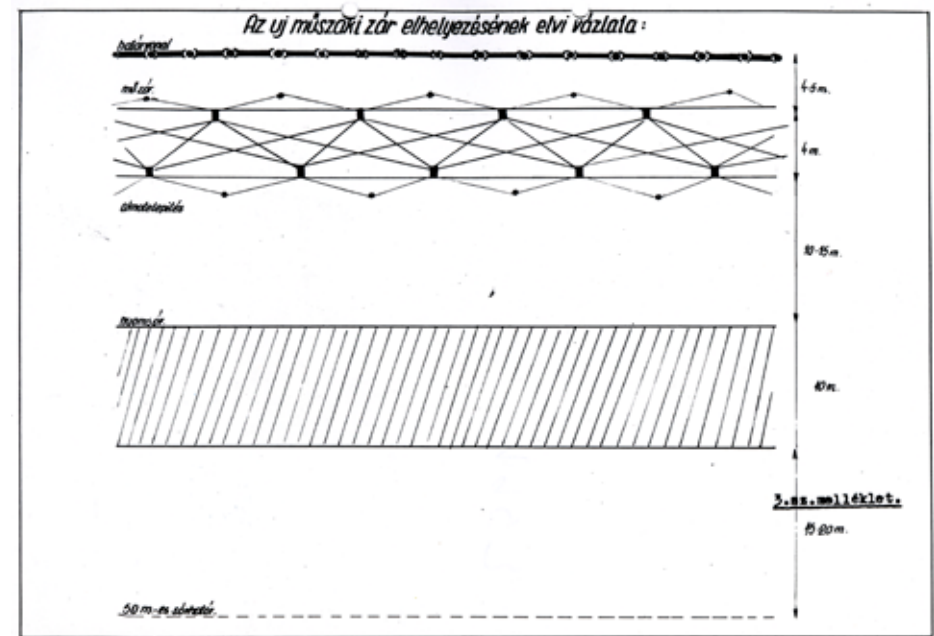
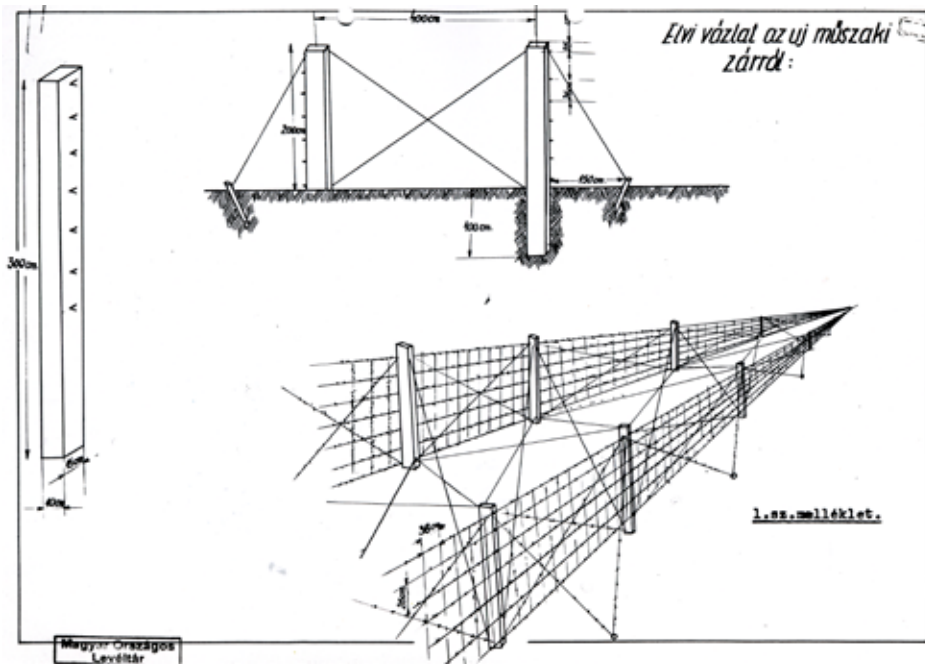
BEVÉTEL ÖSSZESEN: 1.388.880.- Ft

Budapest 1948 évi február 9-én

BEVÉTEL MUTATKOZIK ÖSSZESEN: 350.280.- Ft

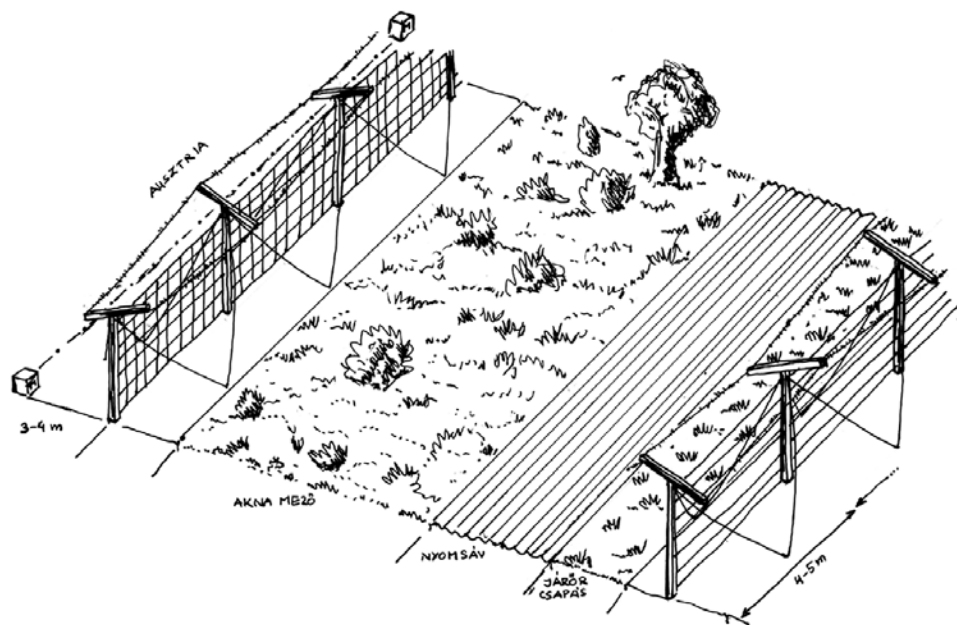
Magyar Országos Levéltár

A nyugati határ megerősítésének költségvetése 1948-ban
Kostenaufstellung über die Verstärkung der Westgrenzen 1948
Budget of the reinforcement of the western border in 1948

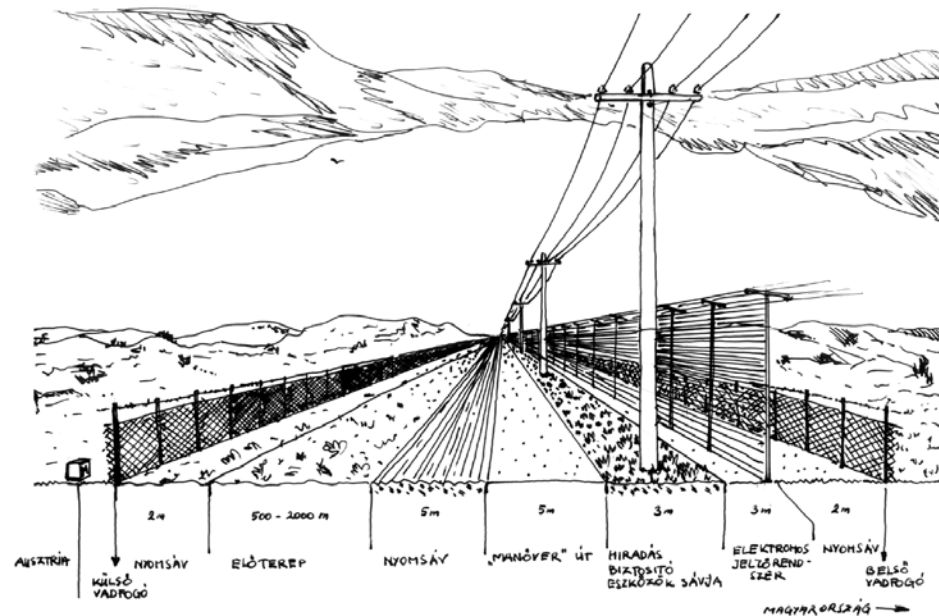

Elvi vázlatok a műszaki zárról 1953-ból
 Schemata über die technische Grenzsperrre 1953
 Theoretical sketches on the technical barrier from 1953

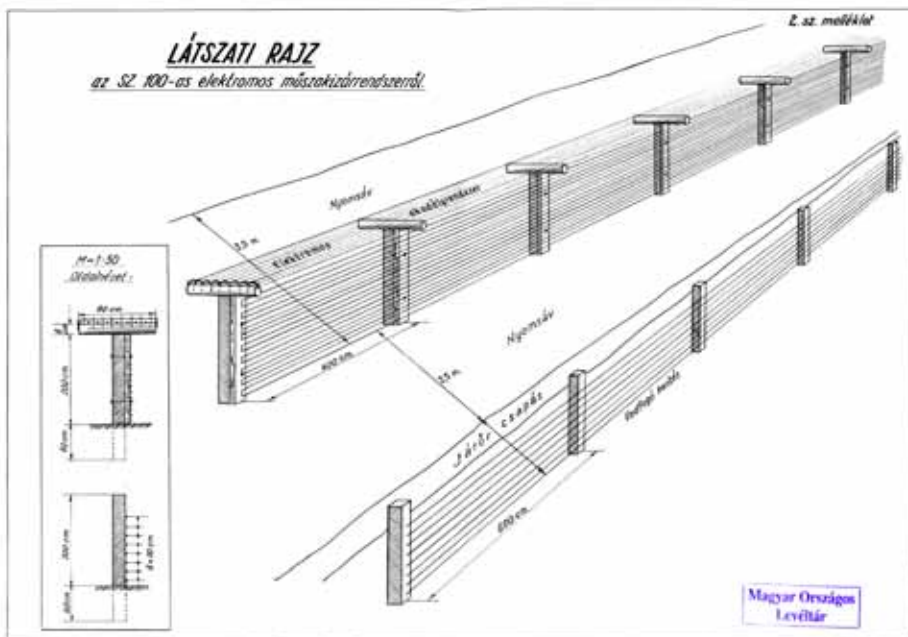
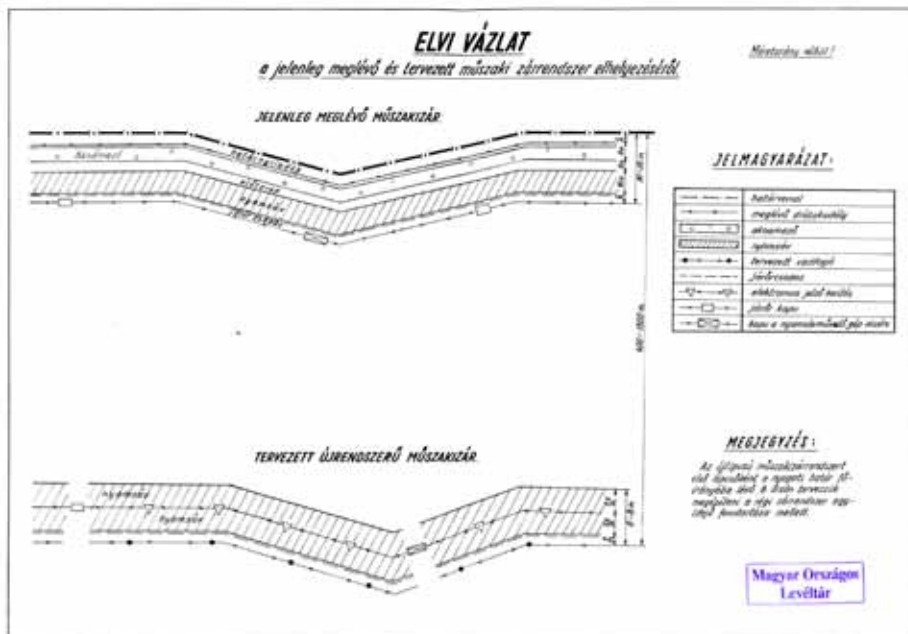
Elvi vázlatok a műszaki zárról 1953-ból
 Schemata über die technische Grenzsperrre 1953
 Theoretical sketches on the technical barrier from 1953

1956 után a magyar-osztrák határra telepített vasfüggöny „halálzónája”.
 „Todeszone” des Eisernen Vorhangs
 an der ungarisch-österreichischen Grenze nach den Ereignissen 1956
 “Death zone” of the iron curtain installed on the Hungarian-Austrian border after 1956

Az EJR távlati képe
 1965-1989 között a magyar-osztrák határon működött EJR “szelíd vasfüggöny”
 elvi felépítése
 Perspektivische Darstellung der Elektrischen Signalanlage (ESA)
 Theoretischer Aufbau des „milden“ Eisernen Vorhangs 1965-1989 an der ungarisch-
 österreichischen Grenze
 Perspective view of the ESS
 Theoretical structure of the “mild iron curtain”, the ESS operating on the Hungarian-
 Austrian border between 1965 and 1989

Az EJR elvi vázlata 1965
 Schema der ESA 1965
 Theoretical sketch of the ESS, 1965

112
4. számú melléklet

K I M U T A T Á S

a nyugati viszonylatban kiépített elektronikus jelrendszer felújításának, megszüntetésének, kiváltásainak költség kihatásairól (1988. évi árszínvonalon)

M e g n e v e z é s	Az EJR felújításán és további üzemeltetésénél	Az EJR felújításán, nyomvonal-letétele mellett	Az EJR felújításán, nyomvonal-letétele nélkül	A jelenlegi EJR kiváltásán új, korszerűbb berendezéssel
Az EJR jelenlegi nyomvonalán a mező-, erdőgazdálkodók, magánüzemeltetők részére közvetlen és közvetett károk megtérítése (földm. - évenként - kifizetett kártalanítási összeg)	30,0			30,0
Az EJR beton alapjainak cseréje (30 %), szigetelő lécek cseréje (50 %), a teljes nyomvonal viselkedő rendszerének felújítása, a kialakult károk, vízigyűjtő területek feltöltése	100,0-120,0			100,0-120,0
Hírvonal műanyagok beszerzése, cseréje	10,0			
Áthelyezés miatt 30 km új nyomvonal megépítése, az igénybe vett terület földvédelmi járulékkal együtt. (Ólomod, Vaskeresztes, Hurvátölves, Földapáti, Párkány, Vasalja, Magyarórád, Kemencs, Hecsegyes)	45,0-50,0			39,0-45,0
Híradó központok, vonali berendezések cseréje, felújítása	82,0			
Híradó vezetékek felújítása - kb. 140 km-en. (A teljes hírvonalrendszernek a határvonal melletti tartózkodási helyén kb. 250-400 millió R lenne.)	43,0-45,0	43,0-45,0	43,0-45,0	
Az EJR területének mezőgazdasági művelésre alkalmasodtatása. (Költségekbe nem tartozik az erdőföld művelésre alkalmas - reultívált - terület visszahelyezése.)		66,0-87,0	66,0-87,0	
Az EJR jelenlegi nyomvonalának földvédelmi járuléka és kiszáradási költsége	222,0			222,0
A határvonal melletti, nem EM kezelésben lévő 15 000 ha nyomvonal, szőlőterület letétele érdekében igénybe vett terület földvédelmi járuléka		30,0		
A határvonal melletti, nem EM kezelésben lévő 15 000 ha nyomvonal, szőlőterület letétele érdekében igénybe vett terület kiszáradási költsége		30,0		
A tervezett nyomvonal területén lévő 19 ha. erdő letétele költsége		23,0-25,0		
Új infra jeladóberendezések rendszerbe állítása (500 db/18 000 R)		10,8	10,8	
180 db. új kisváltóberendezés beszerzése, fenntartása		3,8	3,8	
40-50 km új út megépítése, a szükséges műtárgyakkal		24,0-40,0	24,0-40,0	
160-170 km meglévő út felújítása		4,5-5,0	4,5-5,0	
A határvonal mellett új nyomvonal és szőlőterület építési költsége (műtárgyakkal együtt) kb. 270-280 km-en		220,0-260,0		
MEK importból új típusú, vagy az MV-nél alkalmazott jelrendszer, objektumvédelmi eszközök beszerzése				330,0-600,0
D S S Z E S S E N (összesen)	530,0-560,0	425,0-530,0	155,0-195,0	780,0-1220,0

Megjegyzés: az EJR fenntartása jelenleg évente 30 millió R üzemeltetési költséget (ennek egy része tőkés import), a mező- és erdőgazdálkodási művelés alól kivont területek használatáért 30 millió R kártérítés folyósítását, összesen 60 millió R-ot igényel.

Költségvetési javaslat az EJR felújítására, ill. megszüntetésére 1987-ben
 Kostenvoranschlag zur Sanierung und Beseitigung der ESA aus dem Jahr 1987
 Budget proposal made on the renovation and termination of the ESS in 1987

0818

utasítom a parancsnok bajtársakat az alábbi módszertani útmutató tervezet véleményezésére.

/ telefonon hűcsop.-nál 1989.08.18-án 10:00 óráig /

módszertani útmutató nagyobb létszámú tsh-t meg-

kísérő csoport feltartoztatására

tájékoztatom a pk. bajtársakat, hogy a következő időszakban rnk állampolgárok nagyobb csoportjainak megjelenése várható az államhatáron.

a hatékony fellépés feltételének érdekében az alábbiak szerint járjanak el:

- 1, lehetőség szerint ellenőriztesse a határra vezető utakat, /járóúttal, hű-el, emlí szervvel való kapcsolattartással, stb./, szervezze meg, hogy megjelenésükről információval rendelkezzen.
- 2, megjelenésük esetén hajtsa végre az adott irány zárását, időtényezéstől és tereptől függően, lehetőség az államhatártól távolabbi terepszakaszon, a normál zárásnál nagyobb járőrösítéssel. szükség esetén kérjen segítséget a szomszédos hűs pk.-tól. /átzárás /
- 3, jelentse a ker. hűti-nek, és biztosítsa a ker. kőszentlői szd.-a / 40 fű / felvezetését a zárás terepszakasza-ra.
- 4, személyesen, vagy ht. állományu útján a helyszínen irányítsa a csoport /csoportok/ feltartoztatását.

- / -

Módszertani útmutató 1989-ből
Methodischer Leitfaden 1989
Methodological guide from 1989

- 2 -

5, feltartoztatás nyomataként a rics-ban és zcs-ban alkalmazzanak szűkösűrral ellátott szolgálati kutyákat. alkalmazására csak támadás elhárítására kerülhet sor a támadással szemben.

6, a csoportokat szemben fenyegetésként helye nincs, kivétel járőr írt támadás esetén helyzetétől függően a támadással szemben, figyelmeztető lövés és kutya alkalmazás eredménytelensége esetén. hivatásos állomány jelentésében a figyelmeztető lövést személyesen adja le pisztollyal. hivatásos állomány jelentésében a sorállomány csak annak parancsára hajthatja végre a csőretöltést, távollátásban támadással fenyegető magatartás esetén a jár.pk. /zcs.pk., rics.pk. / parancsára.

követeljük meg a biztonsági rendszabályok szigorú betartását a váltásnál, lőtésnél a fegyver megvizsgálása során.

7, amennyiben az intézkedések nem járnak eredménnyel és a tömeg a határőrök határozott fellépése ellenére kijut az államhatárra, az intézkedéseket be kell fejezni, és haladéktalanul jelenteni kell a ker. hűti-nek, majd végre kell hajtani az áthaladás vizsgálatát.

8, amennyiben jár. elzárás információ nélkül találkozik nagy létszámú tiltott határátllépést megkísérő csoporttal, problémája: zárni a határra vezető területet, feltartoztatni a csoportot és határozottan felszólítani a cselekményük abbahagyására, segítséget kérni a szomszédos járőröktől, és az őrstől.

kényszerítő intézkedéseket kizárólag a 6. pontban megfogalmazottak szerint és módon alkalmazhat.

a 7. pontban foglaltak ebben az esetben is érvényesek.

megjegyzés: - a ker. ügyeletés pk. a kőszentlői szolgálat az akció helyén irányítja, segíti a tevékenységet.

Kovács Gyula alez.
ker. tíf.

Módszertani útmutató 1989-ből
Methodischer Leitfaden 1989
Methodological guide from 1989

PÁNEURÓPAI PIKNIK SOPRONBAN, a „vasfüggöny” helyén!

MEGHÍVJUK ÖNÖKET
1989. aug. 19-én, 15°-tól

SOPRONPUSZTÁS

a volt határvíz melletti területre, ahol az Országos Klubtandós SORSKÖZÖSSÉG '89 Tábora, a FIDESZ, az MDP, a Magyar Csakékszervezet, a Szabad Demokraták Szövetsége, a TUDOS, valamint számos más országok független szervezeteinek neves képviselőivel találkozhatnak!

A helyszínen hűség-méleg ételekkel, és italokkal BÜVÉ várja vendégeinket! 14.30-tól a VOLÁN Pü.-ről különbözőket indítunk, igény szerinti sűrűséggel és szabón. Vissza Sopronba 18.00-tól késő estig óránként indítunk különjáratokat.

A RENDEZVÉNY VÉNŐKÉI:

dr. Habsburg Ottó és **Pozsgay Imre**
(az Európa Parlament képviselője) (Kormányminiszter)

15.00 - 16.30: A rendezvény vendégeinek üzenete. Neves adóvások politikusok (pl. CSORNI SÁNDOR, KERNÉD GYÖRGY) beszédei. Nemzeti és énekesek bemutatása.

Program: 16.30 - 18.00: **„Bontsd és vidd!”**

A saját kezűleg bontott vasfüggöny-darabokat tanúsítványval látjuk el, a azt ki-ki hazaviheti!

18.30 - 20.00: Az ÜNÖS táncgyűlés bemutatása.
20.00-tól éjszakai: táncpark, szalonvendégek, tábortűz.

Rendezvényünket támogatja: Középgyógyászati Intézetbizottság; HUNGARHOTEL; GySEV

MINDEN ÖRÖKSZÓLÓT SZERETETTEL VÁRUNK A SZERVEZŐK:

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

a Határeseményeket Kivizsgáló Magyar-Osztrák Bizottság
25. üléséről

A tagozatok vezetőinek együttes kívánságára a Vizsgáló Bizottság 1989. augusztus 23-án Kőszegen tartotta 25. ülését. Az ülésen résztvettek:

A Vizsgálóbizottság Magyar Tagozata részéről:

Dr. GÖRÖG János	főosztályvezető a Külügyminisztériumban, a tagozat vezetője
Dr. BÁRDOS PÁL	alezredes, a Belügyminisztérium Határőrség Országos Parancsnokság Nemzetközi és Jogi Osztály Vezetője, a bizottság tagja
VÁRADI Flórián	osztályvezető helyettes a Külügyminisztériumban, a bizottság szakértője
NÉMETH István	ezredes, a Belügyminisztérium szombathelyi Határőrkerület parancsnoka

A Vizsgálóbizottság Osztrák Tagozata részéről:

Dr. Helmut ZWETTLER	miniszteri tanácsos a Szövetségi Belügyminisztériumban, a Tagozat Vezetője
---------------------	--

Magyar Országos Levéltár

A Páneurópai Piknikre hívó plakát
Plakat mit Einladung zum Paneuropäischen Picknick
Poster inviting to the Paneuropean Picnic

Az 1989. augusztus 21-én bekövetkezett halálos fegyveres baleset jegyzőkönyve
Protokoll des tödlichen Unfalls mit der Waffe vom 21. August 1989
Report on the fatal firearm accident of 21 August 1989

Dr. Siegfried SCHNÜRER	miniszteri tanácsos a Szövetségi Pénzügyminisztériumban, osztályvezető, a Bizottság tagja
Dr. Johann SCHORETITS	udvari tanácsos, a Burgenlandi Biztonsági Igazgatóság vezetője, a Bizottság tagja
Dr. Peter BLUMAUER	tanácsos, a Szövetségi Belügyminisztériumban, a Bizottság tagja
Dr. Ulrich HACK	követ, a Szövetségi Külügyminisztériumban, szakértő
Elisabeth GROSSENER	tolmács

Az ülés tárgya annak az 1989. augusztus 21-én történt határeseménynek a megvizsgálása volt, amelynek során Kurt Werner Schulz, NDK állampolgár a B 80/3. és a B 80/4. határkövek között halálos lövési sérüléstől meghalt.

Németh István ezredesnek, a szombathelyi határőrkerület parancsnokának tájékoztatása után a Vizsgálóbizottság elhatározta, hogy a határeseményben részes személyeket /Kurt Werner Schulz élettársát, Gundula Schafitel asszonyt és a két magyar határőrt/ meghallgatja és ezt követően a résztvevőkkel helyszíni szemlét tart.

A vizsgálat eredményeként az alábbi tényállás állapítható meg:

Schafitel asszony 1989. augusztus 21-én 22.40 óraker élettársával, Kurt Werner Schulz-cal és közös fiúgyermekükkel, Johan-

Magyar Országos Levéltár

Az 1989. augusztus 21-én bekövetkezett halálos fegyveres baleset jegyzőkönyve
 Protokoll des tödlichen Unfalls mit der Waffe vom 21. August 1989
 Report on the fatal firearm accident of 21 August 1989

nes Schafitel-lel megkísérelte, hogy a B 80/3. és a B 80/4. határkövek térségében Magyarországról Ausztriába jusson. A határkerítés közvetlen közelében a három menekülő egy magyar határőr észrevette és megállásra szólította fel. Mivel azok a felszólításnak nem tettek eleget, a katona megkezdte üldözésüket, ennek során figyelmeztető lövéseket adott le és világító rakétát lőtt fel. Mialatt az asszony és a fia a közös államhatárt Ausztria irányába akadály nélkül átlépte, Kurt Werner Schulz-ot, még mielőtt a határkerítést átlépte volna, a magyar határőr feltartóztatta. Emiatt Schulz a katonát egy táskával úgy ütötte meg, hogy annak sérülést is okozott. Az ezt követő dulakodás során végül mindketten osztrák területre kerültek.

A határőr elmondása szerint az NDK állampolgár a dulakodás során géppisztolyát megragadta és megkísérelte azt tőle elvenni. Amikor már mindketten körülbelül 15 méter mélységben osztrák területen voltak, a határőr elmondása szerint a figyelmeztető lövések idején már kibiztosított fegyverből akaratlan lövés következett be. A lövedék Schulz száján hatolt be és a tarkóján jött ki. A magyar fél által lefolytatott bűnügyi vizsgálat alapján és az ezzel összefüggésben végrehajtott orvosi vizsgálat szerint megállapítható volt, hogy a lövés Schulz-ot közvetlen közletről /körülbelül 10 centiméterről/ kellett, hogy érje.

Schafitel asszony, aki fiával együtt már körülbelül 20 méter mélységben osztrák területen volt, a közvetlen közeli lövést meghallotta és néhány méterrel ismét megközelítette a határt. Ebben az időpontban egy további magyar határőr érkezett oda és kézmozdulatokkal jelezte neki, hogy jöjjön vissza a határ irányába. Schafitel asszony a határőr felhívásának eleget tett, mert a lövéssel összefüggésben az élettársáért aggódott. Elmondása szerint őt és a gyermekét a határőrök nem kényszerítették, hogy Magyarországra visszatérjenek. Időközben az a határőr, akinek a géppisztolyából a halálos lövés történt,

Magyar Országos Levéltár

Az 1989. augusztus 21-én bekövetkezett halálos fegyveres baleset jegyzőkönyve
 Protokoll des tödlichen Unfalls mit der Waffe vom 21. August 1989
 Report on the fatal firearm accident of 21 August 1989

a sebesültet a határral párhuzamosan futó, annak közvetlen közelében lévő földútra, magyar területre húzta vissza. Ezt követően intézkedett orvosi segítség helyszínre hívására. Schafitel asszony rövid ideig a súlyosan sebesült élettársa mellett maradt, majd a magyar határőrök az ország mélységébe visszavitték. Németh ezredes elmondása szerint az odahívott orvos már csak az NDK állampolgár időközben bekövetkezett halálát tudta megállapítani.

A Vizsgálóbizottság egyetértésben megállapította, hogy a két magyar határőr határsértést követett el. A helyszínen biztosított vérnyomok, lábnyomok és a megtalált töltényhüvely alapján megállapítható, hogy a halálos lövés osztrák területen következett be. Nem befolyásolva a bizonyító anyagok alapján történi büntetőjogi megítélést, számos körülmény amellel szól, hogy a határőrök állításai elfogadhatók és ezek szerint a határsértés nem szándékosan történt, a lövés pedig a dulakodás során következett be. A magyar fél hangsúlyozta, hogy felfogása szerint ennek a megítélése a polgári büntető bíróságra tartozik, így az Ausztriával fennálló jogsegély egyezmény keretében, valamint a területi elv figyelembevételével, valamennyi bizonyítási anyagot kész az illetékes osztrák bíróság rendelkezésére bocsájtani.

A magyar tagozat vezetője kifejezte a magyar fél mélyszégyen sajnálkozását a tragikus esemény miatt és annak a reményének adott hangot, hogy csupán egyedi esetről van szó, a magyar delegáció ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a magyar határőrizeti szerveknek utasításuk van, hogy fegyvert kizárólag jogos önvédelemből használhatnak.

Az osztrák tagozat arra a megállapításra jutott, hogy a magyar fél minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy az esemény a lehető legpontosabb rekonstrukciója végrehajtható legyen. Mindkét tagozat egyetértően leszögezte, hogy ez a kül-

Magyar Országos
Levélár

Az 1989. augusztus 21-én bekövetkezett halálos fegyveres baleset jegyzőkönyve
Protokoll des tödlichen Unfalls mit der Waffe vom 21. August 1989
Report on the fatal firearm accident of 21 August 1989

nősen sajnálatos és egyedi eset a két ország jószomszédi kapcsolatait és a határőrizeti szervek között fennálló együttműködést nem szabad, hogy befolyásolja.

Ez a jegyzőkönyv 2 példányban, magyar és német nyelven készült. Mindkét nyelvű szöveg egyaránt hiteles.

Készült Kőszegen, 1989. augusztus 23. napján.

A Vizsgálóbizottság
Magyar Tagozatának
vezetője

Handwritten signature of the Hungarian Commission Head

A Vizsgálóbizottság
Osztrák Tagozatának
vezetője

Handwritten signature of the Austrian Commission Head

Magyar Országos
Levélár

Az 1989. augusztus 21-én bekövetkezett halálos fegyveres baleset jegyzőkönyve
Protokoll des tödlichen Unfalls mit der Waffe vom 21. August 1989
Report on the fatal firearm accident of 21 August 1989

„Szigorúan titkos!”
Rejtjelzett okmány!

5 napon belül visszakézbesítendő!

-2-

=székely János vezérőrnagy bajtárs=
=bm. határőrség országos parancsnoka=

=b u d a p e s t =
=====

vezérőrnagy bajtárs!

0824

Jelentem, hogy 1989. augusztus 19-23 között soproni kerületnél lezajlott események / a piknik alkalmából bekövetkezett incidens 220 ndk illampolgár által, az osztrák illampolgárok türelmetlen magatartása a pikniken, az erőszakos kitörések és kisérletek fertőzőrikos és soproni rep. körzetében, a 23-1 sopronpusztai erőszakos kitörési kisérlet 200 fős által, annak az erőszakos megakadályozás, a soproni rep-re vezető uton 100 fős kitörési kisérletének a megakadályozás, kóphíza községi 70 fős figyelmeztető lövés útján történt elfogás, és ennek negatív lakossági visszhangja, stb./ több olyan komoly kérdést vet fel, amelynek megvizsgálása, elgondolás kialakítása elengedhetetlen szükségessé vált.

Jelentem a soproni kerület törzsfőnökének/ parancsnokáig / a véleménye szerint ezek a kérdések az alábbiak:

1./ az ndk határőrség tömeges kiszökésének oka politikai ok, ezért annak katonai, határőrségi, karhatalmi módszerekkel való megakadályozása illogikus, előbb-utóbb komoly következményekkel járhat, megoldása csak a politika eszközeivel lehetséges.

2./ erre való tekintettel a megoldás az érintett /ndk, nszk/ kormányokkal való tárgyalás útján oldható meg, amelynek kormány-szerve nem a belügyminisztérium, hanem a külügyminisztérium.

3./ a külügyminisztérium illetékességét támasztja az is el, hogy az információink szerint maga az nszk nagykövetsége is szervezett tömeges kiszökést, katonai attaséja több helyen megjelent a határ-nál, nyugati rádiós és tv-s hírszolgák éppen mindig és véletlenül tartozkodik a határtiltás helyén.

./.

A határőrség Titokvédelmi Felügyelősége
1989. 08. 24. számú irat alapján a
határőrségben alkalmazott minősítést
megszüntette.

„Szigorúan titkos!”

Rejtjelzett okmány!

5 napon belül visszakézbesítendő!

-4-

6./ a bm. határőrség alapvetően magára maradt ennek a bonyolult helyzetnek a megoldásában, a belügyminisztérium részéről munkija melletti nyilvános kiállást, aktív segítőkészséget nem tapasztaltunk, míg az együttműködő szervek részéről is csak 23.-in, amikor feljűk aktívabb elöljárói ríhatásra kerültek sor. a bm. határőrség országos pk. et. által kiadott intézkedés tartalmi kérdései párhuzamosan csak kísérve / ha lejutottak/ jutottak le a rendőri szervekhez./ a határőrséggel való eljárás rendjére vonatkozó tg./ intézkedés hiányában az együttműködésben írtatlanság is zavar keletkezett.

7./ ugyanakkor a határőrség saját maga a hazai és nyugati sajtó-visszhangja ösztönzést adott a tiltott határtiltások elkövetéséhez, amelyet az ejr lebontása, a határsív, és nyomsív megszüntetésének propagandája tovább erősített. a határvonalig való jog-szerű lejutathatóság tuthangszólása szinte provokálta a nyugati és a hazai sajtótársadalmat. ezzel szemben pedig nincs meg a határ-őrség fellépésének elméleti jogszerű alapja, hiszen a határvonalig bírái elmelet.

8./ jelentem, hogy az államhatár őrségének jelenlegi megerősítése egyes területeken sorállományal tovább növelte a totalitást az erő alkalmazásában, ezzel együtt a tömeggel való összeköttetés lehetőségét.

Jelentem, a fenti kérdéseket tájékoztatás céljából felterjesztem vezérőrnagy bajtársnak, és kérjűk a határőrség írókeinek következetes képviselését.

sopron, 1989. augusztus 24.-én

a szabadságon tívollívó

kerpk.: helyett

kovics gyula alezredes

11. hór. ker. tőf.

coll: 1989 19-23 220 23 200 100 70 1 2 3 4 5 6 7 823=+

adta: tam/a 900927 17.35 +52+

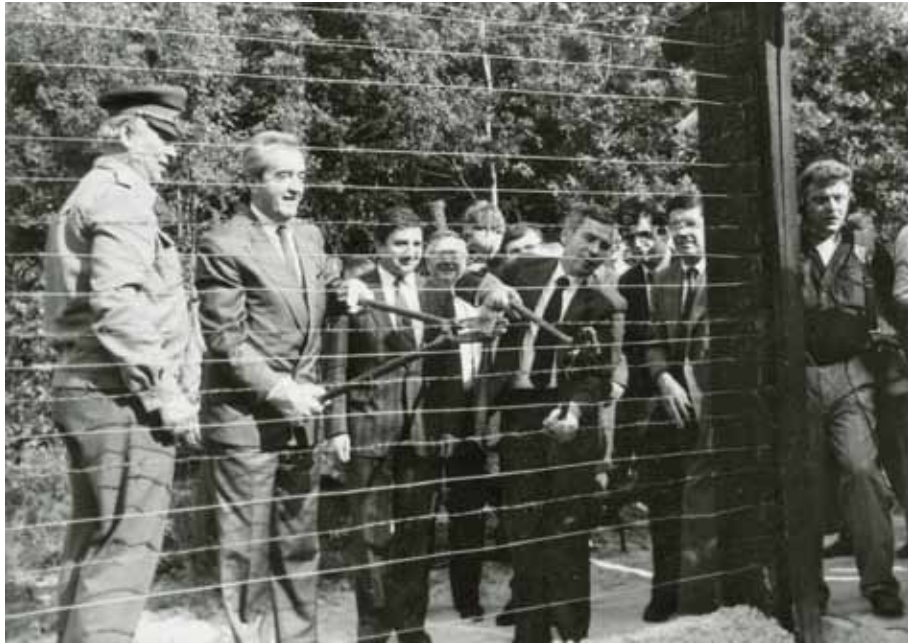
vette: vix/a +326+

A soproni kerület törzsfőnökének géptávirata a Páneurópai piknik után
Telegramm vom Stabschef des Soproner Grenzschutzbezirks
nach dem Paneuropäischen Picknick

Telegraph of the Chief of Staff of the Sopron District after the Pan-European Picnic

A soproni kerület törzsfőnökének géptávirata a Páneurópai piknik után
Telegramm vom Stabschef des Soproner Grenzschutzbezirks
nach dem Paneuropäischen Picknick

Telegraph of the Chief of Staff of the Sopron District after the Pan-European Picnic

*A nagy bontás: 1989. május 2.
Die große Abrissaktion: 2. Mai 1989
The great dismantling: 2 May 1989*

*A nagy bontás: 1989. május 2.
Die große Abrissaktion: 2. Mai 1989
The great dismantling: 2 May 1989*

A nagy bontás: 1989. május 2.
Die große Abrissaktion: 2. Mai 1989
The great dismantling: 2 May 1989

Határbontás az NDK-NSZK határon (Képeslap)
Abbau der Grenzanlage an der deutsch-deutschen Grenze (Ansichtskarte)
Dismantling the border between the GDR and the FRG (postcard)

**A SZERZŐ FELVÉTELEI
AUFNAHMEN DES AUTORS
PHOTOGRAPHS BY THE AUTHOR**

*"Figyelem! Államhatár" felirat – osztrák határtábla
Grenzschild an der österreichischen Grenze
"Attention! State Border" sign – Austrian border sign*

EJR makett / Modell der ESA / ESS model

Töltőhely az őrsön / Waffennachladestelle / Ammunition supply point

Határőr őrs Rábafüzes / Grenzwatche Rábafüzes / Border Guard outpost, Rábafüzes

*Templom a határon: Rönök, Szent Imre Templom
Kirche an der Grenze: St. Emmerich in Rönök/Radling
A church on the border: Saint Emeric's Church, Rönök*

*Osztrák-magyar határ a Szent Imre Templomnál
Die ungarisch-österreichische Grenze an der Wallfahrtskirche St. Emmerich
The Austrian-Hungarian border at Saint Emeric's Church*

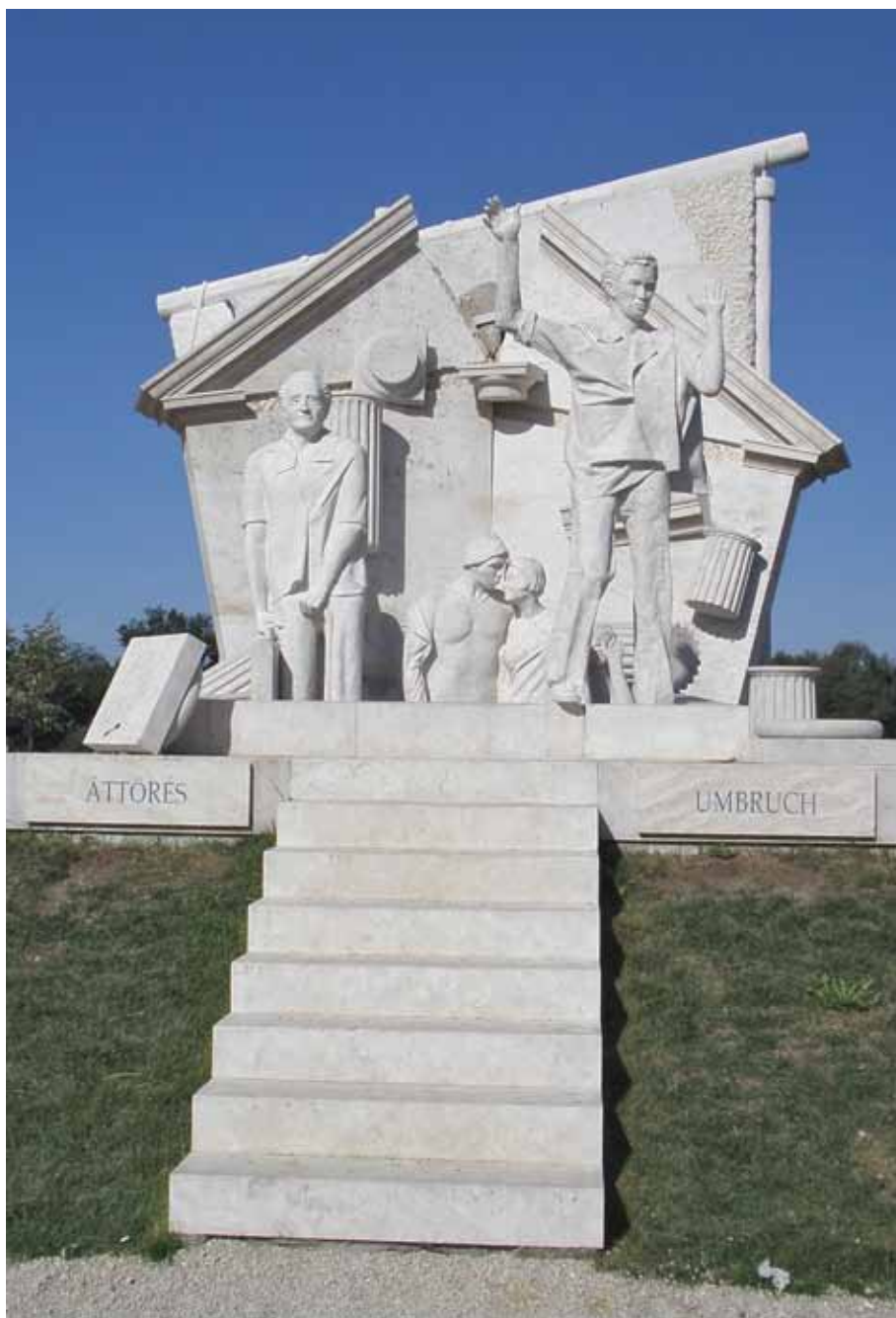
*Templom a határon: Rönök, Szent Imre Templom
Kirche an der Grenze: St. Emmerich in Rönök/Radling
Austrian-Slovenian-Hungarian tri-border stone*

*A Muck-i őrs romja
Ruinen der Grenzschutzwache Muck
Ruins of the outpost at Muck*

*A Páneurópai piknik áttörés helye
Ort des Grenzdurchbruchs während des Paneuropäischen Picknicks
The location of the breakthrough at the Pan-European Picnic*

*Páneurópai piknik emlékműve a helyszínen
Gedenkstätte des Paneuropäischen Picknicks
The memorial of the Pan-European Picnic at the location*